Tweede Kamer, Fonds voor stikstof, landbouw en natuur

VERSLAG VAN EEN WETGEVINGSOVERLEG
Concept

De vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur heeft op 16 november 2026 overleg gevoerd met de heer Erkens, staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, en de heer Van Essen, minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, over:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2027 (37020-XIV);**
- **de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 15 oktober 2026 inzake verlenging subsidiemodule Hoogwaardige mestverwerking (33037, nr. 650).**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur,
Steen

De griffier van de vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur,
Jansma

Voorzitter: Steen
Griffier: Jansma

Aanwezig zijn twaalf leden der Kamer, te weten: Bromet, Flach, Goudzwaard, Grinwis, Den Hollander, Ten Hove, Chris Jansen, Koorevaar, Ouwehand, Van der Plas, Podt en Steen,

en de heer Erkens, staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, en de heer Van Essen, minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur.

Aanvang 10.44 uur.

De **voorzitter**:
Goedemorgen. Ik wilde bijna goedemiddag zeggen , maar het is goedemorgen. Beste mensen, van harte welkom bij dit wetgevingsoverleg van de vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. Dank voor uw geduld. We zijn iets later begonnen vanwege het verkeer, waar in ieder geval een deel van ons in vast stond, maar we zijn er.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

We hebben vandaag een wetgevingsoverleg over het fonds voor stikstof, landbouw en natuur. Dat betekent dat wij in principe werken met onbegrensde interrupties. We hebben alleen geen onbegrensde tijd. Het is aan u allen om te kijken wat u daarmee wil doen, maar heb vooral met elkaar een heel goed debat. Vanwege de actuele ontwikkelingen kan het ook best zo zijn dat de gang van zaken wat minder ordentelijk loopt dan u gewend bent van ons, als we even tussentijds zouden moeten schorsen. Maar dat gaan we allemaal vanzelf zien. We beginnen zo meteen met de begrotingsrapporteurs, mevrouw Podt en mevrouw Bromet, die twee keer vier minuten hebben voor hun bevindingen. Dan gaan we op begrotingsvolgorde met elkaar het debat voeren, met de spreektijden die u op de convocatie kunt zien.

We gaan gauw beginnen. Wie eerst? Mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dank u wel, voorzitter. Ik spreek ook namens mijn collega Podt. Misschien even ter toelichting: bij wetsvoorstellen kunnen er rapporteurs aangewezen worden, die zich even extra verdiepen in de wetgeving met behulp van de griffie; dank daarvoor. Ik ga de bevindingen van mevrouw Podt en mij nu even voorlezen.

Namens de commissie doen mijn collega Podt en ik verslag van ons onderzoek naar de begroting van LVVN voor het jaar 2027. We richten ons op drie onderwerpen: het fonds voor stikstof, landbouw en natuur, de middelen voor natuurherstel en de taakstellingen die zijn opgelegd aan het ministerie van LVVN.

Om te beginnen het fonds voor stikstof, landbouw en natuur. Om dit fonds in te stellen, heeft het kabinet twee nieuwe artikelen in de begroting opgenomen. Het kabinet stelt tot en met 2035 20 miljard euro beschikbaar voor dit fonds. De Kamer moet kunnen beoordelen of dat geld, in de woorden van de Rekenkamer, "zinnig, zuinig en zorgvuldig" wordt besteed. De begroting noch het maatregelenpakket stikstof, landbouw en natuur maakt echter duidelijk hoe dit bedrag is bepaald; de onderbouwing ontbreekt. Ook bestaat er beperkt inzicht in de verwachte doelmatigheid en doeltreffendheid van het maatregelenpakket. Kan de minister toelichten waar de 20 miljard op gebaseerd is en hoe hij ervoor gaat zorgen dat dit geld doelmatig en doeltreffend wordt besteed?

Voor 2027 tot en met 2031 staat er circa 11 miljard euro op de twee fondsartikelen: ruim 5 miljard op artikel 25 en bijna 6 miljard op artikel 26. Op artikel 25 staan de middelen die bestemd zijn voor uitgewerkt beleid. Op artikel 26 staan reserveringen voor maatregelen die nog uitwerking behoeven. Beide artikelen kennen een eindejaarsmarge van 100%. Dat betekent dat niet-bestede middelen beschikbaar blijven voor volgende jaren, bijvoorbeeld bij vertraging in de uitvoering. Dat lijkt ons een verstandige keuze.

De doelstelling van het fonds, zoals geformuleerd in de begroting, is breed en nog niet specifiek en meetbaar uitgewerkt. Hierdoor bestaat het risico dat de middelen over veel verschillende doelen worden verdeeld en het fonds is uitgeput voordat de fondsdoelen zijn bereikt, aldus de Algemene Rekenkamer. Ook zijn heldere doelen noodzakelijk om ervoor te zorgen dat de uitgaven uit het fonds aansluiten op die doelen. Hoe bewaakt de minister dat de besteding blijft aansluiten bij de doelen van het fonds?

Als we kijken naar de besteding van de middelen, valt ons op dat de koppeling met het maatregelenpakket van 26 juni 2026 niet goed valt te maken. Dat komt deels doordat bij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

het maatregelenpakket de middelen tot en met 2035 waren genoemd, terwijl de begroting niet verder kijkt dan 2031. Bij begrotingsfondsen die bij wet zijn ingesteld, is het gebruikelijk dat de Kamer inzicht krijgt in de uitgaven voor de gehele looptijd van het fonds. Nu is het fonds voor stikstof, landbouw en natuur formeel natuurlijk geen begrotingsfonds. Toch heeft de Kamer ook hier meerjarig inzicht nodig om te kunnen volgen hoeveel middelen er beschikbaar zijn en welke mutaties optreden. Kan de minister aangeven hoe hij de Kamer de komende jaren meeneemt in de langjarige middelen en mutaties?

Dan de samenhang met andere opgaven. Het pakket draagt naar verwachting bij aan minder stikstofuitstoot en herstel van de natuur. Ook voor de verbetering van de waterkwaliteit zijn middelen beschikbaar. Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving is voor het halen van de Kaderrichtlijn Water een bredere aanpak nodig dan in het maatregelenpakket is voorgesteld. Daarin moet niet alleen aandacht zijn voor nutriënten en gewasbescherming, maar ook voor ecologische inrichting en verdroging.

Voor klimaat en dierwaardigheid zijn binnen het fonds weinig tot geen afzonderlijke middelen beschikbaar. Dat betekent overigens niet dat de maatregelen daar niet aan kunnen bijdragen. Hoe zorgt de minister ervoor dat zijn maatregelen elkaar versterken? Welke keuze maakt hij als doelen botsen?

Ten tweede het natuurherstel. Daarvoor is tot en met 2035 ruim 2 miljard euro incidenteel beschikbaar. Vanaf 2036 gaat het om structureel 200 miljoen euro per jaar. Volgens het PBL biedt het maatregelenpakket kansen voor natuurherstel. Stikstofreductie, maatregelen rond Natura 2000-gebieden, extensivering en agrarisch natuurbeheer kunnen de druk op de natuur verminderen.

Het resultaat hangt echter sterk af van de uitvoering. Als bestaande knelpunten bij natuurherstel buiten Natura 2000-gebieden niet worden opgelost, dan kan het verwachte effect van de maatregelen volgens het PBL ongeveer de helft lager uitvallen. Welke stappen gaat de minister zetten om uitvoeringsknelpunten bij natuurherstel zo veel mogelijk te voorkomen?

Ook de monitoring vraagt aandacht. Eerdere evaluaties konden geen robuuste uitspraken doen over de doeltreffendheid en doelmatigheid van natuurherstelmaatregelen. Geschikte gegevens, een uniforme beoordeling en een sluitende registratie ontbraken. Hoe zorgt de minister ervoor dat bij de nieuwe maatregelen vanaf het begin duidelijk is wat wordt gemeten? Hoe wordt de Kamer over de resultaten geïnformeerd?

Het PBL wijst bovendien op een mogelijk financieringstekort bij het reguliere natuurbeheer. Hoe waarborgt de minister dat de bereikte natuurkwaliteit ook op de langere termijn behouden blijft?

Voorzitter. Tot slot de taakstelling. De generieke taakstellingen voor LVVN lopen op van 3,7 miljoen in 2027 tot meer dan 64 miljoen in 2031. Het is de vraag hoe deze taakstellingen zich verhouden tot de grote opgaven waar het ministerie, de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit en de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland voor staan. Zo is er capaciteit nodig voor uitvoering van het maatregelenpakket, voor uitvoering van het natuurherstelplan, voor extra toezicht op het gebruik van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

gewasbescherming et cetera.

De Kamer heeft via de motie-Van der Maas c.s. gevraagd om inzicht in de beoogde afname van het aantal ambtenaren en in de maatregelen die de minister neemt om dat doel te bereiken en het bijbehorende tijdpad. Dat inzicht biedt de ontwerpbegroting niet. Een taakstelling hoeft niet automatisch tot minder uitvoeringskracht te leiden. Wel moet de Kamer kunnen beoordelen of de bezuinigingen haalbaar zijn en welke gevolgen zij hebben voor de uitvoering. Dat is extra belangrijk omdat veel maatregelen uit het fonds nog moeten worden uitgewerkt en de capaciteit van de NVWA en RVO nu al onder druk staat.

Voorzitter. Daarom sluiten wij namens de commissie voor LVVN af met een verzoek aan de minister. Graag ontvangen wij van de minister een brief waarin hij inzicht biedt in de invulling van alle taakstellingen. Voor ons is het belangrijk om te weten hoe de minister de bezuinigingen bij het kerndepartement, de NVWA, RVO en Staatsbosbeheer gaat realiseren. Ook moet de brief inzicht bieden in eventuele extra middelen voor nieuwe taken, zodat het netto-effect zichtbaar is. Tot slot horen wij graag welke gevolgen de taakstellingen hebben voor de maatschappelijke opgaven waar LVVN aan werkt en hoe de minister daarin prioriteiten stelt.

Voorzitter. Met deze vragen en dit verzoek willen wij bereiken dat de Kamer niet alleen zicht heeft op het beschikbare geld, maar ook op de besteding daarvan, op de verwachte resultaten en op de uitvoerbaarheid van het beleid. Dat inzicht heeft de Kamer nodig om haar budgetrecht en haar controlerende taak goed te kunnen uitoefenen.

De **voorzitter**:
Dank, mevrouw Bromet, en ook aan mevrouw Podt, voor uw verslag en werk in deze rapportage.

We gaan door met de eerste termijn van de Kamer. Het woord is wederom aan u, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter, dank u wel. Dankzij het werk van de rapporteurs hoef ik geen vragen te stellen die net al door de rapporteurs zijn gesteld, dus dat is heel fijn. Zaterdagnacht heb ik een hele lange droom gehad waarin ik te laat kwam bij dit debat. Het ging eindeloos door. In mijn droom kwam ik uiteindelijk op mijn sokken binnen. Maar ik was op tijd vanochtend.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
Een punt van orde van de heer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Meestal krijgen we gelijk na het rapport van de wetgevingsrapporteurs een reactie van de minister. Doen we dat niet eerst voordat we met het debat beginnen? Dat is wel de normale gang van zaken.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Ik kijk even naar de minister. Bent u daarop voorbereid voor nu? Anders zullen we moeten schorsen of antwoordt u daarop in uw eerste termijn. Ik kijk even naar de commissie.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het is de gang van zaken. Omdat de rapporteurs in dienst van de hele Kamer een grondige analyse maken van het pseudofonds, waarvoor heel veel dank, is het wel aardig om eerst een reactie van de minister te hebben, want die heeft impact op onze bijdrage. Dat is een beetje de gebruikelijke gang van zaken, maar ik ben ook praktisch, dus als de minister toch even tijd nodig heeft om dat voor te bereiden, kunnen we ook doorgaan. Maar dat is wel hoe het normaal gesproken werkt.

Minister **Van Essen**:
Dat zijn, denk ik, allemaal goede en terechte vragen. Om die goed te beantwoorden, zou ik toch wel minimaal twintig minuten nodig hebben.

De **voorzitter**:
Mevrouw Podt en dan meneer Jansen.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik leer iedere dag weer bij. Dank aan de heer Grinwis. Ik wist dit niet. Het maakt mij, in alle eerlijkheid, niet zoveel uit als het in één keer komt. Zeker omdat we al iets later begonnen zijn, lijkt mij dat wel handig.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Ik ben wel een beetje verbaasd, want toen ik staatssecretaris was, kregen wij de vragen van tevoren en kon je je daarop voorbereiden. Ik snap dus niet waarom deze minister dat niet gedaan heeft. Dat vind ik gewoon raar.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dit is gewoon een communicatiefout. Ik zou nu niet willen wijzen naar degene die dit fout heeft gedaan, of u moet naar ons wijzen, want wij hadden dat dan in principe aan de minister moeten geven en hebben daar niet aan gedacht. Ik vind alles goed, eerlijk gezegd.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik zou hier ook pragmatisch mee om willen gaan. Het is handiger, omdat we dan weten waar we nog op door willen vragen in onze eigen bijdrage, maar hier gaan we niet dood van. Ik zou dus pragmatisch zeggen: gewoon doorgaan.

De **voorzitter**:
Ik kijk nog even naar andere leden van de commissie. Meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ondanks dat ik dit punt adresseerde, wil ik er wel pragmatisch mee omgaan. Dat is wel duidelijk.

(Hilariteit)

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Goed punt gemaakt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Mevrouw Ouwehand geeft wel een goed argument om toch even te schorsen. Aan de hand van de antwoorden van de minister kun je in je eigen bijdrage misschien inderdaad nog even doorvragen. Ik denk dat het voor de minister zelfs ook handig is om het zo te doen. Anders krijg je straks misschien een rare situatie. Als iedereen zegt "ik vind alles goed", betekent dat dus ook dat een kleine schorsing goed is. Dat vind ik voor de volledigheid van het debat wel beter.

De **voorzitter**:
Dan ga ik nu wel even de rij af. Mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik snap het allemaal, maar ik vind nu weer schorsen … We zijn al een uur onderweg terwijl we pas vier minuten gehad hebben. We kunnen ook gewoon in de eerste termijn van de beantwoording van de minister vragen stellen als we willen doorvragen, lijkt mij.

De **voorzitter**:
Zeker, want de interrupties zijn in die zin ook onbegrensd.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Het liefst ga ik hier ook een beetje pragmatisch mee om, als dat kan.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Idem.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik vind het prima om even te schorsen.

De **voorzitter**:
Ik voel een lichte voorkeur voor de pragmatische oplossing. Ik wil voorstellen om die dan maar te hanteren en in de eerste dan wel de tweede termijn door te vragen over het verslag van de rapporteurs, als dat nog nodig is.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik wil wel opmerken dat dit wetgeving is. Wetgeving behoort wel op de meest zorgvuldige manier te gebeuren. Dat wil ik dus gemarkeerd hebben. Als de meerderheid "doorgaan" zegt, dan is de meerderheid voor doorgaan. Maar dit wil ik nog wel even gezegd hebben.

De **voorzitter**:
U kunt natuurlijk nog altijd in uw termijn of in uw tweede termijn na de eerste termijn van de zijde van de regering doorvragen op wat voor u nog onduidelijk is. Ik zou dus eigenlijk willen voorstellen om nu door te gaan met de eerste termijn van de Kamer. Ik geef het woord aan mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Voorzitter, ik heb een interruptie op mevrouw Bromet. Mag dat?

De **voorzitter**:
Over die droom? Ja? Oké. Dat mag van mij, nu we toch bezig zijn, mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Laten we het niet over nachtmerries hebben, maar over natuur. Ik zou graag even een vraag aan mevrouw Bromet willen stellen over monitoring. Het afgelopen jaar heb ik denk ik honderd keer gevraagd of we toch niet meer aan monitoring moeten doen et cetera, et cetera. Toen was het antwoord van mevrouw Bromet altijd: daarvoor hebben we de Ecologische Autoriteit, dus dat is toch allemaal niet nodig? Nu merkt zij namens de Kamercommissie op dat het dus kennelijk niet helemaal in orde is met die monitoring. Ik ben eigenlijk benieuwd wat dat doet met de inbreng van PRO.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dit was geen inbreng van PRO, dit was namens de rapporteurs. Dat is in de procedurevergadering voorgelegd aan de commissie. Daar zijn geen opmerkingen over gekomen. Wij hebben dit dus ook namens u ingebracht, mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dan was mijn vraag misschien niet helder. Ik vind de inbreng heel goed. Die strookt alleen niet met de inbreng die PRO het afgelopen jaar heeft gedaan. Ik ben dus benieuwd hoe PRO nu aankijkt tegen natuurmonitoring.

De **voorzitter**:
Dat gaan we dan waarschijnlijk zien in de eerste termijn van mevrouw Bromet. Eerst heeft de minister een vraag.

Minister **Van Essen**:
Een vraag voordat we gaan beginnen. Zouden we, om een goede inbreng in de eerste termijn te kunnen leveren, het rapport mogen hebben?

De **voorzitter**:
Het wordt u overhandigd. Dat is alvast even geregeld. Volgens mij kan mevrouw Bromet de vraag van mevrouw Den Hollander beantwoorden en vervolgens ook haar termijn doen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik denk dat de vraag van mevrouw Den Hollander en mijn eerdere opmerkingen over natuurmonitoring gelegen zijn in het volgende. In het debat over stikstof of natuurherstel wordt heel vaak gezegd: "We moeten beter gaan meten. We weten nog niet genoeg en we moeten beter gaan meten." Dat is dan voor sommige Kamerleden of sommige fracties een reden om beleid uit te stellen en niet aan de slag te gaan. Ik zeg al jaren namens PRO: "We weten genoeg om aan de slag te gaan. We kunnen altijd meer meten en weten, maar we weten nu zo veel dat we echt wel weten dat het slecht gaat met de natuur. We hoeven niet te wachten tot we het allemaal precies in detail weten." Het is dus prima om meer monitoring te gaan doen. Zoals mevrouw Den Hollander net al zei,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

spreek ik als rapporteur min of meer objectief namens de hele Kamer. Het is dus logisch dat daar niet het standpunt van PRO in verwoord staat. Dat zou ik ook niet goed vinden. Het is wel door mij opgelezen, maar het is namens de hele Kamer, en PRO vindt dat er genoeg bekend is om aan de slag te gaan.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dat is helemaal helder. Ik spreek mevrouw Bromet ook niet aan op het feit dat ze hier iets anders zegt. Het gaat juist om het volgende. Ja, je kan aan de slag gaan, maar als je wil weten of de middelen ook doeltreffend en doelmatig besteed worden, moet je ook weten waar je naartoe gaat. Dus waar start je, waar ga je naartoe, wat wil je bereiken en wat mag het kosten? Daarom stel ik deze vragen, maar ik ben best bereid om de eerste termijn van de kant van PRO verder af te wachten en te kijken of het dan vanzelf aan de orde komt.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Daar ben ik het ook heel erg mee eens. Wij zijn hier natuurlijk om het kabinet te controleren. Zeker als er zo veel geld gestoken wordt in natuurherstel, in verduurzaming van de landbouw, dan moet het ook effectief zijn. Ik denk dat we het daarin gewoon met de VVD eens zijn. Daar is dit debat ook op gericht. Het is dus mijn wens geweest om het hier langer over te hebben. Dit debat hóéven we namelijk niet te voeren; we hebben ervoor gekozen en daar was ik zelf een groot voorstander van. Ik hoop heel veel vragen beantwoord te krijgen van de minister. Dus ja, ik ben het er helemaal mee eens.

Voorzitter. Ik vind het heel fijn dat we het vandaag over de inhoud gaan hebben. Het hele weekend … Ik heb op zondagochtend ook nog even gebeld met mevrouw Ouwehand: "Waar zitten we nou naar te kijken? Wordt het een kabinetsval, ja of nee? Gaat het debat morgen überhaupt wel door?" Ik vind het ook wel een groot contrast dat we nu heel inhoudelijk spreken — ik ga in mijn inbreng in ieder geval superdiep de inhoud in — terwijl een paar honderd meter verderop mensen in relatietherapie zijn, terwijl ons land voor zulke grote problemen staat. Ik hoop dat we niet hoeven te schorsen halverwege de dag en dat we gewoon door kunnen gaan.

Voorzitter. Nog voor het verschijnen van de laatste stikstofbrief van de minister anderhalve week geleden kwam er een bericht van het Algemeen Dagblad waarin stond dat zones rondom natuurgebieden zouden verdwijnen. Ik dacht: wat krijgen we nou? Dat is toch de basis van het beleid? Ik was daar ook heel onrustig over. In het debat in juni heeft PRO namelijk gezegd dat het niet ons plan is, maar dat we het wel gaan steunen, omdat we willen dat er in plaats van gepraat over het stikstofprobleem eindelijk tot actie wordt overgegaan. Wij denken dat het goed genoeg is, zeker nadat het PBL en de landsadvocaat hadden gezegd dat het waarschijnlijk de vergunningverlening op gang gaat brengen, in ieder geval ten dele. Het PBL had ook gezegd dat het mogelijk was om de natuurdoelen te halen, maar dan moet wel alles op alles gezet worden. Ik was dus in verwarring gebracht door het bericht van het Algemeen Dagblad. Gelukkig heeft de minister snel daarna uitgelegd dat de zones rondom Natura 2000-gebieden nog steeds de basis van het beleid vormen. Ik zou het wel fijn vinden als hij de dingen die in het artikel van het Algemeen Dagblad stonden en die een rol zijn blijven spelen in het debat erover duidelijk weerlegt. Klopt het dat de provincies nog steeds aan dezelfde doelen gebonden zijn? Kan de minister vertellen dat kleinere zones mogen — dat stond ook al in de brief van juni — maar dat als je de zones kleiner maakt, er in die zones rondom Natura 2000-gebieden bijna geen landbouw meer mogelijk is, en dat hij er juist voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

gekozen heeft om die zones groter te maken zodat de landbouw nog wel mogelijk blijft? Ik heb daarover gesproken met mensen in Noord-Holland, want daar is ook gekozen voor een kleinere zone. Dat betekent dat bedrijven in die zones onteigend zullen moeten worden. Dat gaat helemaal de verkeerde kant op, lijkt mij. Het zijn namelijk ook vaak de hele duurzame, biologische bedrijven die al in die zones gevestigd zijn en waar landbouw van oudsher een drager van het natuurlijke systeem is. Graag een toelichting daarop.

We willen de minister ook graag de kans bieden …

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Gelijk maar een interruptie. Mevrouw Bromet benadrukt, net als de minister, dat de kern van het beleid een gebiedsgerichte benadering is, die weer gedragen wordt door een zonering rondom Natura 2000-gebieden. Als dat zo is, hoe denkt mevrouw Bromet dan over een landelijk reductiedoel op emissies dat in de wet aan ons wordt voorgelegd? Als je redeneert vanuit de gebieden en wat daar nodig is, telt dat namelijk niet automatisch op tot een bepaald landelijk doel. Moet het niet zo zijn dat je vastlegt in de wet wat je landelijk reduceert vanuit milieuperspectief, maar dat je wat je in de zones en in de gebieden doet wat nodig is voor natuurherstel daar los van haalt en dat niet bij elkaar optelt?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Pfff. Het stikstofdebat is ongelofelijk ingewikkeld. Ik denk dat ik of de vraag gewoon niet goed begrijp of de materie niet helemaal goed begrijp. Ik ben het ermee eens dat we kiezen voor een gebiedsgerichte aanpak. Ik denk dat de heer Grinwis het daar ook mee eens is. Ik ben het er ook mee eens dat daarbij de keuze voor zones rondom Natura 2000-gebieden goed is. Ik vind het ook goed dat er per gebied doelen worden gesteld, want dan weet je in de gebiedsprocessen en de zones waar je naartoe werkt. Ik vind het ook goed dat de minister zegt dat het goed is als provincies er om een of andere reden voor kiezen om die zones anders in te richten of anders te begrenzen, maar wel met hetzelfde doel in die gebieden. Dat moeten die provincies dan gemotiveerd doen. Ik ga daar zo meteen nog een vraag over stellen. Maar hoe dat dan zit met generiek beleid en optellingen vind ik erg ingewikkeld worden, dus misschien kan de heer Grinwis daar wat meer toelichting op geven.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Sorry dat ik mevrouw Bromet daar gelijk mee lastigval, maar ja, ze zit er als eerste spreker en begint over die zones als kern van het beleid. Over de zonering heb ik al het nodige gezegd in het debat op 1 juli. Ik denk dat het verstandig is om te zoneren, maar ook dat het verstandig is om heel goed te kijken waar het wel en niet een toegevoegde waarde heeft. Daar ging mijn interruptie niet over. Je ziet nu dat we eigenlijk landelijk reductiebeleid voeren. Je zou kunnen zeggen dat dat het solidariteitsdeel van het beleid is. Iedereen moet namelijk wat doen. Je ziet ook dat we vanuit de natuur geredeneerd gebiedsgericht beleid voeren. Dat telt niet noodzakelijkerwijs op, maar in de wet die aan ons wordt voorgelegd, doen we dat wel, tot 42% of 46%; de minister heeft het dan neergezet in kilotonnen. Dat is eigenlijk een erfenis uit de tijd van de voorganger van deze minister, die "42% tot 46%" heeft gezegd. Maar het beleid is nadrukkelijk veranderd, naar meer gebiedsgericht en minder generiek. Ik kan het dus nog steeds niet bij elkaar brengen. Daar komt mijn vraag vandaan. Ik weet niet of het zo helder is, maar we slaan het nu plat in een landelijke doelstelling in de wet, terwijl ik denk: het gaat om

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

natuurherstel in de gebieden en om landelijk, ondersteunend daaraan, allemaal iets doen vanuit solidariteit. Hoe kijkt mevrouw Bromet daartegen aan? Ik hoop dat ik nu helderder ben.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Allereerst zou ik willen zeggen dat wij voor de beoordeling van de wet nog verder vragen gaan stellen en het normale wetgevingsproces gaan doorlopen. We hebben het vandaag over de budgetten. Ik denk dat het een aandachtspunt is, waar ik best naar wil kijken als de heer Grinwis een beter idee heeft. Ik zou er wel voor willen waken om weer met een heel nieuw plan te komen. Dan komen we namelijk in de cirkel terecht van: er is een beter plan. Ik heb ook in het debat in juli al gezegd: het ideale plan bestaat niet. Daar geloof ik nog steeds in. Ik zou dus heel graag willen voortborduren op de inzet van de minister. Als er verbeteringen mogelijk zijn — ik heb daar vandaag duizend vragen over — dan sta ik daar zeker voor open. Misschien nog ten overvloede: ik heb altijd gezegd dat PRO niet wil dat het plan afgezwakt wordt, maar ook dat wij wel openstaan voor verbeteringen. Ik denk dat dat ook in lijn is met wat de heer Grinwis nu voorstelt. Hij heeft altijd hele slimme oplossingen en die wil hij ook heel graag kwijt.

De **voorzitter**:
U heeft nog interrupties, eerst van mevrouw Ten Hove en daarna van mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Er moet mij even wat van het hart. Ik zit eigenlijk met verbazing te luisteren naar wat mevrouw Bromet hier zegt. Ik ben het absoluut met u eens dat het moeilijke materie is. Ik zit pas sinds kort op dit dossier en dat heeft u mij al een aantal keren voor de voeten gegooid. U doet dit al zeven jaar. Dan past u misschien toch wat terughoudendheid op dit dossier. U kan hier zelfs wat betreft de monitoring van de staat van de natuur, waar ik de afgelopen maanden al meerdere keren naar gevraagd heb, het niet weerleggen, maar u houdt wel vast aan "we willen niet afzwakken". Ik hoor u ook zeggen dat u nu eindelijk tot de conclusie bent gekomen dat zelfs biologische bedrijven in de zoneringen straks niet veilig zijn. Ik wil u dus echt vragen om de materie nog eens goed te bekijken en u wat terughoudender op te stellen. Mensen zitten door dit beleid echt huilend aan de keukentafel. Zelfs nu als ik tegen u praat, bent u weer afgeleid. Dit gaat echt ergens over.

De **voorzitter**:
Mevrouw Ten Hove, graag via de voorzitter spreken.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Voorzitter.

De **voorzitter**:
En dus "mevrouw Bromet" in plaats van "u".

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Begrijp ik het goed of de vraag is of ik nog een keer goed naar de materie wil kijken?

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Onder andere inderdaad. U wil dat het niet afgezwakt wordt, maar …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
"Mevrouw Bromet wil …"

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Mevrouw Bromet wil niet dat het afgezwakt wordt, maar vindt het ook moeilijke materie. Het planbureau zegt — u heeft het net zelf als rapporteur gesteld — dat de onderbouwing van de monitoring van de staat van de natuur ontbreekt. Hoe kun je dan zeggen dat je het beleid niet wil afzwakken? Dat begrijp ik gewoon oprecht niet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Over die monitoring zeg ik dan nog even het volgende. Ik heb net ook al in antwoord op de vraag van de VVD gezegd dat wij genoeg weten om aan de slag te gaan. Daar sta ik ook helemaal achter. Wij zijn geen voorstander van eerst beter meten voordat we aan de slag gaan. Ik denk dat mevrouw Ten Hove daar wel voorstander van is. Wij willen nu gewoon aan de slag. Wij willen wel dat het geld doelmatig besteed wordt. Ik ben benieuwd naar de antwoorden van de minister daarop. Daar voeren we dit overleg ook over. Als die niet naar wens zijn, dan zal ik met voorstellen om het wel naar wens te laten zijn. Dat is allemaal waar we het debat voor hebben. Maar het gaat om de intentie die PRO heeft uitgesproken voor steun voor dit debat. Ik ga ook niet, zoals de vorige keer, twee uur lang het kabinet in mijn eentje staan te verdedigen. Het is niet ons plan; het is het plan van het kabinet. Ik zit in de oppositie; ik wil het graag beter maken. En onze steun vervalt als het voorstel te veel wordt afgezwakt. Dat is wat ik heb gezegd en daar staan wij nog steeds voor. Het kan nog steeds op elke moment gebeuren, want we moeten de wetgeving nog door de Tweede Kamer krijgen. Daar is een meerderheid voor nodig. Wij zijn welwillend om die meerderheid te verschaffen, maar op het moment dat er dingen uit worden gesloopt waardoor wij denken dat het niet goed genoeg meer is, trekken wij onze steun in. Dat weet de minister ook.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik hoorde mevrouw Bromet inderdaad ook de biologische boeren noemen. Ik ben blij dat mevrouw Bromet nu ook inziet dat het voor een aantal boeren … Nou, het wordt voor álle boeren onmogelijk, maar inderdaad ook voor de biologische boeren. Ik heb die namelijk heel vaak genoemd: let erop, want dit gaat ook gelden voor biologische boeren. Ik heb ook aangegeven: let erop, er zitten ook bedrijven bij die bijvoorbeeld een zorgboerderij hebben of die een agrarische kinderopvang hebben. Die maken zich ook heel veel zorgen. Als zij weliswaar niet biologisch zijn, maar wel die zorgtaak of agrarische kinderopvang hebben, betekent dat voor hen dat die voorzieningen ook allemaal weggaan.

Mijn vraag aan mevrouw Bromet is als volgt. Laten we het even bij de biologische boeren houden. Stel dat PRO zegt dat er een uitzondering moet worden gemaakt voor de biologische boeren. Dat kan juridisch niet, maar stel dat PRO dat zegt. Er zijn echter bijvoorbeeld ook gangbare boeren, die dus niet biologisch zijn. Stel dat die dezelfde reductie hebben behaald of bijna helemaal biologisch werken, maar nog niet het Skal-certificaat hebben. Vindt mevrouw Bromet dan dat die gangbare boeren, die dus dezelfde reductie hebben en alles hetzelfde doen als de biologische boeren, ook uitzonderingen zouden moeten krijgen?

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mij wordt nu door twee interrumpanten in de schoot geworpen dat ik iets gezegd zou hebben over biologische boeren, iets waar ik nu eindelijk achter kom. Nee. Ik heb gezegd dat als je de zones te smal maakt, er geen landbouw meer mogelijk is. En ik heb gezegd dat het de intentie van PRO is om landbouw in die zones juist wél mogelijk te maken, dat wij het dus belangrijk vinden dat die zones niet te smal zijn en dat een kleine zone een bedreiging is. Wij willen dus bredere zones.

Dan over de biologische landbouw. Ik heb in de vorige debatten gezegd dat wij heel graag opkomen voor de bioboeren. Ik ben met de minister bij een bioboer aan de rand van zo'n Natura 2000-gebied geweest, toevallig ook een zorgboerderij. Ik zou het heel erg vinden als door het beleid die boeren zouden moeten verdwijnen. Naar aanleiding van deze interruptie vraag ik dus aan de minister of het klopt dat er juridisch geen uitzonderingen mogelijk zijn, zoals mevrouw Van der Plas zegt, want volgens mij zijn die uitzonderingen wel mogelijk.

Als het gaat over boeren die niet biologisch zijn maar wel bijna biologisch, zou ik denken: waarom maken we het nou zo ingewikkeld? Ik ga echt staan voor het beleid en ben voorstander van aan de slag gaan, maar ik vind het wel veel te ingewikkeld geworden. Ik zou dan ook zeggen: waarom zeg je niet dat in die zones alle boeren biologisch worden? Immers, als je al bijna biologisch bent, waarom word je het dan niet helemaal? Als je al helemaal werkt zoals een biologische boer, waarom word je dan niet een bioboer? Maar goed, de minister heeft daar niet voor gekozen. Ik vind dat jammer, want het zou het heel veel eenvoudiger maken.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Plas. De vragen mogen nog wel iets compacter; dank u wel.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
"Biologisch zijn" is geen juridische term. Het is een certificaat dat je verdient omdat je aan bepaalde zaken voldoet. Dan krijg je een Skal-certificaat, maar er is niets juridisch aan. "Waarom worden boeren niet gewoon biologisch?" Dat is heel simpel: omdat de markt er niet is en omdat er een wachttermijn is. Omschakelen kost al anderhalf tot twee jaar. Er is een wachttermijn; er worden gewoon niet meer biologische boeren gecertificeerd omdat die markt er niet is. Dat is het heel simpele antwoord. Dat is dus mijn antwoord op de vraag van mevrouw Bromet.

De **voorzitter**:
En nu uw vraag.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik heb een andere vraag, namelijk over het verplaatsen. Sorry, voorzitter, maar als er vragen worden gesteld aan mij, dan beantwoord ik die. Ik weet dat dat niet de bedoeling is als je een interruptie krijgt, maar …

De **voorzitter**:
Stelt u uw vraag. Mevrouw Bromet geeft zo antwoord.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het gaat over verplaatsing. Is mevrouw Bromet ervan op de hoogte dat er al een groot aantal boeren is verplaatst om te voldoen aan wat de overheid van ze vraagt, maar dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

zij intussen weer met dezelfde onhoudbare regels worden geconfronteerd? Weet mevrouw Bromet dat?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Eerst even over biologisch en juridisch. Biologische boeren hebben een certificaat. Zij binden zichzelf aan allerlei regels, bijvoorbeeld "we gebruiken geen chemie als gewasbescherming of bestrijdingsmiddel", of "we gebruiken geen kunstmest". Als PRO denken we dat dit bijdraagt aan de staat van instandhouding van die natuurgebieden, dus dat vinden wij hartstikke goed. Dan over de opmerking dat er geen markt voor is. Dat is juist waarom de minister al met een intensiveringsplan komt, waar ook de afzet in zit. Hij heeft beloofd dat hij in gesprek gaat met de supermarkten. Als die niet over de brug komen — dat speelt al over een paar maanden — dan komt hij met regels. Dus dat vind ik hartstikke goed. Die regels beogen dat wij naar 15% biologische landbouw gaan in Nederland, zoals ook al in andere landen het geval is. Daar is het vaak nog veel meer. In Europees verband hebben we afgesproken dat we 25% biologisch zouden hebben. Er is altijd maar dat marktargument. In andere landen van Europa is die markt juist gegroeid door overheidsbeleid. Daar pleit ik ook voor. Ik vind dat de minister daarin goed op weg is, dus ik zou zeggen: ga zo door en grijp vooral in bij de supermarkten als het niet leidt tot de gewenste resultaten.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het is mij even ontgaan of ik het verplaatsingsantwoord had gekregen. Is mevrouw Bromet het volgende met mij eens? Ik denk dat zij ook doelt op bijvoorbeeld Oostenrijk, Zwitserland en Duitsland, waar het overheidsbeleid leidt tot meer biologische boeren. Maar in die landen is er een hectaretoeslag. Zij krijgen dus eigenlijk een overheidssubsidie. Dat komt niet alleen via het gemeenschappelijk landbouwbeleid uit Brussel, maar ook vanuit de eigen overheid. In Duitsland komt het zelfs via de deelstaten. Daar wordt echt fors meebetaald door de overheid om dat mogelijk te maken, juist omdat je er geen verdienmodel bij hebt.

De **voorzitter**:
Uw vraag?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nou, dat is mijn vraag. Die heb ik juist net gesteld. Is mevrouw Bromet ervan op de hoogte dat daar heel veel overheidsgeld bij moet en dat dat dus miljarden gaat kosten? Weet mevrouw Bromet dat? Wie gaat dat betalen?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, dat weet ik. Wij geven via het Europees landbouwbeleid subsidies aan boeren in Nederland. Daarvoor hebben wij ook nationale keuzes gemaakt. Er zijn ook boeren in Nederland die gewoon geld krijgen omdat ze een bepaald aantal hectare hebben. PRO vindt al veel langer dat je boeren moet belonen voor de inspanningen die ze daadwerkelijk verrichten voor de samenleving. Als zij zich inspannen om de waterkwaliteit te verbeteren om de biodiversiteit aan te jagen of om dierenwelzijn te vergroten, dan vinden wij dat daar geld van de overheid bij mag, vanuit het Europees landbouwbeleid. We gaan een andere keer bestuderen hoe we dat als Nederland kunnen inzetten. Ik hoef niet het landbouwbeleid van de afgelopen 20, 30, 40 jaar te verdedigen. Voor het grootste gedeelte daarvan zat PRO niet in de regering. We zullen ook fouten gemaakt hebben, maar ik zit hier om naar de toekomst te kijken en om te

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

kijken hoe we het in de toekomst beter kunnen maken. Ik wil niet te veel terugkijken.

O ja, voorzitter. Ik had niets gezegd over die verplaatsingen, maar dat antwoord is in hetzelfde kader. Ik heb een keertje aan een hele duurzame boer gevraagd: hoe ga je nou zelf om met die veranderende regelgeving telkens? Daar hoor ik namelijk elke keer klachten over. Toen zei hij: ik ga ervan uit dat de regelgeving steeds verandert en dat de normen steeds aangescherpt worden, dus ik probeer daar als ondernemer op te anticiperen. Dat lukte hem ook. Er zijn ook boeren bij wie dat niet lukt. Dat vind ik heel erg jammer, maar je bent ook ondernemer, dus je moet ook kijken naar alle omstandigheden die jou misschien nopen om je bedrijfsvoering anders vorm te geven dan je tot nu toe deed. Dat heb ik in een debat over tuinbouw ook een keer gezegd.

De **voorzitter**:
Vervolgt u uw eerste termijn. U was nog niet zo heel ver op streek, volgens mij.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nee, voorzitter. Ik had de zones gehad. Ik zou ook aan de minister willen vragen of hij nog een keer wil uitleggen dat de rekenkundige ondergrens niet gratis ingevoerd kan worden. In de laatste brief heeft hij gezegd dat we de rekenkundige ondergrens eerder gaan invoeren, maar een snelle invoering van de rekenkundige ondergrens betekent ook dat eerder begonnen moet worden met de beheermaatregelen in stikstofgevoelige natuur. Er moet ook juridisch vastgelegd worden dat er stikstofreductie plaats gaat vinden. Als je dat niet doet — die discussie hebben we hier ook heel lang gevoerd — en je gewoon morgen die rekenkundige ondergrens invoert zonder maatregelen, dan zal het stranden bij de rechter. Ik vind het prima. Ik ben niet de politiek in gegaan voor de rekenkundige ondergrens. Ik vind het prima als die morgen wordt ingevoerd, maar dat betekent dat alle bijbehorende maatregelen, die heel ingrijpend zijn, ook morgen ingevoerd worden. Graag nog een toelichting daarop van de minister.

Ten slotte, over het wegnemen van de onduidelijkheden die er nog zijn in debat over het stikstofplan. De depositiedoelen worden vervangen door emissiedoelen. Dat neemt niet weg dat depositie in de natuurvergunningen een centrale rol zal spelen, ook in het AERIUS-rekenprogramma. Kan de minister daar ook even wat over vertellen?

Voorzitter. We hebben ook een aantal voorstellen voor verbeteringen. Wij maken ons zorgen over de keuze voor het stikstofplafond per fosfaatrecht in plaats van per hectare. Dat is echt de verkeerde keuze. Extensieve bedrijven en familiebedrijven zullen dan plaatsmaken voor kapitaalkrachtige, grootschalige veehouderij. De prijzen van fosfaatrechten lopen nu al uit de klauwen. Ik heb hier ook in het debat in juni al naar gevraagd. Waarom is ervoor gekozen om dat te berekenen per fosfaatrecht en niet per hectare? De minister zegt wel: voor de boeren die daar het slachtoffer van worden, ga ik een uitzondering maken. Dan gaan we het dus weer ingewikkelder maken dan het al is. Waarom zou je niet gewoon kiezen voor hectares? Wie heeft dat ingebracht in de coalitieonderhandelingen? Ik zal het straks ook even vragen aan de fracties die in de coalitie zitten, want ik vraag er steeds naar en ik krijg heel veel brieven van boeren en andere mensen die zeggen dat het de verkeerde keuze is, maar ik heb nog nooit gehoord wie die keuze heeft gemaakt en wat daar de argumenten voor zijn.

Voorzitter. De borging in 2030 vinden wij ook nog erg magertjes. Er staat nu een beslismoment in 2028, maar een volgende minister kan dat makkelijk naast zich

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

neerliggen. Waarom kiest de minister er niet voor om de borging van 2030 juridisch vast te leggen? Waarom wordt er gekozen voor een vrijwillige uitkoopregeling van piekbelasters als het 2030-doel niet wordt gehaald? Zo'n juridische vastlegging zou duidelijkheid scheppen voor ondernemers en natuurorganisaties. Zelfs Bouwend Nederland en VNO vragen om deze duidelijkheid. Anders bestaat het risico dat boeren die van plan zijn om voor 2035 te stoppen, niks doen, en dat de blijvers in 2034 opeens een wonderstal moeten aanschaffen, terwijl we nu al moeten beginnen.

De invulling van de gebruikersnorm voor bestrijdingsmiddelen in de zones wordt aan het convenant gewasbescherming overgelaten. Wij vinden dat heel risicovol. Wanneer wordt gewasbescherming voldoende teruggebracht in de zones? Wanneer pakt het Rijk de regie over als het convenant niet leidt tot forse stappen daarin?

We willen voorkomen dat boeren worden opgezadeld met dure sjoemelstallen die in de praktijk minder opleveren dan op papier en die de dieren binnenhouden. We willen weten hoe de minister gaat voorkomen dat boeren zich in de schulden steken voor een stal die half werk levert. Helaas is dat nu al het geval. Er zijn een heleboel boeren die zich in de schulden hebben gestoken voor stallen die van alles beloofden, maar niet blijken te werken. Ik vind dat echt schandalig. Als we dat als overheid beloven en het dan niet zo werkt, is dat afschuwelijk.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het is natuurlijk echt heel vervelend als boeren investeren in dure systemen die uiteindelijk minder doen dan werd verteld toen ze ze kochten. Dat ben ik met mevrouw Bromet eens. Maar nu wordt overgestapt van depositiebeleid naar emissiebeleid door het kabinet. Dat wordt door PRO gesteund. Dan is het toch logisch om te kijken wat deze stallen nog wel doen? Ze leveren misschien niet de beloofde 60% reductie op, maar ze doen dat misschien wel voor 30%. Die 30% moet dan wel worden meegenomen. Is mevrouw Bromet dat met me eens?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, daar wil ik best naar kijken. Het is natuurlijk wel heel ingewikkeld. Moet je dan per individuele stal kijken hoe die werkt? Het heeft namelijk ook vaak te maken met het onderhoud van de vloeren. Dat maakt het niet heel veel makkelijker. Bovendien blijft dan toch het risico bestaan dat het, als je inzet op die stallen, loont om je dieren binnen in zo'n stal te zetten in plaats van ze naar buiten te sturen. Wij willen heel graag dat koeien gewoon in de wei blijven staan.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Naar de toekomst toe ben ik dat met collega Bromet eens. Daarom heb ik ook het nodige te verhapstukken over hoe de minister omgaat met veldemissies in de voorgestelde norm, maar dat is een ander vraagstuk. Ik ben blij met het antwoord, want het mag niet zo zijn dat boeren die zich inderdaad zwaar in de schulden hebben gestoken voor hele dure stalsystemen, achteraf te horen krijgen dat het allemaal niet helpt, terwijl ze nog steeds wel enigszins aan emissiereductie doen. Die stallen doen het nog steeds een beetje. Het is weliswaar minder dan beloofd, maar die doen het nog steeds een beetje. Dat moet worden meegenomen in het beleid. Dat het tot tal van uitvoeringsvragen leidt — denk aan: voor hoeveel procent neem je dat dan mee en hoe meet je dat? — is een terecht punt van mevrouw Bromet. Wat mij betreft zet de minister daar de tanden in, maar het kan niet zo zijn dat boeren de dupe worden van dure

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

investeringen in wat mevrouw Bromet "sjoemelstallen" noemde. Dat woord neem ik niet helemaal over, maar ze doen in ieder geval minder dan die agrariërs was beloofd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik heb gezegd dat ik daarnaar wil kijken, omdat ik het heel pijnlijk vind allemaal, maar ik vind ook dat als blijkt dat het niet uitvoerbaar is, je niet moet zeggen: nou oké, doe dan maar 30%, want we denken dat dat wel ongeveer de reductie is die nu geleverd gaat worden. Er moet echt wel een onderbouwing onder zitten.

Voorzitter. Wij willen heel graag dat grasland behouden blijft. Uit het programma kunnen we niet opmaken of daar nou voldoende op wordt ingezet. Kan de minister hierop reflecteren?

Ten derde willen wij wat opmerkingen maken over de biologische landbouw. Wij vinden ook dat die een iets steviger plek kan krijgen in het pakket dat nu gepresenteerd is. Voor de biologische landbouw hebben we natuurlijk het actieplan dat de minister opgesteld heeft, maar in de brief moeten we kijken naar een voetnoot in het programma. Daar staan goede intenties in, maar geen harde toezeggingen. Wij willen bijvoorbeeld dat de biologische landbouw wordt vrijgesteld van een toekomstige generieke korting en moet kunnen kiezen tussen een emissieplafond per hectare en een per fosfaatrecht. Hoe kijkt de minister daarnaar? Is dat de uitzondering die de minister voor zich ziet als het gaat over de bioboeren? Wij krijgen ook graag een antwoord op de vraag wanneer de generieke korting definitief wordt uitgewerkt en in de wet wordt gezet. Wij denken dat die namelijk wel nodig is als stok achter de deur.

De **voorzitter**:
Dat is een mooi moment voor mevrouw Den Hollander om even een interruptie te plaatsen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mevrouw Bromet maakt een terecht punt, namelijk dat je wilt kijken naar een uitzonderingspositie voor bepaalde bedrijven. Zou dat dan ook niet moeten gelden voor andere koplopers? Zou je voor extensieve bedrijven die niet biologisch zijn niet ook kunnen kijken naar fosfaatrecht per hectare? Zou er bekeken kunnen worden of er meer maatwerk nodig is en dus niet alleen maar voor biologische bedrijven?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik zou eerst wat meer argumenten willen hebben voor de koppeling met fosfaatrechten. Ik sta best open voor een soort keuzemogelijkheid als dat mogelijk is. Dat maakt het ook weer ingewikkeld, maar goed. Een boer kan dan zelf kiezen of hij zich laat afrekenen per hectare of per fosfaatrecht. Dat zou al een stap in de goede richting zijn. Dus als de VVD daar ook voor pleit, ben ik eigenlijk best wel positief, want dat betekent dat er ruimte zit in de afspraak die tot nu toe gemaakt is.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
In principe denkt de VVD ook ongeveer in die richting, dus daarin zouden we elkaar kunnen vinden. Maar stel dat dat nou leidt tot het niet halen van het doelbereik. Er is natuurlijk om een bepaalde reden gekozen voor dit systeem. Daar ben ik ook wel nieuwsgierig naar. Dus als daarmee het doelbereik niet gehaald wordt en het pakket dus minder stevig wordt, steunt PRO het pakket dan nog steeds?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nee. Het doelbereik staat gewoon bovenaan. We gaan niet morrelen aan het doel. Dat is onderbouwd. Dat is doorgerekend door het PBL. Daarvan is gezegd: als we het allemaal goed doen, kunnen we de vergunningverlening op gang brengen. Ik zou nu niet gaan marchanderen met de doelen, want dan zetten we de hele vergunningverlening, het natuurherstel en de verduurzaming van de landbouw weer op het spel. Ik zou willen dat we koers houden. Ik heb gezegd dat ik opensta voor verbeteringen. We hebben heel veel brieven gekregen, net als mevrouw Den Hollander, denk ik, over de koppeling met de fosfaatrechten. Mooi dat daar ruimte voor ontstaat. Ik ben benieuwd hoe dat in het debat dan verdergaat. Misschien kunnen we er namelijk wel voor kiezen om het helemaal niet meer te koppelen aan fosfaatrechten en gewoon over te stappen op een koppeling aan hectare, en is daarmee alle pijn geleden. Maar ja, omdat ik dus niet weet waarom er gekozen is voor de fosfaatrechten, weet ik ook niet wat voor risico's we daarbij dan lopen. Dat gaan we in het debat zien, denk ik.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik ben even op zoek naar het standpunt van PRO als het gaat om de vraag hoe groot we de gereedschapskist willen maken voor agrariërs. Bent u bereid om daar heel ver in te gaan of heeft u daar een bepaald voorbehoud bij?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Als je als overheid 40 à 50 jaar lang tegen een sector zegt "we gaan die kant op; we gaan nu een omslag maken en het als overheid heel anders doen", dan moet je daar behulpzaam bij zijn. Maar de bomen groeien niet tot aan de hemel. We hebben 20 miljard en daarbinnen zal het moeten gebeuren. Het geld moet zo efficiënt mogelijk ingezet worden. Allereerst moeten we de boeren ondersteunen die heel graag willen en die ook erkennen dat er wat moet gebeuren. Voor hen moeten er regelingen komen. Maar ik kom nog heel veel ontkenning tegen. Ik was zaterdag in Twente. Daar staan allemaal borden met dingen erop die niet kloppen. Ik denk dan: wat is dat voor ondernemer? Die verdiept zich niet in de maatregelen die voorgesteld worden en die bereidt zich helemaal niet voor op de toekomst. Die wil alleen maar vasthouden aan hoe het nu is. Mijn boodschap aan deze boer is: richt je blik naar buiten en dan gaan wij je als overheid helpen, maar het kan niet blijven zoals het is. Als je naast het Haaksbergerveen een bedrijf hebt, dan snap ik dat je pijn lijdt omdat alles anders wordt. Dan moet je er als overheid voor zorgen dat je het vertrouwen uitstraalt dat je gaat helpen als een boer zijn bedrijf wil veranderen, zodat er natuurherstel kan plaatsvinden en zodat het bedrijf op een andere manier een toekomst heeft. Dat is wat ik zou willen zeggen.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik snap de frustratie die leeft bij mevrouw Bromet als je hier zeven jaar lang mee bezig bent. Ik sloeg een beetje aan op de uitspraak: je zou de inspanningen van boeren moeten belonen. Je zou in de gereedschapskist ook naar RENURE kunnen kijken. Dat draagt volgens mij bij aan een stukje stikstofreductie en aan een meer circulaire bedrijfsvoering. Dat is volgens mij iets wat ook PRO zou moeten aanspreken. Klopt dat?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het probleem met stikstof is dat er te veel input is. Je stopt krachtvoer en kunstmest in een systeem en dan komt er te veel stikstof in de natuur, want wat je erin stopt, komt er

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

ook weer uit. Met RENURE houd je dat systeem in stand. Je zou kunnen betogen dat RENURE de oplossing is en dat we alles kunnen houden zoals het is. Maar als je die input erin blijft stoppen, blijft die er ook uit komen, niet in de vorm van mest op het land, maar in de vorm van een stikstofkorrel. Als je stopt met kunstmest, heb je minder input, maar daar hoort dan ook een kunstmestverbod bij. Je kunt niet doorgaan met dezelfde output als je het probleem wilt oplossen. Je moet iets veranderen. Ik ben niet faliekant of principieel tegen RENURE, maar ik ben bang dat het een instrument of methode is om de huidige veestapel in stand te houden. Wij hebben vanaf het begin gezegd dat de veestapel in Nederland te groot is om dit probleem op te lossen. Heel veel van de maatregelen die nu worden voorgesteld, zullen leiden tot een kleinere veestapel, dus dat is goed. Als je kiest voor oplossingen die proberen om alles zo veel mogelijk te houden zoals het nu is, dan kom je later toch weer in de problemen. Ik zou willen dat we nu voor lange tijd zekerheid geven en we niet weer met allerlei geitenpaadjes gaan werken.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik vind het mooi om te horen van mevrouw Bromet dat ze zeker wil kijken naar de gereedschapskist. In Vlaanderen zijn er zo'n 30 manieren waarop je daar op je bedrijf mee om kunt gaan. Ik begrijp de boeren in Twente wel. Voor een melkveehouder zijn er nu maar vier manieren om stikstofreductie legaal voor elkaar te krijgen: de Lely Sphere, een koetoilet of twee verschillende stalvloeren. Vindt mevrouw Bromet het belangrijk dat er eerst wat meer gereedschap is voordat we van boeren gaan vragen om keuzes te maken voor hun bedrijf? Anders zou je bij een biologisch bedrijf met 40 koeien ook een Lely Sphere van twee ton moeten neerzetten. Zou dat logisch zijn, mevrouw Bromet?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik ben helemaal niet voor de Lely Sphere. Alles moet in de melkveehouderij worden terugverdiend via een pak melk in de supermarkt. Als je een duur apparaat aanschaft, wat misschien iets doet voor stikstof, heb je nog niet het klimaatprobleem opgelost. We hebben verschillende briefings gehad, ook over de CO_2-emissies in de landbouw. Dat gaat helemaal nog niet de goede kant op. Daar moeten nog hele grote stappen worden gezet. Dus dan ga je een Lely Sphere aanschaffen als boer en denk je "nou, ik ben klaar", en dan krijg je de klimaatmaatregelen eroverheen. Daar helpt die Lely Sphere niet bij. Dus ik denk echt dat we moeten kijken naar andere maatregelen dan technologische maatregelen alleen. De heer Koorevaar heeft het over vier maatregelen, maar ik denk dat er wel meer zijn en dat er ook wel meer kunnen komen. Ik denk dan veel meer aan maatregelen zoals de inzet van agrarisch natuurbeheer, het doeltreffend inzetten van Europese landbouwsubsidies, gericht op natuurherstel, en het stimuleren van biologische landbouw. Ik zou hopen dat boeren daar ook naar kijken. Dat zijn ook vaak dingen waar je nu al mee aan de slag kan gaan, want dat bewijzen die biologische boeren. Ik vind ook — misschien kan de minister daar ook wel een antwoord op geven — dat als er straks geen enkele boer in Nederland is die nu al voldoet aan de doelen, het ook wel een beetje een hopeloze kwestie is. Dus ik zou hopen dat er een groep van zo'n 10% van de boeren is aan de rand van natuurgebieden, die laten zien dat ze het gewoon al hartstikke goed doen, en die misschien met hele kleine ingrepen al voldoen aan de normen en een voorbeeld kunnen zijn voor al die andere boeren in dat gebied.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Volgens mij klopt het ook dat als je bijvoorbeeld meer weidt, dus meer koeien buiten laat lopen, je dan een gunstiger veldemissieprofiel hebt. Daar hebben we het volgens mij in een eerder debat ook al over gehad. Volgens mij moeten we als Kamer daar dus ook

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

naar kijken, maar dat zou dan een van die 30 maatregelen kunnen zijn. Mijn vraag was eigenlijk of mevrouw Bromet niet ook vindt dat er eerst wat meer mogelijkheden moeten worden geschetst, voordat je van boeren kan vragen: goh, ga maar een bedrijfsplan maken. Want praktisch is het nu zo dat je wel iets van die vier dingen moet doen op dit moment.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, maar daar hoort ook een andere kant van het verhaal bij. Want als je daar de tijd voor gaat nemen, dan betekent dat dat al die tijd de vergunningverlening stilligt, dus dat al die tijd huizen niet gebouwd kunnen worden en al die tijd ook die boerenbedrijven zelf niks kunnen doen omdat ze in een illegale situatie zitten, geen vergunning hebben, niet kunnen uitbreiden, niet naar voren kunnen kijken. De stok achter de deur is dat we willen dat de vergunningverlening op gang komt. Ook zonder die uitspraak van de rechter in 2019 vond PRO al dat de landbouw verduurzaamd moest worden en dat de natuur hersteld moest worden. Dat we het er nu steeds over hebben, komt omdat de vergunningverlening gestopt is. Je kunt best meer tijd nemen, maar ten eerste verslechtert dan de natuur verder en blijft iedereen in de impasse waar we nu al zeven jaar in zitten. Dat zou ik Nederland echt niet aan willen doen. Laten we dus doorgaan met de maatregelen die er nu al zijn en zo veel mogelijk instrumenten toevoegen zolang dat kan, alles binnen die 20 miljard.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Koorevaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Volgens mij vinden wij elkaar erin, mevrouw Bromet, dat we inderdaad die gereedschapskist sneller moeten vullen, ook met maatregelen die je bijvoorbeeld in het veld kan nemen. Volgens mij vinden we elkaar daarin ook. Ik zeg ook niet dat we eindeloos de tijd moeten nemen, maar ik vind wel dat je ook als extensieve boer meer mogelijkheden moet hebben dan alleen die paar technologische die je nu nog hebt. Ik zou het dus meer zien als een aansporing richting het kabinet: vul die gereedschapskist ook. Volgens mij zeggen we dan ongeveer hetzelfde. Klopt dat, mevrouw Bromet?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
In antwoord op de vraag van meneer Koorevaar zou ik nog iets anders willen zeggen over bijvoorbeeld de grootvee-eenhedennorm die nu in de plannen staat. Heel veel boeren zijn bang dat ze daar slachtoffer van worden, terwijl zij in een heel groot gedeelte van Nederland al voldoen aan die normen. Er zijn twee gebieden in Nederland waar het echt heel knellend wordt, en dat is Brabant en dat is rond de Veluwe. Daar zal echt iets fundamenteel moeten veranderen, maar de norm zoals die nu door de minister wordt geformuleerd, halen heel veel boeren al. Daar hoef je dus niet onrustig over te worden. Ik hoop niet dat we naar een wereld toegaan waarin boeren allemaal gedwongen worden om nieuwe stallen aan te schaffen, Lely Spheres, luchtwassers. Dat is niet de richting die ik op wil met de landbouw, maar daar hoort aan de andere kant wel bij dat er dan veel minder vee is en dat je ook — dat ontbreekt natuurlijk in deze plannen — een visie hebt op hoe de landbouw van de toekomst in Nederland eruitziet. Daar zijn we niet aan toegekomen, omdat we brandjes aan het blussen zijn.

De **voorzitter**:
Gaat u nog even een stukje verder met uw eerste termijn.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter. Mogelijk worden de zones kleiner, omdat provincies gemotiveerd aangeven dat ze die kleinere zones willen, maar die zones hadden ook een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het doel van 15% biologisch areaal in 2030. Dit is een beetje een vervolg op de antwoorden op de vragen die ik al stelde over biologisch in die zones. Als die biologische bedrijven dan niet in die kleinere zones komen, bijvoorbeeld omdat daar onteigend gaat worden, waar moeten die bedrijven dan wel komen? Daarmee hangt ook de gve-norm van 1,5 in die zones samen. Die zal dan niet meer op bedrijfsniveau gelden, maar op gebiedsniveau. Wat houdt dat precies in? Klopt het dat dit leidt tot meer mogelijkheden voor de intensieve veehouderij rondom natuurgebieden? Want daar zijn we niet blij mee. Als we kijken naar de opgave in natuur- en waterwingebieden, is de biologische landbouw in die gebieden de meest wenselijke vorm van landbouw. Is de minister dat met ons eens? Zo ja, waarom stuurt de minister daar niet wat explicieter op aan?

Ten vierde heb ik de volgende opmerkingen over de zonering. Wanneer heeft het kabinet alle instructieregels voor de provincies die gaan gelden in de zones uitgewerkt? Hoe voorkomt het kabinet dat door het uitstel van de deadline van een omwisselbesluit zonering vertraging oploopt? Hoe beloont en stimuleert het kabinet provincies die eerder aan de slag gaan met de rijksinstructieregels of hun maatwerk eerder inleveren dan 1 september 2028? Wat gaat de minister zeggen tegen provincies die nu al die zones hebben ingesteld, maar bijvoorbeeld met een lagere ambitie in de gebieden zelf? Ik sprak namelijk iemand uit zo'n provincie die zei: wij hebben de zones al helemaal ingesteld, alleen is ons doel in het natuurgebied lager. Ja, dan zal het plan aangepast moeten worden, toch, vraag ik aan de minister. Dan moeten de provincies werk overdoen, denk ik. Wat is het tijdpad als het gaat om de beoordeling van de provinciale plannen? Hoeveel maanden duurt dit en is er voldoende capaciteit om dit te toetsen? Krijgen de provincies een tweede of derde kans als de plannen niet voldoen aan de criteria die in het programma zijn opgetekend? Is 1 september 2028 de deadline voor het eerste bod of voor het definitief vaststellen van het omwisselbesluit?

De **voorzitter**:
U heeft nog een interruptie van de heer Koorevaar.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mag ik nog één zin zeggen? Wanneer moeten provincies de instructieregels dan wel de eigen plannen hebben verwerkt in een omgevingsverordening?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb even een verduidelijkende vraag richting mevrouw Bromet. U had het even over 1 september 2028. Ik heb dat ook gelezen. Is mevrouw Bromet het volgende met mij eens? Stel je voor dat er een gebied, een provincie is die eerder zo'n omwisselbeslissing inlevert, zou die dan ook eerder aan de gang moeten kunnen gaan als dat voldoet aan de voorwaarden?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Daarom heb ik ook gevraagd wat de stimulering wordt voor de provincies die vooroplopen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Verplicht het Rijk provincies om, als zij bezig zijn met het maatwerk, tegelijkertijd wel alvast de impact en de uitwerking van de rijksinstructieregels voor te bereiden, zodat we geen tijd verliezen als het maatwerk niet voldoende is? Vereist het Rijk van provincies een HUF-toets, een haalbaarheids-, uitvoerbaarheids- en fraudegevoeligheidstoets, voor het eigen maatwerk, om te voorkomen dat het maatwerk leidt tot een onuitvoerbaar en niet te handhaven beleid? Hoe voorkomen we dat de focus op maatwerk uitmondt in een NPLG 2.0, met heel veel gepraat, maar weinig resultaat? Wat zijn de manieren waarop de provincies het eigen maatwerk kunnen borgen? Hoe toetst de minister of het maatwerk voldoende geborgd is? Welke rol heeft de Ecologische Autoriteit in het toetsen en beoordelen van provinciale additionaliteitsplannen en maatwerk?

Voorzitter. Ten vijfde heb ik nog een aantal vragen over moties.

De **voorzitter**:
Voordat u dat doet, wil de heer Grinwis u wat vragen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, voorzitter. Ik heb nog even een vraag over de zonering. Ik heb mevrouw Bromet deze vraag op 1 juli ook gesteld, dus in die zin is die niet nieuw. Ik heb toen het volgende gevraagd. De zones zijn eigenlijk als een soort confetti over het land uitgestrooid. Provincies kunnen hier wat van gaan vinden. Mevrouw Bromet heeft vooral gefocust op vragen als: "Hoe zit het nou? Wat betekent het als je voor een kleinere zone kiest? Moeten we dan niet het gebied leegvegen, en willen we dat wel? Is dat wel wenselijk?" Maar hoe ziet mevrouw Bromet het issue dat ik toen aan de orde heb gesteld, namelijk dat er ook zones zijn aangewezen in gebieden waarbij je op voorhand eigenlijk kunt verwachten dat die in dat gebied eigenlijk niet proportioneel zijn, gezien de opgaven voor natuur, stikstof, waterkwaliteit en andere zaken? Hoe staat mevrouw Bromet daar vandaag tegenover? Ik heb toen als voorbeeld het meest bekende voorbeeld van Schiermonnikoog genoemd, maar het geldt uiteindelijk breder voor de Waddeneilanden en voor de hele kuststrook, waar best wel veel gebieden zijn aangewezen waarbij je vanuit de waarde van proportionaliteit toch wel vraagtekens kunt zetten.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik vind het begrip "proportionaliteit" best ingewikkeld. Ter verduidelijking: betekent dat dan dat als je bijvoorbeeld op Schiermonnikoog alle veehouders weghaalt, er nog steeds een overmaat aan stikstof is? Bedoelt de heer Grinwis dat of bedoelt hij iets anders?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Even ter verduidelijking: bij heel veel gebieden zit je niet zo ver af van de goede staat van instandhouding. Zeker als je het landelijk beleid eroverheen legt, dat tussen nu en 2035 impact moet gaan hebben, en als je dan terugredeneert vanuit 2035, is een zone vaak niet nodig om een goede staat van instandhouding te bereiken. Moet je wel overgaan tot zonering in een gebied waar de natuur zich herstelt en waar een goede staat van instandhouding gewoon mogelijk is met generieke maatregelen, of misschien met een enkele maatregel in het gebied, maar in ieder geval niet via een hele zonering? Eigenlijk is dat het punt dat steeds aan de orde is gesteld op 1 juli en nu weer. Dan is inderdaad een zone op bijvoorbeeld Schiermonnikoog niet nodig.

De **voorzitter**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dit was de verduidelijking van meneer Grinwis.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik worstel steeds met de vragen van de heer Grinwis, want die wijzen elke keer in de richting van een ander en beter plan, namelijk niet overal zones, maar andere generieke maatregelen. Welke zijn dat dan? Dat is dus een ander plan. Ik kan het gewoon niet beoordelen. Ik kan me bij het voorbeeld van Schiermonnikoog wel voorstellen dat het helpt als daar minder vee is. Ik ben daar zeven jaar geleden geweest. Ik weet dat de boeren daar vrijwillig vee weg hebben gedaan omdat de natuur al voor die stikstofuitspraak leed onder de aanwezigheid van het vee. Ik kan me voorstellen dat zo'n zone wel kan helpen als er bijvoorbeeld een gebiedsproces op gang komt waarbij blijkt dat er twee van de zeven boeren geen opvolger hebben en dan zeggen: wij willen ons land beschikbaar stellen voor die andere boeren, maar de veerechten niet overdoen. Dan helpt een zone ook. Ik kan gewoon niet zo veel met die vraag, omdat die heel erg gericht is op verschillende gebieden en verschillende mogelijkheden. Niet ik, maar de minister heeft ervoor gekozen om die zones de ruggengraat van zijn plan te maken. Daar ga ik dus eigenlijk vanuit in mijn beoordeling van de plannen, omdat een nieuw plan weer allemaal nieuwe vragen opwerpt.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, voorzitter, tot slot. Het gaat mij niet om een nieuw plan. Ik wil me best constructief opstellen en meedenken ter verbetering van het plan dat de minister aan ons heeft voorgelegd. Wat ik niet kan uitleggen, is dat in gebieden zoneringen worden toegepast, terwijl dat niet nodig is voor het bereiken van een goede staat van instandhouding van de natuur. Dat kan ik gewoon niet uitleggen. Daar gaat mijn vraag over, ook al omdat de minister in de wet zelf schrijft: "Daarbij houdt de minister rekening met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied en met de regionale en lokale bijzonderheden." Er zit dus in de wet die aan ons is voorgelegd ook ruimte om te kijken naar wat nou echt doelmatig en doeltreffend is. Misschien is een zonering zoals die nu is uitgestrooid over ons land niet overal doelmatig en doeltreffend. Ik zoek gewoon of er ruimte is bij mevrouw Bromet om daarvoor open te staan. Ik weet dat zij het voorbeeld van Schiermonnikoog heel goed kent.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dan komen we nu weer in een soort situatie waarin het lijkt alsof ik de minister ben. Ik ben niet de minister. Ik ben heel benieuwd naar de antwoorden van de minister hierop en naar zijn motivatie. Dan valt er met ons natuurlijk over alles te praten, als de doelen maar overeind blijven. Dat zou ik dan dus in antwoord op de vragen van de heer Grinwis willen zeggen, want het gaat mij echt te ver om hier nu antwoord op te geven.

De **voorzitter**:
Gaat u verder. Dan gaan we eens kijken hoever we komen tot een afronding van uw eerste termijn.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter. Ik was gebleven bij de uitvoering van een aantal uitgevoerde moties. Er is een aangenomen motie van PRO waarin de oproep staat om PAS-melders die geen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

kunstmest en krachtvoer meer gaan gebruiken onmiddellijk een vergunning te verlenen. Hoe staat het daarmee? Bij de Wet groen gas heeft mijn collega een motie ingediend die vraagt om een lock-ineffect op de intensieve veehouderij door mestvergisters te voorkomen. Welke acties onderneemt de minister om dit te voorkomen?

Hoe staat het met de uitvoering van onze motie die verzoekt om de stikstofaanpak en dierenwelzijn samen te benaderen? Welke concrete maatregelen worden genomen om deze in goede samenhang te laten verlopen, bijvoorbeeld als het gaat over de huisvesting en stallen?

Een met meer dan 100 stemmen aangenomen motie die oproept tot een afbouwpad van kunstmest heeft de vorige minister naast zich neergelegd. We zouden graag zien dat deze minister deze motie alsnog uitvoert. Kan hij toezeggen de Kamer over zo'n afbouwpad te informeren?

Tot slot bij de moties wil ik verwijzen naar de aangenomen motie-De Groot/Dik-Faber. Dat is de voorganger van de heer Grinwis. De motie gaat over een tabel die gebruikt wordt om te kijken hoeveel melk een koe geeft, om te beoordelen hoeveel milieucompensatie daarvoor nodig is. Die tabel is uit 2016. Hij gaat ervan uit dat een koe 10.000 liter melk geeft. Inmiddels zijn de koeien echter zo opgevoerd dat ze veel meer melk geven. Als we koeien helemaal volstoppen met krachtvoer zodat ze nog meer melk geven, komt er ook meer uitstoot van allerlei ongewenste stikstof bij vrij. Moeten daar niet ook gewoon rechten voor aangevraagd worden? Moet die tabel niet aangepast worden, vraag ik de minister.

Ten slotte, voorzitter, nog een aantal vragen over het budget voor de verschillende doeleinden. Van de 20 miljard die nu voorligt, gaat het overgrote deel naar de landbouw en naar zones rondom de natuur. Volgend jaar moet naast dit stikstofpakket echter ook een natuurplan worden opgesteld, om aan de Natuurherstelverordening te voldoen. Daarin zullen we niet alleen de natuurkwaliteit in het landelijk gebied moeten verbeteren, maar bijvoorbeeld ook die in de steden en van onze zeeën. Komen daar dan aanvullende maatregelen voor? Of moeten die binnen dezelfde 20 miljard gerealiseerd worden?

Voor de biologische landbouw is slechts 21 miljoen euro gereserveerd. Dat is niet substantieel. Ongetwijfeld kunnen biologische boeren gebruikmaken van regelingen in andere potten van het fonds. Klopt dat? Hoeveel middelen denkt de minister nodig te hebben voor de uitvoering van de maatregelen zoals opgesomd in de bijlage bij de brief van 26 juni?

Volgens het afsprakenkader Aanvalsplan Grutto is voor de uitvoering 800 miljoen tot 900 miljoen euro nodig. Die zien we niet in het fonds opgenomen. Vanuit welke pot binnen het fonds wordt dit betaald? Of zijn hier ook aanvullende middelen voor nodig?

In de begroting is voor het landgebruik, de veenweideaanpak en de bossenstrategie 50 miljoen euro extra gereserveerd voor 2027 tot 2031. Dat is echter een fractie van wat er extra nodig is. In 2025 pleitte LVVN bijvoorbeeld nog voor 1,16 miljard overbruggingskrediet voor drie jaar in de gesprekken met KGG over het Klimaatfonds. Hoe staat de minister tegenover de oproep van provincies om de door een gebrek aan belangstelling ongebruikte middelen van de Subsidieregeling extensivering

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

melkveehouderij, de Sem-regeling, voor deze doeleinden in te zetten?

Voorzitter, tot zover.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Bromet. Meneer Koorevaar heeft nog een vraag.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb dat laatste niet helemaal goed gehoord. Kunt u dat wellicht herhalen, mevrouw Bromet? Ging het over hoe uw de Sem-middelen wil inzetten?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Provincies hebben opgeroepen om ongebruikte middelen van de Subsidieregeling extensivering melkveehouders in te zetten voor overbruggingskrediet voor de gesprekken met KGG over het Klimaatfonds. Het gaat dus over klimaatmaatregelen. Er zijn dus middelen niet gebruikt. Die zouden misschien ingezet kunnen worden voor klimaatmaatregelen. Dat vraag ik de minister.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dan heb ik nog wel een vraag daarover. Het betreft namelijk een extensiveringsmaatregel rond melkvee. Is het dan niet interessant om die extensiveringsregeling überhaupt aantrekkelijker te maken, zodat ze doet waarvoor ze bedoeld is? Wellicht heeft ze dan hetzelfde bereik als mevrouw Bromet wil. Het gaat namelijk met name over de vergoeding van de fosfaatrechten die in die regeling zitten, volgens mij. Die ligt aan de lage kant.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik wil graag van de minister weten wat de reden is voor het niet gebruiken van die regeling. Is dat omdat er geen kennis over is? Is het omdat ze te moeilijk in te vullen is? Dat weet ik niet, maar dat horen we dan van de minister.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Wij hebben ook een aantal keer schriftelijke vragen gesteld over de Sem-regeling. We zetten onder andere vraagtekens bij waarom het zo weinig benut wordt. Volgens mij loopt de regeling echter nog steeds. Je zou het juist nu, in deze fasering, waarin we vragen om extensivering, behouden moeten laten, lijkt mij. Vindt mevrouw Bromet dat ook niet heel logisch?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik heb gewoon niet genoeg informatie. Ik wil weten waarom ie niet gebruikt wordt, of ie effectief is en of het misschien behulpzaam is om hem ook te koppelen aan klimaatmaatregelen, want misschien telt ie dan wel dubbel mee. Dat weet ik allemaal niet, maar dat horen we zo meteen. Verder ben ik geen expert op het gebied van de SEM-regeling zoals mevrouw Koorevaar, want ik heb er niet 100 vragen over gesteld.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Even een puntje van orde maken.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik bedoel mevrouw Den Hollander, neem me niet kwalijk.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
En wij maar altijd netjes mevrouw Bromet zeggen. Mevrouw Ten Hove heeft nog een vraag.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Is PRO van mening dat boeren te veel grond in hun bezit hebben?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nee.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Dat is wel vreemd, want de collega van mevrouw Bromet, de heer De Hoop, heeft dat laatst wel gesteld. Die zou daar het liefst een eind aan willen maken. Mijn vraag is hoe mevrouw Bromet dat rijmt met de grootvee-eenheid die eraan zit te komen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Er wordt nu gesteld dat de heer De Hoop gezegd zou hebben dat er boeren zijn met te veel grond en dat daar een einde aan moet komen. Dat kan ik me niet voorstellen, want de heer De Hoop is supergenuanceerd en bovendien ook nog de zoon van een boer. Ik weet niet waar dit over gaat. Ik zal het eens aan hem vragen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Podt, of meneer Podt. Mevrouw Podt. Gaat uw gang.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dank, meneer de voorzitter. Om te beginnen ook veel dank namens mij aan de griffie voor het zo kundig opstellen van het verslag, waar we allemaal ons voordeel mee hebben kunnen doen.

Ik ga verder met mijn eigen inbreng. Met het pakket van 20 miljard waar we vandaag over spreken, gaat de natuur herstellen, gaan we Nederland van het slot halen en gaan we boeren eindelijk, na vele jaren, duidelijkheid geven over de toekomst. Volgende week zullen we vast uitgebreid debatteren over allerlei beleidsmatige voorstellen bij de begroting, maar vandaag heb bij deze behandeling vooral wat meer technische vragen over de stikstofgelden. Het Rijk zet de grote lijnen en contouren voor de gebiedsaanpak uit, maar het zijn de provincies die dit samen met boeren en natuurbeheerders werkelijkheid maken. Zo kunnen we gebied voor gebied van het slot halen, voor boeren, ondernemers en al die Nederlanders die zoveel waarde hechten aan een gezonde en groene omgeving.

De provincies hebben hierin terecht een andere rol. Zij kennen hun regio, staan dicht bij boerenbedrijven en weten wat nodig is. Tegelijkertijd zien we dat provincies — mevrouw Bromet zei het net ook al even — dit heel verschillend aanpakken: plannen lopen uiteen qua tempo, reikwijdte en doelbereik. Dat is begrijpelijk, want we hebben ook gezien hoe grillig de financiering is geweest. Het was 24 miljard, toen weer 15 miljard minder en nu is het weer 20 miljard. Provincies, boeren en natuurbeheerders hebben, net als alle ondernemers en organisaties, behoefte aan duidelijkheid en stabiliteit. Het is daarom cruciaal om de plannen te verankeren in langjarige wet- en regelgeving. Zo nemen Rijk en provincies samen verantwoordelijkheid en zorgen we er samen voor dat alle euro's

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

goed terechtkomen. Mooi dus dat die eerste wet nu in de Kamer ligt, waarvoor dank. Kan de minister ons binnenkort misschien een brief sturen met wat meer achtergrond over die spoedwet? Wat gaat er nou mis als die spoedwet niet vroeg of op tijd behandeld wordt, vraag ik me af. Er staan wat indicaties door de brief heen, geloof ik, maar ik zou dat wel wat meer in detail willen horen. Als optimist ga ik ervan uit dat dit gewoon gaat lukken.

Ik heb nog wat verhelderende vragen over dit pakket. Hoe en onder welke voorwaarden worden die gelden per provincie per gebied verdeeld? Hoe wordt geborgd dat de samenhang tussen de opgaven helder is om elke euro zo effectief mogelijk te besteden? Graag een reflectie.

Voorzitter. Over samenhang gesproken. Water, natuur, bestrijdingsmiddelen, klimaat en dierenwelzijn worden terecht genoemd als opgaven die we in samenhang moeten aanpakken. Daar zit ook de uitdaging, want hoe zorgen we er nou voor dat alle puzzelstukjes naadloos op elkaar aansluiten? De regels voor dierwaardige veehouderij worden bijvoorbeeld nog uitgewerkt. Die komen in een ander pakket. Juist daarom is het zo belangrijk dat we die op tijd met elkaar afstemmen. Zo kan een boer in de zone voor 2032 in één keer z'n stal aanpassen, zowel aan de stikstofeisen als aan de eisen voor dierwaardigheid, en hoeft die niet drie jaar later weer opnieuw te investeren. Hoe gaan de minister en de staatssecretaris zorgen voor echte samenhang in die aanpak? Concreet: is de minister bereid om bij de stal- en managementmaatregelen, waarvoor bijna 1 miljard in het fonds staat, al uit te gaan van de verwachte eisen voor dierwaardigheid? Buiten het fonds staan … Zal ik nog heel even de vraag afmaken?

De **voorzitter**:
Zeker.

Mevrouw **Podt** (D66):
Buiten het fonds staat in 2027 ruim 16 miljoen voor dierwaardige veehouderij. Hoe worden die middelen afgestemd op de stalinvesteringen uit het fonds zodat ze elkaar versterken? Hoe gaan de bewindspersonen voorkomen dat veehouders in lock-ins terechtkomen?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik kan me hier helemaal bij aansluiten, maar het probleem is dat de regels die er nu zijn in het voorliggende pakket onvoldoende zijn om te voldoen aan het wettelijk vastgelegde doel, dierwaardig in 2040. Dan zou je dus aan boeren dingen gaan vragen waarmee je weet dat je in 2040 niet op het einddoel bent uitgekomen. Vindt D66 niet ook dat we dat einddoel wel moeten halen en dat we nu zo veel mogelijk helderheid voor de boeren moeten kunnen geven?

Mevrouw **Podt** (D66):
Misschien een kleine reflectie hierop. Dan loop ik een klein beetje vooruit op het debat dat we nu gaan hebben. Ik denk dat het op zich logisch is dat de staatssecretaris ervoor heeft gekozen om bepaalde dingen op een ander moment in de tijd te plaatsen, ook vanuit die gedachte die ik net noemde: je kan die investeringen dan in één keer goed doen. Daar kan ik me dus op zich in vinden. Dat gezegd hebbende voel ik wel met mevrouw Ouwehand mee als zij zegt: het staat er natuurlijk nog niet allemaal in en de vraag is wel of we dan uiteindelijk op dat eindbeeld van een dierwaardige veehouderij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

komen. Dat ben ik dus met haar eens.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik zie ook dat er stapjes in de tijd nodig zijn, dat je niet van ene op de andere dag dat doel kan realiseren. Ik denk dat het goed is dat we met elkaar opletten of de stapjes die gezet worden niet voor de boeren het einddoel in de weg zitten. Daar zie ik nog wel problemen. Je zou dan nu boeren stimuleren of misschien zelfs dwingen om te investeren in stalsystemen die later toch weer niet voldoen aan die integrale aanpak waarvan het kabinet had gezegd — dat vond ik heel goed — dat we nu zo veel mogelijk doelen bij elkaar gaan brengen. Ik denk dus dat we wel moeten opletten of we dat dan ook goed doen, want je wil niet nog een keer tegen boeren zeggen "doe dan deze investering" en dan over vijf jaar "o ja, nee, dit was toch niet goed genoeg".

Mevrouw **Podt** (D66):
Vandaar inderdaad mijn laatste vraag over de lock-in. Dat is eigenlijk precies die vraag. Dit was natuurlijk het blokje waar ook een beetje de naam van mevrouw Ouwehand op stond, zeg ik in alle eerlijkheid.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nog even over het fonds, voordat mevrouw Podt verdergaat. Er wordt wel steeds gesproken over "fonds", maar formeel is het fonds er nog niet. Dat is ook mede waarom we nu een wetgevingsoverleg hebben. Het is in de begroting opgenomen, maar er is nog geen instellingsbesluit geweest voor een fonds. De regels van een fonds zijn dat als je onderbesteding hebt, dus als je niet al het geld in een jaar hebt uitgegeven, je terug moet naar de minister van Financiën. Het gaat niet zomaar terug in de pot. Je moet weer opnieuw onderhandelen met de minister van Financiën om het geld te kunnen besteden. Mijn vraag aan mevrouw Podt is: hoe ziet D66 dit voor zich? Er wordt nu wel gedaan alsof er 20 miljard uitgegeven is, maar feitelijk is dat natuurlijk niet zo.

Mevrouw **Podt** (D66):
Wat sowieso interessant is, is dat we met elkaar spreken over een fonds. Ik maak me daar zelf ook schuldig aan. Feitelijk is het namelijk geen fonds. Ik zie dat de heer Grinwis goedkeurend knikt, dus dan weet ik dat ik het goed zeg. Feitelijk is het geen fonds. Er staat wel heel duidelijk in alle opsommingen die wij hebben gekregen dat onderbesteding er zeker toe leidt dat — ik ga het nu in ontzettend niet-financiële termen zeggen en ik vind het heel spannend als ik die kant op kijk — we dat geld inderdaad gewoon wel bewaren in deze pot, even heel ordinair gezegd, zodat we het hier wel voor kunnen uitgeven. Dus die 20 miljard gaat gewoon naar de dingen die wij met zijn allen hebben besloten, die te maken hebben met de invoering van dit stikstoffonds.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nee. Het punt is dat je dat dus niet weet, want je moet terug naar de minister van Financiën. Elke minister moet altijd weer onderhandelen met de minister van Financiën om geld uit te mogen geven. "Beschikbaar" is iets anders dan "besteed". Mijn vraag is dus of we wel zeker weten dat het geld dat we nu beschikbaar hebben ook naar dingen gaat waarvoor het bedoeld is. Dat is straks ook mijn vraag aan de minister. Weten we dat zeker? Zijn we mensen dan niet blij aan het maken met een dode mus, omdat het geld daar straks misschien helemaal niet aan besteed wordt?

Mevrouw **Podt** (D66):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Nee, daar ben ik helemaal niet bang voor. Het is jammer dat mevrouw Bromet het verslag aan de minister heeft gegeven, want nu kan ik er niet uit citeren. O, kijk eens aan. Mevrouw Den Hollander reikt het verslag aan. Dat wordt wel heel hard doorbladeren! Het staat er heel duidelijk in. In de vorige periode zijn daar misschien andere afspraken over gemaakt met de minister van Financiën, maar hier staat heel duidelijk in dat het geld dat we hiervoor hebben en dat aan het eind van dit jaar of volgend jaar of het jaar daarop nog beschikbaar is, terugvloeit naar de middelen die we hiervoor hebben. Dan kunnen we er dus genoegzaam van uitgaan dat we het ook gaan besteden aan hetgeen wij vinden dat we het moeten besteden. Dus geen dode mussen in sight.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik mag inderdaad hopen dat dat gebeurt, hoewel wij het niet eens zijn met de manier waarop een aantal middelen worden besteed, maar dat is een ander verhaal. Ik constateer nu wel dat de relatie met de minister van Financiën op dit moment niet heel erg goed is.

Mevrouw **Podt** (D66):
Laat ik daar het volgende over zeggen. Met drie partijen hebben wij afspraken gemaakt over het pakket dat er nu ligt, eerst in juni en daarna een paar weken geleden. Dat zijn drie partijen die soms best verschillend kijken naar de oplossingen die er liggen, maar wij hebben elkaar gevonden in de enorme urgentie met betrekking tot het oplossen van dit probleem. Ik denk dat we allemaal zien — dat geldt overigens niet alleen voor de coalitiepartijen, maar ook voor verschillende oppositiepartijen — dat dit nu eens en voor altijd opgelost moet worden. Daarin hebben we elkaar gevonden. Daardoor zijn we in staat geweest om een pakket te formuleren. Dat is enorm ingewikkeld en groot, maar ik ben ervan overtuigd dat we hiermee de stappen gaan zetten die nodig zijn. Dat zeggen ook het PBL, de landsadvocaat en heel veel partijen in het land. Daarom heb ik ook het vertrouwen dat we, hoe we ook verdergaan, hieruit komen met elkaar. Ik zie namelijk enorm veel motivatie bij iedereen die hierbij betrokken is. In die zin ben ik daar zeer tevreden mee.

De **voorzitter**:
Gaat u verder.

Mevrouw **Podt** (D66):
Voorzitter. Daarnaast is het ook voor de schatkist logisch om subsidie te geven aan een actie die meerdere doelen tegelijk dient. Elke euro uit het fonds — daar ga ik weer met het fonds; ik ga het nog een paar keer doen, vrees ik — kan dan zo veel mogelijk opleveren. In artikel 25 zijn nu nog weinig afzonderlijke middelen voor klimaat. Alleen voor veenweiden en de Bossenstrategie is 50 miljoen euro gereserveerd. Dat hoeft geen probleem te zijn, want veel maatregelen tegen stikstof verminderen ook de uitstoot van broeikasgassen. Een boer die zijn bedrijf extensiveert of zijn stal aanpast, kan dus twee of meer doelen tegelijk dienen. Dat is een kans die we bewust moeten pakken en niet aan het toeval moeten overlaten. Zo bereiken we met één investering op één erf meteen meer resultaat voor stikstof en klimaat. Mijn vraag aan de minister is: kan RVO …

De **voorzitter**:
Er is eerst een interruptie van meneer Koorevaar.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik vraag me af of dat zo is. Zijn maatregelen die goed zijn voor stikstof ook goed voor klimaat? Heeft mevrouw Podt daar voorbeelden van?

Mevrouw **Podt** (D66):
Volgens mij zijn er veel maatregelen die we de komende tijd gaan nemen op het gebied van het stikstofpakket. Dat hebben we redelijk recent nog in de briefing van de KEV gehoord. Daarin werd gezegd: we konden dit nog niet meerekenen, maar door de oogharen bekeken gaat het om ongeveer 5 megaton als gevolg van dit pakket. In die zin helpt dat inderdaad ook voor de klimaatmaatregelen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik constateer dat sommige maatregelen juist goed zijn voor stikstof, maar geen effect hebben op CO_2. Als ik het goed begrijp, zegt mevrouw Podt dus dat er ook voor het terugdringen van CO_2 voldoende maatregelen in de gereedschapskist moeten zitten om stappen te kunnen zetten op dat doel.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat was niet helemaal wat ik zei. Maar als ik het zo hoor, ben ik het daar denk ik ook wel mee eens.

De **voorzitter**:
Meneer Koorevaar, tot slot.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dan denk ik dat we elkaar op dit punt vinden.

Mevrouw **Podt** (D66):
Mijn vraag richting de minister was een andere: kan RVO bij de beoordeling van aanvragen uit het fonds meewegen of een maatregel ook klimaatwinst oplevert? Dan krijgen projecten die meerdere doelen dienen namelijk voorrang, zonder nieuw geld. Dat gebeurt namelijk al bij het IDL. Agrariërs die een lening aanvragen, moeten bij minimaal vijf van de acht duurzaamheidsdoelen een verbetering laten zien. Hoe zorgt de minister er nou voor dat het doelsturingssysteem en de mogelijke normering van broeikasgassen in de melkveehouderij op elkaar aansluiten? Dan stuurt een boer met één systeem op beide doelen. Misschien is dat ook klein beetje wat de heer Koorevaar net bedoelde toen hij mij daarnaar vroeg.

Voorzitter. Nederland is een landbouwland, maar toch eten we granen, bonen en eiwitten die duizenden kilometers hebben gereisd, terwijl onze eigen akkerbouwers graag telen voor een Nederlandse keten. Denk hierbij aan de bakker die brood wil bakken van Nederlands graan of de maker van vleesvervangers die zijn eiwitten het liefst uit eigen land haalt. Het ontbreekt niet aan wil. Het probleem is dat de eerste stap soms erg ingewikkeld is. De boer teelt pas als er een afnemer is en de verwerker, de bakker of de producent, investeert pas als er genoeg aanvoer is. Zo blijven we hangen in een — jawel — kip-eiprobleem.

Dat leidt ook tot een gebrek aan verwerkte biologische producten. Op weinig plekken kan je als consument nu terecht voor bijvoorbeeld biologisch brood. In de energietransitie hebben we een oplossing bedacht: de Stimulering Duurzame

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Energieproductie, de SDE. De overheid garandeerde de opbrengst, ondernemers durfden te investeren en als de markt genoeg betaalde, kostte het de Staat niets. Tijdens het rondetafelgesprek over het Investeringsfonds Duurzame Landbouw pleitte BO Akkerbouw voor precies zo'n instrument voor voedselketens. Wat D66 betreft verdient dat idee een serieuze kans. Het IDL is een succes, maar het helpt vooral de individuele boer die omschakelt. Voor de akkerbouwer die biologisch graan voor een keten van broodbakkers wil telen en voor de coöperatie, de molenaar, de bakker of de voedselmaker die in verweking wil investeren voor biologische of anderszins duurzame eindproducten, helpt dat dan niet.

Ook de Agrifood Innovatieagenda erkent dat financiers pas investeren als er een vraag is en dat de risico's voor koplopers in dat opzicht omlaag moeten. Daarom heb ik drie vragen aan het kabinet. Is het kabinet bereid om te verkennen hoe een SDE-achtige garantieregeling voor duurzame voedselketens eruit zou kunnen zien, binnen de Europese staatssteunregels? Kan het daarbij in kaart brengen welke bestaande middelen hiervoor ingezet kunnen worden? Wil de minister de private financiers en de partners van de Agrifood Innovatieagenda hierbij betrekken?

Voorzitter. Als je doet wat je deed, dan krijg je wat je had. Dat geldt ook voor de manier waarop de overheid vernieuwing in de landbouw financiert. Neem de coöperatie van varkenshouders in het oosten van het land, met een stalsysteem waarin dierenwelzijn, klimaat, kringlooplandbouw en emissiereductie samenkomen. Het is precies de veehouderij waar we eigenlijk naartoe willen. Toch werd hun subsidieaanvraag door RVO eerder afgewezen omdat het systeem volgens de beoordeling niet de vereiste reductiepercentages zou halen. Dat roept een vrij principiële vraag op. Onze regelingen belonen vooral wat zich al bewezen heeft en wat in een getal te vangen is, maar vernieuwing is per definitie onzeker. Wie alleen financiert wat al werkt, financiert geen echte innovatie. Daarom vraag ik om naast de bewezen innovaties en maatregelen ook oog te hebben voor de echte koplopers. Op artikel 25 staat voor 2027 tot 2031 bijna 1 miljard euro voor stal- en managementmaatregelen en 69 miljoen euro voor het IDL. Mijn vraag aan de minister is: welk deel van deze middelen gaat nou naar wat je in de technologie "disruptieve innovatie" zou noemen, dus managementinnovaties van bedrijven of projecten die zich nog in een vroege fase begeven? Die kennen misschien een hoger risico en kunnen dus lastiger aan reguliere financiering komen, maar hebben ook een kans om de manier waarop wordt gewerkt echt ingrijpend en blijvend te veranderen. Is de minister bereid om de beoordelingskaders van RVO zo aan te passen dat bedrijven die op meerdere doelen tegelijk scoren, niet afvallen op slechts één absoluut criterium? Wil hij voor alle LVVN-financiering nagaan of regelingen de transitie dienen of vooral bestaande praktijken in stand houden?

De **voorzitter**:
Daar heeft u een vraag over, van meneer Koorevaar.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik moest nog één zin.

De **voorzitter**:
O, nog één zin. Die ene zin krijgt u.

Mevrouw **Podt** (D66):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Voorzitter. We moeten deze bedrijven en initiatieven de kans geven om te ontwikkelen, want zonder dit soort koplopers blijven we altijd bij het oude.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb een vraag aan mevrouw Podt over het IDL. U pleit daarvoor, en dan met name voor een ketenaanpak. Het gaat erom hoe je de keten kan aanjagen. Dat vind ik heel interessant. Er is een mooi voorstel van BO Akkerbouw. In datzelfde rondetafeldebat ging het ook over een IDL-light-toets, waarbij je meer ondernemers sneller stappen kunt laten zetten. Het is namelijk een revolverend fonds, dus als je er meer instopt, kun je de aanjaagfunctie van het fonds versnellen. Hoe kijkt mevrouw Podt hiertegen aan?

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat vind ik op zich ook helemaal geen slecht idee.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
In mijn eigen bijdrage had ik het over de koppeling van emissies aan fosfaatrechten en de ongewenstheid daarvan. Ik wil vragen hoe D66 hierin zit. Is dit iets wat D66 heeft ingebracht bij de coalitieonderhandelingen of maakt het D66 niet zoveel uit en kan het ook veranderd worden naar hectares?

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat is best een grote vraag. Ik heb deze gesprekken de afgelopen tijd natuurlijk ook gevoerd met heel veel boeren en andere mensen die hier vragen over hebben of zich hier zorgen over maken. Ik denk dat er voor- en nadelen zitten aan beide modellen. Wat de koppeling aan fosfaatrechten ons brengt, is het volgende. In Nederland hebben we een heleboel verschillende soorten boerenbedrijven en fosfaatrechten geven de mogelijkheid om daar op een bepaalde manier mee door te gaan. Dat heeft bepaalde voordelen. Ik zie ook dat het weer andere voordelen heeft als je het zou koppelen aan bijvoorbeeld hectaren. Er is uiteindelijk gekozen voor dat eerste. Dit is echter gedaan in het besef, dat wij denk ik allemaal hebben, dat we het heel belangrijk vinden dat de mensen die extensief zijn, die een biologisch bedrijf hebben, die daar al heel grote stappen in gezet hebben en eigenlijk precies hebben gedaan wat wij van ze verwachten, dit op een heel goede manier moeten kunnen meemaken, en niet alleen dat, maar er in feite ook voor beloond moeten worden. Daar zie ik heel goede stappen voor terug in dit pakket. Ik zie dat de minister heeft gezegd dat we allereerst gaan kijken naar een norm die ook past bij deze bedrijven, dat we gaan zorgen dat er een maatregelenpakket ligt dat past bij deze bedrijven, wat dus ziet op de discussie die mevrouw Bromet net had over minder technische maatregelen die geschikter zijn voor dit soort bedrijven, dat er ook iets van ondersteuning komt voor deze bedrijven en dat we natuurlijk zorgen dat de vraag wordt aangejaagd. Volgens mij ligt er dan een heel pakket waarmee we eigenlijk precies doen wat we allemaal zo belangrijk vinden.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik blijf het een beetje mistig vinden, dus ik ga mijn vraag iets meer richten op de nadelen. Welke boeren hebben er nou last van als je kiest voor een koppeling aan hectares?

Mevrouw **Podt** (D66):
Volgens mij zijn er in Nederland heel veel verschillende bedrijven die bijvoorbeeld niet zo makkelijk grond bij kunnen kopen en voor wie in dat geval een fosfaatregeling

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

aantrekkelijker is. Dus ja, ik denk dat dat voor die boeren interessant is.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dus we benadelen in de keuze hierbij eigenlijk de boeren met grond en we belonen de boeren zonder grond. Dit terwijl we juist, ook D66, de richting op willen van grondgebondenheid. Ik denk dus dat dit antwoord eigenlijk benadrukt dat we dit niet moeten doen. Tot slot nog een vraag. Mevrouw Den Hollander bood net ruimte. Ze zei dat je boeren eigenlijk keuzevrijheid zou moeten geven en dat je dus boeren die willen kiezen voor de koppeling aan hectares de ruimte moet geven. Die keuze moet je geven. Is D66 het daarmee eens?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik heb allereerst een klein beetje moeite met de assumptie die mevrouw Bromet nu doet dat dit een benadeling zou zijn van boeren met grond en dat door de koppeling aan grondgebondenheid dit niet meer zou kloppen. Dat begrijp ik niet helemaal. Ik denk dat het altijd goed is om te kijken waar je boeren keuzevrijheid kunt bieden. Ik vind het volgende ingewikkeld. Ik vond het mooi dat mevrouw Bromet dit zelf ook een aantal keer zei in haar bijdrage. We hebben hier een vrij omvangrijk pakket liggen, waarvan ik voor een groot deel denk dat dit de richting is die we op moeten. Dan kunnen we natuurlijk een figuurzaag pakken en proberen daar weer allerlei dingen uit te gaan zagen, maar ik weet niet hoe verstandig dat nou is op dit moment. Daar zit dan wel een beetje mijn zorg. Verder sta ik, net als mevrouw Bromet, altijd open voor verbeteringen van het pakket. Maar ik denk wel dat we een beetje zuinig moeten zijn op de structuur van het pakket, zeg ik dan toch maar even.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Een simpele vraag: de ruimte die de VVD net gaf voor de keuzevrijheid van boeren, is dat ook de ruimte die D66 wil geven?

Mevrouw **Podt** (D66):
Volgens mij heb ik dat net al gezegd. Ik vind het goed als we kijken of er keuzevrijheid geboden kan worden, mits dat het pakket wel zo veel mogelijk in stand houdt. Op het moment dat we echt aan de ... Ik heb het eerder een Jengatoren genoemd. Als dit een van de bepalende blokjes is en de boel in elkaar stort als we dat eruit trekken — ik kijk ook even naar de minister; hij kan daar vast iets moois over zeggen — dan denk ik dat we dat niet moeten doen. Maar als dat niet het geval is, valt er met mij over heel veel te praten.

De **voorzitter**:
Toch nog meneer Goudzwaard.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik was toch een beetje nieuwsgierig naar de opvatting van D66 over bijvoorbeeld het gebruik van groen gas en van RENURE. Hoe staat D66 daartegenover? Ik stel die vraag hierom: stel, dit pakket wordt breed uitgerold en mensen moeten extensiveren, dan kunnen dit soort acties natuurlijk hartstikke goed bijdragen aan het toch rondkrijgen van een verdienmodel. Ik zou dus graag willen dat mevrouw Podt daar even op reflecteert.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik denk dat wij in het verleden, en overigens ook nu nog af en toe, echt wel kritische vragen stelden over groen gas en RENURE. Ik denk ook dat dat belangrijk is, omdat we met elkaar allerlei negatieve effecten willen vermijden, of dat nou gaat over lock-in-effecten van boeren die in de verkeerde dingen investeren, of over dingen die de verduurzaming uiteindelijk niet helpen. Ik denk dat de heer Goudzwaard de afgelopen tijd ook heeft kunnen zien dat wij — dat was in een ander zaaltje in dit gebouw — heel hard gewerkt hebben om voorstellen te kunnen doen voor groen gas. Ik denk namelijk dat we nu in de film zitten waarbij we binnen een redelijk korte termijn best grote stappen moeten zetten. Ook verwachten we grote dingen van de mensen die dat moeten gaan doen. Ik vind ook dat je misschien niet altijd meer de luxe hebt om te zeggen: nou ja, ik loop misschien niet voorop in de optocht van RENURE. Ik denk dat we het inderdaad wel, zoals de heer Goudzwaard net zei, nodig hebben om het hele plaatje rond te krijgen.

De **voorzitter**:
En dat was uw termijn? Nee, dat was niet uw termijn, want meneer Grinwis heeft een interruptie.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Nog even aanvullend op de vraag van collega Bromet. De discussie tussen fosfaatrechten en hectares is een heet hangijzer. Dat is een erfenis van het vorige kabinet. Dat geldt voor zowel de doelstelling van 42% tot 46% reductie als voor de koppeling aan fosfaatrechten. We kunnen er een of-ofdiscussie van maken, maar we kunnen ook denken: het gaat ons uiteindelijk om de reductie van ammoniak; daarom wordt het gekoppeld. Zouden we dan niet een andere oplossing moeten toevoegen? Denk aan het volgende. Je deelt wel toe aan de hand van fosfaatrechten, maar je maakt er specifieke, verhandelbare ammoniakrechten van, zoals we ook verhandelbare emissierechten hebben in het CO_2-systeem. Dan prikkel je de boer op een eenvoudige manier maximaal om de reductie te realiseren die nodig is, maar ga je niet een soort gelijkheidsdenken over het hele land uitrollen. Wat vindt mevrouw Podt van die benadering?

Mevrouw **Podt** (D66):
Volgens mij zag de heer Grinwis het al even aan mijn gezicht. Ik denk dat hij altijd weer in staat is om met een vraag te komen waarvan je denkt: goh, daar had ik me in ieder geval nog niet helemaal op voorbereid. Mijn eerlijke antwoord is dat ik het niet precies weet. Wat ik ingewikkeld vind aan het staartje van zijn verhaal, is dat hij zegt: we willen niet een soort gelijkheidsdenken uitrollen over het hele land. Dat klinkt natuurlijk altijd heel aantrekkelijk. De minister heeft op allerlei vlakken aangegeven dat er bijvoorbeeld met provincies dingen worden uitgewerkt. Maar ik denk dat de heer Grinwis het ook met mij eens zal zijn dat het belangrijk is dat we uiteindelijk iets hebben dat nog enigszins uitlegbaar is. Op het moment dat je het overal in Nederland totaal anders gaat doen … In het verleden hebben we gesprekken gehad met boeren die zeiden dat ze het wat moeilijk te plaatsen vonden. Ik denk dus dat we daar met elkaar een soort balans in zullen moeten vinden. Misschien past het verhaal van de heer Grinwis daar ook wel in; dat kan ik niet helemaal beoordelen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw Bromet heeft terecht de vinger gelegd bij de fosfaatrechten. Die leiden zomaar tot een soort van — hoe zal ik het zeggen? — technisch model waarin je bepaalde investeringen in stallen zult moeten doen, ook al past dat niet bij je bedrijfsstijl. Als je bijvoorbeeld een extensieve bedrijfsstijl of een biologische bedrijfsstijl hebt, past dat daar niet bij. De minister is tot nu toe niet erg gewillig om veldemissies onder de ammoniaknorm per fosfaatrecht te brengen. Daar ga ik hem nog wel op bevragen. Maar uiteindelijk knelt het, omdat fosfaatrechten een ander doel hebben dan ammoniakemissiereductie. De vraag is dus: moet je dan niet iets verzinnen dat beter aansluit bij het doel van ammoniakreductie, zonder dat je de of-ofkeuze maakt tussen fosfaatrechten of hectares? Daarom het idee van verhandelbare emissierechten. Dat is vanuit economisch perspectief in ieder geval veruit het meest logisch. Is mevrouw Podt dat met me eens? En inderdaad, ik probeerde aan te sluiten bij haar liberale beginselen.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat is altijd prettig! In deze hele inleiding merk ik toch wel dat ik enig ongemak voel bij de assumptie van de heer Grinwis dat we dit alleen kunnen oplossen met allerlei technische maatregelen die niet bij bedrijven zouden passen. Volgens mij klopt dat niet. Volgens mij staat ook vrij duidelijk in de brief welke stappen we hier nog op gaan zetten met elkaar, juist om ervoor te zorgen dat dat niet hoeft. Ik heb natuurlijk ook op die erven gestaan, met extensieve boeren of biologische boeren die zeggen: ja, hallo, het enige wat er op dit moment kan meetellen, is een Lely Sphere en ik ben een biologische boer, dus ga weg met je Lely Sphere. Volgens mij hebben wij allemaal al in eerdere debatten gezegd, inclusief de minister overigens, dat dat niet de bedoeling kan zijn. De bedoeling die we met elkaar hebben, is dat we … Ik zie al dat ik helemaal op de verkeerde weg ben volgens de heer Grinwis. Volgens mij hebben we met elkaar als insteek om daar maatregelen neer te leggen die passen bij het bedrijf. Dat moet in dit geval ook.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Tot slot. Papier is geduldig. We hebben de rijstebrij aan woorden in beleidsbrieven. Uiteindelijk gaat het erom hoe normen worden verankerd in zo'n programma van maatregelen. De minister heeft even geopperd: weet je wat, voor biologische boeren ga ik uitzonderingen maken op die fosfaatrechtennorm. Maar dan krijg je rechtsongelijkheid; dat spoor moet je niet willen. Je moet een systeem ontwerpen dat gewoon in één keer goed is. Een systeem dat in één keer goed is, moet zo dicht mogelijk aansluiten bij het doel dat je wil bereiken. Vandaar dat ik dit inderdaad in het spel breng, in vervolg op de interruptie van mevrouw Bromet. Zij zegt: kies nu voor de hectarenorm. Ik zeg: daar zitten ook nadelen aan. Denk na over een systeem dat echt aansluit bij de ammoniakreductie die je wil bereiken. Dat zou met verhandelbare ammoniakrechten kunnen.

Als mevrouw Podt hier op dit moment nog niet helemaal op kan reageren, snap ik dat, want ik overval haar nu een beetje. Ik ben ook heel benieuwd wat de minister hier zo meteen van gaat zeggen, want dit is wel een haalbaarder of beter model dan fosfaatrechten, denk ik.

Mevrouw **Podt** (D66):
De heer Grinwis zegt dat terecht, want deze specifieke weg kan ik niet helemaal

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

overzien. Ik wil wel iets zeggen over drie dingen in zijn betoog waar ik het zeer mee eens ben. Allereerst natuurlijk dat we de normen ook voor deze bedrijven op een goede manier moeten verankeren in dat programma. Mensen moeten weten waar ze aan toe zijn en wat er van ze verwacht wordt. Daar ben ik het dus mee eens. Hij zegt ook: we willen een systeem dat in één keer goed is. Daar ben ik het ook mee eens. Het derde punt was van mijzelf, excuses. Ik denk alleen dat er meerdere wegen naar Rome zijn. Volgens mij zegt hij dat zelf ook. Hij had laatst een ander model, naast de twee modellen die besproken worden. Welk model het uiteindelijk ook is, volgens mij moet het aan deze twee dingen voldoen.

De **voorzitter**:
Dank. Dan gaan we naar de eerste termijn van de heer Jansen van de PVV. Daarna wil ik even schorsen voor de lunch. Meneer Jansen.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Dank u wel, voorzitter. Vandaag buigen wij ons over het zogenaamde fonds voor stikstof, landbouw en natuur. We praten over begrotingsartikelen, over schuivende miljarden en over bureaucratische transitietermen, maar laten we vooral niet vergeten waar dit debat werkelijk over gaat. Dit debat gaat over mensen en het bestaansrecht van onze Nederlandse boeren. Het gaat over duizenden en nog eens duizenden hardwerkende gezinnen die van 's morgens vroeg tot 's avonds laat aan het werk zijn om ons land van vers en betrouwbaar voedsel te voorzien. Hoe kijkt het kabinet naar deze mensen? Niet als de ruggengraat, maar als een probleempost die met miljarden belastinggeld ijskoud wordt weggesaneerd.

Minister Van Essen heeft zijn plannen gepresenteerd onder de noemer Weer ruimte voor boer, natuur en bouw. Dat is een prachtige Haagse titel, maar in de praktijk is het een keiharde leugen. Het haalt Nederland helemaal niet direct van het stikstofslot, maar het draait de agrarische sector wel definitief de nek om. De PVV windt er vanaf het begin af aan geen doekjes om: de stikstofbrief van minister Van Essen moet van tafel, ook met de laffe en zwakke cosmetische aanpassingen. Je kunt wel proberen om iets wat slecht is, minder slecht te maken, maar uiteindelijk blijft het wel een slecht plan. Ga dus niet schaven aan een failliet stelsel, maar zet een dikke streep door het voorstel van de minister.

Voorzitter. Dit kabinet kiest er bewust voor om een van de meest innovatieve, efficiënte en hoogproductieve landbouwsectoren ter wereld te slopen. En waarom? Voor de papieren werkelijkheid van rekenmodellen. De minister noemt zijn plannen een oplossing, maar die zijn niks anders dan een koude sanering van onze eigen voedselvoorziening.

De **voorzitter**:
Pauzeert u daar maar even voor een interruptie van de heer Koorevaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
De heer Jansen zegt: dit moet allemaal van tafel. Komt de heer Jansen in zijn betoog ook nog terug op een alternatief voorstel om de vergunningverlening weer vlot te trekken?

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dat is afhankelijk van hoe de heer Koorevaar mijn woorden gaat opvatten. Ik zou de heer Koorevaar willen vragen om even rustig af te wachten en de vraag nog een keer te stellen als hij aan het einde van mijn betoog niets heeft gehoord.

Dan ga ik weer verder, voorzitter. Het is belangrijk dat de minister eens goed kijkt naar de wereld om ons heen. De geopolitieke spanningen nemen sterk toe. Handelsoorlogen dreigen. Bevoorradingsketens staan onder druk. Oorlog is gaande aan de grenzen van Europa. Voedselzekerheid is dan ook geen vanzelfsprekendheid meer. Het is een kwestie van nationale veiligheid geworden. Een land dat zichzelf niet kan voeden, levert zijn soevereiniteit in. In Brussel beginnen ze dat te beseffen. Kijk maar naar Eurocommissaris … Ik zie dat er een interruptie is, maar mag ik dit stukje heel even afmaken?

De **voorzitter**:
Ja.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Kijk maar naar Eurocommissaris Hansen, die de nadruk steeds meer legt op strategische autonomie, op voedselzekerheid en op het overeind houden van de Europese productiecapaciteit. Denemarken en Nederland dragen hierbij een enorme verantwoordelijkheid voor het voeden van miljoenen mensen in eigen land en binnen en buiten Europa.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik vraag me af of de heer Jansen het rapport van de WUR heeft gelezen over de sociaal-economische gevolgen van het pakket.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
De heer Jansen leest alle rapporten altijd, maar het is misschien ook wel tijd om ons af te vragen of een deel van de WUR wel zo objectief is als wordt beweerd door een aantal collega's hier aan tafel, want de WUR brengt af en toe op bestelling politiek gekleurde boodschappen uit. Daar hebben wij als PVV moeite mee.

Mevrouw **Podt** (D66):
Voorzitter, graag een punt van orde, want dit vind ik echt niet kies. Wij zitten hier met elkaar om in debat te gaan. Ik vind het echt onbestaanbaar dat iemand die in ons parlement zit, een instantie die hier op dit moment niet bij is en die zich niet kan verdedigen, beticht van dit soort dingen. Dat vind ik echt heel schadelijk. Ik vind dat we daarmee moeten stoppen. Ik ga hier ook verder … Ik vind dat we daarmee moeten stoppen. Punt.

De **voorzitter**:
Punt gemaakt.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Ik krijg een vraag en daar geef ik antwoord op. Zo simpel is het.

Mevrouw **Podt** (D66):
Voorzitter, het is ook meer richting u als voorzitter, even voor alle duidelijkheid, hè. Ik vind gewoon dat we dit niet moeten doen. Of dit nou gaat over onze

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

onderwijsinstellingen, onze rechters of andere dingen: de PVV heeft er altijd een handje van om dit op deze manier te doen en ik vind dat gewoon niet kunnen.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
D66 heeft altijd een morele superioriteit die nergens op is gebaseerd en daar word ik ongelofelijk moe van.

De **voorzitter**:
Wat mij betreft vervolgt u uw betoog over de inhoud, zonder dit soort kwalificaties. Mevrouw Podt?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik heb gewoon een interruptie gepleegd. In plaats van wild om zich heen te slaan richting allerlei instanties in Nederland zou het aardig zijn als de heer Jansen gewoon antwoord geeft op de vraag. Blijkbaar staat er iets in dat rapport wat hem slecht uitkomt. In dat rapport staat namelijk letterlijk dat dit pakket geen effect heeft op de voedselzekerheid. Zullen we dus ophouden met roepen dat dit effecten heeft op de voedselzekerheid? Want dat is gewoon niet waar.

De **voorzitter**:
Meneer Jansen, in reactie op de interruptie van mevrouw Podt.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Het rapport geeft ook heel duidelijk aan dat er geen positieve invloed is van het pakket. Daarop baseer ik mijn mening. Ik hoor en zie wel degelijk welke gevolgen dit kan hebben. Daarop is mijn uitspraak gebaseerd. Mevrouw Podt ziet dat anders. Dat mag, maar ga mij hier niet betichten van allerlei woorden. Dit is gewoon mijn mening en die breng ik in namens de PVV. Daar ga ik zelf over. Mevrouw Podt ziet dit anders en dat mag.

Mevrouw **Podt** (D66):
De mensen die vandaag kijken kunnen de afweging maken wat ze belangrijker vinden: de onderzoekers aan de WUR, die zeggen dat het geen effect heeft op de voedselzekerheid, of de heer Jansen van de PVV, die zegt "ik vind wel".

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Volgens mij heb ik heel duidelijk aangegeven hoe de PVV tegen een deel van de werkzaamheden van de WUR aankijkt. Daar ging net de discussie over, maar die werd afgekapt. Dat is de mening van de PVV. Dat wil niet zeggen dat advisering door de WUR zeer regelmatig niet zinvol is, maar er zijn ook momenten waarop ... Ik herhaal nogmaals mijn woorden: de rapporten zijn af en toe gebaseerd op een politieke bestelling en daar distantiëren wij ons verre van.

De **voorzitter**:
Vervolgt u uw betoog.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Ik ga verder, voorzitter.

Wat doet de minister? Ik ga er in beginsel van uit dat hij geen 0,005 mol

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

mussendrolletjes in zijn oren heeft, dus blijkbaar luistert hij niet goed naar Eurocommissaris Hansen. Deze minister kiest namelijk voor een totaal tegenovergestelde koers. Of heeft deze minister gewoon oogkleppen op en gaat hij hiermee door, ondanks dat alle seinen inmiddels op rood staan? Terwijl Europa vraagt om stabiliteit en productie kiest dit kabinet voor een gedwongen krimp van de veestapel, met maar liefst 30% tot 40% of zelfs nog meer. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft de gevolgen haarfijn in beeld gebracht. Dit treft niet alleen de veehouder op zijn erf, maar sloopt ook de hele keten eromheen: de veevoerbedrijven, de zuivelfabrieken, de transporteurs en de mechanisatiebedrijven. Er gaan tienduizenden banen verloren. Deze tienduizenden mensen raken hun baan kwijt, komen deels in de WW en betalen dus ook minder tot geen belasting meer. Dat betekent dat naast de miljarden voor de Landelijke beëindigingsregeling veehouderij, de Lbv en de Lbv-plus, er nog 1,2 miljard euro per jaar bovenop gaat komen die wordt gemist bij bijvoorbeeld 30.000 extra werklozen. Tel dat er maar bij op.

Het kabinet werkt willens en wetens een kerngezonde renderende sector het land uit, een sector die economisch prima op eigen benen kan staan en die wereldwijd geroemd wordt. Mijn vraag aan de minister is heel simpel: hoe kan hij beweren dat hij staat voor de voedselzekerheid, terwijl zijn eigen beleid de voedselproductie in Nederland doelbewust halveert door ons afhankelijk te maken van import uit het buitenland?

Voorzitter. De onderbouwing van dit afbraakbeleid rammelt aan alle kanten. Dat zagen we al in de wél onderbouwde stukken van onder andere Stichting Stikstofclaim. De overheid baseert ingrijpende besluiten die gezinnen ruïneren op theoretische computermodellen in plaats van op wat er feitelijk buiten in het veld gebeurt. Laten we de officiële meetdata van het RIVM er eens bij pakken. Sinds 1990 heeft de Nederlandse landbouw de ammoniakuitstoot met meer dan 70% gereduceerd. Dat is een gigantische prestatie, die respect verdient. Wat laten de metingen van de ammoniakconcentraties in de buitenlucht zien over de afgelopen twintig jaar? De concentratie is nagenoeg stabiel gebleven. Er is nauwelijks beweging in te krijgen. Toch ramt de minister door met generieke reductiedoelen van 42% tot 46% en zelfs 50 kiloton ammoniak. Als de uitstoot met 70% keldert en de gemeten concentraties in de lucht vlak blijven, waarom gelooft deze minister er dan heilig in dat nog meer boeren opofferen wél een effect heeft op de natuur? Waar is het causale bewijs? De leidraad moet zijn: meten is weten.

Hetzelfde zien we bij de waterkwaliteit. De minister schuift nieuwe beperkingen en bemestingsverboden naar voren, om de oppervlaktewateren te ontlasten. Laten we eens kijken naar de officiële emissieregistratie. De emissiefactor voor het zogeheten rechtstreeks meemesten van sloten staat voor grasland al sinds 1995 op nul. Voor bouwland staat die sinds 2010 op nul. De overheid weet zelf drommels goed dat deze directe belasting al decennialang nul is, maar toch worden er nieuwe restricties over het erf van de boeren uitgestort. Graag een duidelijke reactie van de minister: welke actuele empirische meetgegevens liggen er onder deze maatregelen? Of geeft de minister toe dat hij beleid maakt op basis van aannames achter Haagse of Wageningse bureaus?

Voorzitter. Dan de zoneringsplannen rondom stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Het kabinet trekt een reservering van 2,5 miljard uit om daar zones in te richten. Melkveehouders rond deze gebieden krijgen te maken met draconische normen: een veebezetting van maximaal 1,5 grootvee-eenheid per hectare en maximaal 170 kilo

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

stikstof per hectare. Daarbovenop legt het kabinet een keihard bedrijfsspecifiek plafond van 0,164 kilogram ammoniak per fosfaatrecht richting 2035. Het kabinet beweert dat dit technisch haalbaar is met management en innovaties. Maar elke doorrekening in de praktijk laat zien dat het financieel volstrekt onhaalbaar is. Bedrijven worden dus doelbewust volledig failliet gerekend. De ultieme bureaucratische valkuil is dat de veehouder een natuurvergunning nodig heeft voor de stal- en managementaanpassingen die de minister van de sector eist. Die vergunningen krijgt hij al jarenlang niet. Het kabinet verplicht boeren om over een muur te springen, terwijl het kabinet tegelijkertijd hun benen vastbindt.

Voorzitter. De Landbouw Alliantie heeft afgelopen najaar bijeenkomsten georganiseerd. Daar stonden 15.000 boeren. Dat zijn 15.000 ondernemers, die luid en duidelijk hebben gezegd: er is nul komma nul, niets, nada draagvlak voor deze plannen. Organisaties zoals LTO en NAJK hebben geprobeerd met polderen het beleid bij te schaven. Wat heeft dat opgeleverd? Helemaal niets. Alleen maar meer onzekerheid en schijnveiligheid. De Landbouw Alliantie heeft op 12 oktober een realistisch, doortimmerd alternatief plan gepresenteerd. Wat doet minister Van Essen? Hij parkeert dit plan bij een zogeheten expertpool voor reflectie. Een typisch Haagse afschuiftechniek, terwijl hij toch naar eigen zeggen een nuchtere Twentenaar zou moeten zijn. De PVV eist dat de minister stopt met doordrammen en eindelijk die oogkleppen afzet.

Voorzitter. Tot slot het openzenuwstuk: de PAS-melders en de begroting. Sinds de beruchte PAS-uitspraak van de Raad van State op 29 mei 2019 zijn we zeven jaar verder. Zeven jaar! Zeker 2.600 PAS-melders en een grote groep interimmers handelden te goeder trouw op basis van de spelregels van de overheid. Wat hebben ze na zeven jaar gekregen? Geen vergunning, geen rechtszekerheid maar aanhoudende dreigende dwangsommen en voortdurende slapeloze nachten. En wat durft deze minister nu op te schrijven in zijn begroting? Dat een juridisch houdbare rekenkundige ondergrens pas ergens in het vierde kwartaal van 2027 wordt ingevoerd. Dat betekent dat deze ondernemers nog minimaal een jaar langer moeten wachten op de overheid die haar eigen fouten nog niet opgelost krijgt. Voor deze wanprestatie verdient de minister een dikke onvoldoende. Het is gewoon en brevet van onvermogen. Ondertussen zien we op de begroting een miljardendans die zijn weerga niet kent. Er worden nieuwe begrotingsartikelen gecreëerd, artikel 5 en 26, waar miljarden worden gestald en heen en weer worden geschoven. Tegelijkertijd laat de suppletoire begroting van september zien dat de uitvoering nu al volledig vastloopt. 181 miljoen euro voor de extensiveringsregeling wordt doorgeschoven naar 2029, omdat boeren bedanken voor deze afbraakregelingen. Tientallen miljoenen voor beëindiging en verplaatsing blijven op de plank liggen. Kortom, het beleid werkt niet. Het geld raakt verstopt in bureaucratie, en de praktijk weigert mee te werken aan zijn eigen executie. Gelukkig maar, voorzitter.

Voorzitter. We staan op een tweesprong. Blijft het kabinet-Jetten miljarden belastinggeld onnodig weggooien om onze eigen voedselvoorziening af te breken op basis van rekenmodellen, of kiezen we voor ons boerenverstand, voor voedselzekerheid en voor de mensen die ons te eten geven? Voor de PVV is de keuze glashelder: de stikstofbrief van minister Van Essen moet volledig van tafel. Er komt een streep door gedwongen krimp en onhaalbare normeringen. De 2.600 PAS-melders moeten per direct worden gelegaliseerd, zonder verder uitstel tot eind 2027. En het alternatieve plan van de sector moet serieus op tafel komen. Stop met enkel en alleen praten met belangenorganisaties die in uw straatje passen. Nodig nu eindelijk ook eens structureel de kritische partijen uit

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

aan tafel. Doet de minister dat niet, dan zal er never nooit draagvlak komen.

Voorzitter. Tot slot heb ik vijf specifieke vragen over de staat van de natuur. Daarna zal ik afronden. De eerste vraag.

De **voorzitter**:
Voordat u dat gaat doen, ga ik even mevrouw Den Hollander de ruimte geven voor een interruptie.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
De PVV roept al heel lang dat de brief van tafel moet. Het maakt ook eigenlijk niet uit wat er in de brief staat, want hij moet eigenlijk sowieso van tafel. Nou heeft deze minister de brief van het kabinet wel laten doorrekenen door het PBL, laten bekijken door de landsadvocaat en laten beschouwen door Wageningen. Dat doet het kabinet nu ook met het plan van de Landbouw Alliantie. Vindt de heer Jansen het goed dat dat gebeurt, dat er door een team van experts, een expertpool, gekeken wordt naar het plan?

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Volgens mij zei ik helemaal aan het begin van mijn betoog: het is beter om een slecht plan niet bij te schaven, want een slecht plan zal een slecht plan blijven. Op het moment dat er een alternatief op tafel komt en blijkbaar een Kamermeerderheid wel voor deze plannen is, is het goed om daar ook naar te kijken en het te laten doorrekenen. Dan nog blijft de basis: een slecht plan wordt misschien minder slecht, maar blijft uiteindelijk een slecht plan.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dit antwoord duizelt mij een beetje. Er is een alternatief plan waar een Kamermeerderheid voor is? Ik ben benieuwd op welk plan de heer Jansen dan doelt, waar een Kamermeerderheid voor is. Mijn vraag was gewoon of het niet juist goed is dat het kabinet zegt: er komt een alternatief plan; daar gaan we in ieder geval serieus naar kijken, voordat we het in de prullenbak gooien?

De heer **Chris Jansen** (PVV):
De meerderheid die ik bedoelde is voor de huidige plannen. Daar is volgens mij een meerderheid voor. Was het maar niet zo. Maar goed, het is wel zo. Op het moment dat er alternatieve plannen zijn waarnaar gekeken wordt en die doorgerekend worden, is dat op zich prima. Alleen — ik herhaal mezelf — de basis blijft: het is een slecht plan en als je het minder slecht maakt, blijft het slecht. In beginsel zeg ik dus: die brief moet van tafel en je moet gewoon eens gaan doen wat we vanaf het begin af aan al hadden moeten doen. Daar gaan de vijf vragen die ik zo ga stellen ook over. Je moet problemen oplossen op het moment dat je zeker weet wat de oorzaak is. Wij zijn nog steeds aan het gissen naar de oorzaken van een aantal onderliggende problemen. Dat wil ik in die vijf vragen aan de kaak stellen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Tot slot. Er ligt een alternatief plan. Dat wordt nu door de expertpool bekeken. Als daar uitkomt dat daarmee de natuur niet hersteld wordt en de vergunningverlening niet loskomt, vindt de heer Jansen dat dan dat alternatieve plan moet worden uitgevoerd of vindt hij dat dan het oorspronkelijke plan moet worden uitgevoerd?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Zeker het oorspronkelijke plan niet. Dat heb ik al eerder aangegeven. Dat is een slecht plan. Als blijkt dat het alternatieve plan ook niet het gewenste effect heeft, dan moet je dat ook niet uitvoeren. Zo simpel blijft het uiteindelijk.

De **voorzitter**:
Uw vragen. U had toch nog vragen?

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Ja, excuses. Ik heb nog vijf vragen, voorzitter. Hoe verklaart de minister dat het stikstofbeleid uitgaat van overbemesting, terwijl bodemmetingen laten zien dat 60% van de bodemmonsters op of onder de rapportagegrens voor nitraat zit en er brede tekorten zijn aan fosfor en sporenelementen in de bodem?

De tweede vraag. Kan de minister wetenschappelijk onderbouwen waarom het afgraven van de toplaag nog wordt toegepast, gezien het risico dat deze ingreep de bodemstructuur en het aanwezige bodemleven juist verder zullen uitputten?

De derde vraag. Uit de gegevens van het landelijk meetnet blijkt dat er al 30 jaar geen toename is van bramen en brandnetels en dat vergrassing vooral volgt op vernatting. Op welke specifieke trenddata baseert het ministerie de stelling dat de natuurkwaliteit in de praktijk aantoonbaar achteruitgaat?

De vierde vraag. Waarom kiest Nederland voor een eigen invulling van de Habitatrichtlijn, door het beleid te baseren op het rekenmodel AERIUS, in plaats van sturen op ecologische veldmonitoring en prioritering van grote, representatieve natuurgebieden?

De laatste vraag is misschien wel de belangrijkste: is de minister bereid om de meetresultaten van het Landelijk Meetnet Flora-, Milieu- en Natuurkwaliteit per Natura 2000-gebied volledig openbaar te maken, zodat de Kamer en onafhankelijke onderzoekers de feitelijke staat van de natuur kunnen controleren? Waarom wel of niet?

Voorzitter. Voordat ik afsluit, wil ik dit nog zeggen. U hoort dat ik wat verkouden ben. Dat is ook de reden dat ik na deze termijn weer vrolijk terug mijn bed inga. Ik zal dus geen tweede termijn gebruiken. Eventuele moties zal ik indienen bij de begroting.

De **voorzitter**:
Dank aan u, meneer Jansen. Ik wens u van harte beterschap. Ik schors nu een halfuurtje voor de lunch. Dan zien wij elkaar hier terug om 13.20 uur.

De vergadering wordt van 12.49 uur tot 13.27 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Als de leden, de minister en iedereen zijn of haar plaats wil innemen, gaan we verder met de eerste termijn van de zijde van onze commissie. In dit geval is mevrouw Den Hollander van de VVD aan de beurt voor haar eerste termijn. Ga uw gang.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dank u wel, voorzitter. 20 miljard euro is heel veel belastinggeld. Voor de VVD staat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

daarom de vraag wat Nederland ervoor terugkrijgt centraal. Het doel moet zijn dat boeren weer kunnen ondernemen, de natuur aantoonbaar herstelt en vergunningverlening voor landbouw, woningbouw en economie weer op gang komt. Boeren die willen stoppen, moeten dat vrijwillig kunnen doen, met een fatsoenlijke compensatie, maar boeren die willen doorgaan, verdienen ook een concreet aanbod, duidelijke normen, werkende innovatie, financiering en vooral zekerheid dat een investering die vandaag gedaan wordt morgen niet door nieuw beleid waardeloos wordt.

De inzet van de VVD voor het landbouwbeleid is om samen met de Kamer en met maatschappelijke partners, zoals LTO, NAJK, VNO-NCW, Bouwend Nederland en natuurorganisaties, verdere verbeteringen te realiseren in de voorliggende plannen, zonder daarbij het doelbereik uit het oog te verliezen. De aanpak moet leiden tot vergunningverlening. Hij moet juridisch houdbaar en uitvoerbaar zijn, maar tegelijkertijd borgen dat er een sterke agrarische sector in Nederland blijft en weer ruimte scheppen voor economische ontwikkeling en woningbouw.

Voorzitter. Het is belangrijk dat het kabinet-Jetten het stikstoffonds heeft hersteld om de juridische knopen rondom de vergunningverlening te ontwarren en de natuur te laten herstellen door het wegnemen van drukfactoren, waaronder stikstof. De bestedingen uit het fonds moeten wat de VVD betreft aantoonbaar bijdragen aan natuurherstel, emissiereductie en het hervatten van vergunningverlening, met perspectief voor boeren die door willen gaan op kansrijke locaties. Daarom staan er voor de VVD drie kernvragen centraal bij het beschikbaar stellen van de middelen: levert een maatregel aantoonbaar resultaat op, geeft hij ondernemers perspectief en helpt hij Nederland daadwerkelijk van het stikstofslot?

We zien in de afgelopen jaren dat het uitgeven van geld niet vanzelfsprekend leidt tot het behalen van de voorgestelde doelen. Nederland heeft in de laatste zeven jaar bijna 10 miljard besteed aan natuur- en landschapsbeheer. Daarmee is meer natuur ingericht, zijn herstelmaatregelen uitgevoerd en is verdere achteruitgang in delen van de landnatuur afgeremd, maar is een breed en meetbaar herstel van biodiversiteit en natuurkwaliteit niet bereikt. Wij denken dat de voorliggende plannen kansen bieden om de doelen wel te halen. De rapporten van het PBL en de landsadvocaat geven ook de duiding dat natuurherstel en vergunningverlening in de lijn der verwachting liggen als de voorgenomen maatregelen worden uitgevoerd, maar het komt nu dus wel aan op die uitvoering.

De **voorzitter**:
Als u even een momentje heeft, dan heeft mevrouw Ten Hove een interruptie voor u.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik hoorde mevrouw Den Hollander nu al een paar keer spreken over de vergunningverlening. U noemde zojuist een aantal instanties op, de NAJK en LTO, die aan tafel moeten met het kabinet. Maar waarom noemt u bijvoorbeeld Stichting Stikstofclaim niet? Die hebben zelfs de provincie Gelderland voor de rechter gedaagd omdat ze nog steeds de vergunningverlening niet geborgd zien. Hoe kijkt u daarnaar?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb een rijtje met partijen genoemd, van links tot rechts. Ik heb daarvoor het woord "zoals" genoemd, waarmee ik ook expliciet zeg dat ik daarmee niemand uitsluit.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik ben blij dat te horen. Bent u het dan met mij eens dat het goed zou zijn om bijvoorbeeld Stichting Stikstofclaim aan tafel te hebben?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Stichting Stikstofclaim zit weleens bij mij aan tafel. Maar ik neem aan dat u bedoelt dat ze misschien bij het kabinet aan tafel moeten zitten. Daar ga ik niet over, want ik ben Kamerlid en geen kabinetslid.

De **voorzitter**:
Vervolgt u uw betoog.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Voorzitter. Belangrijke doelen bij de inzet van het fonds zijn vergunningverlening, natuurherstel en natuurbeheer. De VVD wil middelen voor natuur besteden aan maatregelen die de natuur aantoonbaar verbeteren, zodat de vergunningverlening weer opstart. Daarvoor moeten per gebied de belangrijkste drukfactoren en effectieve maatregelen in beeld zijn.

Dat betreft niet alleen stikstof. Er moet ook gekeken worden naar onder andere waterhuishouding en waterkwaliteit, invasieve exoten, beheer en inrichting van het gebied.

Vanuit de vragen of de maatregel aantoonbaar resultaat oplevert en of het Nederland daadwerkelijk van het stikstofslot af helpt heb ik daarom de volgende vragen aan de minister. Hoe spreekt de minister provincies en natuurbeheerders aan op resultaten? Welke natuurmaatregelen leveren aantoonbaar het meeste resultaat op? Hoe wordt dat resultaat gemonitord? Wat gebeurt er wanneer een maatregel onvoldoende werkt? Hoe zorgt de minister dat natuurherstel daadwerkelijk wordt verbonden aan het lostrekken van vergunningverlening?

De presentatie van de Algemene Rekenkamer op 11 november jongstleden heeft duidelijk laten zien dat doelmatig en doeltreffend natuurbeleid ten onder kan gaan in een bestuurlijk moeras. Conflicterende belangen waarmee de diverse bestuurslagen worden geconfronteerd, zorgen in veel gebieden voor het uitblijven van benodigde maatregelen. De sturingsinstrumenten die het Rijk heeft, waaronder financiële instrumenten, het nemen van aanwijzingsbesluiten en het interbestuurlijk toezicht, worden volgens de Rekenkamer onvoldoende ingezet. Hoe gaat de minister borgen dat de middelen voor natuurherstel en -beheer uit het stikstoffonds wél doeltreffend en doelmatig worden ingezet? Welke doelen gelden? Hoe worden die gevolgd? Wanneer wordt er bijgestuurd?

Het gebiedsplan voor de Rotterdamse haven is een duidelijk voorbeeld van hoe herstelmaatregelen kunnen zorgen voor vergunningverlening. Tegelijkertijd constateer ik dat hier volgens de begroting 50 miljoen euro aan wordt uitgegeven. Dat betekent dat er voor 2027 naast de 108,9 miljoen voor de gebiedsgerichte aanpak in de Veluwe en de Peel nog maar 50 miljoen beschikbaar is voor de aanpak van de overige drie prioritaire gebieden en de Brainportregio. Hoe verhouden deze bedragen zich tot de opgaven die er liggen? Moet er in de verdeling van de middelen niet meer geld beschikbaar komen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

voor prioritaire gebieden, om vergunningverlening op gang te brengen?

We hebben van diverse organisaties inbreng ontvangen in voorbereiding op dit debat. Zij maken zich ook zorgen over de verdeling van de middelen. Zo vraagt de provincie Zuid-Holland bijvoorbeeld of er ook middelen voor natuurherstel beschikbaar komen als er geen agrarisch gebruik is, maar andere drukfactoren vergunningverlening blokkeren. Regio Foodvalley vraagt om substantieel innovatiegeld en voldoende middelen voor het plan Veluwe. De waterschappen vragen om voldoende middelen voor hydrologie en waterkwaliteit. LandschappenNL vraagt om middelen voor groenblauwe dooradering. Zo kunnen we nog wel even doorgaan. Stuk voor stuk zijn het belangrijke doelen. Hoe gaat de minister het budget verdelen? Hoe wordt voorkomen dat het fonds is uitgeput voordat doelen zijn bereikt?

Als Kamer kunnen we onze controlerende taak onvoldoende uitvoeren, aangezien we via de begroting slechts inzicht hebben in de besteedbare middelen tot 2031, terwijl het fonds doorloopt tot 2035. Daar is natuurlijk ook door de rapporteurs al op gewezen. Kan de Kamer vóór de begrotingsvergadering van 25 november inzicht krijgen in de resterende jaren dat het fonds loopt?

Voorzitter. Niet alles kan overal. Voor een toekomstbestendig landbouwsysteem en voor het loskrijgen van vergunningverlening is het nodig om drukfactoren in en rondom Natura 2000-gebieden weg te nemen en te werken aan systeemherstel. Hiervoor is als onderdeel van het maatregelenpakket de zoneringsaanpak uitgewerkt en wordt een groot deel van het fonds gereserveerd.

De VVD erkent dat dit nodig is, maar het is enorm belangrijk dat politiek Den Haag zich realiseert hoe pijnlijk dit is voor ondernemers en hun gezinnen, die vaak al generaties lang boeren in zones rondom kwetsbare natuurgebieden. Voor deze bedrijven moeten goede begeleiding, keuzeopties volgens het trapje van Remkes en voldoende financiële middelen beschikbaar worden gesteld.

De enorme structuurwijziging die hier moet plaatsvinden, moet via gebiedsprocessen worden ingevuld. Maatwerk per gebied lijkt de sleutel tot draagvlak. Hierbij moet er wat de VVD betreft voor gezorgd worden dat er in gebieden waar sinds 2019 al veel bedrijven zijn gestopt, mogelijkheden blijven voor een toekomst voor de laatste bedrijven die er nog zijn, ook in verband met de leefbaarheid op het platteland. Dat vraagt een enorme inspanning van de provincies. Hoe sluiten de provinciale gebiedsplannen, waarvoor de deadline september 2028 is, aan op de additionaliteitsplannen? Die worden al vanaf maart 2027 opgeleverd en moeten dat jaar afgerond zijn. Wanneer is er duidelijkheid voor ondernemers over een toekomstperspectief voor hun bedrijfslocatie? Wanneer kunnen ondernemers gebruikmaken van financiële middelen uit een gebiedsplan?

Een toekomstbestendige agrarische sector is van belang voor Nederland. We zijn blij dat het kabinet veel tijd en energie heeft gestopt in de gesprekken met een aantal partijen uit de agrarische sector, zoals LTO en NAJK. Zij brengen de ervaring vanuit de praktijk mee en helpen om de maatregelen te toetsen op uitvoerbaarheid. De VVD wil deze partijen bedanken voor de tomeloze inzet, omdat zij strijden voor de toekomst van de agrarische sector en specifiek de jonge en toekomstige generatie boeren in Nederland. Om dit te ondersteunen, vindt de VVD het belangrijk dat een ondernemer op iedere

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

trede op het trapje van Remkes daadwerkelijk iets te kiezen heeft: innoveren, extensiveren, omschakelen, verplaatsen of een andere passende route. Op iedere trede moeten werkbare instrumenten en voldoende ondersteuning beschikbaar zijn. Als we het budget van 20 miljard verdelen over het trapje van Remkes, zien we dat 10% van het totale budget is gericht op innovatie, voor stal- en managementmaatregelen, terwijl innovatie juist de route is waarop boeren kunnen blijven ondernemen en emissies kunnen reduceren. Hoeveel geld gaat er daadwerkelijk naar blijvers, uitgesplitst naar de ontwikkelrichting en het jaar waarin de middelen beschikbaar zijn? Welk deel betreft nieuwe ondersteuning en welk deel een voortzetting van bestaande regelingen? Kunnen innovatie- en managementmaatregelen eerder en sneller beschikbaar komen? Hoe zorgt de minister ervoor dat een boer voordat die een investering doet, weet of de techniek meetelt voor zijn emissienorm, vergunbaar is en past bij toekomstige mogelijkheden op zijn locatie?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Het is puur even uit nieuwsgierigheid. Ik weet dat mevrouw Den Hollander heel erg betrokken is bij de boeren en bezig is met het feit dat wij die ook moeten meekrijgen in de plannen. Alleen, een uitdaging daarbij is dat er eigenlijk nog steeds geen rekentool voorhanden is. Heeft de VVD dan ook een bepaalde doelstelling voor een termijn waarop die rekentool echt voorhanden moet zijn en waaraan die moet voldoen? Ik voel me steeds ongemakkelijker wanneer wij straks deelwetgeving moeten gaan behandelen en ik eigenlijk niets zinnigs kan zeggen over het toekomstperspectief van agrarische ondernemers. Worstelt de VVD daar ook mee?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dank voor deze vraag, want ik ben het roerend eens met de heer Goudzwaard. De VVD heeft vanaf deze zomer, toen Agractie met een rekentool kwam die bijzonder veel onrust veroorzaakte in Nederland, al aangegeven bij het kabinet: hoe kan het dat het kabinet zelf geen rekentool heeft? Ik weet dat daar heel hard aan gewerkt wordt. Dat weet de heer Goudzwaard ook. Wij hebben begrepen dat die rond januari beschikbaar moet komen. Het kan ons niet snel genoeg gaan, want het is heel belangrijk dat ondernemers kunnen gaan rekenen voor hun eigen toekomst.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dan ga ik toch nog één stapje verder. Dank voor dit antwoord. Vindt de VVD dan ook dat wij de verdere deelwetgeving over stikstof eigenlijk niet kunnen behandelen tot het moment waarop er een deugdelijke rekentool voorhanden is?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Nee. Daarover ben ik het dan niet eens met de heer Goudzwaard. Ik wil het wel toelichten. Het is ook belangrijk dat boeren helderheid krijgen over de doelen die ze moeten halen. Ze moeten natuurlijk inderdaad ook gaan bekijken wat bij hun bedrijf past. Daar is die rekentool onlosmakelijk aan verbonden. Maar het is ook nodig dat die gereedschapskist gevuld wordt. Die moet namelijk ook in die rekentool komen. Als je nu een rekentool maakt op basis van de huidige beschikbare technieken, schiet de boer er nog niet zoveel mee op. Ik denk dat het heel belangrijk is dat, als die rekentool er komt, die technieken, zoals het aanzuren van mest, weidegang en groen gas, beschikbaar komen, zodat boeren weten dat ze iets te kiezen hebben.

De **voorzitter**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Gaat u door met uw inbreng in de eerste termijn.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Voorzitter. Tot slot wil ik ingaan op de sociaal-economische gevolgen van het pakket. Wageningen Social & Economic Research is gevraagd om de sociaal-economische gevolgen van het maatregelenpakket stikstof, landbouw en natuur in kaart te brengen. Op hoofdlijnen concludeert zij het volgende: "Een aanzienlijk deel van de bedrijven zal fors moeten investeren in het aanpassen of vervangen van bestaande stallen. De bijbehorende jaarkosten en investeringen kunnen flink oplopen. Met name voor bedrijven met een beperkte investeringsruimte of bedrijven zonder opvolger kunnen de voorgestelde emissienormen problematisch zijn en leiden tot versneld stoppen. Het zullen de grotere bedrijven zijn met veelal meer vet op de botten die in staat zullen zijn om een verdienmodel op basis van landbouwproductie en daarmee ontwikkelingsperspectief te behouden." Voor een economisch sterke en toekomstbestendige sector is het van belang dat er een diverse samenstelling van bedrijven blijft bestaan, met een balans tussen hightech, ultramoderne, intensieve, emissiearme stallen, extensieve bedrijven en familiebedrijven die zich hiertussen bewegen en alles wat daar verder maar tussen bestaat. Het laatste wat de VVD wil, is iedere ondernemer in een keurslijf drukken waarbij er slechts twee keuzes zijn: vergaand extensiveren of hightech intensiveren. Hoe voorkomt de minister dat het scenario dat Wageningen schetst bewaarheid wordt? Hoe wordt voorkomen dat stoppen altijd een financieel aantrekkelijker keuze is dan binnen nieuwe kaders doorgaan met de onderneming? Op welke wijze zorgt het maatregelenpakket ervoor dat er in Nederland een diverse landbouwsector blijft met keuzeruimte voor ondernemers om op hun bedrijfslocatie een passende keuze te maken? Daarbij is het voor ons een optie om het kritisch kijken naar een ammoniaknorm per hectare goed te overwegen. Ondernemers staan de komende jaren voor de opgave om voor hun bedrijf op hun specifieke locatie en in hun specifieke situatie te besluiten op welke manier zij de toekomst tegemoet gaan. Dat vraagt om een helder beleidskader met duidelijke uitvoeringsplannen en mogelijkheden voor financiering.

Het rapport van de Ombudsman heeft duidelijk laten zien dat de overheid boeren de afgelopen tien jaar te lang in onzekerheid heeft gelaten en zich daarmee onvoldoende betrouwbaar heeft getoond. Nu ligt er een plan, maar hoe en wanneer krijgen boeren zekerheid dat de investeringen die ze moeten doen ook daadwerkelijk leiden tot perspectief? Wat gebeurt er met verplichtingen en termijnen als erkende technieken, financieringen of vergunningen onvoldoende beschikbaar zijn? Hoe wordt voorkomen dat middelen verkeerd worden ingezet, bijvoorbeeld door fors te investeren in een stal op een locatie waar door later in te vullen systeemmaatregelen geen regulier agrarisch gebruik kan plaatsvinden? Er moet worden geborgd dat een ondernemer, voordat hij miljoenen investeert, weet wat er op zijn locatie in 2035 mogelijk is, en liefst ook nog daarna.

De **voorzitter**:
Ja. Daar heeft …

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb nog één zin. Ook niet onbelangrijk: hoe worden de eerdere investeringen en behaalde emissiereductie meegewogen bij nieuwe ondersteuning en eventuele bijsturing, waardoor voorkomen wordt dat koplopers alsnog de rekening krijgen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dank u wel.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Even over dat rapport van de Ombudsman. Dat moet je natuurlijk zeer serieus nemen en dat doe ik ook, maar hoe kijkt mevrouw Den Hollander zelf naar de rol van de VVD, die al 27 jaar in het landsbestuur zit en dus zeker ook een verantwoordelijkheid heeft voor die onzekerheden die er al die jaren zijn geweest?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Wat zou het mooi zijn als de VVD het alleen voor het zeggen had in Nederland. Dan kan je ook de volle verantwoordelijkheid nemen voor alle keuzes die er de afgelopen decennia zijn gemaakt. We leven in een coalitieland. Dat betekent dat je altijd water bij de wijn moet doen en dat niet alles zo is gegaan als de VVD het graag had gewild. Dat was natuurlijk altijd wel veel beter geweest; dat ben ik met mevrouw Bromet eens. Wat in ieder geval niet heeft geholpen, is, denk ik, het continu wisselen van kabinetten, van beleid, van inzet. Ik denk dat daar wel ruimte voor verbetering zit.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dit is natuurlijk geen zelfreflectie. Dit is "als het aan ons had gelegen, dan was het allemaal koek en ei geweest". En dan komt er in de slipstream ook even "de telkens wisselende kabinetten" mee. Ik zou zeggen dat de VVD daar bij uitstek zelf een rol in heeft gehad. Ik luister naar de Ombudsman en dan denk ik: wat hadden wij anders kunnen doen? Ik ben daar nog niet uit. Mevrouw Den Hollander kan ook zeggen: ik weet het nog niet, maar ik zit er wel over na te denken. Nu hoor ik eigenlijk alleen "het is de schuld van anderen". Wat is hierin nou het aandeel van de VVD geweest?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mevrouw Bromet weet ook dat je als kabinet plannen maakt, en die gaan door de Kamer heen of niet; daar heb je meerderheden voor nodig. Als die plannen dan vervolgens door een nieuw kabinet, waar ook de VVD deel van uitmaakt, weer volledig teruggedraaid worden, dan heb je daar niet altijd honderd procent sturing op. Ik denk dat het belangrijk is dat er nu een plan komt dat een brede meerderheid in de Kamer haalt. Daar proberen we ons ook al een jaar voor in te zetten. We willen niet dat het alleen afhankelijk is van een hele smalle meerderheid, want als er dan in Nederland weer een keer iets zou gebeuren waardoor je een wisseling van de samenstelling van het kabinet zou krijgen, dan ligt alles weer op z'n gat. Wij denken dus dat het heel belangrijk is dat er nu een goed plan ligt, een houdbaar plan. Dat heb ik ook duidelijk in mijn inbreng gezegd. Het moet juridisch houdbaar zijn en ook uitvoerbaar, zodat we gewoon een stukje zekerheid kunnen geven aan de agrarische sector en aan alle andere ondernemers die al zeven jaar lang niet kunnen ondernemen. Daar staan we nu voor.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Daar ben ik ook blij mee. Ik hoop dat de VVD die lijn vasthoudt. Ik heb in mijn eerste dagen als Kamerlid de VVD leren kennen met woordvoerder Helma Lodders. Die zat er heel anders in. Ik heb de VVD mee zien gaan in het hele BBB-verhaal, wat inderdaad een totale ommezwaai was, nadat Christianne van der Wal haar eigen beleid bij de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

vuilnis had moeten zetten. Ik hoorde in het debat van donderdag de heer Vermeer zeggen dat er tot donderdagochtend door de VVD overlegd is over aanpassingen van het stikstofbeleid. Is dat dan niet een soort zigzagbeweging die de VVD zelf continu maakt? En wat zijn dat voor onderhandelingen met BBB geweest, deze week?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mevrouw Bromet haalt er allerlei zaken bij. Volgens mij werd er onderhandeld over het Belastingplan. Heel veel partijen hebben daar heel veel dingen voor gedaan afgelopen week, waar we tijdens dit debat volgens mij niet uitvoerig op in moeten gaan. Er is gesproken met alle partijen in de Kamer, ook met BBB; dat is gewoon een partij in deze Kamer. Er is niet onderhandeld over het stikstofplan. Dat is flauwekul. Zo is het gewoon niet gegaan.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dit werd mij toch ook wel een beetje te gortig, het beeld dat als de VVD het in haar eentje voor het zeggen had gehad, we deze problemen nu niet hadden gehad. Ik wil mevrouw Den Hollander uitnodigen om wat verder terug te kijken. Het was het kabinet-Rutte I dat 70% bezuinigde op de investeringen in natuur. Als dat niet was gebeurd en die verbindingen niet waren geschrapt, was de natuur nu weerbaarder geweest en hadden we niet in deze situatie gezeten. Mevrouw Bromet herinnerde ook aan Helma Lodders. Het fosfaatrechtendrama is wel echt afgedwongen door de VVD-fractie destijds. Ik vraag om iets meer reflectie. Dat zeg ik niet om mevrouw Den Hollander nu te treiteren. We moeten daar juist lessen uit trekken, omdat we het er volgens mij over eens zijn dat je boeren niet nog een keer op een route wil sturen die straks weer moet worden bijgestuurd.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dan denk ik dat het ook wel goed is als we daarin echt samen optrekken. We moeten niet alleen maar vooruitkijken en zeggen dat we straks het beleid niet moeten gaan bijsturen, maar vooral kijken wat we nu weten, welke wettelijke opgaven er allemaal liggen en of we die zo goed mogelijk kunnen samenbrengen …

De **voorzitter**:
En dan nu uw vraag.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Als je een deel van de opgave vergeet, moet je straks weer bijsturen. Dat is mijn punt. Dat hoor ik mevrouw Den Hollander nog niet zeggen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik ben het met u eens dat ik nog steeds geen vraag heb gehoord. Ik wil wel de vergelijking tussen mij en mevrouw Lodders verre van mij werpen. U weet ook dat mevrouw Lodders een andere keuze heeft gemaakt. Zij is vertrokken bij de VVD.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik wil een punt van orde maken. Er werd net terecht opgemerkt door mevrouw Podt dat we het niet moeten hebben over mensen van de WUR, over mensen die zich niet

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

kunnen verdedigen. Ik heb het net laten gaan, maar ik heb de naam Helma Lodders nu al een aantal keer gehoord. Ik vind ook dat de voorzitter had moeten ingrijpen. Het is allemaal hearsay. Mevrouw Den Hollander zat ook niet in de Tweede Kamer toen mevrouw Lodders er zat. Ik vind dat we dit niet moeten doen. We moeten daar echt voorzichtig mee zijn. Ik sluit me in die zin ook aan bij het punt dat mevrouw Podt straks maakte.

De **voorzitter**:
Zeker. U heeft uw punt gemaakt.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik ben het daar volledig mee eens. Ik word echter vergeleken met iemand en daar mag ik dan toch, al noem ik het een persoonlijk feit, op reageren dat ik daar niet van gediend ben?

De **voorzitter**:
Vervolgt u uw betoog, op de inhoud en uw eigen reflectie.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mijn betoog was klaar en ik had geen vraag meer gehoord in de interruptie van mevrouw Ouwehand.

De **voorzitter**:
Dan hebben we nog een vraag van mevrouw Ouwehand in tweede instantie, die gaat over de inhoud en niet over mensen.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
We zijn het eens. Tenminste, dat concludeer ik als ik mevrouw Den Hollander hoor. Je wilt niet nu tegen boeren zeggen dat ze een bepaalde kant op moeten als je straks weer gaat bijsturen. Alleen, de les die ik zie, is dat we dan alle doelen goed bij elkaar moeten brengen, waar het kabinet bij het coalitieakkoord ook mee begonnen was. We moeten dat nu integraal doen; dat vond ik een goede stap. Als dat vervolgens niet gebeurt, weet je dat je straks weer moet gaan bijsturen. Dan weet je dat je de lessen van Remkes en de Ombudsman onvoldoende doorzet als het gaat om waar we nu op uitkomen. Daar wilde ik met mevrouw Den Hollander heen. Is zij het met ons eens dat Remkes en de Ombudsman ons leren … Er is een aardige stap gemaakt om het in samenhang te doen, maar we zijn er nog niet. Dan weet je dus dat je boeren toch weer een kant op stuurt waar ze geen twintig jaar aan vast kunnen houden.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
We hebben vandaag een debat over het stikstoffonds. Als VVD staan wij voor dit fonds. Ik heb daar een aantal vragen over gesteld aan de minister. Wij denken dat het belangrijk is dat het fonds er weer is, zoals ik ook duidelijk heb gezegd in mijn inbreng. Mevrouw Ouwehand wil natuurlijk richting een dierwaardige veehouderij. Ik begrijp ook dat zij, vanuit haar partijpolitieke opvatting, dat integraal wil meenemen. Dat is echter niet integraal onderdeel van het stikstoffonds en ik wil dat ook niet op die manier aan elkaar verbinden. Ik vind dat we daar een goed debat over moeten voeren als we het hebben over de AMvB Dierwaardige Veehouderij of over de initiatiefwetgeving van mevrouw Ouwehand. Dat debat ga ik heel graag aan. Ik denk niet dat wij het honderd procent met elkaar eens gaan worden over de veehouderij.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Ouwehand. Een korte vraag.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Voorzitter, ik heb nog niet heel veel geïnterrumpeerd, maar ik zal het kort houden. Natuurlijk gaan we nog met elkaar het debat aan, maar is mevrouw Den Hollander het met ons eens dat we het in elk geval zo veel mogelijk samen moeten doen? Als je nu stuurt op het oplossen van het stikstofslot, terwijl dat haaks staat op doelen die straks ook gehaald moeten worden, dan hebben we volgens mij de les van Remkes en de les van de Ombudsman onvoldoende toegepast. Ik denk dat het wel onze verantwoordelijkheid is om dat zo veel mogelijk te doen, ook al komen we misschien niet helemaal op dezelfde idealen uit.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik ben het eens met mevrouw Ouwehand dat we moeten voorkomen dat boeren investeringen doen die later weggegooid geld blijken te zijn. Dat is namelijk doodzonde voor in eerste instantie de boer, maar ook voor de maatschappij. Het gaat uiteindelijk namelijk gewoon om belastinggeld. Wel denk ik dat we heel kritisch moeten kijken naar: eisen moeten ook haalbaar zijn. Daarom vind ik dat we het debat over dierwaardigheid goed moeten voeren met elkaar. Daarin komen vooral deze kwesties heel erg bij elkaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Mevrouw Den Hollander heeft ook in het rapport kunnen lezen dat er 9 miljard gereserveerd is voor zonering, waarvan 8,2 miljard voor de zonering zelf. Er gaat ook nog wat geld naar de prioritaire gebieden uit die pot et cetera. 60% van dat geld zou naar afwaardering van grond moeten gaan. Begrijp ik mevrouw Den Hollander dan goed dat ze van mening is dat de rest van dat geld ook naar andere onderdelen van het trappetje van Remkes kan gaan? Ik vraag dit even puur ter verduidelijking.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Wat de VVD betreft moeten alle boeren via het trappetje van Remkes kunnen kijken wat past bij hun bedrijf. Daarnaast kunnen we niet ontkennen — dat staat ook gewoon letterlijk in de brieven van het kabinet, waar het CDA ook onderdeel van uitmaakt — dat in de zones ook een verdergaande extensivering van toepassing zal zijn. Ik heb er in mijn inbreng aandacht voor gevraagd dat er van de 20 miljard 2 miljard geïnvesteerd is in innovatie en dat die andere 18 miljard dus vooral gaat naar uitkoop, stoppers en natuur, dus andere zaken dan primair de agrarische sector goed ondersteunen. Daar maak ik me enigszins zorgen over en dat zijn ook de vragen die ik gesteld heb aan de minister.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Is mevrouw Den Hollander het dan met mij eens dat er ook in die pot gekeken moet worden naar een goede verdeling van de middelen? Ook in die zones zou het trappetje van Remkes gebruikt kunnen worden. Bent u dat met mij eens?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De vraag die ik aan de minister heb gesteld, is: hoeveel geld is er nou eigenlijk voor blijvers? Dat zijn blijvers buiten de zones en blijvers in de zones. Wij willen graag het volgende weten van de minister, en die vraag heb ik net ook gesteld. We hebben 20 miljard. Hoeveel daarvan gaat er naar boeren om een toekomstperspectief te schetsen? Dat kan extensiever, biologisch en intensiever zijn; verzin het allemaal maar. Hoeveel is er voor mensen die blijven boeren en hoeveel wordt er aan andere doelen besteed? Die vraag heb ik aan de minister gesteld en daar hoop ik antwoord op te krijgen.

De **voorzitter**:
Ik stoot een glas water om. Volgende keer een tuimelbeker voor de voorzitter! Ik schors heel even kort.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Met dank aan de bode en excuses. En wat betreft de hilariteit, beste mensen: dit was niet de eerste keer dat uw voorzitter dit lukt. Goed. Meneer Goudzwaard, uw eerste termijn.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dank u wel, voorzitter. Allereerst dank aan de rapporteurs voor het geleverde werk, waar onze commissie natuurlijk heel veel aan heeft. Ik hoop dat beide bewindspersonen dit weekend ondanks alles een goede nachtrust hebben gehad, want eindelijk kunnen we met elkaar in gesprek over het vervolg van de stikstofbrief. Er ligt immers een breedgedragen wens om Nederland van het stikstofslot te krijgen zonder daarbij onze agrarische sector voor een onmogelijke opgave te stellen.

Laten we snel naar de inhoud gaan. Allereerst de natuurdoelanalyses. Daar wordt niet alleen gekeken naar stikstof, maar ook naar andere drukfactoren zoals verdroging, verzuring en waterhuishouding. Ik heb een aantal vragen over die natuurdoelanalyses. Kan de minister aangeven welke resultaten er inmiddels zijn geboekt met betrekking tot gerichte natuurherstelmaatregelen? In hoeverre geven deze resultaten dan ook aanleiding om de noodzaak van aanvullende stikstofreducties opnieuw te bekijken? Volgens het beleidsprogramma van LVVN bevatten de natuurdoelanalyses nog kennisleemtes. Deze worden de komende jaren verder geactualiseerd. Kan de minister aangeven hoe bij de uitwerking van het stikstofpakket wordt voorkomen dat onzekerheden en/of ontbrekende kennis in deze analyses automatisch leiden tot zwaardere verplichtingen voor agrarische ondernemers?

Ik noemde het zonet zelf al; volgens mij heb ik er vragen over gesteld aan de collega naast mij: het is essentieel dat boeren gewoon de beschikking krijgen over een rekentool voor de stikstofreductie en ook voor hun toekomstperspectief. Mijn vraag aan de minister is wanneer wij deze rekentool precies kunnen verwachten. Wat wil de minister eigenlijk kwijt over de kwaliteit van de rekentools die momenteel in omloop zijn?

Voorzitter. Ik zoom even in op de provincies. Als provincies via een omwisselbesluit zelf invulling mogen geven aan stikstofreductie, is het wat JA21 betreft niet wenselijk dat de beschikbare middelen vooraf al voor specifieke maatregelen worden geoormerkt. Is de minister bereid om provincies meer vrijheid te geven bij de besteding van beschikbare middelen, zodat zij zelf kunnen bepalen welke maatregelen het meest effectief zijn om

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

de afgesproken stikstofreductie te realiseren zonder daarbij vooraf te worden beperkt door geoormerkte budgetten?

Voorzitter. Dan nog een heel belangrijk punt: het hedendaagse referentiemoment. Voor PAS-melders en interimmers moet het hedendaagse referentiemoment een route bieden om hun bestaande bedrijf te vergunnen op basis van de aantoonbare situatie op een recentere datum, gekoppeld, dat wel, aan geborgde maatregelen voor natuurherstel. Afgelopen juli heeft de Kamer met een ruime meerderheid de motie-Goudzwaard/Grinwis aangenomen. In deze motie wordt verzocht om de verkenning naar dit hedendaagse referentiemoment met voorrang af te ronden. Is er inmiddels een peildatum in beeld, minister? Welke juridische vragen liggen nog open en wanneer verwacht de minister duidelijkheid te kunnen geven over de invoering van dat hedendaagse referentiemoment?

Voorzitter. Dan het fonds van 20 miljard, waar we het al meermaals over hebben gehad. Daarin is 2 miljard gereserveerd voor innovatie en managementmaatregelen. Maar volgens Wageningen Social & Economic Research, WSER, is dat bedrag slechts voldoende om de helft van de melkveehouders voor maximaal 60% van hun investeringen te ondersteunen. De overige kosten komen voor rekening van de boeren zelf. Ik vraag aan de minister welke eigen investeringen en jaarlijkse meerkosten er per bedrijfstype resteren na toepassing van de voorgenomen steun en welke bedrijven die lasten niet kunnen betalen uit hun bedrijfsvoering.

Voorzitter. Dan de uitwerking van de gebiedsaanpak. De gebiedsaanpak voorziet mogelijk in omzetting van landbouwgrond naar natuur en in blijvende gebiedsbeperkingen. JA21 ziet graag dat zo veel mogelijk landbouwgrond behouden blijft. De voorgestelde gebruiksbeperkingen kunnen bovendien grote gevolgen hebben voor de gehele bedrijfsvoering. De overheid vraagt boeren namelijk om te extensiveren, maar als er dan heel veel boeren tegelijkertijd extra grond nodig hebben, wat gebeurt er dan? Tja, dan kan die vraag toenemen en wordt de grondprijs steeds hoger. Daarmee worden natuurlijk ook de noodzakelijke bedrijfsaanpassingen duurder. Ik heb hier een vraag over aan de minister. Met welke grondprijzen en met welke verwachte prijsontwikkeling is bij die budgettering rekening gehouden? Hoe wordt voorkomen dat stijgende grondprijzen de beschikbare middelen ontoereikend maken en noodzakelijke bedrijfsaanpassingen voor boeren daarmee financieel onhaalbaar worden?

Voorzitter. Voor de gebiedsaanpak en extensivering in kwetsbare watergebieden is gezamenlijk 10 miljard gereserveerd. De collega naast mij, de heer Koorevaar, refereerde er al aan. Kan de minister aangeven welk deel hiervan beschikbaar is voor grondafwaardering, inkomensschade en aanpassingen in de bedrijfsvoering? Kan de minister daarbij ook toelichten of en op welke wijze bestaande ANLb- en GLB-betalingen worden verrekend met de compensatie en of dit ertoe kan leiden dat boeren uiteindelijk niet de volledige schade vergoed krijgen?

Voorzitter. We weten dat er in Natura 2000-gebieden tal van processen door elkaar heen lopen: extensivering, eventuele bedrijfsverplaatsing en grondruil. Dat vraagt om beschikbare ruilgronden, taxaties, juridische afhandelingen en noodzakelijke kavelaanpassingen. Is alleen budget beschikbaar stellen voor grondaankoop en -afwaardering voldoende? Hoe brengt de minister voor provincies en uitvoeringsorganisaties in beeld welke deskundigheid en capaciteit nodig zijn en waar

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

tekorten bestaan? Hoe worden die tekorten dan tijdig aangevuld? Dat lijkt mij persoonlijk een erg belangrijk detail.

Dan de rekenkundige ondergrens, een grens waar veel ondernemers, boeren en overheden op zitten te wachten. De brief van 3 november noemt 1 juli 2027 als beoogde invoeringsdatum, weliswaar onder voorwaarden. Een aantal provincies heeft inmiddels maatregelenpakketten gepresenteerd. Ik heb hierover twee vragen aan de minister. Bieden de pakketten van die provincies voldoende basis om de RKO daartoe aan te passen? Zo nee, waar ontbreekt het volgens de minister aan? Kunt u dan ook zeggen of de hoogte van de RKO 1 mol of 0,5 mol wordt? Kunt u daar nu definitief duidelijkheid over geven? Want die RKO is natuurlijk ook heel interessant voor Lelystad Airport, omdat eerdere stikstofberekeningen voor deze luchthaven uitkomen onder de grens van 0,5 mol.

In de tijdlijn schrijft de minister dat de afronding van het proces met de provincies over waar zonering noodzakelijk en proportioneel is, volgende maand moet zijn afgerond. Daarnaast wordt aangegeven dat de definitieve selectie van Natura 2000-gebieden waar de zoneringsaanpak gaat gelden begin januari 2027 bekendgemaakt wordt. Hierover heb ik nog een paar vragen aan de minister. Wat zijn de aanvullende stappen en de beoogde tijdlijn om voor 1 juli 2027 tot een uitwerking van de zoneringsaanpak te komen en de juridische houdbaarheid van de RKO te borgen? Wat mij dan echt bezighoudt, is hoe dat zich verhoudt tot het gestelde ijkpunt om voor september 2028 de provinciale gebiedsplannen gereed te hebben.

Over de zonering is al heel veel gezegd, dus misschien is dit een beetje dubbelop. Uit de brief van 3 november blijkt dat zoneringen enig uitstel krijgen of vooruitgeschoven kunnen worden en dat provincies tot eind 2028 met hun eigen plannen mogen komen. Provincies krijgen er in principe een behoorlijke opgave bij in de vorm van een gve-norm van 1,5 binnen die specifieke zones. Dat gebeurt terwijl enkele provincies hun plannen al hebben gepresenteerd aan de Staten. Die plannen hebben binnen die Staten ook een meerderheid gekregen, dus die zijn aangenomen. Dan doet de minister daar met die gve-norm van 1,5 eigenlijk een behoorlijke schep bovenop. Kan de minister aangeven of die gve-norm van 1,5 juridisch noodzakelijk is om de vergunningverlening op gang te brengen? Of kunnen provincies hetzelfde resultaat ook met minder ingrijpende maatregelen bereiken? Hoe voorkomt de minister dat het trappetje van Remkes — meerdere mensen hebben er al aan gerefereerd — door deze gve-norm een glijbaan wordt naar verplaatsing en beëindiging wanneer provincies er niet in slagen om de gebiedsnorm van 1,5 gve per hectare te realiseren en individuele bedrijven alsnog met deze norm geconfronteerd worden?

Voorzitter. Tot slot. Op 3 november berichtte De Telegraaf dat de Europese Commissie opnieuw wil kijken naar de Vogel- en Habitatrichtlijn. Volgens het artikel is Brussel van plan om in het derde kwartaal van volgend jaar de Vogel- en Habitatrichtlijn en de regels voor Natura 2000-gebieden tegen het licht te houden. Daarbij wordt het openbreken van regels nadrukkelijk niet uitgesloten. Nou, dan heb ik een aantal vragen hierover aan de minister. Wat wordt de inzet van het kabinet richting de Europese Commissie aangaande dit onderwerp? Welke concrete versoepelingen van de VHR-richtlijn acht de minister mogelijk en ook wenselijk? In hoeverre zouden dergelijke wijzigingen volgens de minister kunnen leiden tot minder vergaande stikstofreducties en meer ruimte voor vergunningverlening in Nederland?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Tot zover. Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Goudzwaard. U heeft een interruptie van mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat zijn best goede vragen van de heer Goudzwaard. Ik ben ook benieuwd naar de antwoorden op heel veel van die vragen. We hebben in aanloop naar het debat van vorige week gezien dat JA21 zich had vastgeklonken aan de BBB en daarmee wel of geen steun aan de begroting wilde geven. Daarover is nu een stemming geweest. Gaat JA21 nu weer een eigen koers varen of blijft het nog steeds op één lijn met de BBB als het gaat om stikstof?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik snap die vraag. Ik moet dat in principe gewoon binnen mijn fractie zo snel mogelijk even helder hebben. Er zijn nu namelijk heel veel ontwikkelingen gaande. Ik hoop dus zo snel mogelijk met een antwoord daarop kunnen komen, maar ik heb eerlijk gezegd nog niet de tijd gehad om daarover goed mijn fractie te kunnen overleggen. Dat is het eerlijke antwoord.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Meneer Koorevaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Voorzitter, dank u wel. Hoe dan? Een quote: "Toch houd ik mijn hart vast of het nog wel mogelijk is om te boeren met zulke regels." Dat zei een boer afgelopen zomer in Tubantia. Een andere boer zei: "Dit landbouwbeleid gaat niet om een paar euro's, maar om hele grote bedragen." Achter deze uitspraken zitten gezinnen en bedrijven die vaak al generaties bestaan. Het gaat om mensen die willen investeren, maar die zich afvragen of hun kinderen gaan boeren en hoe dan. Op 26 juni kwam de minister met een grote beleidsvoornemensbrief. De brief van juni is geen wet, wel een richting. Maar de onduidelijkheid blijft en dat levert enorm veel zorgen op. Boeren gingen rekenen, maar de normen zijn nieuw en het overzicht ontbreekt. Kan ik de emissienorm halen? Hoe pakt dit uit nu ik naast een Natura 2000-gebied onderneem? Wat kost het? Boeren willen weten hoe hoog de lat komt te liggen, of ze die kunnen halen, hoe ze die kunnen halen en wanneer ze zekerheid krijgen. Het CDA knokt voor boeren die vooruit willen, maar niet weten hoe dan.

Tegelijkertijd wil ik een belangrijk positief punt noemen, want wat is er de afgelopen maanden veel gebeurd in de polder. Ik ben blij met het NAJK en LTO. Die kwamen met verbetervoorstellen, die concreet door de minister zijn overgenomen. Dank u wel, minister. Er is hard gewerkt door de taskforce en door ambtenaren op het ministerie. Een compliment is op z'n plaats. Een plan van het landbouwcollectief dat op tafel kwam, wordt door een wetenschappelijke expertpool beoordeeld. Zo hoort dat in Nederland.

Dan wil ik nu overgaan naar een aantal basisprincipes. Ten eerste is er uitzicht op vergunningverlening voor PAS-melders en interimmers, en tijdelijke verlichting met de rekenkundige ondergrens. Die helpt voor woningbouw, wegenbouw, kleine evenementen zoals een paasvuur en ondernemers.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Over die opluchting voor PAS-melders en dat er zicht is op vergunningverlening: ik heb dat ook gelezen in de brief, maar ik weet niet wat het argument daarvoor is. Ik heb dit ook Carola Schouten horen zeggen toen zij nog minister was. Ik vind dat het doen van loze beloftes heel veel kapotmaakt. Je moet wel weten hoe je dan die PAS-melders gaat legaliseren. Hoe leest de heer Koorevaar dat?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dank u wel voor de vraag. We komen dan een beetje op de basisprincipes, waarover ik het net wilde hebben, maar daarop zal ik dan een klein beetje vooruitlopen. Ik denk dat er echt een verandering gaande is waarin we niet alleen naar stikstof kijken, maar natuurherstel veel meer centraal stellen. Er worden additionaliteitsplannen voorgesteld door de minister. Je gaat daadwerkelijk kijken naar de drukfactoren op de natuur. Dat is de route om uiteindelijk uit deze impasse te komen. Ik ben het met mevrouw Bromet eens dat je voorzichtig moet zijn met het doen van beloftes, maar ik denk dat deze minister een route schetst waarmee we uit deze impasse kunnen komen. Dat heb ik bedoeld met die opmerking.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het punt is natuurlijk dat inmiddels bijna de helft van de melkveehouders in Nederland geen geldige vergunning heeft. Als je iedereen belooft dat ze die krijgen op basis van de bedrijfsvoering die ze nu hebben, dan is dat misschien een loze belofte. Zou je daar niet wat eerlijker over moeten zijn? Stel dat je in de buurt van een Natura 2000-gebied zit en je te veel vee hebt voor die omgeving. Misschien lukt het dan niet om een vergunning te krijgen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik ben er heel blij mee dat er zicht is op vergunningverlening voor PAS-melders en interimmers. Het klopt inderdaad dat de helft van de boeren in Nederland geen vergunning heeft. Misschien zijn dat slechts voor 15% PAS-melders en voor 40% interimmers. Mijn voorganger, mevrouw Vedder, heeft daar ook altijd een punt van gemaakt. Ik ben heel blij dat de minister dit heeft overgenomen. Het betreft bijna de helft van de boeren die dicht bij een Natura 2000-gebied zitten. Het klopt dat we er nog niet zijn. Mijn betoog gaat vooral over de vraag: hoe dan? Het gaat het CDA er niet om dat we de doelen niet willen halen. Wij willen de doelen ook halen, maar dan wel met meer manieren dan we nu krijgen. Daar hebben we het net ook al over gehad in een kort interruptiedebatje. Ik zal ervoor knokken dat er meer mogelijk wordt voor zowel extensieve boeren als gangbare boeren en biologische boeren. Er is nog heel veel werk te verzetten richting 2035, als die normen uiteindelijk gaan gelden. Zo kunt u dat het beste opvatten.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Tot slot. Dit is geen antwoord op de vraag of en hoe alle PAS-melders een vergunning kunnen krijgen. Ik zou wat meer voorzichtigheid willen, niet omdat ik niet wil dat mensen een vergunning kunnen krijgen, maar omdat ik denk dat dat soms misschien niet kan. De heer Koorevaar heeft het over het algemene stikstofbeleid en de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

vergunningverlening gaat dan, hup, in één keer door. Ik ben bang dat het toch ingewikkelder is dan de heer Koorevaar nu denkt.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik hoor niet direct een vraag; ik hoor alleen een oproep. Daar zal ik nog eens op gaan herkauwen.

We hebben het net al even gehad over de rekenkundige ondergrens. Met deze hogere ondergrens hoeven veel ondernemers voorlopig geen vergunning. Alleen is dat geen blijvende oplossing. Naast de invoering van de rekenkundige ondergrens is ook de invoering van het hedendaagse referentiemoment een vereiste. De heer Goudzwaard had het daar al even over. Dit biedt PAS-melders en andere niet-vergunde bedrijven een juridisch onderbouwde route, die is gebaseerd op de recente referentiesituatie. Stibbe onderzocht dit in opdracht van het NAJK en het IPO. Het CDA zal op de invoering blijven drukken.

Ten tweede: de additionaliteitsplannen per Natura 2000-gebied zijn leidend voor vergunningverlening. Daar hadden we het net al even over in een debatje met mevrouw Bromet. Eindelijk kijken we niet alleen maar naar stikstof. Stikstof is niet hetzelfde als natuur. Dit beleid kijkt naar de werkelijke staat van de natuur en daarin worden alle drukfactoren meegewogen. Die analyse moet per gebied leiden tot concrete maatregelen die tot natuurherstel leiden. Hierop wordt de vergunningverlening gebaseerd. Niet ieder gebied is ingewikkeld en dus kan men daar sneller van het slot. Ik heb twee vragen. Het CDA staat vierkant achter de keuze voor omwisselbeslissingen. Wanneer maakt de minister duidelijk welke doelen behaald moeten worden in welk gebied?

Dan mijn tweede vraag. De minister zegt dat in de zones niet om meer emissiereductie wordt gevraagd dan nodig is voor de additionaliteit. Tegelijkertijd moet een gebiedseigen plan gelijkwaardig zijn aan de rijksinstructieregels. Wat is nu leidend: wat de natuur in dat gebied nodig heeft of wat de generieke rijksregels opleveren?

Ten derde: gebiedsgericht werken wordt het uitgangspunt. In juni hinkte de minister nog op twee gedachten: landelijke instructieregels of gebiedsgericht werken als mogelijkheid. Nu is de keuze duidelijk: er wordt gestart in het gebied. Laat deze aanpak alsjeblieft goed aansluiten op de al lopende processen. Toch zijn er wat het CDA betreft nog twee wissels die om moeten. De eerste is de stapeling van normen: ammoniak, klimaat, water, grondgebondenheid, dierenwelzijn en zonering. Kan een boer al die normen tegelijkertijd halen? Wat als maatregelen elkaar tegenwerken? Ik wil ook buiten de zones ruimte voor collectieve gebiedsafspraken, zodat kleinere, extensieve en grotere gezinsbedrijven naast elkaar kunnen blijven bestaan. Ik heb hierover twee vragen. Een. Wat doet de minister als normen niet haalbaar zijn? Dan bedoel ik dus de stapelingen van normen. Twee. Hoe gaat de minister toetsen of de stapeling van normen voor verschillende bedrijfstypen daadwerkelijk haalbaar is? Het CDA wil dat de stapeling van normen haalbaar en betaalbaar is, want "niemand is gehouden aan het onmogelijke", schrijft de minister. Met welk proces gaat de minister dat realiseren?

De **voorzitter**:
Dan heeft u meerdere vragen. Eerst de heer Flach en daarna mevrouw Bromet.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Flach** (SGP):
Mijn excuus dat ik het eerste deel van dit overleg niet aanwezig was. Er liep een WGO in de zaal hiernaast, precies parallel hieraan, dus ik probeer zo goed mogelijk aan te haken hier. In zijn vraag aan de minister vat de heer Koorevaar volgens mij perfect het grote bezwaar samen dat de SGP heeft tegen de kabinetsplannen rondom stikstof. Je kunt omwisselen, dus je kunt een gebiedsproces gebruiken, maar als vervolgens op basis van de generieke normen de lat eigenlijk zo hoog ligt dat het helemaal niet meer gaat over de behoeften van het gebied, dan is het hele gebiedsgerichte denken toch eigenlijk een soort wassen neus? Is dat ook hoe ik de vraag van de heer Koorevaar mag samenvatten?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dank u wel voor de vraag, meneer Flach. Deze vraag is denk ik anders bedoeld. Volgens mij lees ik het als volgt: die additionaliteitsplannen zullen uiteindelijk bepalen wat de drukfactoren zijn in een bepaald gebied, waar je ook een gebiedsgerichte oplossing voor mag aanreiken in de vorm van een omwisselbeslissing. Volgens mij kun je dat zien als een mengpaneel. Het zijn dus verschillende schuifjes die je aan en uit kan zetten, en in het ene gebied moet je konijnen loslaten en in het andere gebied moet je dat niet doen. Dat neemt niet weg dat het soms in bepaalde gebieden waar vergrassing optreedt, bijvoorbeeld een heel goed idee is. Dus het antwoord op de vraag is dat we die ook zouden kunnen doorgeleiden naar het kabinet. De achtergrond van mijn vraag is namelijk: volgens mij mogen die omwisselbeslissingen dus zien op de drukfactoren die daar spelen. Bij het ene gebied moet je veel meer doen aan stikstofreductie boven op het generieke beleid en bij het andere kun je dat achterwege laten.

De heer **Flach** (SGP):
Dat is volgens mij niet wat het beleid van dit kabinet beoogt. Juist door te stellen dat het doelbereik hetzelfde moet blijven, schakel je eigenlijk de mogelijkheid voor een gebiedsgerichte aanpak uit. Want met je doelbereik heb je de lat landelijk zo hoog gelegd, dat kijken naar de gebiedsspecifieke omstandigheden en wat zo'n gebied dan nodig heeft — dat zouden wij graag willen — eigenlijk helemaal niet kan. Die lat ligt per definitie zo hoog dat, ook al heeft een gebied de helft nodig, dat geen zin heeft.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik lees dat anders, dus ik ben erg benieuwd naar het antwoord van de minister. Die additionaliteitsplannen zijn volgens mij leidend. Die bepalen welke drukfactoren moeten worden aangepakt. Bij de een is het veel meer waterkwaliteit en bij de ander is het helemaal geen stikstofoverbelasting.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Flach.

De heer **Flach** (SGP):
Afrondend dan. Dat geeft mij enige moed, want ik het heb het wél zo gelezen. Als de heer Koorevaar het anders leest dan ik, mag ik dan ook de conclusie trekken dat als uit de beantwoording van het kabinet blijkt dat het anders ligt, hij zich aansluit bij de SGP, die zegt: dan heeft gebiedsgericht werken helemaal geen zin; dit moet aangepast worden in de voorstellen?

De heer **Koorevaar** (CDA):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Ik ben erg benieuwd wat de beantwoording van de minister gaat zijn. Ik heb hier niet voor niks een vraag over gesteld, want met het lezen van ik weet niet hoeveel pagina's is het ook goed kijken naar wat er nu precies staat. Ik zie heel veel ruimte voor gebiedsgericht werken en maatwerk — ik denk dat dat ook verstandig is. Het Wageningen-rapport over de sociale effecten wijst er ook op dat het voor de leefbaarheid op het platteland belangrijk is dat je de maatregelen treft die in een gebied van toepassing kúnnen zijn. Ik ben dus erg benieuwd naar wat de minister hierop gaat zeggen.

De **voorzitter**:
Eerst mevrouw Bromet, dan de heer Grinwis.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik weet niet zeker of de heer Koorevaar het zo bedoelt, maar volgens mij zegt hij: eigenlijk moet je soms kijken naar de doelen op gebiedsniveau; je moet kijken of die doelen op gebiedsniveau gehaald kunnen worden. Maar volgens mij zag juist het CDA altijd op doelsturing: de boer weer aan de knoppen en de boer moet zelf de doelen kunnen halen. Dat is niet op gebiedsniveau. Is het risico nou niet heel groot dat als je van een individueel erf en een individuele boer naar gebiedsniveau gaat, het juist de koplopers zijn die dan de hekkensluiters moeten compenseren?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dit is een andere discussie dan die ik net had met de heer Flach, want die ging met name over de gezoneerde gebieden. Dat gaat over de gebieden dicht bij de Natura 2000-gebieden, waarvoor ook zo'n omwisselbeslissing van toepassing is. Het klopt dat mevrouw Bromet hoorde dat ik zei dat ik ook interesse heb in een gebiedsdoel dat je zou kunnen halen in niet-gezoneerde gebieden. We hebben recent gezien dat er een artikel in het dagblad Trouw stond van een aantal partijen die vroegen: hoe kunnen we die doelen halen? Dat kan aan de ene kant met het vullen van de gereedschapskist, maar soms ook door gezamenlijk te kijken hoe we die doelen kunnen halen, omdat het soms tegen elkaar ingaat. Als je extensief bent, scoor je dus vaak goed op stikstof, maar minder goed op CO_2, en andersom. Dus al zou je dat kunnen combineren … Ik heb daar vandaag een hele serie vragen over ingestuurd, om te kijken waar daarbij de ruimte zit, maar dat heeft u nog niet kunnen lezen. Dan zeg ik niet dat ik dus niks van doelsturing vind. Nee, dat is dan nog steeds nodig. Vakmanschap belonen vind ik heel erg belangrijk. Het uitgangspunt is dat je gezamenlijk doelen haalt waardoor de natuur herstelt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik ga toch nog even door op de vraag van de heer Flach, want ik vind die vraag zeer terecht. Deze coalitie heeft namelijk enerzijds de erfenis van het vorige kabinet overgenomen met 42% tot 46% reductie en bedrijfsspecifieke normen, gekoppeld aan fosfaatrechten. Die zijn hoog afgesteld, zegt de heer Flach. Als je dat omrekent naar de uitstoot van 2019, is dat zomaar 50% reductie of meer. Tegelijkertijd zijn de zonering en de gebiedsgerichte aanpak de kern van het beleid. Hoe brengt de coalitie dit eigenlijk bij elkaar? Want ik kan het nog steeds niet bij elkaar brengen. Als additionaliteit aantoont dat een bepaald pakket maatregelen nodig is, waarom komt daar dan nog zo'n hoge landelijke bedrijfsspecifieke norm bovenop?

De heer **Koorevaar** (CDA):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Het beleid ziet inderdaad op een generieke aanpak en op een plaatsspecifieke aanpak rond Natura 2000-gebieden. Het klopt dat er nu een voorstel wordt gedaan van 42% tot 46% en dat na de brief van 26 juni in de brief van 3 november de additionaliteitsplannen veel centraler zijn komen te staan. Ik denk dus dat we het met elkaar eens zijn dat die additionaliteitsplannen voor de gezoneerde gebieden inderdaad de juiste route zijn. Die generieke aanpak van 42% tot 46% is uiteindelijk ook nodig voor de druk om de stikstofneerslag terug te brengen in Nederland.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat laatste is een stelling van de heer Koorevaar, maar is nergens bewezen. Als je, zoals deze coalitie doet — daar kan ik inkomen — meer nadruk legt op dicht bij Natura 2000-gebieden doen wat nodig is voor een goede staat van instandhouding in een Natura 2000-gebied: so far, so good. Dan heb je daar ondersteunend landelijk milieubeleid voor nodig. Dat is logisch, maar ik begrijp nog steeds niet waar die landelijke hoge normen en doelstellingen vandaan komen als de kern van het beleid een gebiedsgerichte aanpak is, dus met zonering en additionaliteitsplannen. Dan is het toch veel logischer om in lijn met de rapporten die de heer Koorevaar zelf aanhaalt een landelijk generiek reductiepercentage te formuleren van bijvoorbeeld 30%?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Volgens mij zijn er twee keuzes die je kan maken. We hebben het over 42% tot 46% reductie in het algemeen. Het is nu ook de bedoeling om die normen op te nemen in de wetgeving. De kritische depositiewaarde gaat dus uit de wet en die wordt vervangen door een emissiereductiepercentage dat voor de veehouderij wordt uitgedrukt in een kilotonreductie. Als je dat dan verder afpelt, dan heb je twee keuzes: of je doet heel veel in een gebied en iets minder daarbuiten, of je kiest ervoor om naast een gebiedsgerichte aanpak ook een landelijke aanpak te kiezen, zoals de minister nu voorstelt. Dat kan ik eigenlijk wel volgen. Anders zou je namelijk heel veel moeten doen en is er bijna niks aan landbouw mogelijk in de gebieden rond die Natura 2000-gebieden. In principe volg ik het dus wel.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik constateer dat de heer Koorevaar geen antwoord op mijn vraag geeft. Hij legt de stapeling nog eens uit. Dat snap ik. Hij legt echter niet uit wat er nodig is voor vergunningverlening in combinatie met een goede staat van instandhouding en een duurzame manier. De redenering van de heer Koorevaar, zoals ik die altijd begrepen heb, is: "Het begint in de gebieden. Wat is daar nodig voor natuurherstel? Dat is natuurbeleid. Daarbovenop doe je landelijk wat milieubeleid ter ondersteuning, omdat je niet alles in die gebieden kunt oplossen." Het betreft een soort solidariteitsbijdrage. Maar hij onderbouwt nog steeds niet waarom die solidariteitsbijdrage in de wet moet worden vertaald in een soort cumulatieve reductiedoelstelling.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Hij onderbouwt nog steeds niet waarom de bedrijfsspecifieke norm zo hoog is als die is.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dat moet hij toch kunnen onderbouwen vanuit wat er nodig is om de vergunningverlening structureel los te krijgen?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Volgens mij is het de bedoeling dat we verslechtering van de natuur stoppen. De heer Grinwis zal misschien zeggen: fijn dat u het uitlegt, maar dat wisten we al. De verslechtering stoppen is inderdaad de bedoeling. Daar hoort een algemene stikstofreductie bij. Ik denk dat die normen veel haalbaarder zijn als je ook kan werken aan manieren om die normen te kunnen halen. De normen zijn ook haalbaarder op het moment dat je veldemissies mee kan rekenen. Met de keuze die de heer Grinwis voorstelt, zou je volgens mij echter nog veel meer moeten doen aan stikstofreductie binnen de zones zelf. Dat zie ik ook niet helemaal voor me.

De **voorzitter**:
Volgens mij kunt u verder met uw eerste termijn.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dan ga ik het toch hebben over de stapeling van normen. Wat mij betreft is de tweede wissel van het basisprincipe het verdienmodel. Wie aan de slag gaat en de normen haalt, heeft daarmee een efficiëntere kringloop op het eigen bedrijf en spant zich in voor een bijdrage aan de brede welvaart. Daarom is het gerechtvaardigd dat de maatschappij de boer met geld ondersteunt. Een boer mag echter ook voordeel hebben als hij of zij meer doet. Denk aan verhandelbare extra emissiereductie of aan het altijd beschikbaar zijn van agrarisch natuurbeheergeld in zones en beekdalen. Ik heb een vraag aan de minister. Hoe gaat de minister uitwerken hoe extra milieuprestaties structureel kunnen worden beloond en er een verdienmodel ontstaat?

Dan over de gereedschapskist. Een boer kan met een lege gereedschapskist geen volle oogst binnenhalen. Daarom ben ik blij dat de minister aangeeft dat ook veldemissies gaan meetellen. Ook bij mestaanwending, beweiding en bemesting liggen kansen. Het PBL schatte 1 tot 2 kiloton extra reductie. Vanuit de praktijk hoor ik een scenario van ongeveer 6 tot 10 kiloton. Juist voor extensieve en biologische boeren kunnen deze maatregelen het verschil maken, zodat ze niet gedwongen worden te intensiveren.

Veldemissies moeten meetellen. Ik heb een vraag aan de minister. Het CDA zal de minister houden aan de belofte om veldemissies mee te laten tellen. Wanneer krijgen we uitsluitsel over het werkelijke potentieel? Wanneer weten extensieve boeren welke veldemissiemaatregelen meetellen? Wij willen dat de veldemissies bij vrijgave van de simulatietool beschikbaar zijn. Dat is in kwartaal 1 van 2027, als ik dat goed heb begrepen. Graag bevestiging.

De **voorzitter**:
U heeft weer een aantal interrupties. Eerst mevrouw Den Hollander, dan meneer Grinwis.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Deelt het CDA met de VVD dat een bedrijf dat veel meer kan doen via veldemissies, dus dat veel meer emissiedaling kan halen via het veld, minder zou hoeven te doen in de stal, omdat het een bedrijfsspecifieke norm is die gehaald moet worden?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Koorevaar** (CDA):
Als antwoord op de vraag van mevrouw Den Hollander zie ik het volgende voor me. Je zou veldemissies kunnen salderen met de norm per kilogram fosfaatrecht. Dan zou je dus het voordeel van veldemissies kunnen halen door daarmee ook de norm van 0,164 te halen. Ik heb hierover weleens doorgepraat met mensen die erg diep in de techniek zitten. Het zou een hele interessante oplossing kunnen zijn om die twee systemen bij elkaar te brengen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik ben er ook al een paar weken over aan het nadenken of we hierover eventueel een amendement kunnen indienen in de begrotingsvergadering. Vandaag gaat het over het fonds, maar bij de begroting hebben we het veel meer over het pakket zelf. Ik zoek nog naar hoe we dat dan kunnen borgen, zodat dat doel ook daadwerkelijk bereikt wordt. Heeft de heer Koorevaar daar misschien een oplossing voor, zodat ik mijn amendement beter kan onderbouwen?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik ga daar graag een keer met mevrouw Den Hollander voor zitten. Ik denk dat het interessant is om daar goed over na te denken. Er zijn, denk ik, heel veel manieren om zulk soort zaken te borgen. Het emissiearm aanwenden van mest is een maatregel die een bepaalde emissiereductie veronderstelt. Dat ligt, denk ik, ook aan het op de juiste manier ophangen van die maatregelen aan de wet. Nu kunnen heel veel dingen niet, omdat ze onder de Natuurbeschermingswet vallen en je niet van gemiddelde reducties mag uitgaan, terwijl dat eerder bij milieuwetgeving wel mocht. Dat maakt dat de borging makkelijker is. Meer weidegang wordt nu bijvoorbeeld ook al gecontroleerd. Dan hoef je alleen maar te controleren of er nog meer weidegang plaatsvindt. Ik zie daar wel mogelijkheden voor, maar ik denk dat een hele goede vraag aan de minister zou zijn hoe je die veldemissies zou kunnen borgen. Die stel ik dan bij dezen ook nog.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Even een ophelderingsvraag over veldemissies. Waar wil de heer Koorevaar nou precies landen? Mijn idee was altijd: je kunt erover twisten of doelsturing wel of niet haalbaar is bij veldemissies. Wat mij betreft is dat het wel. Het ministerie vindt dat altijd heel ingewikkeld. Oké, so far so good. Maar moeten de reducties op het gebied van veldemissies nou meetellen bij de stalnorm van 0,164 kilogram ammoniak per fosfaatrecht, ja of nee? Mijn antwoord is ja. Wat is het antwoord van de heer Koorevaar?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ja.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Nou, dat is helder. Ik hoop dat de minister daar dan naar gaat handelen, want zo helder staat het niet in de brief en in het programma. Is de heer Koorevaar dat met mij eens? Is hij het ook met me eens dat dat heel veel onhelderheid geeft? Want dat maakt de norm, zeker voor extensieve en biologische boeren, een stuk haalbaarder.

De heer **Koorevaar** (CDA):
In het debat op 1 juli heb ik ook over veldemissies gesproken. Daarin konden we elkaar ook heel goed vinden. Toen heeft de minister toegezegd dat hij hiernaar zou kijken. Ik lees in de brief van 3 november dat de minister die toezegging gestand doet. De vraag is

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

nu: hoe organiseer je dat dan? Het debat dat we nu hebben, is volgens mij een debat waarin je bekijkt hoe we omgaan met die veldemissies. Uw eerste vraag aan mij was: zou je moeten kunnen salderen met veldemissies richting de "0,164 per kilogram fosfaat"-norm? Dat zou volgens mij best een heel goed idee kunnen zijn. Ik heb aan de minister gevraagd of ik dat dan ook zo zou kunnen zien. De vervolgvraag die ik heb gesteld, is: kan ik de veldemissies in de simulatietool die begin 2027 beschikbaar komt mee laten rekenen? Want dan weet ik ook wat de opgave is als ik me even verplaats in een ondernemer: in hoeverre kan ik dat mee laten rekenen?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dit is belangrijk, maar tot nu toe zie ik bij de minister toch wel allerlei leeuwen en beren op de weg. "Ja, die veldemissies rekenen apart al mee aan het bereiken van die doelstelling voor 42% tot 46% die we moeten halen. Het is ingewikkeld om dat mee te laten tellen. Misschien kan er een restant meetellen." Ik zie allemaal ingewikkeldheden, terwijl het gewoon heel eenvoudig is: ongeveer de helft van de emissie komt uit de stal, uit de mestput, en de andere helft uit het veld. Het is toch logisch dat, als een boer wordt aangesproken en er wordt gezegd dat hij aan die en die norm moet voldoen via doelsturing, zelf mag weten hoe hij daaraan voldoet? "Of je dat nou doet via heel veel extensieve grondbewerking en weidegang of via hoogtechnologische oplossingen in de stal: be my guest." Waarom niet gewoon ronduit die benadering?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik ben erg benieuwd naar de beantwoording van de minister hierop. Ik heb deze vraag namelijk ook aan het PBL gesteld, dus: wat is de potentie van veldemissies? Want het PBL stelt in zijn rapport: 1 tot 2 kiloton. Uiteindelijk, na wat doorvragen tijdens een technische briefing, gaf het PBL zelf aan: enkele kilotonnen. Dat is al bijna twee keer zoveel als 1 tot 2. Laten we dus uitgaan van 4. Nou, ik kom zelf met experts tot 6 tot 10 kiloton; dat is nog niet 50% van 45 kiloton. Ik ben dus heel benieuwd hoe de minister hierop gaat reageren en ik ben ook enorm blij met zijn enthousiasme om dat wel mee te kunnen laten tellen. Ik begrijp dat de heer Grinwis deelt in dat enthousiasme.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik zie in het betoog voor veldemissies de heer Koorevaar heel automatisch uitgaan van de koppeling van emissies aan fosfaten, fosfaatrechten; niet aan hectares, zoals ik heb betoogd in mijn inbreng. Ik heb deze vraag ook aan D66 en aan de VVD gesteld: hoe kijken zij daarnaar en hoe is dit in de coalitieafspraken terechtgekomen? Ik heb mevrouw Podt dit heel erg horen verdedigen, maar dit is natuurlijk ook een minister van haar kleur. Ik heb bij de VVD ruimte gezien. Hoe zit de heer Koorevaar hierin? Vindt hij het een mogelijkheid om boeren te laten kiezen tussen die koppeling aan hectares of fosfaatrechten?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb gezien dat het kabinet deze norm voorstelt, en dat is ook zoals ik ernaar kijk. Dus ik ben niet op een gegeven moment wakker geworden met het idee: "Laten we dat eens koppelen aan fosfaatrechten. Ik stuur een berichtje aan de minister. Dit moet maar in het coalitieakkoord komen." Maar toen was deze minister niet eens in zicht; hij wist nog niet eens dat hij dit ging doen — tenminste, daar ga ik van uit. U voorzag al in een droom wat er allemaal ging gebeuren, maar ik ben benieuwd of ook de minister dit al voorzag. Mijn voorstel zou zijn om die koppeling per fosfaatrecht wel te behouden, maar dan voor de veldemissies die je wellicht per hectare ziet, en om die dan op die manier mee te

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

laten tellen. Dan heb je dus een soort van combinatie in het systeem. Het is een voorstel. Ik ben erg benieuwd hoe de minister hierop reageert, want het principe moet helder zijn dat veldemissies ook mee kunnen tellen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het wordt echt superingewikkeld. Het wordt eigenlijk steeds ingewikkelder. Dus je kiest voor het ene, en dan met iets anders voor het andere. Waarom zou je niet gewoon zelf kunnen kiezen? Waarom zou je niet die keuzevrijheid neerleggen, zeker als je helemaal niet vol passie of overtuiging voor het ene of het andere hebt gekozen, zoals de heer Koorevaar nu eigenlijk zegt? Hij accepteert wat de minister opschrijft, maar hij heeft daar geen argument voor.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Nou, ik denk dat mevrouw Podt daarin gelijk had. In Nederland kennen die fosfaatrechten een bepaald plafond, de zogenaamde cap. Dus als je emissies wilt beperken, dan is dat een manier om dat te doen. Aan emissies per hectare kleven ook gevaren, zeker voor jonge boeren, want zij moeten investeren in grond als ze daaraan willen voldoen. Ik snap heel goed wat mevrouw Bromet zegt, of je niet zou moeten kunnen kiezen, maar mijn eerste route zou zijn: nu een bepaalde norm per kilogram fosfaatrecht en dan kijken of het ook mogelijk is of je kan salderen voor veldemissies. En dat is helemaal niet ingewikkeld. Het is gewoon een kwestie van: hoe schrijf je het op? Dus ik ben daar niet zo bang voor, mevrouw Bromet.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Wij zullen kijken naar de motivatie van de minister. Daar ben ik ook benieuwd naar. Dan zal ik daarna met voorstellen komen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Goed. Even kijken … Ik was onlangs bij TNO. Daar zag ik de mogelijkheden die we nog niet benutten, oftewel: een kijkje in de toekomst. Meten via satellieten, vliegtuigen en mobiele meetstations kan ammoniakuitstoot echt in beeld brengen, en op een veel preciezere manier dan we het op dit moment doen. Daarom heb ik een voorstel in voorbereiding om de minister op te roepen om van 2027 tot 2030 hieraan te gaan werken, dus om met mobiele stikstofmetingen een nog duidelijker beeld te kunnen krijgen. Dat is goedkoper dan stalmetingen. Je meet bij de bron en je kunt ook zien wat er grensoverschrijdend gebeurt. Dan een vraag aan de minister. Echte metingen maken inzichtelijk hoeveel ammoniak er echt wordt uitgestoten. Hoe kijkt de minister naar deze uitbreiding en hoe kunnen satelliet-, vliegtuig- en mobiele metingen bijdragen aan een betere gebiedsanalyse en doelsturing?

In het coalitieakkoord staat dat we iedere twee jaar de voortgang op natuur, bodem en water monitoren. Wanneer gaan we ook de bodemkwaliteit van natuurterreinen structureel meten? Er komt meer geld voor natuurbeheer. Dat is terecht als daarmee daadwerkelijk natuurherstel wordt gerealiseerd en verslechtering in eerste instantie wordt gestopt. Van boeren vragen we meetbare resultaten. Die mogen ook van natuurbeheerders worden gevraagd. Aan welke concrete KPI's denkt hij voor natuurbeheer, vraag ik aan de minister.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Verandering ontstaat bij mensen, niet bij systemen. Denk aan de boer die een praktische oplossing bedenkt, de boswachter die weet wat een gebied nodig heeft, de onderzoeker die een meetmethode ontwikkelt. Nederland heeft een lange traditie van publiek-private samenwerking. Onze polders en onze waterschappen zijn daar voorbeelden van. Ik maak me er zorgen over dat met de veranderende regie de publiek-private samenwerking rond het regieorgaan Versnellen innovatie en emissiereductie duurzame veehouderij verloren gaat. Ik begrijp dat de minister de regie wil versterken, maar gooi het kind niet met het badwater weg.

Fieldlabs en praktijkmensen moeten samen erkende technieken, meetprotocollen en oplossingen blijven ontwikkelen. Een vraag aan de minister. Hoe gaat de minister deze publiek-private samenwerking concreet organiseren? Hoe blijven de kennis en uitvoeringskracht uit het bestaande regieorgaan behouden? Een tweede vraag. Is de minister het met het CDA eens dat het aanstellen van een extern procesbegeleider noodzakelijk is?

Ook gebiedsprocessen kosten tijd en geld. Provincies, waterschappen, gemeenten, boeren en natuurorganisaties moeten ze samen uitvoeren. Ik heb naar de begroting gekeken en ook naar artikel 25 en 26. Ik begrijp niet helemaal waar die gebiedsprocessen dan uit betaald worden. Kan de minister dat toelichten?

Boeren krijgen een vergoeding voor hun deelname aan het gebiedsproces, staat in het coalitieakkoord. Wanneer is het geregeld dat boeren die deelnemen aan gebiedsprocessen een vergoeding voor hun tijd krijgen, vraag ik aan de minister.

Er is veel …

De **voorzitter**:
O, wacht u even! Als u even opzoekt waar u was gebleven, ga ik mevrouw Bromet nog even de gelegenheid geven voor een interruptie.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Waarom alleen een vergoeding voor boeren en niet voor alle andere participanten in zo'n gebiedsproces?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb ervaren door het werk dat ik hiervoor deed … Toen ik de Kamer in kwam, was ik dagvoorzitter en stond ik regelmatig voor groepen rond het Nationaal Programma Landelijk Gebied om in gebiedsprocessen na te denken over hoe je doelen bij elkaar brengt. Ik heb ervaren dat er vaak consultants zijn die die gebiedsprocessen begeleiden. Er zijn ambtenaren die dat vanuit het waterschap of de provincie of de gemeente oppakken. En er zijn vaak boeren — soms zijn er één of twee die in zo'n gebiedscommissie zitten — die dat dan in hun eigen tijd moeten doen. Ik ben het dus met mevrouw Bromet eens dat als er andere participanten zijn die daar ook voor nop zitten, daar ook naar gekeken mag worden.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik dacht bijvoorbeeld aan de terreinbeherende organisaties, die dat ook allemaal doen binnen hun beperkte budgetten.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dat over die terreinbeherende organisaties ben ik ook met mevrouw Bromet eens. Die moeten ook altijd maar iemand leveren die aan zo'n gebiedsproces deelneemt. Aan de andere kant vind ik het belangrijk dat we ook werken aan structurele financiering van terreinbeherende organisaties. Daar wil ik in de begroting nog een punt van maken. Dat heb ik eerder met mijn collega van D66, Marieke Vellinga, gepoogd te doen. Ik denk dat dat juist belangrijk is, zodat er een vast contactpersoon vanuit terreinbeherende organisaties deel kan nemen aan die gebiedsprocessen, zodat je langetermijnbeleid kunt maken.

Goed. Nu had ik een zin opgeschreven die ik zelf niet meer kan ontcijferen. Daarom zeg ik nu — even kijken, hoor — het volgende. Wanneer gelden de normen? Wanneer komen er maatregelen en regelingen, en wanneer kan een boer zijn bedrijfsplan maken? Wanneer is vergunningverlening weer mogelijk? Ik bedoel daarmee het volgende. Er is voor ondernemers een tijdlijn nodig. Ondernemers willen weten wanneer ze een bedrijfsplan kunnen maken en wanneer ze weten waar ze aan toe zijn. Ik mis die tijdlijn op dit moment, dus wanneer komt die? De vraag is dus de volgende. Er is sterke behoefte aan een overzichtelijke tijdlijn op één plaatje, waarin de landelijke mijlpalen voor wetgeving, normen, ondersteuning en vergunningverlening staan. Het CDA wil dat dit begin tweede kwartaal 2027 beschikbaar is. Kan de minister dat toezeggen?

Ik kom bijna bij mijn laatste stuk, voorzitter.

Voorzitter. Er is 9 miljard euro beschikbaar voor de gebiedsgerichte aanpak en toch spreekt de minister bij dit geld steeds over "extensivering en grondafwaardering". In het rapport van de WUR lees ik dat 60% van dit budget daarvoor bedoeld is. Extensivering is een middel en geen doel op zichzelf. Soms is extensivering nodig, maar elders werken innovaties, stalmaatregelen, verplaatsing of combinaties. Kan de minister toezeggen dat die 9 miljard voor zonering ook kan worden ingezet voor innovatieve emissiereducerende maatregelen binnen de gebiedsplannen als daarmee hetzelfde natuurherstel en ruimte voor vergunningverlening wordt bereikt?

Afsluitend. De Ombudsman beveelt duidelijk langetermijndoelen aan, één samenwerkende overheid en benutting van de kennis van boeren. We vragen boeren, natuurbeheerders en medeoverheden om te leveren en dan moet de overheid zelf ook leveren met duidelijke regels, geld, erkende maatregelen, metingen, één begrijpelijke tijdlijn en vergunningverlening die weer op gang komt. Ze willen weten "hoe dan?" en "waarom?". Alles valt of staat met de vraag of de overheid ook levert.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Koorevaar. We gaan het rijtje verder af en dan komen we bij mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Voorzitter, dank u wel. We zijn volledig afhankelijk van gezonde vitale ecosystemen en juist boeren kunnen niet zonder een gezonde bodem, schoon water en gezonde natuur. De natuur helpt ons met alles wat we nodig hebben, maar de natuur is ook het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

makkelijkste om te verwaarlozen. Je laat dan de natuur achteruitgaan, het water vervuilen en het klimaat ontsporen tot het moment dat je keihard het deksel op de neus krijgt. Het is dus van het allergrootste belang. We spreken vandaag over een fonds dat geen fonds is, maar we waren blij dat dit kabinet met een samenhangende aanpak kwam voor landbouw, stikstof en natuur, want we zullen in samenhang uit deze problemen moeten komen.

Het is echter wel een probleem dat die samenhang wel een keurige ambitie is, maar nog onvoldoende wordt gerealiseerd. Daarom staan wij vooral stil bij de omslag die nodig is in de landbouw en bij in hoeverre het beleid dat de minister en de staatssecretaris nu voorstellen, daar daadwerkelijk aan bijdraagt. Wij zijn er namelijk echt van overtuigd dat je als je kijkt naar de adviezen van de Ombudsman en als je kijkt naar de lessen die we met elkaar hebben kunnen leren ... Remkes wijst er ook op: zorg nou dat boeren de hele bocht kunnen overzien en ga niet nu een beetje sturen, want dan blijken er straks, over vijf jaar, toch weer andere doelen op te komen. We weten nu bijvoorbeeld al waar we wettelijk gezien op uit moeten komen, maar ook dat we dat niet voldoende meenemen in het plan dat we nu maken.

De Partij voor de Dieren is ervan overtuigd dat als je echt kiest voor de omslag naar gezonde landbouw en natuurherstel je ook je stikstofslot oplost. De route die het kabinet heeft gekozen, was met doelen van het vorige kabinet, die aantoonbaar te laag zijn, proberen zo snel mogelijk van het stikstofslot af te komen. Dat kan misschien, maar dan moet je wel al die andere doelen voldoende meenemen om boeren niet voor de lange termijn weer met problemen op te zadelen.

Wij zien dus dat er een verkeerde keuze is gemaakt bij de start van dit probleem. Dat doet niks af aan de waardering die wij hebben voor de inzet van de minister en de staatssecretaris. Vanuit hun startpunt heb ik ze hard en goed zien werken. Maar kom je zo op het eindpunt dat je nodig hebt? Ik denk van niet. Ik denk dat het de verantwoordelijkheid is van ons allemaal om juist voor die boeren niet de fouten te herhalen, die we nu wel kunnen voorkomen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
De Partij voor de Dieren streeft naar een dierwaardige veehouderij en heeft daar een bepaald beeld van. Hoeveel procent van de huidige bedrijven en de huidige dieren bestaat straks nog in de dierwaardige veehouderij van mevrouw Ouwehand?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Om te beginnen is het niet: de Partij voor de Dieren heeft daar een bepaald beeld van. Dat heb ik wel, maar ik ga uit van wat we met elkaar in de wet hebben vastgelegd. Dat is een belofte die al 25 jaar oud is. Het was de commissie-Wijffels die door het toenmalige kabinet, met de VVD er trouwens in, is gevraagd om te adviseren over de toekomst van de veehouderij. We zagen namelijk dat het op alle fronten vastliep: op het gebied van de milieudoelen, maar zeker ook op het gebied van dierenwelzijn. Toen is beloofd een omslag te maken en dat het perspectief van de dieren, natuurlijk gedrag, leidend zou worden in de veehouderij. Daar komt het dus vandaan. De Kamer heeft daar de afgelopen jaren over gedebatteerd. Het kabinet heeft ook werk verzet. Er is een rapport verschenen van de Raad voor Dierenaangelegenheden over de zes leidende principes van een dierwaardige veehouderij. Die zijn verder geconcretiseerd met onderzoek van de Universiteit Utrecht. Daar baseer ik me dus op. Dan denk ik dat een koplopersgroep

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

als de Caring Farmers al een heel eind in de buurt komt. Ik denk dus ook dat we hun pioniersmentaliteit centraal moeten stellen in de omslag die we vervolgens moeten maken.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dat is op geen enkele manier een antwoord op mijn vraag. Ik constateer dat wij nu een stikstoffonds bespreken waarmee we een immense opgave neerleggen bij de agrarische sector. Daar staan wij als VVD achter. Ik constateer dat we ook nog een opgave hebben op het gebied van dierwaardige veehouderij. Het is ook belangrijk om te voorkomen dat er desinvesteringen gaan plaatsvinden; daar hebben we net ook een interruptiedebat over gevoerd. Mijn vraag aan mevrouw Ouwehand was: als wij naar een volledige dierwaardige veehouderij gaan waarbij ieder dier in de veehouderij te allen tijde natuurlijk gedrag kan vertonen en een positieve welstandsbevinding heeft, hoeveel dieren, hoeveel bedrijven, zijn er dan nog in Nederland?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik ga antwoord geven op die vraag, maar het begint al verkeerd. Het is niet: én we hebben een opgave voor een dierwaardige veehouderij. Dat ís de opgave. We zijn op dit punt gekomen omdat we juist zagen dat het sturen op stikstof of op klimaat ten koste ging van het dierenwelzijn, terwijl de samenleving dat niet wil. Daar is dit vandaan gekomen, vanuit die oude belofte van het kabinet waar de VVD toen in zat. We zullen een omslag moeten maken. Dat betekent — dat is het antwoord op mijn vraag — dat je naar een andere veehouderij toe gaat, inderdaad veel extensiever en niet meer een aantal bedrijven steeds minder, want die schaalvergroting van een paar hoogintensieve bedrijven jaagt boeren naar de uitgang. Nee, zorg ervoor dat je meer boeren de kans geeft om op een dierwaardige manier de natuurdoelen te kunnen halen en ga die sector vervolgens steunen. Het staat wel als een paal boven water dat we dan af moeten van die 535 miljoen dieren die we hier per jaar slachten.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dat was wellicht een poging tot een antwoord. Laat ik 'm iets makkelijker maken: hoeveel procent van de huidige productie is er nog in Nederland in het landbouwsysteem van mevrouw Ouwehand?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Hoeveel procent? Dat zal moeten blijken. Het is een langetermijndoel. Daarvan zeg ik ook al: dat is echt heel pijnlijk voor de dieren, want dit doel had in 2022 al gerealiseerd moeten zijn. Door voorgaande kabinetten is ons steeds voorgehouden: we nemen tien tot twintig jaar de tijd. Dat is niet gebeurd. Dat er een omslag moet worden gemaakt naar een gezonde landbouw en dat die niet kan met de intensieve veehouderij in Nederland staat voor ons als een paal boven water. Dat blikt ook uit al die onderzoeken die hieronder liggen. Als je die keuze niet maakt, hou je boeren vast in een systeem waarin je om te beginnen buiten de natuurzones alleen de grote jongens overhoudt. Je gaat dan dus een nog verder verlies van boeren zien. In dat systeem blijven lijden, waar de samenleving het helemaal niet mee eens is, en is er een verdienmodel waar alleen de grote bedrijven van profiteren, met grote maatschappelijke kosten. Wij staan voor die omslag en wijzen iedereen erop dat daar ook in de wet al doelen voor zijn vastgesteld.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dierwaardige veehouderij is niet een luxewensje. In 2040 zal de agrarische sector daaraan moeten voldoen. Als we daar nu niet goed op gaan sturen, dan zeg je dus tegen boeren: investeer maar in een Lely Sphere of in een koeientoilet. Noem al die innovaties maar op, maar daar is het wettelijke doel van een dierwaardige veehouderij niet in meegenomen. Volgens mij moet je dat boeren ook niet aan willen doen. Volgens mij moet je dat boeren ook niet aan willen doen.

De **voorzitter**:
Vervolgt u uw eerste termijn.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Voorzitter, dank u wel. We hebben dus gezien dat het kabinet goed aan de slag is gegaan, maar als je niet begint waar het moet beginnen, zul je altijd open eindjes blijven hebben. Ik kan de minister alvast zeggen dat je niet tot achter de komma je visie uitgekristalliseerd hoeft te hebben. In zijn eigen woorden: doe het maar breed, dan gebeurt er geen reet. Ik vind dat hij leuk taalgebruik bezigt. Maar het open eind dat we nu hebben, is wel heel groot. Dan valt het wel op dat het doel van dierwaardigheid inderdaad nog steeds wordt gezien als een luxe bijproduct, terwijl het hier begint.

Ik wil over het vertrouwen dat de overheid dringend terug moet verdienen bij de boeren allereerst gezegd hebben dat wat ons betreft het beleid voor stikstof en natuur ook het gevoel moet geven dat je alle sectoren om een eerlijke bijdrage vraagt. Dat betekent dat je ook in de industrie heldere keuzes moet maken in de richting van de boeren. Ik begrijp echt niet dat het kabinet zegt dat vliegveld Lelystad open kan voor vakantievluchten. Wat is dat voor een signaal aan de boeren? En waarom wordt Tata Steel niet net zo hard aangepakt als we de komende jaren van de boeren gaan vragen? Laat zien dat je voor het belang van natuurherstel en het belang van het behalen van onze milieudoelen niet alleen een grote opgave vraagt van de boeren. Die opgave is terecht, maar het zou fijn zijn als de boeren ook konden voelen dat andere sectoren waar deze problemen spelen ook radicaal moeten veranderen.

Dat gezegd hebbende, het volgende. Als je eerlijk wil zijn in de richting van de boeren, zul je dus de lessen van Remkes, van de Ombudsman en van al die rapporten mee moeten nemen. Dan vind ik het echt heel pijnlijk dat we vorige week een rapport hebben gekregen van een commissie die nota bene door het vorige kabinet is ingesteld, waarin wordt gezegd wat we al jaren weten, namelijk dat dierenwelzijn altijd aan de kortste eind trekt in de vleessector en in de veehouderijsector. Ja, dat zien we dus ook in het beleid. Er wordt gestuurd op stikstof, wat ten koste gaat van dierenwelzijn. De dieren staan in die potdichte stallen op emissiearme stalvloeren en er zijn luchtwassers, die een groot risico op enorm veel slachtoffers vormen als er een stalbrand uitbreekt. Iedere keer trekt het dierenwelzijn aan het kortste eind.

Later die dag, dinsdag, kregen we de beelden daarbij te zien, in een uitzending van BOOS. Dit is hoe het eruit ziet. Die ammoniakuitstoot in de veehouderij komt doordat we dieren in potdichte stallen houden waar ze een afschuwelijk leven leiden. Ik heb de minister eerder al geadviseerd om het daarover te hebben, want daar is in de samenleving draagvlak voor. We kunnen boeren helpen om die omschakeling te maken. Maar je ziet dat in dit systeem varkens tussen stangen liggen, dat ze in die positie hun biggetjes ter wereld moeten brengen, doorgefokt — er worden veel grotere aantallen biggen geboren dan zo'n varken met goed fatsoen kan grootbrengen — en dat die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

biggetjes sterven of ziek zijn en vervolgens worden doodgeslagen. Dat is hoe het gaat.

De **voorzitter**:
En daarover heeft meneer Flach een vraag.

De heer **Flach** (SGP):
De kans dat de SGP en de Partij voor de Dieren het eens worden op dit beleidsterrein is vrij klein, maar ik wil toch een poging wagen. Begrijp ik het goed dat mevrouw Ouwehand zegt dat bedrijven waarin dierenwelzijn niet meer het kind van de rekening is, maar gekoppeld is aan de klimaat- en milieudoelen die je behaalt de bedrijven zijn waarin we moeten gaan investeren binnen die sectoren? Is dat mijn correcte samenvatting?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ja, ik vind dat het onze taak is om goed te kijken welke doelen er liggen en om die samen te brengen. Je zult dierwaardige veehouderij — we weten wat dat betekent; die principes zijn uitgewerkt en hebben we vastgelegd in de wet — echt integraal mee moeten nemen in de opgaven die we nu van boeren gaan vragen. Het stikstofpakket gaat tot 2035 en het doel van een dierwaardige veehouderij ligt in 2040, dus ik snap dat het niet allemaal op één moment kan. Maar de maatregelen die je nu neemt, mogen het bereiken van het doel van de dierwaardige veehouderij niet in de weg staan. Ik vind dus ook dat je daar je middelen op moet inzetten, want je wil boeren de gelegenheid geven om de omslag op die integrale doelen in samenhang te kunnen maken.

De heer **Flach** (SGP):
Ik was zaterdag een week geleden bij de opening van een groot kalverenbedrijf in Nijkerk, waar dat allemaal samenkwam. Aan de hand van data was heel duidelijk zichtbaar wat de emissies waren en wat er overbleef. Het leven van die kalveren was verre van ellendig te noemen. Sterker nog, ik heb daar letterlijk gezegd dat veel mensen niet leven zoals de kalveren daar leven, met vloerverwarming en gescheiden inlaat, en dus gevrijwaard van tocht, en met onbeperkt toegang tot voedsel. Is dat de dierhouderij waarvan mevrouw Ouwehand zegt: op die manier zouden we het van harte kunnen steunen?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik was niet bij dit kalverenbedrijf. Mijn allereerste vraag zou zijn: waar was hun moeder?

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Flach.

De heer **Flach** (SGP):
Volgens mij mogen we geen tegenvragen stellen in interrupties. Mijn punt is dat als mevrouw Ouwehand serieus meent wat ze zegt, dan zou ze in antwoord op mijn vragen kunnen zeggen: inderdaad, dat is de manier waarop we die dieren zouden moeten houden. Hier is het dierenwelzijn op een dermate hoog niveau dat dit voorbeelden zijn van waar we als overheid in zouden moeten investeren. Ik heb ook opgeroepen om daar eens een keer te gaan kijken met de convenantpartners van het convenant Dierwaardige veehouderij. Er worden namelijk enorm grote stappen gezet. Ik neem hiermee dus ook afstand van de gedachte dat veehouders nog steeds bezig zijn om hun dieren een zo ellendig mogelijk leven te bezorgen. Er zijn inmiddels talloze voorbeelden

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

van dat onze dierwaardige veehouderij echt met afstand beter is dan in elk ander land in onze wijde omgeving.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Maar we hebben wettelijk vastgelegd wat een dierwaardige veehouderij is. Dat is uitgewerkt door de Universiteit Utrecht. De wettelijke opdracht is dat het kabinet aan de slag gaat met regels om ervoor te zorgen dat die er komt. We kunnen dus van mening verschillen, maar we hebben gewoon een wetenschappelijke grondslag. Uit de wetenschap weten we dat kalfjes bij hun moeder willen kunnen drinken, dat koeien voor hun eigen kalf willen zorgen en dat ze weidegang nodig hebben. Dat zijn een aantal basisvoorwaarden waarvan ik denk: dit hebben we al vastgelegd in de wet, dus laten we richting boeren beleid maken om ervoor te zorgen dat ze weten waar ze op uit moeten komen en laten we daar ook middelen op inzetten, om ze te ondersteunen bij het maken van die omslag.

De **voorzitter**:
Mevrouw Den Hollander wil graag een punt van orde maken en ik denk dat ik weet waar dat over gaat.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik maak me een beetje zorgen, want het is al 15.00 uur 's middags. We hebben nog tweeënhalf uur. We hebben nog vier sprekers aan de kant van de Kamer. Ik verwacht zomaar nog heel veel interrupties voor de minister. Kunnen we het over het fonds hebben in plaats van over alle andere zaken? We hebben volgende week namelijk nog een begrotingsvergadering en we hebben nog een aantal debatten over dierwaardige veehouderij. Ik vind het gewoon niet zo netjes om het op deze manier zo uit te laten lopen.

De **voorzitter**:
Ik vind dat een mooie oproep. Overigens hebben we tot 18.00 uur, omdat we het een halfuur verplaatst hebben.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nou, voorzitter, we hebben het niet een halfuur verplaatst, maar drie kwartier. Ik zou dus zeggen dat we tot 18.15 uur hebben.

De **voorzitter**:
Dat moet lukken, maar mevrouw Den Hollander heeft een goed punt. Laat het een inspiratie zijn voor u allen, voor uw interrupties en uw verhaal.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het gaat zeker over het fonds, maar er worden wel een aantal dingen genoemd door mevrouw Ouwehand die niet direct een relatie hebben met het fonds en waarover ik wel een vraag heb. Dat gaat ook over de vraag die mevrouw Ouwehand zojuist stelde aan de heer Flach over waar de moeder is. Sorry dat ik het erbij haal, maar bij het draagmoederschap wordt een kind direct weggehaald bij de moeder en wordt het bij iemand anders neergezet, en kan de baby ook niet blijven drinken bij de moeder.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Plas, dit wel heel ver bezijden het stikstoffonds.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nou ja, daar heeft de Partij voor de Dieren toch een heel ander standpunt over.

De **voorzitter**:
Dit is geen medisch-ethisch debat; dit is een debat over het stikstoffonds.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik vind het wel relevant, omdat mevrouw Ouwehand dit punt zelf aanhaalt. De Partij voor de Dieren zegt altijd: de stem van dieren telt. Ik vind het prima als zij dat vindt. Maar vandaar wel mijn vraag: wat is dan het verschil?

De **voorzitter**:
U hoeft daar wat mij betreft geen antwoord op te geven, want dit is geen medisch-ethisch debat. Wat mij betreft beperkt u uw antwoord tot het fonds waar we het vandaag over hebben. Het is verder aan u.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik vroeg me al af of dit een serieuze vraag was, maar ik denk dat we maar even door moeten naar waar het debat over gaat.

Voorzitter. Dan is dus wel relevant dat de ammoniak uit de veehouderij, waar de natuur zo door achteruitgaat en waardoor het stikstofslot een groot probleem geworden is voor Nederland, wel begint bij de dieren in de stal. Ik heb de minister eerder al aanbevolen het daarover te hebben, want in de samenleving is er geen enkel draagvlak voor hoe dieren in de intensieve veehouderij op dit moment moeten leven. We hebben daarin een wettelijke opdracht. Als je dat nu onvoldoende meeneemt en daar onvoldoende over spreekt, kun je die samenhang niet in omslag maken. Dit is wel de verantwoordelijkheid. Ik snap dat de minister heel druk is geweest, want het is een heel groot probleem dat hij moet oplossen. De portefeuilleverdeling snap ik dus wel, maar ik mis wel de integrale verdediging van de omslag die we samen met de boeren zullen moeten maken en de keuzes die we vervolgens maken in het stikstoffonds. Ik hoor hier vandaag, en daar ben ik echt blij mee, dat een meerderheid zegt: we moeten voorkomen dat je boeren weer laat investeren in systemen, die straks toch weer anders moeten. Maar ik zie dat wel in het beleid gebeuren. Dat komt volgens mij voor een belangrijk deel doordat er heel makkelijk wordt weggekeken van het dierenwelzijn. Koeien horen in de wei.

De **voorzitter**:
Daarover krijgt u een interruptie van mevrouw Bromet. Ik zocht even naar een punt in uw verhaal, maar die heb ik hier dus even gezet.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Sorry, ik zat niet op te letten.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
We staan hopelijk aan de vooravond van een veehouderij die de andere kant opgaat. Ik denk dat mevrouw Ouwehand en ik dat met elkaar eens zijn, maar de vraag is natuurlijk ook in welk tempo dat gaat gebeuren en of het stikstofplan dat nu gemaakt is, goed genoeg die kant op gaat wijzen. Ik heb eigenlijk geen idee hoe de Partij voor de Dieren hierin zit. Hoeveel tijd gunt de Partij voor de Dieren dit proces?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Wij vinden drie dingen belangrijk. De natuurdoelen moeten gewoon worden gehaald. Dat betwijfel ik echt op basis van wat ik zie. Natuurherstel zéker, maar het invoeren van een rekenkundige ondergrens terwijl je nog niet die grote omslag hebt gemaakt? Ik weet het niet. Dat is maar een van de voorbeelden. Wij betwijfelen dus of de natuurdoelen daadwerkelijk worden gehaald en dat is voor ons wel belangrijk.

Het tweede is dat de doelen voor dierwaardigheid echt meteen moeten worden meegenomen. Je hoeft dus niet alles op hetzelfde moment te realiseren, maar de dingen die je nu doet, mogen de doelen die nog komen niet in de weg staan. Dat laatste zie ik in dit beleid. Er wordt wel gestuurd op Lely Spheres. Mevrouw Bromet had het daar net ook al over. Koeientoiletten zijn geen systemen die passen bij koeien die weidegang krijgen. Ik zou het dus onverstandig vinden om nu stapsgewijs dingen in gang te zetten waar je later last van hebt. Die toetsing zou ik dus graag willen. Wat is je einddoel? En toets dan de maatregelen die nu voor de korte termijn moeten.

En ik denk dus dat het belangrijk is om de keuzes te maken die aansluiten bij de adviezen van de Ombudsman en Remkes. Zorg dat je een helder toekomstperspectief hebt voor de boeren en dat ze weten: oké, die kant gaan we op en het hoeft niet allemaal morgen, maar alle stapjes moeten wel die kant op gezet worden. Dat zijn voor ons de belangrijkste afwegingscriteria.

De **voorzitter**:
Gaat u door.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
De vraag aan het kabinet is dus als volgt. We gaan aan de slag met het pakket en het fonds, maar hoe brengt het kabinet de doelen voor dierwaardige veehouderij ook echt in balans? Ik heb daarop mijn eigen wetsvoorstel, dus ik vind dat de Kamer daarin moet kunnen kiezen, maar dat betekent natuurlijk ook dat het kabinet daar dan ook wel in mee moet. Ik ben ervan overtuigd dat we het brede draagvlak waarnaar het kabinet op zoek is, kunnen vinden als we de boeren een eerlijk en integraal beeld presenteren, zodat ze het kunnen meemaken en zodat ze weten dat we daarop moeten uitkomen, en dat we daarop ook de middelen inzetten om de boeren te helpen om die omslag te maken en we boeren niet laten bungelen met doelen die er later nog bij komen, terwijl we allang weten waarop we moeten uitkomen in 2040 als het gaat om dierwaardige veehouderij. De vraag aan het kabinet is: wil het extra stappen zetten om de beloofde integrale aanpak waar te maken? Dat zit ook in kleine praktische dingen. Er is nu een maatlat voor integraal duurzame stallen, maar dat betekent nog niet dat het ook integraal en duurzaam dierwaardig is. Het lijkt me dat er dus nog een stap gezet moet worden in het beleid, zodat boeren kunnen weten: dit is een diergericht ontworpen stalsysteem dat ook aan de duurzaamheidseisen voldoet, dus als ik dit stalsysteem kies, zit ik goed. Ik zie dat daar nog te veel flexibiliteit in zit, waardoor er geen validatie is van integrale en duurzame dierwaardige stallen. Is het kabinet bereid om daar een stap in te zetten? Heeft het kabinet een open houding en wil het, met het rapport van de Ombudsman, met het rapport van de commissie die naar de veehouderij en de vleessector heeft gekeken en met datgene wat al in de wet staat over een dierwaardige veehouderij, nog ruimte laten om de aanpak te verbeteren? Ik zeg alvast tegen de minister: als we die kant opgaan, zit hij ook best goed met zijn natuurdoelen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Ouwehand. U heeft nog een interruptie van mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb nog een hele korte vraag. Ik denk dat het maatregelenpakket best een hele grote stap is richting een kant die ook de Partij voor de Dieren kan aanspreken, wellicht even los van het stuk dierwaardigheid. Is de Partij voor de Dieren voornemens om zaken als een spoedwet uiteindelijk te gaan steunen?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
We zullen dat echt moeten zien binnen het geheel: waar komen we op uit? Zoals ik al heb geschetst in antwoord op mevrouw Bromet, vinden wij het echt belangrijk dat de natuurdoelen worden gehaald. Ik zie in het pakket nog veel onzekerheden. Daar heb ik nog vragen over. Ik vind het ook belangrijk dat we het integraal doen. De samenhang, het daadwerkelijk halen van de doelen en geen verdere onzekerheid neerleggen bij de sector zijn voor ons belangrijk in die afweging.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
We vragen van provincies en natuurorganisaties om per gebied in beeld te brengen wat de drukfactoren zijn en om die weg te nemen. Daarmee krijgen we natuurherstel en vergunningverlening. Als de natuur gaat herstellen, zijn de natuurdoelen toch gehaald?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Was het maar zo eenvoudig. Ik heb de hele totstandkoming van de Programmatische Aanpak Stikstof meegemaakt. Dat was een antwoord op het daarvoor falende toetsingskader voor ammoniak en veehouderij. Ik heb dit twintig jaar lang voorbij zien komen. Als je het niet daadwerkelijk goed borgt, dan kom je later in de problemen. Daar zal ik scherp op letten. Ik heb het vandaag niet veel over de techniek gehad. Dat komt wel als we de wetten gaan beoordelen. Het gaat mij er vandaag om dat we een fonds gaan instellen en dat er een omslag gemaakt moet worden. Er is zeker geld nodig voor natuurherstel. Ik zie een deel van de plannen die de minister heeft uitgewerkt. Ik heb waardering voor de inspanningen, maar ik heb nog wel vragen over de integraliteit en over of we zeker weten dat we de natuurdoelen goed gaan borgen. Wij zitten er als volgt in. Dat was ook zo bij de Programmatische Aanpak Stikstof. Er wordt altijd de hemel beloofd, maar als het onvoldoende geborgd is, dan hebben ondernemers uiteindelijk, aan het einde van de streep, toch weer grote problemen. Daar zijn de hele PAS-melders uit voortgekomen. Dat wil je niet nog een keer. De Partij voor de Dieren wil dat in elk geval niet.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Meneer Grinwis, u kunt beginnen aan uw termijn.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter, dank u wel. Een melkveehouder of een akkerbouwer verbouwt veel meer dan voedsel. Natuurlijk verbouwt hij of zij onze aardappelen, melkt hij of zij onze koeien en teelt hij of zij onze groenten, maar wie beter kijkt, ziet dat een boer nog veel meer

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

verbouwt. Hij bouwt aan banen voor toeleveranciers, adviseurs en afnemers en hij bouwt mee aan de gemeenschap. In de boerderijwinkel komen mensen niet alleen voor de kaas of het vlees, maar ook voor een praatje. Op het boerenerf wordt de praalwagen in elkaar gezet nu het carnavalsseizoen weer is begonnen. De trekker trekt de versierde platte kar op Koningsdag. Een boer beheert ook het landschap. Velen kennen de bodem en de natuur als geen ander. Bloeiende boerenbedrijven, bloeiende gemeenschappen en een bloeiend landschap kunnen hand in hand gaan. Sterker nog, ze moeten hand in hand gaan. Dat is voor de ChristenUnie de enige weg vooruit. De misère waarin we zijn beland, mag er niet toe leiden dat we straks moeten concluderen: operatie geslaagd, patiënt overleden.

Nogmaals, voor de ChristenUnie geldt: landbouw, landschap en natuur horen bij elkaar. Maar dat gaat niet vanzelf goed; dat zien we allemaal. Dat vraagt om gewetensvolle burgers, gewetensvolle consumenten, gewetensvolle supermarkten, gewetensvolle industrieën, gewetensvolle terreinbeherende organisaties en, ja, ook gewetensvolle boeren. Daarbij hoort de erkenning dat de balans is verstoord. We hebben decennia te veel gevraagd van de leefomgeving en problemen vooruitgeschoven. Ondertussen hebben we ons ook juridisch in de hoek geschilderd, zowel qua wetgeving als qua jurisprudentie, maar wel in die volgorde. Die combinatie zorgt ervoor dat Nederland op slot zit en er maar zo moeilijk van afkomt.

Ook al doet deze minister een manmoedige poging: het blijft onzeker of het echt gaat lukken, ondanks alle bezweringsformules. Daar komt nu weer een kabinetscrisis overheen — totaal onnodig, als je het mij vraagt. Dat na jaren van wisselend, zeg maar onbetrouwbaar beleid, te weinig regie, te weinig luisteren en te weinig transparantie, zoals de Ombudsman hard en terecht concludeerde. Is de minister dat eigenlijk met hem eens?

Ik besef dat het niet eenvoudig is om dat stabiel te veranderen, maar voortmodderen is ook geen alternatief. Als je goed om je heen kijkt op het platteland, dan zie je dat bij veel bedrijven de investeringen zijn stilgevallen. Dat is de dood in de pot. Daarom is het goed dat deze minister en de staatssecretaris hun tanden hebben gezet in een verbeterslag van wetgeving en een programma van maatregelen. Voor de ChristenUnie staat daarbij voorop dat vergunningverlening weer op gang moet komen. Voor ons zit daarbij de kern in een gebiedsgerichte aanpak, waarin niet stikstofmodellen maar de kwaliteit van natuurgebieden het vertrekpunt dient te zijn. Per natuurgebied moeten we vaststellen wat er nodig is voor duurzaam natuurherstel, verantwoord beheer en het laten afnemen van drukfactoren in de nabije omgeving. Daarvoor heb je de natuurdoelanalyses 2.0 en geactualiseerde beheerplannen nodig. Ondersteunend daaraan wordt landelijk beleid gevoerd, gericht op minder stikstofuitstoot. Op basis hiervan kun je dan cumulatief een emissiereductiedoel formuleren, zoals de minister doet, maar dat hoeft niet. Je kunt je ook beperken tot wat je landelijk generiek wilt doen, bijvoorbeeld 30%, en dat in de wet vastleggen. Ik begrijp nog steeds niet waarom je het cumulatieve doel, dat op dit moment nog niet is uitgetrild, in de wet zou willen vastleggen op dit moment. Waarom staat er in de wet puur een cumulatief dom emissiedoel, en niet gewoon het landelijke reductiedoel in combinatie met de gebiedsgerichte opgave, voortvloeiend uit wat de Vogel- en Habitatrichtlijn van Nederland vraagt? Kan de minister dat nog eens goed toelichten? Het komt nu op mij namelijk meer over als politieke keuzes dan als goed onderbouwde keuzes.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Wat zijn de consequenties van het pleidooi van de heer Grinwis? Zou dat ook de consequentie kunnen hebben dat je in bepaalde gebieden meer doet dan het landelijke reductiedoel?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het landelijke reductiedoel is een erfenis van het vorige kabinet, eigenlijk van vorige kabinetten. Het vloeit voort uit een soort generieke aanpak, zo van: we moeten iets doen en we verdelen een beetje kilotonnen over het land. Dat was ooit het kaartje van voormalig minister Van der Wal, en de afgelopen periode is het omgezet in een soort generieke doelstelling waarbij ook wel zonering kwam kijken, maar de nadruk lag toch op "generiek". Als ik de brieven van de minister serieus neem, dan begint hij nu andersom. Hij begint waar het nodig is. Dat kan inderdaad in gebieden dicht bij Natura 2000-gebieden, met name de Veluwe. Dat zit ook in de Veluwe-aanpak. Die betekenen dat je veel meer doet. Sterker, de emissiereductie die de minister met de regio Veluwe heeft afgesproken, telt zelfs op tot 65% en 69%. Nu is die 65% tot 69% ook een onderhandelingsresultaat, maar de Veluwe kwam zelf al, toen ze begonnen met dit gesprek met de minister, met: wij willen minimaal 60% doen. Dit kan er dus heel goed toe leiden dat je in de gebieden meer doet, omdat je weet dat het daar meer impact zal hebben op de Natura 2000-gebieden. Dan snap ik niet zo goed dat je dat landelijk per se van tevoren al cumulatief wilt vastleggen, omdat je niet helemaal weet wat er in die gebieden nodig is, maar je kunt wel met elkaar vaststellen: wij gaan landelijk dit emissiereductiebeleid voeren, uit solidariteit en vanuit milieuperspectief, en wij gaan landelijk sowieso bijvoorbeeld 30% reduceren; aanvullend komt daar in de gebieden meer bovenop. Dat is een beetje de aanpak waar ik de minister steeds op bevraag. Dat zit wel nog steeds in de beleidsteksten van de minister in de verschillende brieven, die van 26 juni en zeker die van nu. Maar ik krijg niet helder waarom we dan toch doorgaan op het oude spoor van vorige kabinetten om emissiedoelen, zoals nu aan ons voorgelegd, vast te leggen in wetgeving.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Is die 30% dan niet net zo goed een soort slag in de lucht?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Nee. Uiteindelijk is het een politieke keuze hoeveel je landelijk reduceert en hoeveel je in de gebieden reduceert. Dat is een politieke keuze waarin je een politieke afweging maakt tussen landelijke solidariteit en gebiedsgerichte effectiviteit. Erisman c.s. hebben weleens een optimale berekening gedaan. Die komen dan in de buurt van 20% tot 25% wat je landelijk cumulatief nodig hebt als reductie. Dan moet je heel effectief in de gebieden zelf aan de slag gaan. Ros et al. komen tot ongeveer maximaal 30%; die zeggen 25% tot 30%. Als ik die verschillende benaderingen volg en rekening hou met sociaal-economische factoren, dan denk ik dat een landelijke reductie van ongeveer 30% verstandig zou zijn. Dan dwing je aan de ene kant niet heel veel bedrijven een technisch spoor in, waar mevrouw Bromet ook zorgen over heeft. Anderzijds doe je voldoende in het solidariteitsdeel om het gebiedsgerichte deel niet topzwaar te maken. Zo zit ik er een beetje in. Ik sta open voor andere benaderingen, maar ik krijg maar geen goed antwoord op deze conceptuele vraag, en die heb ik al best wel vaak gesteld.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik snap dat. Alleen geldt ook nog steeds wat ik net in antwoord op de interruptie van de heer Grinwis op mij zei: er is nu een plan; we gaan er maar het beste van maken, want het ideale plan bestaat niet. Volgt de heer Grinwis die benadering ook? Want ik weet eigenlijk niet waar de ChristenUnie staat in steun voor dit kabinet.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik ben best wel bereid pragmatisch te zijn. Ik hoef niet mijn gelijk te halen, of zo. Ik ben alleen op zoek naar een goede onderbouwing. Als de minister uiteindelijk tot een goede onderbouwing komt waarmee hij zegt "als je het gebiedsgerichte combineert met het generieke, dan is 42% of 46% reductie zo gek nog niet", dan is dat prima; lever die sommen maar vanuit de vergunningverlening en de goede staat van instandhouding van natuurgebieden gedacht. Tot nu toe vind ik nog steeds geen adequaat antwoord op deze vraag. Dat vind ik wel vrij fundamenteel voordat ik zeg dat ik dit wel kan steunen. Maar in principe ben ik altijd constructief en bereid tot pragmatisme en ben ik niet op zoek naar mijn eigen gelijk.

De heer **Flach** (SGP):
Ik probeer het betoog dat de heer Grinwis tot nu toe heeft gehouden te vertalen. Ik ben het eens met zijn analyse, maar zou dat er ook niet toe moeten leiden dat je tot de conclusie komt dat je na de historische vergissing van de Stikstofwet op wetsniveau geen landelijke percentages of getallen daaromtrent zou moeten opnemen? Daarmee maak je je namelijk ook kwetsbaar voor juridische procedures. Het leent zich veel beter voor onderliggende besluitvorming, die ook regelmatig, laten we zeggen op jaarlijkse basis, te herijken is.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
De juridische uitspraken van de Raad van State zijn toch wel voornamelijk gedreven door interpretaties van artikel 6, lid 1, 2 en 3 van de Vogel- en Habitatrichtlijn en minder door nationale wetten. De stelling dat nationale wetgeving en de keuze om de KDW daarin op te nemen funest zijn geweest vanwege allerlei juridische uitspraken, ligt denk ik genuanceerder. Nadat de KDW in de wet is vastgelegd, kwamen we wel achter iets wat we eigenlijk aan de voorkant hadden kunnen weten, namelijk dat de KDW een beweeglijk doel is. Het is evident dat je een bewegend doel niet in de wet moet vastleggen. Over de vraag of daaruit dan voortvloeit dat je überhaupt geen doel in de wet hoeft vast te leggen, wil ik eens goed nadenken. Belangrijker dan nu even meegaan in de redenering van de heer Flach om dan nooit meer een doel in de wet vast te leggen, is voor mij om vooral zicht te hebben op een goede onderbouwing van dat doel. Die mis ik. Op zich vind ik sturen op een bepaald emissiedoel, dat gewoon niet beweegt en waar je gewoon ook een doel van kan afleiden op bedrijfsniveau, waar boeren met doelsturing aan kunnen gaan werken, geen gekke benadering. Daar zit niet zozeer mijn kernbezwaar. Mijn kernbezwaar zit nu meer in het feit dat er nu iets is geërfd van een vorig kabinet wat nooit goed is onderbouwd, maar wat altijd een politieke deal is geweest, toen al en nu nog steeds.

De heer **Flach** (SGP):
De heer Grinwis zegt het zelf: na de vaststelling van de Stikstofwet kwamen we erachter dat de KDW een beweeglijk doel is. Dat is nou bij uitstek een argument waarom je dit soort getallen niet in een wet moet vastleggen. Waarom niet? Bij alle rechtszaken

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

daarna hebben we namelijk gezien dat rechters inderdaad toetsen aan de uitvoering van de Vogel- en Habitatrichtlijn, maar daarvoor nog louter één instrument in handen hebben, conform de wet, namelijk of we op koers liggen om het percentage te halen van het aantal gebieden dat onder de KDW valt. De KDW heeft dus een soort heilige status gekregen juist doordat ze in de wet zo verankerd is. Daar zit mijn bezwaar. Moeten we niet inderdaad een doelniveau in de wet opnemen, maar de precieze uitwerking, dus de getallen, de verdeling over het land en noem maar op, gewoon in onderliggende besluitvorming? Dan kun je veel sneller schakelen. Dan dwing je rechters ook om meer te kijken naar de staat van de natuur en natuurdoelanalyses, niet naar de kille cijfers van een wet.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik heb twee punten in reactie. Ten eerste. Helaas is de KDW door de jurisprudentie vanwege PAS belangrijk gemaakt. Het is niet andersom. Het is niet zo dat de KDW pas belangrijk werd voor de rechter nadat ze in de wet is geland, dus in 2019 of 2020 of zo. Helaas is het daarvoor gebeurd. De causale relatie is dus andersom geweest. Was het maar zo'n feest dat het door deze wet kwam! Dan was een eenvoudige wetsreparatie voldoende. Maar dat is helaas niet zo. Ten tweede. De achtergrond dat destijds niet voor emissiereductie, maar voor de KDW in de wet is gekozen, was juist het idee dat men dan minder hoefde te doen. Het advies van Remkes was namelijk: 50% emissiereductie in 2030. Toen is er een berekening gemaakt. Met de toenmalige KDW kwamen we tot 26% reductie als we in 2030 op 50% onder de KDW zouden gaan zitten. Misschien weet de heer Flach het nog wel. Dat is de achtergrond van hoe de KDW in de wet is geland. Toen kwam er een herziening van inzichten in hoe groot de afstand tot de KDW nog was. Toen bleek in één keer dat bij 50% onder de KDW misschien wel meer dan 60% reductie hoorde. Maar zo was het niet bedoeld.

De **voorzitter**:
En uw antwoord is?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat is een beetje de achtergrond van hoe het is gegaan. Punt.

De **voorzitter**:
Heel fijn. Ik wou net zeggen: voordat we een minicollege geschiedenis van de KDW krijgen …

De heer **Flach** (SGP):
Gezien de tijd wil ik het hierbij laten, maar ik zie het eigenlijk louter als argumenten die mijn eigen veronderstelling onderstrepen. Je moet namelijk in dit geval niet opnieuw dezelfde vergissing maken met kilotonnen. Ik ga die discussie met de heer Grinwis wel op een later moment aan. Hij hoeft mij dus niet per se te antwoorden.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik ga goed antwoorden!

De **voorzitter**:
Nou, nee, dat hoeft niet per se! Dit is uitlokking, meneer Flach. Heel compact, meneer Grinwis.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja. Ik wil meneer Flach toezeggen dat ik heel goed nadenk over zijn vraag en over de wijsheid van het vaststellen van zo'n landelijke norm. Ik weet echter wel dat een landelijke emissiereductienorm geen bewegend doel is. In principe heb je gewoon met elkaar vastgesteld dat er zoveel ammoniakuitstoot is, dat je zoveel procent wilt reduceren en dat dat overeenkomt met een bepaald doel. De vraag is meer waar het dan precies voor nodig is en of dat goed onderbouwd is. Volgens mij ligt die vraag meer op tafel. Dit doel zal namelijk niet bewegend zijn zoals de KDW. So far, so good. Wordt vervolgd.

Voorzitter. Het is een stap vooruit dat we afscheid nemen van de bewegende KDW-doelen. Dat is eigenlijk net in mijn antwoorden al gezegd. Mijn vraag aan het kabinet en de coalitie is dus waarom wordt vastgehouden aan het reductiedoel van 42% tot 46%. Dat is van het vorige kabinet overgenomen voor de landbouw wat betreft ammoniak. Bij zo'n reductiedoel ligt er qualitate qua veel nadruk op het zogezegd landelijke solidariteitsdeel en minder op de gebieden waar het natuurherstel daadwerkelijk moet plaatsvinden. Dat terwijl, in de woorden van de oplegbrief, juist de gebiedsgerichte benadering, met de zonering daarbij, voor de minister de kern vormt van zijn beleid, inclusief financiële middelen. Daar krijg ik dus graag opheldering over. Wil de minister daarbij ook ingaan op het onderscheid tussen milieubeleid en natuurbeleid in zijn voorgestelde maatregelen?

Enfin. De minister komt in zijn begroting in de artikelen 25 en 26 met een pseudofonds met middelen voor zijn programma van maatregelen. Daarover later meer. Maar: waarom is het eigenlijk een beetje een pseudofonds met twee begrotingsartikelen geworden? Er is inderdaad sprake van een 100% eindejaarsmarge, dus daarmee kun je eindeloos schuiven. Waarom is het zelfstandige begrotingsfonds van een paar jaar geleden niet gereanimeerd door de minister? Is dat vanwege de snelheid en de pragmatiek? Of zit er iets anders achter?

Voorzitter. De eerste zin van de ...

De **voorzitter**:
Mevrouw Bromet heeft nog een vraag over het vorige.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, voorzitter. Klopt het dat je als Kamer op de manier waarop het nu in de begroting staat niet veel meer sturing hebt dan als het in een fonds geparkeerd staat?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Bij mijn weten niet. Ik ken de begrotingsfondsen. Ik noem het Deltafonds. Dat kent mevrouw Bromet ook goed. Ik noem ook het Mobiliteitsfonds. Ik heb niet echt de indruk dat we daar minder mogelijkheden hebben. Sterker, een fonds is gewoon ordentelijker, vind ik, omdat je de horizon van het fonds kunt aanpassen aan de opgaven waarover je het hebt. Bij het Mobiliteitsfonds hebben we standaard veertien jaar. Dan rolt-ie ieder jaar een jaar door. Bij het Klimaatfonds hadden we, geloof ik, eerst 2035 of 2030. Nu hebben we 2040 doorgekregen. Bij het stikstoffonds ben je onderworpen aan de korte horizon van de reguliere begroting. Je programmeert dus eigenlijk niet zoveel jaren vooruit. Ik denk dus dat een begrotingsfonds qualitate qua beter is en minimaal dezelfde mogelijkheden biedt voor de Kamer. Met de 100%-eindejaarsmarge heeft de minister

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

het voordeel van een fonds wel grotendeels geïncorporeerd in zijn eigen begroting; dat is mijn conclusie.

Voorzitter. De eerste zin van de minister in zijn brief stemt hoopvol: Nederland via natuurherstel gebied voor gebied weer in beweging brengen. Dat is nodig voor vergunningverlening. Per gebied moeten we kijken wat nodig is om de natuur te herstellen. Dat gaat verder dan alleen stikstof. Het is nodig om eerst integraal te kijken en op basis daarvan maatregelen te nemen. De minister begon zijn brief dus goed. Maar wat zijn die woorden waard als de minister daarna als allereerste maatregel een enorme generieke reductie oplegt, waarvan het maar zeer de vraag is of die doelmatig is? Er wordt pas in hoofdstuk vijf van het programma van maatregelen een aanvullende gebiedsgerichte aanpak geïntroduceerd, terwijl dat juist de basis moet zijn. Wat zegt die volgorde eigenlijk, vraag ik de minister.

We hebben het vandaag over de financiële middelen. Hoe heeft doelmatigheid een rol gespeeld bij de formulering van doelen en de programmering van middelen voor de verschillende sporen en maatregelen? Kan de minister daar iets meer inzicht in geven? Kan de minister toezeggen dat de geactualiseerde natuurdoelanalyses en beheerplannen leidend worden bij het programmeren van maatregelen in en om de Natura 2000-gebieden? Hoe heeft hij dat nou precies afgesproken met de provincies? Het is goed dat de minister ruimte geeft aan provincies om maatwerk toe te passen binnen die gebiedsgerichte aanpak. Provincies krijgen de kans om te kijken wat er nodig is in het gebied zonder direct vast te zitten aan grove sanering. Dat biedt kansen voor provincies om maatwerk te bieden en alleen maatregelen te nemen die aantoonbaar bijdragen aan natuurherstel en vergunningverlening.

Voorzitter. Sluit de verdeling van de gelden in het stikstoffonds voldoende aan bij die lijn? Want de bedragen voor natuurherstel zijn stukken lager dan bijvoorbeeld de bedragen voor de generieke aanpak. Is dat geld voor natuurherstel wel voldoende? Wanneer weten provincies hoeveel financiering voor al deze maatregelen in elk gebied beschikbaar wordt gesteld, zodat ze daar rekening mee kunnen houden bij het vaststellen van maatregelen in een gebied? Kan de minister garanderen dat hiermee naast stikstof ook andere relevante drukfactoren effectief worden aangepakt? Want te weinig geld voor natuurherstel mag natuurlijk niet gaan leiden tot vertraging in de vergunningverlening. Welke ruimte hebben provincies om gelden voor stikstofreductie in te zetten voor andere maatregelen voor natuurherstel als blijkt dat dat effectiever is? Op welke manier wordt het geld voor natuurherstel precies verdeeld? Hoe zorgt de minister ervoor dat de maatregelen voor natuurherstel niet alleen effectief zijn, maar ook tijdig worden uitgevoerd en juridisch zijn geborgd? Kan hij garanderen dat natuurbeheerders, provincies en boeren voldoende middelen en uitvoeringscapaciteit hebben om daadwerkelijk natuurherstel te realiseren?

Voorzitter. Dan kom ik bij de zonering. Het kabinet erkent nu dat niet ieder stikstofgevoelig Natura 2000-gebied een zone nodig heeft en geeft provincies ruimte voor maatwerk. Dat is winst. Maar wat betekent die ruimte nou precies? Gaat die ruimte zo ver dat provincies zones kunnen afvoeren omdat zonder die zonering doelbereik, te weten Natura 2000-gebieden in goede staat van instandhouding, ook haalbaar is en zonering niet proportioneel is gelet op de gebiedskenmerken? Ik noem de koppen van de eilanden in het zuidwesten van ons land, bijvoorbeeld de Waddeneilanden. De minister wil begin 2027 al de lijst met Natura 2000-gebieden bekendmaken waaruit blijkt

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

voor welke gebieden die zonering gaat gelden. Dat is toch veel te snel om alle natuurdoelanalyses te actualiseren? Hebben alle provincies bovendien dan wel voldoende capaciteit om dit op tijd en goed te doen? Laat de minister een uitvoeringstoets decentrale overheden uitvoeren voordat deze wordt vastgesteld, zodat we zeker weten dat provincies en gemeenten de capaciteit hebben om de regels uit te voeren en te handhaven? Kan de minister toezeggen dat zonering alleen wordt opgelegd als die aantoonbaar noodzakelijk is om vergunningverlening op gang te brengen?

Voorzitter. Inzake gewasbeschermingsmiddelen hangt boven de zones nog een soort sluier van onduidelijkheid, van onwetendheid. Er komen beperkingen; zoveel is duidelijk. Maar welke precies, voor wie en met welke gevolgen voor de bedrijfsvoering? Daar moet het convenant nog een antwoord op gaan geven. Hoe wil de staatssecretaris de uitkomsten van het convenant netjes gaan verwerken in de zonering? Waar moeten agrariërs in die zones rekening mee gaan houden en waarmee niet? De minister en de staatssecretaris hebben wel alvast wat geld gereserveerd: 250 miljoen incidenteel. Maar hoe weten we of dat genoeg is? Is het niet de omgekeerde volgorde om eerst te bepalen wat nodig en werkbaar is, dan te bekijken wat het kost en vervolgens boeren en gebieden fatsoenlijk te ondersteunen? Kunnen de bewindspersonen uitleggen hoe ze hebben vastgesteld dat 250 miljoen euro voldoende is? Met name veel akkerbouwers vragen zich af hoe ze dit gaan bolwerken, ook op de langere termijn.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb altijd grote bewondering voor de heer Grinwis, omdat hij altijd alles zo helder in beeld heeft en veel dingen goed weet. Maar nu ben ik toch een beetje in verwarring. Ik snap zijn pleidooi voor waarom we generiek zoveel zouden moeten doen als we de focus leggen in de zones. Maar nu hoor ik hem ook zeggen dat we zonering alleen daar moeten doen waar dat aantoonbaar leidt tot natuurherstel. Als wij het generieke beleid laten vallen en focussen op zoneringsbeleid, en we laten het zoneringsbeleid vallen waar dat niet aantoonbaar leidt tot natuurherstel, denkt de heer Grinwis dan dat daadwerkelijke vergunningverlening dan ook binnen handbereik is, dus dat dat natuurherstel dan in andere gebieden wel tot stand komt?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik begrijp die vraag niet helemaal, na mijn vragen. Nee, ik denk dat het vanuit verschillende drukfactoren, waaronder stikstof maar ook andere drukfactoren, zinvoller is om in te grijpen dicht bij Natura 2000-gebieden die in een niet zo beste staat van instandhouding zijn, zeker als het gaat om stikstof. Als dat de dominante drukfactor is, dan weten we gewoon dat ingrijpen dicht bij Natura 2000-gebieden effectiever is dan verder weg. Dus nee, en dat lijkt me logisch. Tegelijkertijd moeten we beseffen dat ook dicht bij Natura 2000-gebieden de meeste stikstof of ammoniak ergens anders neerdwarrelt, dus dat blijft zich nog steeds over grote afstanden transporteren. Dat neemt niet weg dat je moet beginnen met een aanpak dicht bij die gebieden en dat de landelijke, generieke aanpak daarbij ondersteunend is. Dat is steeds de lijn van mijn betoog, dus ik begrijp de vraag niet helemaal.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Die lijn is helder en die kan ik goed volgen, maar dan zegt de heer Grinwis vervolgens, een minuut geleden, dat zonering alleen moet worden ingevoerd als dat daadwerkelijk leidt tot natuurherstel. Maar dat is het hele doel van zonering hè, dus dat je in die zones

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

al die verschillende drukfactoren gaat aanpakken, niet alleen stikstof, en dat je ook aan hydrologie- en systeemherstel gaat doen. Dus als in een natuurgebied zonering niet leidt tot natuurherstel en je doet ook niet die generieke opgaven die het kabinetsbeleid nu voorstaat, wat gaan we dan wél doen — laat ik het dan zo zeggen — om Nederland weer van het slot te halen?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Volgens mij gaan wij aan de hand van de daadwerkelijke staat van de natuur in de Natura 2000-gebieden een natuurbeheerprogramma vaststellen; althans dat doet de provincie. Daarin staan maatregelen die zowel in het gebied zelf worden genomen als in het gebied eromheen. En dat gebied eromheen is de zone, maar het kan ook een breder gebied zijn, waardoor het een soort hotspotbenadering kan worden met verschillende concentrische cirkels — zou je kunnen zeggen. Dat staat volgens mij in dat programma, dat is de kern. Volgens mij gaan we altijd maatregelen nemen in de buurt van stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Dus ik begrijp nog steeds niet dat mevrouw Den Hollander denkt dat mijn pleidooi ertoe zou kunnen leiden dat we nergens maatregelen nemen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Tot slot. We gaan maatregelen nemen, maar we noemen het niet "zonering". Dat kan. Maar laat ik het gewoon even heel anders zeggen: vindt de heer Grinwis dat de stikstofbrief zoals die nu voorligt, het maatregelenpakket en de spoedwet van tafel moeten en dat we volledig door zouden moeten gaan met de Ros-et-al.-werkwijze?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Als ik mevrouw Den Hollander en de heer Koorevaar goed heb begrepen, hebben zij er alles aan gedaan om de filosofie van de rapporten-Ros et al. te verwerken in de aanpak van het kabinet. Dus ik hoop niet dat het hele pakket van het kabinet daarvoor van tafel moet of hoeft. Wel is het zo dat volgens mij nog beter moet worden uitgewerkt en er nog beter moet worden ingezet op wat die gebiedsgerichte benadering nou precies wel en niet betekent, en wat er dan nog resteert aan landelijke aanpak. Dat is volgens mij wat we hier boven tafel moeten krijgen. Maar ik denk dat er bouwstenen zitten in de aanpak van de minister, waar we mee verder kunnen. Ik denk dus dat we hier vandaag niet de stelling hoeven te betrekken dat alles van tafel moet en dat we weer opnieuw beginnen. Nee. Dat lijkt me enerzijds onverantwoord omdat Nederland van het slot moet. Anderzijds zitten hier ook wel voldoende handvatten in om hiermee verder te gaan.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Ik wil graag toe naar wat compactere vragen, compactere antwoorden en wat snelheid in het debat. Dus meneer Grinwis, hoever bent u ermee?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik ga snel verder en ik ben al een heel eind.

Ik ga naar de bedrijfsspecifieke emissienormen. Aanvullend op een gebiedsgerichte aanpak gericht op natuurherstel is er generiek milieubeleid nodig gericht op emissiereductie. Ik zei het al. De minister komt daarvoor met een bedrijfsspecifieke emissienorm van 0,164 kilogram ammoniak per fosfaatrecht en 92 kilogram CO_2-equivalent in de melkveehouderij. Hoe verhoudt deze normering zich nu wel of niet tot de landelijke doelstelling van 42-46% ammoniakreductie? Uit de antwoorden van de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

minister krijg ik de indruk dat die zich daar tot op heden op zich niet toe verhoudt, omdat er is gedacht vanuit technisch potentieel. Maar wat betekent dat dan precies, en waarom dan? Hoe gaan deze twee normeringsbenaderingen, dus een normering in de zones vanuit natuurherstel en de landelijke normen vanuit milieubeleid, zich nou tot elkaar verhouden?

Dan het pièce de résistance inzake veldemissies. In de brief van 26 juni wilde de minister veld- en mestaanwendingsemissies vooral beperken via middelsturing en werd doelsturing alleen ingezet voor stal- en opslagemissies. Maar ik zie nu beweging. Dat is goed. Maar op het andere punt namelijk dat de reductie van veldemissies mogen meetellen bij het behalen van de ammoniaknorm — dat is minstens zo belangrijk — zie ik nog weinig beweging. Ik heb dan ook al eerder gevraagd waarom maatregelen als meer weidegang, anders voeren, betere mestkwaliteit en mestverdunning niet volwaardig kunnen meetellen. Dat zou ook beter passen bij de bedrijfsvoering van biologische en extensieve boeren. Ik zie nu wel minder stelligheid dan in de brief van 26 juni, maar het is voor mij nog niet allemaal helder. Kan de minister dit verhelderen? Wat gaat het concreet betekenen? Welke stappen gaat de minister zetten? Gaat de reductie van veldemissies nu wel of niet meetellen in de bedrijfsspecifieke norm van 0,164 kilogram ammoniak per fosfaatrecht? Kan hij daarbij zorgen voor één samenhangend systeem zodat de reductie in de stal en op het veld wordt beloond en boeren daadwerkelijk ruimte krijgen voor hun vakmanschap?

Voorzitter. Dan kom ik bij de koppeling aan de fosfaatrechten, waar een aantal collega's al over hebben gesproken. Doelsturing vormt de kern van het voorgestelde generieke beleid, met een norm van 0,164 kilogram ammoniakemissie uit de stal per fosfaatrecht, een abstract getal. Dit legt bovendien een merkwaardige koppeling bloot. Wat heeft ammoniak eigenlijk met fosfaat te maken? Waarom zouden die twee aan elkaar moeten worden verbonden? Managementmaatregelen zullen vaak niet genoeg zijn om aan die norm te voldoen; vandaar ook net die vraag over die veldemissies. Bedrijven zullen dus moeten investeren. Juist daar verschillen bedrijven sterk van elkaar. De ene boer kan investeren in een maatregel die goed bij de bedrijfsvoering past en misschien heel goed is voor de natuur maar relatief weinig ammoniak reduceert. Een andere boer kiest voor een investering die uitstekend bij zijn bedrijf past en juist veel meer reductie oplevert dan de norm voorschrijft. Het doel van het generieke beleid is dat de totale ammoniakemissie in Nederland voldoende daalt. Dat kan ook als boeren reductie onderling kunnen verhandelen, kunnen verdelen. Waarom zou een systeem van ammoniakreductie afhankelijk moeten zijn van een recht dat oorspronkelijk voor een andere milieubelasting, te weten fosfaat, is ontworpen? Dat is toch de omgekeerde wereld? Nu kun je krijgen dat ondernemers in noodsituaties zelfs fosfaatrechten gaan aankopen, als dat überhaupt nog kan, om die vervolgens te benutten voor extra stikstofruimte. Wie snapt het dan nog?

Al jaren wordt door landbouweconomen zoals Roel Jongeneel gepleit voor de introductie van verhandelbare ammoniakrechten. Denk aan het systeem van verhandelbare emissierechten dat we nu in Europa kennen, het ETS-systeem. Denk ook aan de stikstofrechten in Denemarken, die verhandelbaar worden. Die richten zich dan op uitspoeling naar het water. Dat gaat per 1 januari 2027 van kracht worden. Waarom kiest de minister ervoor om ammoniakreductie te koppelen aan verhandelbare fosfaatrechten, maar dus niet voor op zichzelf verhandelbare ammoniakreductie? Is hij bereid om te onderzoeken hoe binnen de bedrijfsspecifieke emissienormen een systeem van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

verhandelbare emissiereductie mogelijk kan worden gemaakt? Ergo, je wijst de ammoniakrechten toe in samenhang met de aanwezige fosfaatrechten. In die zin behoud je dus nu de koppeling met de fosfaatrechten, want daar heeft de minister nu eenmaal voor gekozen. Vervolgens koppel je ze los en krijg je dus de ammoniakreductie daar waar die het meest doelmatig is.

Wat is eigenlijk de reden dat de minister überhaupt heeft gekozen voor die koppeling? Is dat puur omdat het al voor zijn termijn is gebeurd? Of zit er ook nog een ander verhaal, een inhoudelijk verhaal, bij? Nou ja … Oké, de vraag is wel helder.

Voorzitter. Dit alles moet dus leiden tot het op gang brengen van de vergunningverlening en uiteindelijk tot een nieuw vergunningenstelsel zonder AERIUS. Worden daar op het ministerie nu al echt stappen toe gezet of ligt nu alle focus op het programma van maatregelen en komt werken zonder AERIUS later? Tot nu toe blijft dat voor mij een beetje onduidelijk en het is wel handig om te weten of we bij de vergunningverlening nu nog vijf, tien of twintig jaar vastzitten aan AERIUS.

In de tussentijd dient de rekenkundige ondergrens te worden verhoogd, niet alleen omdat PAS-melders dan in veel gevallen weer vooruit kunnen, maar zeker ook om woningbouw en energieprojecten zonder vertraging door te kunnen zetten. Waarom wacht de minister nog en waarom is de deadline 1 juli? Heeft hij geen vertrouwen in zijn programma van maatregelen? Kunnen we niet afspreken dat hij, zodra zijn wet is aangenomen met het bijbehorende programma van maatregelen, het RIVM zal bellen om de RKO te verhogen? Stel je voor dat we volgende week stemmen en dat hij dan een dag later belt.

Voorzitter, het landgebruik. Juist in onze veenweiden en bossen komen klimaat, water en natuur samen. Het kabinet zegt die opgaven in samenhang te willen aanpakken, maar reserveert voor de veenweideaanpak en de bossenstrategie 50 miljoen euro tot 2035. Waarom is dit volgens de minister voldoende? Daar zijn namelijk behoorlijke twijfels over. Ziet de minister mogelijkheden om middelen die binnen andere regelingen niet tot besteding komen, beschikbaar te houden voor deze gebiedsgerichte opgave? Ik denk dan bijvoorbeeld aan de Subsidieregeling extensivering melkveehouderij, waar heel erg weinig belangstelling voor was en waar waarschijnlijk 600 miljoen uit gaat terugvloeien naar de nog niet bestemde middelen op de LVVN-begroting. Hoe kijkt de minister ernaar om een deel van die middelen hiervoor in te zetten?

Voorzitter, ik heb nog twee themaatjes. Het eerste is agrarisch natuurbeheer. Bij de ChristenUnie staat bij het vormgeven van toekomstgerichte landbouw agrarisch natuurbeheer centraal: natuur en landbouw die verweven zijn met elkaar, met een cruciale rol voor de boer als beheerder van het landschap. Maar ik lees hier in het programma van maatregelen nog weinig over terug, ondanks aangenomen moties en toezeggingen. Waarom wordt dit niet als integrale oplossingsrichting meegewogen? Of heb ik iets over het hoofd gezien?

De grondgebondenheid. De minister komt ook met een maatregel die hij nogal hardnekkig aan stikstof blijft koppelen, terwijl het eigenlijk helemaal geen stikstofmaatregel is, want grondgebondenheid is een maatregel gericht op de structuur van de melkveehouderij in je land. Wil je het koppelen aan milieu, dan doe je dat eerder aan waterkwaliteit dan aan stikstof. Maar die discussie hebben we vaker gevoerd. Het is

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

wel goed dat de minister een stap zet door grondgebondenheid nadrukkelijk te koppelen aan waterkwaliteit. Betekent dit dan dat melkveehouderijbedrijven te maken gaan krijgen met een hogere gve-norm als blijkt dat de waterkwaliteit aantoonbaar voldoet aan de Nitraatrichtlijn c.q. in lijn is met wat wordt beoogd met het achtste actieprogramma Nitraatrichtlijn? Dan komt de minister overigens ook meer in de buurt van zijn eigen coalitieakkoord, het akkoord van de coalitie in crisis, en van het aangepaste initiatiefwetsvoorstel, waar ik aanstonds aan verder wil gaan werken.

Dat waren mijn vragen in eerste termijn, voorzitter. Tot zover.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Grinwis. Meneer Flach.

De heer **Flach** (SGP):
Voorzitter, dank u wel. Onlangs gaf de jurist Harm Borgers een messcherpe analyse: om van het stikstofslot te komen is het oplossen van het additionaliteitsvereiste belangrijker dan sec wel of geen KDW in de wet, zonering of het halen van doelen in een specifiek jaartal. Het oplossen van het additionaliteitsvereiste begint op gebiedsniveau en niet in Den Haag. Het land komt niet in de eerste plaats van het slot door een zo geborgd mogelijke en zo hard mogelijke stikstofreductie, maar door duidelijkheid over wat nodig is op gebiedsniveau om ervoor te zorgen dat de natuur vooruitgaat. Juist op dit punt gaat het nog niet goed, zoals Borgers zegt. Er wordt te weinig gekeken naar andere maatregelen dan stikstofreductie. Beheerplannen en natuurmaatregelen schieten tekort of worden onvoldoende uitgevoerd. Tot zover mijn samenvatting van de analyse van Borgers.

Voorzitter. Stikstofreductie is nodig, maar dit oplossen moet meer prioriteit krijgen, want dan weet je waarin je moet investeren, welke maatregelen in de zones nodig zijn en wat op regionaal niveau aan emissiereductie nodig is. Het adagium van de minister lijkt echter: hoe meer top-down en hoe steviger de landelijke normering, hoe eerder van het slot. Dit stempelt de brief van juni en dit stempelt ook de recente uitwerking. Er lijkt een beweging naar meer maatwerk op gebiedsniveau, maar er worden zulke voorwaarden aan gehangen dat provincies de facto weinig speelruimte krijgen. Scherp geformuleerd: het kabinet werkt zo de verkeerde kant op. Dat helpt niet om van het stikstofslot te komen en het risico is groot dat geld en energie op de verkeerde plekken ingezet worden. Ik zie bijvoorbeeld een programma met vele pagina's over de emissiereductie, maar ik mis de pagina's over de uitvoering van maatregelen in natuurgebieden. Waar blijft een programma voor grootschalige bekalking om verzuring tegen te gaan, zoals op de Ginkelse Heide succesvol is gedaan, voor meer begrazing door schaapskuddes en voor verbetering van de waterhuishouding?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Collega Flach weet dat ik het eens ben met deze analyse van Harm Borgers. Dat betekent overigens wel dat daar hele harde maatregelen uit kunnen voortvloeien in gebieden, want we zeggen het heel mooi, makkelijk en technisch met "additionaliteitsvereiste", maar dat kan tot vergaande ingrepen leiden in gebieden. Dan zegt de minister vaak: tja, ik wil niet dat bepaalde gebieden, heel dicht bij Natura 2000-gebieden, helemaal ten onder gaan als het gaat om landbouw en dus moeten we generiek iets meer doen. Hoe wil de heer Flach die afweging maken tussen wat vanuit additionaliteit nodig is in een gebied voor vergunningverlening en, daarvan afgeleid, wat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

je dan in het solidariteitsdeel landelijk doet?

De heer **Flach** (SGP):
Dank voor de vraag. Sowieso denk ik dat in de redenering zoals Borgers die neerzet, een rationale zit. Daarmee laat je echt zien: dit gebied heeft dit nodig. En als je met rationele argumenten komt, ben ik er ook van overtuigd dat je boeren in een gebied ergens van kunt overtuigen, hoe pijnlijk het ook is. Tegelijkertijd is dit inderdaad een keuze. Het vorige kabinet heeft ervoor gekozen om met een landelijke reductiedoelstelling te komen, een pure solidariteitskwestie, maar dit kabinet doet het allebei. Dit kabinet zegt: we doen diezelfde generieke doelstelling, maar we gaan ook nog eens in bijna 100 gebieden meer doen. Dan is het dus dubbelop. Daar heb ik grote bezwaren bij. Ik voel het meest voor een gebiedsgerichte aanpak. Daar zit ook de meeste energie. In gebieden is er al veel bereidheid om de pijn te nemen. Ik zeg niet dat het makkelijk is om op de Veluwe 65% tot 69% te gaan reduceren, maar er is in ieder geval bestuurlijk commitment en ook enig draagvlak. Het mag duidelijk zijn dat het in de praktijk tot heel veel pijn zal leiden, maar als je je sec beperkt tot de doelstellingen van de Vogel- en Habitatrichtlijn, namelijk herstel van de natuur, dan denk ik dat de Kamer zich van links tot rechts zou kunnen verenigen.

De **voorzitter**:
Gaat u verder.

De heer **Flach** (SGP):
Mijn boodschap is drieledig. Inhoudelijk: maak meer werk van natuurmaatregelen. Bestuurlijk: leg provincies niet aan banden, maar geef hen ruimte en geld om te doen wat voor de verschillende gebieden nodig is. En last but not least: om van het stikstofslot te komen, is het niet nodig om boerengezinnen het vel over de neus te halen en klem te zetten. Linksom of rechtsom, we moeten vooruit. Wil dat slagen, dan moet er ook iets veranderen. Je kunt in Den Haag wel van alles willen opleggen, maar als het in Twente, op de Gelderse Vallei, in de Krimpenerwaard of in welk gebied dan ook in de praktijk niet gaat werken, gaat het niet vliegen. Graag hoor ik de reflectie van de minister op mijn analyse en boodschap.

Langs voorgaande lijnen kijk ik ook naar de begroting van het fonds landbouw, natuur en stikstof. Ik pleit voor meer speelruimte voor provincies, meer prioriteit bij natuurmaatregelen en betere stimulering van emissiereducerende maatregelen op het boerenerf. Ik wil deze punten langslopen.

Om te beginnen wil de SGP meer speelruimte voor provincies. De zoneringsaanpak en het budget daarvoor richten zich alleen op de landbouwgerelateerde drukfactoren. Er speelt in zo'n gebied echter meer. Welke verdeling van de 8 miljard voor de zoneringsaanpak heeft de minister nu voor ogen? Komt er ruimte voor provincies om de aanpak van andere drukfactoren mee te nemen, ook wat betreft financiering? Sowieso moeten provincies speelruimte krijgen om prioriteiten te stellen en keuzes te maken. Elk landbouw- en natuurgebied is weer anders; er komen heel veel opgaven bij elkaar. Op veel plekken lopen al gebiedsprocessen, maar de Haagse regels voor zonering, bedrijfsemissienormen en grondgebondenheid fietsen daar dwars doorheen. Ik zou graag voorkomen — ik heb het hier in mijn eigen bijdrage ook onderstreept, maar dat ziet u niet, dus daarom zeg ik het er maar bij — dat provincies en gebieden in een Haags keurslijf geduwd worden dat alleen maar voor vertraging en onduidelijkheid zorgt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Gaat het kabinet provincies deze ruimte geven? En sluit de financiering daarop aan? Wordt er bijvoorbeeld gekozen voor meerjarige decentrale uitkeringen, zonder te veel schotten en beperkende middelenvoorschriften? Bij een omwisselbeslissing zou onderaan de streep hetzelfde geleverd moeten worden als het kabinet wil. Is dit bijvoorbeeld 20% extra emissiereductie? Of gaat het om datgene wat nodig is voor additionaliteit? Ik hoop toch het laatste. De impact van de stikstofaanpak op het landelijk gebied kan groot zijn, al helemaal als het voorgestelde programma ongewijzigd wordt doorgezet. Dit raakt de leefbaarheid van het platteland. Agrarische bedrijvigheid is immers een belangrijke drager voor onder meer dorpsgemeenschappen. Ook een verandering van de ruimtelijke inrichting strekt verder dan het verzetten van palen en het verleggen van waterlopen. Het kabinet trekt tot 2035 70 miljoen uit voor sociaal-economische investeringsprogramma's. In tientallen gebieden zullen maatregelen genomen worden. Wat kun je dan met zo'n budget? Kan de minister toezeggen dat dit niet in beton gegoten is en dat met provincies eerst bekeken wordt wat er nodig is?

Een aanvullende vraag op dit punt. Ik heb al vaker aandacht gevraagd voor boerenbedrijven die zodanig klem zitten, bijvoorbeeld door het fosfaatrechtenstelsel, dat ze niet verder kunnen, maar ook niet in aanmerking komen voor opkoopregelingen. Kunnen zij ook worden meegenomen in dit spoor?

De minister schrijft dat er op enkele onderdelen uitvoeringsafspraken komen. Ik zou dat graag willen verbreden. Waarom kiest de minister niet voor een bestuursakkoord om duidelijke afspraken te maken met provincies, die recht doen aan waar zij mee bezig zijn en wat gebieden nodig hebben, en die een onnodige stapeling van eisen op het boerenerf voorkomen? Duidelijkheid over de meerjarige financiering van de verschillende onderdelen moet hierbij ook worden meegenomen. Dan weten partijen waar ze op kunnen koersen. Komt er trouwens een uitvoeringstoets decentrale overheden, zoals eerder is afgesproken?

Voorzitter. Dan het tweede punt: natuurherstel. Dat moet wat de SGP betreft prioriteit krijgen, ook wat betreft de inzet op natuurbeheer. Hoe zien we dit terug in het voorliggende fonds?

De **voorzitter**:
Mevrouw Den Hollander heeft daar een vraag over.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Eigenlijk over het eerste stukje, voorzitter. Wij delen de ambitie van de heer Flach dat het belangrijk is dat provincies de ruimte krijgen om te kijken wat nou echt bij het gebied past en wat hier nou echt nodig is. Volgens mij moet je niet hebben dat iedereen maar zijn eigen ding gaat doen en er een wirwar aan regels en dat soort zaken ontstaat. Dat ten eerste. Ten tweede hebben we vorige week natuurlijk het rapport van de Rekenkamer besproken. De Rekenkamer constateert dat de doelen gewoon niet gehaald worden als het Rijk niet voldoende regie pakt. De heer Flach weet ook dat we geen vergunningverlening krijgen als de doelen niet gehaald worden. Ik weet niet zeker of de heer Flach erbij was, maar hij heeft het misschien wel meegekregen. Hoe kijkt de heer Flach naar de regie die de Rijksoverheid toch moet nemen om te zorgen dat de doelen daadwerkelijk gehaald worden?

De heer **Flach** (SGP):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Het getuigt om te beginnen niet van heel veel vertrouwen in de provincies als mevrouw Den Hollander zegt "dat iedereen maar wat gaat doen". Tot nu toe zie ik in gebieden en provincies dat er al heel vergaande en pijnlijke voorstellen liggen, die voortgekomen zijn uit de gebiedsprocessen. Bestuurders hebben echt hun nek uitgestoken. Organisaties hebben er hun tanden in gezet. Vervolgens constateren ze gefrustreerd dat het kabinetsbeleid daar dwars doorheen loopt. Regie is ook nog iets anders dan landelijk generiek beleid. Regie kan ook zijn dat je even op je handen gaat zitten en het doel stelt dat op een bepaald moment voor ieder gebied in kaart moet zijn gebracht wat het nodig heeft. Dan kun je de additionaliteit ook ontlenen aan de gebiedseigen kenmerken, waar je vervolgens afspraken over kunt maken. Dan kun je ook alleen nog ingrijpen in gebieden die aantoonbaar achterblijven, niet leveren enzovoorts. Mijn indruk is dat de gebieden eerder vooroplopen en zich nu gefrustreerd voelen door de drang naar regie vanuit de Rijksoverheid dan andersom.

De **voorzitter**:
Mevrouw Den Hollander eerst nog en dan mevrouw Podt.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Het is geenszins mijn intentie om de provincies van rommelig beleid te betichten. Als dat idee ontstaan is, wil ik dat graag rechtzetten. Maar kan de heer Flach aan ondernemers die buren van elkaar zijn maar zo meteen wel met een totaal wisselend beleid te maken krijgen omdat ze toevallig net in een andere provincie wonen of in een ander gebied zitten, uitleggen dat de een wel mag blijven en de ander niet? Dat kun je op een gegeven moment toch niet uitleggen aan ondernemers?

De heer **Flach** (SGP):
Ik vind het stikstofbeleid in Nederland al heel lang niet uit te leggen, dus dat ben ik met mevrouw Den Hollander eens. Toch zie ik juist dat daar rekening mee wordt gehouden. Langs de provincielijnen zou in sommige gebieden ook echt onzin zijn, want je hebt overlap. In de Food Valley zie je bijvoorbeeld dat er over provinciegrenzen heen een gezamenlijke aanpak ligt. Datzelfde geldt op de grens van Utrecht en Zuid-Holland. Dus eens, je moet het niet strikt afbakenen tot provincies. Maar ook daar zie je dat er verstandige keuzes worden gemaakt, die samenhangen met de indeling in Natura 2000-gebieden. Die moeten leidend zijn. Daar wordt ook op getoetst. Volgens mij ligt er al zo veel dat wij als Rijksoverheid nu ook eens gewoon zouden moeten leren om op onze handen te zitten. We zouden dat tot zijn recht moeten laten komen, dat goed moeten begeleiden en dat van voldoende geld en goede randvoorwaarden moeten voorzien, maar er niet nog eens een keer een generieke aanpak doorheen moeten fietsen, want dat is toch een beetje zout in een zoete pap.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik ben hier ook wel benieuwd naar. De heer Flach zegt geen vertraging en onduidelijkheid te willen. Ik denk dat dat voor ons allemaal geldt. Ik denk dat iedereen het belangrijk vindt dat we snel en blijvend van het stikstofslot komen. Met de dingen die meneer Flach zegt, zegt hij eigenlijk bijna het tegenovergestelde. Hij zegt: ga nou eens even op je handen zitten en geef ze nou eens even tijd om een beetje uit te zoeken wat er nodig is. Ik mag toch hopen dat ze dat voor een heel groot deel al gedaan hebben. De provincies die ik spreek, hebben dat inderdaad ook al gedaan. Ik begrijp dan gewoon niet zo goed dat de heer Flach zegt "we wachten nu eigenlijk allemaal maar een beetje af", terwijl je volgens mij wilt — dat staat ook precies in die brief — dat er een soort

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

landelijk kader is waarbinnen je tegen provincies zegt waar het in ieder geval aan moet voldoen en waarop teruggevallen wordt als dat niet lukt. Dat zorgt voor die snelheid en die duidelijkheid richting provincies.

De heer **Flach** (SGP):
Als dat beeld is ontstaan uit mijn beantwoording, dan ben ik blij met de vraag, want dan kan ik dat rechtzetten. Ik bedoelde nadrukkelijk dat de Rijksoverheid nou eens eventjes niet nog eens een keer een soort generiek sausje moet doen over alles wat er al ligt vanuit de provincies, want dat werkt niet versnellend maar vertragend. Je moet ervoor zorgen dat de provinciale en regionale plannen nu kunnen worden toegepast en ervoor zorgen dat er randvoorwaarden onder liggen waarmee je bijvoorbeeld zegt: er moet met een hele goede natuurdoelanalyse worden vastgesteld wat een bepaald gebied nodig heeft, en dat is hoe wij additionaliteit invullen en dat is de weg naar vergunningverlening. Dat zijn randvoorwaarden die je gewoon kunt meegeven als Rijk. Dan hoef je helemaal niet nog eens een keer een generiek beleid eroverheen te doen en kun je hooguit zeggen: in gebieden die niet leveren, waar het niet van de grond komt, gaan we zelf aan de slag.

Mevrouw **Podt** (D66):
Maar hier wordt het dus gek. Dan begrijp ik niet wat er dan bedoeld wordt met dat generieke sausje, want volgens mij heeft de minister nu juist in de stukken gezegd dat al die provincies tijd krijgen. Sterker nog, ze krijgen nog meer tijd om met hun eigen plannen en ideeën te komen. Het enige wat we zeggen, is: we komen natuurlijk wel met die rijksinstructieregels omdat we dan niet terug naar de tekentafel hoeven op het moment dat het onvoldoende is. Plus: de provincies weten dan aan de voorkant al waar ze aan moeten voldoen. Daarbinnen kan je dan volgens mij van alles doen. Ik begrijp dus gewoon niet waar de heer Flach dan nu op doelt.

De heer **Flach** (SGP):
Dat was eigenlijk ook al de kern van mijn interruptiedebat met de heer Koorevaar. De Alblasserwaard is de Gelderse Vallei niet. Met andere woorden, gebieden in Nederland zijn totaal verschillend wat betreft de opgaven die ze hebben. Het gaat vooral om de hoe-vraag als je zegt: beste provincies, jullie hebben alle ruimte om het te doen. Maar de wat-vraag, namelijk de vraag wat zo'n gebied nou nodig heeft — eigenlijk is dat de waarom-vraag, want het is de vraag waarom we dit doen — is per gebied verschillend. Door die generiek te houden en vervolgens wel alle vrijheid aan de provincies te geven over hoe ze het dan mogen invullen, leg je de lat op 6,20 meter en dan mag je alleen nog kiezen met welke polsstok je daaroverheen springt, maar per gebied kan die lat heel verschillend zijn. Bij de ene ligt de lat op 3 meter, bij de andere op 4 meter enzovoorts. Door die lat zo hoog weg te leggen en eigenlijk alleen ruimte te bieden voor de uitvoering, ontstaat er volgens mij een mix van beleid op verschillende niveaus waardoor er vertraging gaat ontstaan.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Podt.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik vind het echt zonde. Ik denk dat we uiteindelijk wat betreft stikstofbeleid natuurlijk met elkaar een totaalpakket willen hebben dat werkt. Dat betekent dat je ook onder de streep erop uit moet komen dat het optelt tot voldoende. Dat is natuurlijk een van de redenen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

dat je tegen de provincies zegt: dit zijn de kaders en daarbinnen staan we open voor heel, heel erg veel verschillende dingen. Volgens mij is dat het gesprek dat je met elkaar hebt. Als je dat niet op die manier zou doen, dan denk ik dat je dan in 2028 nog een keertje begint met met elkaar nadenken over: is het nou wel voldoende, want we komen er eigenlijk niet uit? Dan krijg je dus die vertraging waar de heer Flach op doelde.

De heer **Flach** (SGP):
Het is geen begroting, hè. Het is niet van: het telt op en onderaan de streep moet het voldoende zijn. De gebieden in Nederland zijn totaal verschillend. Een Natura 2000-gebied, de Biesbosch, heeft een heel andere stikstofgevoeligheid dan de Veluwe, om maar wat te noemen. Er zijn ook gebieden in Nederland waar de doelen misschien al wel gehaald zijn of waar je de doelen überhaupt niet haalt als alle boeren zouden stoppen, omdat het daar veel meer om natuurherstel, aanpassing van de bodemgesteldheid of hydrologie gaat. Juist door generiek en landelijk zo'n soort begrotingsaanpak te kiezen, waarmee je zegt dat je onderaan de streep zo veel kiloton moet halen, want dan zou het in Nederland goed gesteld zijn met de natuur, ga je voorbij aan de gebiedseigen specifieke omstandigheden en de totaal verschillende drukfactoren per Natura 2000-gebied. Je zegt dan met de mond dat je kiest voor een gebiedsgerichte aanpak. Met de daad stop je er straks in de wet dan een generieke doelstelling in en dan gaat het wel weer goed met de natuur. Ga er als rechter maar aan zitten, zou ik zeggen. Ik ben dus zeer bezorgd dat dit juist niet gaat leiden tot vergunningen.

De **voorzitter**:
U heeft nog een interruptie van de heer Koorevaar. Nogmaals, graag korte vragen en korte antwoorden.

De heer **Koorevaar** (CDA):
We hadden net ook even een kort interruptiedebatje, dat ging toen over het additionaliteitsplan. Dat bepaalt uiteindelijk wat de drukfactor is per Natura 2000-gebied die je aan moet pakken om de vergunningverlening weer los te krijgen. Dat is ook nieuw beleid in die zin van de Rijksoverheid. Is de heer Flach daar wél voor?

De heer **Flach** (SGP):
Als ik de vraag goed begrijp, was dat precies wat ik zei.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik stel de vraag omdat u net zei dat er allerlei nieuw beleid bij komt vanuit de Rijksoverheid. Maar met dit beleid bent u blij, begrijp ik dat zo goed?

De heer **Flach** (SGP):
Ik zou blij zijn met beleid dat echt in het gebied de sleutel voor de oplossing legt en zegt: dit is het Natura 2000-gebied met het effectgebied; daar moet dit gebeuren en als we dat kunnen borgen, hebben we daarmee de additionaliteit aangetoond en kan de vergunningverlening op gang komen. Dat is totaal iets anders dan zeggen: er moet landelijk 42% tot 46% stikstofreductie komen, dan gaat het goed met de natuur en komt de vergunningverlening op gang. Het zijn echt twee verschillende werkelijkheden.

De **voorzitter**:
Vervolgt u uw termijn, meneer Flach. Hoever bent u daarmee?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Flach** (SGP):
Geen idee, voorzitter. Ergens in het midden. Ik wilde beginnen aan het blokje natuurherstel.

Natuurherstel moet prioriteit krijgen, ook wat betreft de inzet op natuurbeheer. Hoe zien we dit terug in het voorliggende fonds? Het PBL constateerde dat er een financieringstekort is voor het reguliere natuurbeheer. Er komen extra middelen beschikbaar, maar in hoeverre wordt het tekort gedekt? Hoe worden terreinbeherende organisaties daarbij verplicht om de noodzakelijke maatregelen en het noodzakelijke beheer uit te voeren? Hoe wordt er gezorgd voor een sluitende beoordeling en registratie van genomen maatregelen?

In 2027 wordt 46 miljoen extra geïnvesteerd in natuurherstel en beheermaatregelen, niet alleen in stikstofgevoelige natuurgebieden, maar ook in gebieden met een opgave voor de Natuurherstelverordening. Er zijn tientallen gebieden, dus dan blijft er per gebied niet zo heel veel over. Waarom wordt hier niet meer in geïnvesteerd? Gaat een deel van het zoneringsbudget ook naar natuurherstel in de gebieden zelf?

In 2027 komt 16 miljoen euro beschikbaar voor de monitoring van de Natuurherstelverordening. 16 miljoen euro, alleen maar om te kíjken welke herstelmaatregelen in het Natuurplan moeten worden opgenomen? Dat klinkt als geldverspilling. Graag opheldering.

Voorzitter. Ik heb het vaker gezegd: als je de boer opgaat, sta je versteld van de mogelijkheden voor de reductie van stikstofuitstoot. De kunst is om dit vakmanschap te erkennen, te benutten en financieel te steunen en te belonen, in de wetenschap dat gerealiseerde stikstofreductie de meest geborgde stikstofreductie is, meer geborgd dan de wettelijk opgeschreven reductie voor 2035. Op dit punt heb ik enkele vragen.

Verschillende managementmaatregelen zorgen voor stikstofreductie in zowel de stal als het veld. Even tussendoor: helaas gaat de gekozen bedrijfsemissienorm hieraan voorbij en zou deze dwingen tot dure stalaanpassingen. Dit moet echt anders, maar dat is voor een volgende keer. De mogelijkheden voor emissiereductie zijn divers. Het gaat om maatregelen in het voerspoor, het gebruik van middelen zoals Kopros, enzovoort. Onlangs was ik op werkbezoek bij Grassa. Met de innovatie daar wordt gras centraal geperst tot twee producten: eiwitrijk grassap, dat kan dienen als sojavervanger, en geperst gras zonder onbestendig eiwit, dat weer aan de koeien gevoerd kan worden, met, tot mijn verbazing, tientallen procenten minder ammoniakuitstoot. Deze ondernemer, inmiddels trouwens volop aangevuurd vanuit provincies, wil opschalen. Wat nou jammer is: Invest-NL, dat bij uitstek hierin zou kunnen investeren, laat het afweten. Waar kan deze ondernemer op basis van het voorliggende fonds op rekenen, niet over één of twee jaar, maar op 1 januari?

De **voorzitter**:
Er is heel even een interruptie van mevrouw Bromet. U bent aan uw 23ste interruptie toe.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, voorzitter, ik denk ook mijn laatste. Ik wil even enthousiast reageren. Ik heb Grassa ook gesproken, vorig jaar al, en heb ze ook in de begrotingsbehandeling genoemd.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Hartstikke leuk dat de SGP het ook een goed idee vindt.

De heer **Flach** (SGP):
Ik hoor zo veel euforie dat het me stimuleert om bij de begroting met een voorstel te komen. Ik heb me even laten voorrekenen wat er ongeveer nodig zou zijn voor dit bedrijf om in het hele land op te schalen. Je hebt het dan over nog geen 1 miljard. Daarmee zou je direct al zonder al te veel verdere inspanning 25% tot 30% stikstofreductie kunnen realiseren. Dat is dus echt laaghangend gras. Voorzitter. De SGP pleit al jaren voor meer investeringen in emissiereductie via stal- en managementmaatregelen. Waarom wordt dit vooral vooruitgeschoven? Voor 2037 staat slechts 33 miljoen euro in de boeken voor brongerichte verduurzaming, zoals voor eerder aangegane verplichtingen. Voor de subsidieregeling managementmaatregelen veehouderij staat voor komend jaar nog nul euro in de begroting. Op dit vlak kunnen sneller en veel meer meters worden gemaakt. Waar zijn de ambitie en het budget hiervoor? Soms bekruipt mij eerlijk gezegd het gevoel dat het ministerie vooral minder dieren wil en dat alles wat dit in de weg staat, tegengewerkt wordt. Ik hoop dat de minister dat gevoel bij mij kan wegnemen. Er is eerder 600 miljoen euro beschikbaar gesteld voor de subsidieregeling extensivering melkveehouderij. Ik begreep dat er rond de 1% is aangevraagd. Wat is het perspectief voor deze regeling?

Voorzitter. Ik ga zo ongeveer richting een afronding, naar het langetermijnperspectief voor boeren. Het kabinet schrijft dat het tot 2035 financiële ondersteuning biedt voor boeren. Tot 2035. Maar dan zouden juist de bedrijfsemissienormen en gve-norm ingaan en krijgen veel bedrijven een behoorlijke klap. Wil het kabinet werkelijk dat boeren het daarna financieel zelf maar uit moeten zoeken? Is de grote adder onder het gras dat de staatssteunregels het steunen van bedrijven om aan normen te voldoen niet toelaten? Dat hoor ik namelijk op andere beleidsterreinen ook regelmatig. Het kan niet zo zijn dat we normen invoeren die dure stalaanpassingen vragen, inkomstenverlies met zich meebrengen of investeringen in de grond vergen, en dan de boerengezinnen in de kou laten staan. Graag opheldering.

Er zijn verschillende boeren die op afzienbare termijn willen stoppen en geen opvolger hebben. Wordt er gekeken naar financiële steun en afspraken met deze boeren om de stopdatum naar voren te halen en het stoppen zeker te stellen, zodat je dit alvast in kunt rekenen?

Ik had ook nog iets willen zeggen over dierwaardige veehouderij, maar ik heb daar in een interruptie al iets over gezegd. Dan sluit ik af met het laatste blokje, dat gaat over fiscale gevolgen. Aan de financiële kant van het stikstofdossier zitten ook fiscale componenten. Dan heb ik het niet alleen over de fiscale investeringsreserve die er moet komen; ik doel ook op de gevolgen van de komende maatregelen. Wat betekent de waardedaling van gronden en eventuele compensatie? Wat betekent een lagere stalbezetting voor afschrijving? Kan de verkoper van stikstofruimte bij salderen een herinvesteringsreserve vormen? Wat betekent omschakeling voor de toepassing van de bedrijfsopvolgingsregeling en de overdrachtsbelasting? Om als ondernemer goede keuzes te maken, moeten de fiscale gevolgen duidelijk zijn. Wil de minister samen met zijn collega Eerenberg, op het moment dat hij daar weer wat meer tijd voor heeft, in overleg met agrarisch fiscalisten de Kamer informeren over de fiscale gevolgen van het stikstofpakket?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Tot zover.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Voorzitter. Wie door Nederland rijdt, ziet overal het werk van onze boeren. Mensen komen van over de hele wereld naar Nederland toe om dat prachtige werk te aanschouwen en ervan te leren. Koeien in de wei, akkers waarop ons voedsel groeit: Nederland is een prachtig land. En dat prachtige landschap wordt onderhouden door boeren, vaak al generatieslang. Maar achter die prachtige wereld zit ook nog een heel ander verhaal, want achter ieder boerenbedrijf zit nog een hele andere wereld. Het is niet alleen de boer en zijn gezin, vaak ook nog met opa en oma en kinderen, die er zijn dieren houdt of er zijn gewas op laat groeien. Er is ook nog de loonwerker die er zijn brood verdient, de dierenarts, de monteur, de leverancier en de transporteur.

Het is niet alleen een wereld van mensen die er hun brood mee willen verdienen. Het gaat nog veel verder dan dat. Veel boeren zijn actief in het verenigingsleven, doen vrijwilligerswerk en zijn op allerlei manieren betrokken bij hun dorp. Ze stellen hun weiland beschikbaar voor evenementen. In de winter vegen ze de kleine weggetjes, waar de gemeenten of provincies niet komen met strooiwagens, schoon van sneeuw. Ze trekken vastgelopen auto's uit de modder. Ze halen snoeihout uit het bos voor de paasvuren. Ze hielpen afgelopen zomer de brandweer bij het blussen van natuurbranden. Ze hebben vaak boerderijwinkels, een boerderijcamping, een agrarische kinderopvang of een zorgboerderij. Kortom, boeren en tuinders zijn de spil van de samenleving.

Onze boeren zijn dus niet alleen voedselproducenten. Ze zijn onderdeel van het sociale en economische fundament van het Nederlandse platteland. Als een boerenbedrijf stopt, verdwijnt er veel en veel meer dan een onderneming alleen. Dan verdwijnt er werkgelegenheid. Dan verdwijnt er kennis die van generatie op generatie is overgedragen. Uiteindelijk verdwijnt ook de ziel van het platteland.

Voorzitter. Dat is de werkelijkheid waar we vandaag over spreken. We spreken niet alleen over begrotingsartikelen of subsidieregelingen; we spreken over de toekomst van onze landbouw en bovenal die van ons prachtige platteland. Daar is BBB mede voor opgericht. Laat ik nogmaals benadrukken: Nederland heeft een sterke agrarische sector nodig voor een sterk en leefbaar platteland, voor de voedselzekerheid, voor onze economie en bovenal voor de leefbaarheid van onze dorpen en regio's. Dat betekent zeker niet dat we alles maar bij het oude moeten laten, want boeren weten als geen ander dat hun bedrijf voortdurend moet veranderen. De maatschappij is nou eenmaal veranderlijk en vraagt ook steeds weer wat anders. Dat vertaalt zich door in de politiek. Maar veranderen kan alleen als je weet waar je aan toe bent, als je kunt investeren en als je erop kan vertrouwen dat de overheid niet iedere paar jaar de spelregels verandert. Ook dat staat vandaag centraal.

Voorzitter. Het vorige kabinet heeft geprobeerd om een andere richting in te slaan, ver weg van een aanpak waarin vooral beperkingen voor alle boeren centraal stonden en het geloof was dat je de staat van de natuur vooral kon sturen door te sturen op het reduceren van stikstof en het halveren van de veestapel. Het vorige kabinet werkte aan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

een koers waarin meer nadruk kwam te liggen op doelsturing, innovatie, haalbaarheid, betaalbaarheid en uitvoerbaarheid. De nadruk lag op een koers waarmee daadwerkelijk werd ingezet op het lostrekken van vergunningverlening en waarbij tegelijkertijd genoeg perspectief was voor alle boeren die door wilden gaan. Ik zal niet beweren dat het vorige kabinet direct een oplossing had voor alle problemen die speelden. Dat kon ook niet door de jarenlange puinhoop die de kabinetten-Rutte samen met CDA en D66 hadden gecreëerd. Een containerschip kun je ook niet direct laten keren. Dat heeft tijd en zorgvuldigheid nodig.

Er werd wel gewerkt aan een fundamenteel andere benadering, waarin niet de vraag centraal stond hoeveel meer regels we een boer kunnen opleggen, maar de vraag welk resultaat we willen bereiken en hoe een ondernemer daaraan kan bijdragen. Dat was ook de opdracht die we van de kiezer hadden meegekregen: een fundamenteel andere koers. BBB heeft in het vorige kabinet de bal op de stip gelegd. Het is nu aan deze minister en deze Kamer om die bal in het doel te schieten, maar dan moeten we nu niet eerst weer de doelpalen verzetten en de spelregels van het spel veranderen. Maar dat is precies wat er wel gebeurt. Ik maak me daar wel zorgen over. Want als we kijken naar het pakket dat nu voorligt, zien we opnieuw landelijke normen, vergaande beperkingen en ingrijpende gevolgen voor de bedrijfsvoering van duizenden boeren. Experts waarschuwen al: bijna geen boer kan aan al die regels voldoen. Wat is dan het gevolg? Vee inleveren, vergunningen intrekken of noodgedwongen stoppen.

Voorzitter. Een gigantische kaalslag op het platteland is aanstaande. Er komt een norm voor grootvee-eenheden per hectare, dus voor hoeveel koeien je mag houden per hectare. Er komt een ammoniaknorm gekoppeld aan fosfaatrechten. Er komt een landelijk …

De **voorzitter**:
U heeft even een interruptie van meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik kan me veel voorstellen bij de zorgen die mevrouw Van der Plas verwoordt, maar tegelijkertijd kiest het kabinet ervoor om wel te vertrekken vanaf — hoe zal ik het zeggen? — de doelpalen die door het vorige kabinet en de vorige minister, minister Wiersma, zijn neergezet, namelijk vanaf die generieke reductie van 42% tot 46%, waar ik veel vragen bij heb, en de koppeling van een bedrijfsspecifieke norm aan fosfaatrechten. Ik heb het dus expliciet niet over de precieze hoogte van die norm, want daar kunnen we het over hebben. Dat zijn lijnen die zijn ingezet door het vorige kabinet. Daarmee heeft het kabinet waar BBB aan deelnam heel erg gekozen voor de solidariteitsbenadering: we doen iets meer en we zijn iets minder effectief, maar we gaan in het hele land via doelsturing aan de slag met emissiereductie en andere zaken. Ziet mevrouw Van der Plas daar ook nadelen aan? Kunnen we niet beter optimaliseren tussen deels wat je in de gebieden doet en deels wat je landelijk doet? Want als je vertrekt vanuit 42% tot 46% en hoge bedrijfsspecifieke normen, kan je iedereen op hoge kosten jagen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, dat vind ik zeker. Die discussie hebben we ook gehad in de vorige coalitie. De heer Grinwis weet als geen ander hoe het werkt als je in de coalitie zit. Zijn voormalige partijleider heeft het meloenenslikken genoemd. Zo ver wil ik niet gaan in de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

beeldspraak. Ik ben een beelddenker, net zoals heel veel mensen, en ik vind dat een afschuwelijk beeld. Maar het vorige kabinet heeft ook ingezet op haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar. Als wij nu kijken naar wat experts zeggen en naar wat uit onderzoeken blijkt — het PBL noemt ook een aantal zeer kritische punten bij wat er nu voorligt — dan zien we dat het voor bijna geen boer haalbaar, betaalbaar dan wel uitvoerbaar is. Dat is precies waar wij ook op zitten. Wat die landelijke normen betreft, ben ik ook veel meer voor gebiedsspecifiek, zoals ook de heer Grinwis zei. De heer Flach zei het ook: geen gebied is hetzelfde; elk gebied is weer anders qua bodem en qua samenstelling. Alles is anders. De Krimpenerwaard is niet de Peel. Dus ja, daar ben ik ook voor. Maar goed, ik zal de heer Grinwis de discussies die wij daarover in onze vorige periode hebben gevoerd, besparen. Het belangrijkste is: haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar.

De **voorzitter**:
Eerst mevrouw Den Hollander en daarna mevrouw Podt.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
In aanvulling op de interruptie van de heer Grinwis: het was inderdaad de BBB die met die 42% tot 46% kwam, omdat dat was wat de sector kon dragen. Dat betekent dus dat het uitvoerbaar en haalbaar is, want anders kan de sector het niet dragen. Ik ga ervan uit dat het dan ook nog betaalbaar is. Wat is er dan sinds die tijd veranderd als het nu niet meer haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar is?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Laten we vooropstellen dat je van die 42% tot 46% ook ongeveer 15% kan aftrekken vanwege de reductie die al is behaald. Dat is ook in de vorige coalitie heel duidelijk benoemd. Uiteindelijk houd je dus 30% tot 35% over of misschien iets minder reductie. Nogmaals, ik zal u alle discussies besparen. Wij zaten in een coalitie. Kijk, als het aan de BBB-fractie had gelegen, was er überhaupt een heel andere benadering gekomen. Wij zijn het ook totaal niet eens met het idee dat de natuur op instorten staat. Wij willen dat er daadwerkelijk gekeken wordt naar de staat van de natuur. Wij hebben ook altijd gezegd: er is geen stikstofprobleem; er is een stikstofwetprobleem. Wat er nu veranderd is, zeg ik tegen mevrouw Den Hollander via de voorzitter, is dat wij gewoon in veel onderzoeken zien, en ook in wat het PBL, het Planbureau voor de Leefomgeving, heeft gezegd en in het onderzoek van FLINT, dat dit beleid gewoon heel veel boeren echt letterlijk de kop gaat kosten. Daar maken wij ons echt zorgen over.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Wat er volgens mij veranderd is, is dat BBB niet meer in het kabinet zit. Op het moment dat BBB in het kabinet zit, zegt zij dat 42% tot 46% haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar is. Op het moment dat BBB niet meer in het kabinet zit, zegt zij: nou, dit is echt het slechtste dat je kan bedenken en het moet volledig anders. Dat is best bijzonder. Dat laat ook zien hoe moeilijk het is om verantwoordelijkheid te nemen. Dat blijkt dan wel. Het zou best helpen als BBB het verantwoordelijkheidsgevoel dat zij toen wel had, af en toe iets meer laat zien en niet allemaal sprookjes zou vertellen over dat het helemaal niet slecht gaat met de natuur, want er is toch echt voldoende wetenschappelijk bewijs dat dat echt onzin is.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Volgens mij heeft mevrouw Den Hollander mij niet horen zeggen dat het allemaal bagger is en dat er helemaal niks hoeft te gebeuren. Dat heb ik totaal niet gezegd. Sterker nog,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

ik zeg: boeren weten zelf als geen ander dat zij moeten meebewegen — dat doen zij namelijk al eeuwen — en moeten bekijken hoe het nog beter kan. Dat is logisch. De grond is van een boer. Die wil die aan zijn kinderen doorgeven, aan volgende generaties. Het is dus gewoon volstrekte onzin. Ik heb ook niet gezegd dat de natuur niet in slechte staat is. Er zijn inderdaad gebieden waar het beter kan met de natuur. Zeker. Ik heb het nog nooit gezegd. Nee, ik heb gezegd: ik geloof er niet in dat de natuur op instorten staat, dat dé natuur op instorten staat. Ten eerste hebben we een gemaakte natuur, dus een maakbare natuur. Wij werken heel veel met modellen. Volgens mij wil de VVD ook graag dat we uitgaan van de daadwerkelijke staat van de natuur en niet van een modellenwerkelijkheid. Volgens mij zijn we het daarover eens, toch?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Het klopt wat mevrouw Van der Plas zegt. Ik ben het best eens met een heleboel dingen die mevrouw Van der Plas zegt. We moeten kijken naar de daadwerkelijke staat van de natuur en ervoor zorgen dat we een sterk en strategisch economisch verdienmodel op het platteland houden. Dat delen we allemaal, maar de manier waarop het door de BBB benaderd wordt en de negativiteit … Mevrouw Van der Plas zou haar eigen inbreng tijdens het commissiedebat Natuur nog eens moeten terugluisteren. Daar werd letterlijk gezegd: we moeten stoppen met zeggen dat het slecht gaat met de natuur. Ik begrijp niet dat dat nu ontkend wordt. Misschien is het goed als u uw eigen inbreng nog eens terugkijkt. Het is natuurlijk hartstikke mooi om dat heel hard te roepen als dat past in een socialmediacampagne, maar het is ook goed om verantwoordelijkheid te nemen en te zeggen: we hebben een enorme opgave met elkaar; hoe kunnen we die zo goed mogelijk invullen?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Sorry, hoor. Goed voor een socialmediacampagne? Ik zit hier niet om socialmediacampagnes te voeren. Ik zit hier om goed te zorgen voor Nederland en om goede dingen te doen. We kunnen het hier inhoudelijk allemaal met elkaar eens en oneens zijn. Daarom hebben we ook een debat. Wat mevrouw Den Hollander nu aanroept, vind ik een beetje een rare figuur. Dat is volgens mij ook helemaal niet nodig voor dit debat. Ik heb gezegd dat we moeten stoppen met zeggen dat het slecht gaat met dé natuur. We moeten stoppen met zeggen dat het slecht gaat met dé natuur in zijn geheel, want dat is gewoon niet zo. Er zijn delen in Nederland en delen van Natura 2000-gebieden waar het goed gaat, ondanks een hele grote stikstofoverbelasting. Dat heeft ook met hydrologie, met natuurbeheer en met het klimaat te maken. In droge jaren gaat het slechter met de natuur dan in natte jaren. Dat zijn gewoon feiten. Ik heb gezegd dat we moeten stoppen met zeggen dat het slecht gaat met dé natuur als geheel. Dat lijkt me vrij simpel.

Mevrouw **Podt** (D66):
Mevrouw Van der Plas heeft de afgelopen week een aantal keer het rapport van de Ombudsman aangehaald. Hij heeft allerlei boeren gesproken over hoe zij naar het beleid van de afgelopen tien jaar hebben gekeken. Een van de dingen die de Ombudsman zei, is dat hij erg kritisch is op de grilligheid van het beleid. Ik denk ook dat dat terecht is. Je kunt heel verschillend denken over wat je precies zou willen doen, zoals mevrouw Van der Plas net zei. Zij zegt: ik wil het liever gebiedsspecifiek doen. Prima. Maar de Ombudsman was onder meer ook heel kritisch op het volgende. Onder Rutte IV is 24 miljard uitgetrokken. In het beleid van de BBB ging er 20 miljard weg. Dat hebben we nu weer teruggehaald. Vindt mevrouw Van der Plas het feit dat je dat geld weer van tafel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

haalt ook een voorbeeld van de grilligheid van het beleid?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
We komen nu terug op een discussie die we al veel vaker hebben gevoerd. We hebben gezien dat van het voormalig transitiefonds zo veel mogelijk boeren werden uitgekocht. Er werd 7,4 miljard uitgetrokken voor het uitkopen van boeren en 6,9 miljard voor grondopkoop. Er is te weinig geld uitgetrokken dat rechtstreeks op het boerenerf terechtkwam. Dat was ons grote bezwaar. Wat betreft de provincieplannen: voor alles wat de provincies moesten of wilden doen voor natuurherstel en stikstofreductie was 60 miljard nodig. Wij hebben altijd gezegd dat dit transitiefonds een duizenddingendoekje was. Daar hebben we uitgebreide debatten over gevoerd. Meerdere partijen waren die mening toegedaan. Iedereen kon er wat uithalen. Wij hebben er in de vorige coalitie voor gekozen om hier veel gerichter en structureler geld voor uit te trekken. Ik vind het prima om die discussie helemaal opnieuw te voeren, maar wij hebben daar destijds al onze argumenten voor gegeven. 7,4 miljard voor het uitkopen van boeren en 6,9 miljard voor het aankopen van grond. Dan praat je over bijna 14 à 15 miljard euro.

De **voorzitter**:
Mevrouw Podt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Er ging te weinig geld naar het boerenerf, naar structureel agrarisch natuurbeheer en naar daadwerkelijk natuurbeheer in het algemeen.

Mevrouw **Podt** (D66):
De reden dat ik het opbreng, is natuurlijk dat het rapport van de Ombudsman een reden is om het er wel weer even over te hebben. Het lastige is natuurlijk, nogmaals, het volgende. Je kunt heel verschillend denken over welk beleid je wilt voeren en ook wat je met dat geld zou willen doen. Maar als mevrouw Van der Plas zegt "ik ben voor een gebiedsspecifieke aanpak", dan denk ik dat je hoe dan ook ondersteuning nodig hebt voor boeren om die stappen te kunnen zetten, ook binnen zo'n gebiedsproces. Dus ik begrijp gewoon niet dat als je aan de knoppen zit of aan de knoppen hebt gezeten, je nu, achteraf, niet zegt: hm, dat hadden we dan misschien toch anders kunnen besteden. Dan hadden we dus inderdaad wat minder grilligheid van bestuur gehad.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het rapport van de Ombudsman gaat verder dan dat. Nogmaals, wij hebben het er uitgebreid over gehad, ook bij het debat over het transitiefonds. De bezwaren die wij hadden, heb ik net ook opgenoemd. En ik zal zeker niet ontkennen dat wij ... Als wij het hebben over dé overheid, dan hebben wij het over beleid dat jaren geleden al in gang is gezet. Met de stikstofwet bijvoorbeeld is een grote fout gemaakt. Daar hebben we heel veel mensen enorm veel leed mee aangedaan. Dat heeft heel veel onduidelijkheid gegeven; daarbij zijn heel veel spelregels tijdens de wedstrijd veranderd. Ik ben niet te laf om te zeggen ... Ik zeg niet dat wij alles helemaal fantastisch goed hebben gedaan en dat alle anderen fouten hebben gemaakt, maar ik wil er wel voor waken dat we weer dezelfde kant op gaan en nu heel veel geld beschikbaar gaan stellen ...

De **voorzitter**:
Rondt u uw antwoord af.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Voorzitter ...

De **voorzitter**:
U heeft nog een hele hoop ...

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het spijt mij wel. Ik heb mij héél erg ingehouden met de interrupties vanwege de tijd. We hebben het hier over heel ingewikkelde materie ...

De **voorzitter**:
Zeker.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
... en we hebben het hier over wetgeving. Op een uitgebreide en terechte vraag van mevrouw Podt wil ik gewoon goed kunnen antwoorden. U komt er constant doorheen met: komt u tot een afronding. Ik vind dat wij hierover een hele goede, intensieve en inhoudelijke discussie moeten kunnen voeren.

De **voorzitter**:
Zeker. U heeft ook mij besteld om de tijd een beetje te bewaken en u heeft ook nog een hele hoop spreektijd. Ik zou zeggen: de antwoorden compact, de vragen compact en dan komen we volgens mij ook aan het eind richting een moment dat de minister goed kan antwoorden. Dan kunt u daar ook zeker nog op interrumperen. Volgens mij is er dus genoeg ruimte om goed met elkaar van gedachten te wisselen. Zo nu en dan herinner ik u eventjes aan de tijd.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik ben mij zeer bewust van die tijd. Dat is ook de reden dat ik weinig interrupties heb gepleegd. Dat heb ik gedaan om de snelheid erin te houden. Nu er inhoudelijke vragen aan mij worden gesteld, waar we het op sommige punten mee oneens zijn, vind ik dat ik daar ook goed mijn verhaal over moet kunnen doen. Dit is wetgeving, dus dit is wel belangrijk. Dat wil ik er wel even bij zeggen. Dit helpt ook niet, want nu is alles onderbroken. Dus ga ik mevrouw Podt vragen: heeft u voldoende antwoord gekregen of kunt u de vraag opnieuw stellen, zodat ik opnieuw kan beginnen?

Mevrouw **Podt** (D66):
Nou, laten we het dan zo zeggen: ik ben blij dat mevrouw Van der Plas misschien een heel klein beetje in haar ziel heeft laten kijken, in de zin van "niet alles is goed gegaan". Ik denk dat het helpt als we dat allemaal af en toe een keertje toegeven. Dat is heel prettig. Ik heb dat natuurlijk ook weleens eerder gedaan.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Overal in de wereld waar mensen werken, worden fouten gemaakt. Ik vind dat iedereen elkaar daarop moet kunnen aanspreken. Dat doet mevrouw Podt nu bij mij. Laten we even vooropstellen dat ik niet heb gezegd dat wij alles fout hebben gedaan. Dat heeft mevrouw Podt ook niet gezegd. Nee, maar dat wil ik even gemarkeerd hebben. Ik wil alleen ... Weet je, alles is bewegend. Als ik naar het verleden kijk, kunnen we met elkaar vaststellen dat onder andere met die stikstofwet er wel gewoon hele grote fouten zijn gemaakt, waardoor de PAS-melders bijvoorbeeld nu echt in de knel zitten.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Ik ga door waar ik was gebleven; dan maak ik het kort af. Ik wil voorkomen dat we nu weer heel veel geld gaan uitgeven, terwijl we niet eens weten of er een vergunningverlening loskomt. We hebben het hier wel over belastinggeld. 20 miljard euro belastinggeld, dat wordt opgebracht door de mensen thuis. Ik vind dat we daar heel zorgvuldig mee moeten omgaan en we ook moeten kijken of boeren dan inderdaad dat perspectief hebben; kunnen boeren dan inderdaad blijven? Dat is waar ik kritisch op ben.

Kan ik verder? Ja? Dank u wel.

Voorzitter. Ik was gebleven bij het aantal koeien per hectare. Dan hebben we nog de ammoniaknorm, gekoppeld aan fosfaatrechten, een landelijk uitgangspunt voor zonering, en zelfs de mogelijkheid van een generieke korting op productierechten. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft gezegd dat zo'n gedwongen krimp van de veestapel 30% tot 40% van het aantal boeren de kop gaat kosten. Op mijn vraag aan het Planbureau voor de Leefomgeving, het PBL, wat dit dan betekent voor al die bedrijven om de boer heen, was het antwoord hetzelfde, een-op-een: ook 30% tot 40%. Dan denk ik: dan zijn we toch helemaal knettergek geworden? De treinramp wordt aangekondigd en de trein gaat toch rijden. Ik vind dat onvoorstelbaar.

Dat roept bij BBB de vraag op of we hiermee niet terugkeren naar een aanpak waarvan we eerder hebben gezien hoeveel maatschappelijke onrust die kan veroorzaken. We herinneren ons allemaal de boerenprotesten, niet alleen in 2019, maar ook in 2022 en afgelopen jaar weer. Er waren trekkers in Den Haag en er was een diepe vertrouwensbreuk tussen boeren en de overheid, waarover de heer Remkes schreef dat hij "de wanhoop in de ogen van redelijke mensen zag". De Nationale Ombudsman zei daarvan dat boeren groot leed is aangedaan. Niemand is erbij gebaat dat we opnieuw in zo'n situatie terechtkomen.

Daarom is mijn eerste vraag aan de minister: beseft de minister hoeveel onzekerheid zijn plannen opnieuw veroorzaken? Kan hij uitleggen welk deel van die plannen die onrust veroorzaakt? Kan hij dan per onderdeel uitleggen of die onrust terecht is en, zo nee, waarom niet terecht? Hoeveel ruimte is er nog om op onderdelen van zijn pakket aanpassingen door te voeren om het beleid in ieder geval haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar te maken, zoals in het vorige kabinet is afgesproken, om zo perspectief terug te brengen voor boeren? Of is het pakket zoals het er nu ligt het eindpakket? Kan de minister daarbij ingaan op de rol van PRO? Want PRO heeft gedreigd alle steun in te gaan trekken als er maar iets in het pakket wordt afgezwakt. Ik heb mevrouw Bromet in dit debat horen zeggen: nee, maar we willen het wel als er een verbetering is, dus als het geen afzwakking is. Ik hoor graag hoe de minister hierover denkt.

Voorzitter. Ik sla omwille van de tijd even een paar dingetjes over. Ik heb nog wel even een vraag over de werking van een fonds. Ik had het er eerder vandaag ook al over: als er een onderbesteding is, dus als er geld van de begrote middelen aan het eind van het jaar niet uitgegeven is, zijn niet de standaardregels van toepassing dat de middelen teruggaan in de algemene pot. Het geld blijft dus alleen maar beschikbaar in een fonds, maar je moet wel met de minister van Financiën onderhandelen om het geld alsnog beschikbaar te krijgen. Kan de minister dit bevestigen? Kan hij dan bevestigen dat de minister van Financiën ook nee kan zeggen? Als dat gebeurt, wat gebeurt er dan?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Voorzitter. Nogmaals, 20 miljard is een enorm bedrag. Gezien de net genoemde vragen, vraag ik ook aan de minister: gaat dit fonds, dat formeel dus een niet-bestaand fonds is, er daadwerkelijk voor zorgen dat de vergunningverlening weer op gang komt, terwijl er voldoende toekomstperspectief blijft voor boeren die willen blijven? Kunnen alle boeren die willen blijven daadwerkelijk blijven? Is de minister het met BBB eens dat het beleid haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar moet zijn? Is de minister het met BBB eens dat nieuwe doelen en maatregelen nooit mogen leiden tot een praktijk waarin boerenbedrijven moeten sluiten omdat de doelen en maatregelen onhaalbaar, onbetaalbaar of onuitvoerbaar zijn? Is de minister het met BBB eens dat taken gevolgd moeten worden door knaken?

Voorzitter. Zoals eerder gezegd bevat de begroting van LVVN voor het jaar 2027 twee nieuwe artikelen: artikel 25, waaruit de maatregelen worden gefinancierd, en artikel 26, ten aanzien van het reserveren van nog niet uitgewerkte middelen. Het fonds is daarmee geen afzonderlijk wettelijk begrotingsfonds. De Kamer controleert de uitgaven via de reguliere LVVN-begroting. Geld dat niet wordt uitgegeven, blijft door deze constructie gewoon beschikbaar. Maar "beschikbaar" is nog niet besteed geld. Voor de periode van 2027 tot en met 2031 staat ongeveer 11 miljard euro op de fondsartikelen. Voor BBB is het onvoldoende duidelijk hoe die 11 miljard in de begroting precies aansluit op de verdeling die het kabinet eerder heeft aangekondigd. Daarom vraag ik de minister om een volledig meerjarig overzicht, niet alleen tot 2031 maar tot en met 2035. Per maatregel wil ik graag weten hoeveel geld er is gereserveerd en hoe die miljarden worden onderverdeeld.

Ik wil ook weten hoeveel geld daadwerkelijk terechtkomt bij boeren. Hoeveel gaat er bijvoorbeeld naar de investeringen op het erf, naar stalaanpassingen, naar innovatie? Hoeveel geld gaat er naar het afwaarderen van de grond? Hoeveel geld gaat er naar uitkoopregelingen? Hoeveel geld gaat er naar onderzoek, advies en uitvoering? Hoeveel geld gaat naar zaken die niets met het boerenerf te maken hebben?

Over de uitkoopregelingen en het afwaarderen van grond heb ik nog wat specifiekere vragen. Laat ik beginnen bij de uitkoopregelingen. BBB vindt elke boer die stopt er een te veel. Het liefst geven we helemaal niks uit aan het uitkopen van boeren, want wij vinden dat boeren moeten kunnen blijven boeren. Maar als een boer zelf wil stoppen, moet vooropstaan dat de beëindiging echt vrijwillig is, bijvoorbeeld als er geen opvolger te vinden is. Ik hoor graag van de minister wat de uitkoopregelingen die er de afgelopen jaren waren, hebben gedaan voor de stikstofruimte. Hoeveel stikstofruimte is er vrijgekomen? Waar is deze stikstofruimte naartoe gegaan? Hoeveel stikstofemissiereductie heeft er door de uitkoopregelingen plaatsgevonden? Hoeveel heeft dit in totaal al gekost?

Dan nog een specifieke vraag over het afwaarderen van de grond. Ook daar heb ik zorgen over, vooral over de gevolgen voor onze boeren van de voorgenomen zoneringen, de generieke gve, het aantal koeien per hectare en de ammoniaknorm. Want we hebben het hier wel over hún grond, hún bedrijf en hún toekomst. De overheid trekt straks een lijn op de kaart en ineens mag een boer veel minder met zijn eigen grond, grond die misschien al generaties in de familie is, waar jarenlang keihard voor is gewerkt en waar gigantisch veel in is geïnvesteerd. Die grond kan daardoor in één klap een stuk minder waard worden. Dat is niet zomaar een tegenvaller, dat is het pensioen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

van die boer en de toekomst van zijn kinderen. Dat is de zekerheid van zijn gezin. Vaak is het ook het onderpand waarmee een heel bedrijf is gefinancierd. Er zit 20 miljard euro in het nog niet bestaande stikstoffonds. Daarvan is 9 miljard bedoeld voor een gebiedsgerichte aanpak. Maar daar moeten ook al die andere maatregelen uit betaald worden: boeren uitkopen, bedrijven verplaatsen en extensiveren. En dan moet de schade aan de grond en de bedrijven ook nog vergoed worden.

Mijn vragen aan de minister. Hoe denkt de minister dat überhaupt allemaal te kunnen betalen? Hoeveel geld moet er nog bij voordat dit allemaal is geregeld? Kan de minister dit uitleggen aan de mensen thuis die hun energierekening niet meer kunnen betalen en aan mensen in de regio die over gammele bruggen en wegen moeten rijden? Daarvoor is geen geld beschikbaar. Kan de minister dit uitleggen aan de mensen thuis die dure boodschappen en dure benzine moeten kopen? Wat BBB misschien nog wel het meest boos maakt: we halen met al die miljarden en al die ellende voor boeren Nederland niet eens van het stikstofslot.

Voorzitter. Een korte vraag nog over afspraken met boeren. Ik hoorde een aantal mensen hier, maar ook de minister-president vrijdag, zeggen dat er afspraken waren gemaakt met boeren. Maar naar mijn weten is de minister nog steeds in gesprek. De plannen zijn weliswaar aangepast, maar is de minister nog steeds in gesprek met NAJK en LTO?

Voorzitter. Volgens de Algemene Rekenkamer zijn de ammoniakemissies uit de veehouderij tussen 2019 en 2025 met ongeveer 18% afgenomen. Maar hoeveel van die reductie heeft daadwerkelijk geleid tot juridisch beschikbare ruimte voor vergunningverlening, vraag ik de minister.

Ik wil van de minister graag het volgende horen. Hoeveel stikstofruimte is er beschikbaar in de verschillende stikstofbanken? Hoeveel daarvan kan daadwerkelijk worden gebruikt? Hoeveel vergunningen zijn er met die ruimte tot nu toe verleend? Wat voor vergunningen waren dat? Waren dat agrarische vergunningen of andersoortige vergunningen? Wat heeft de stikstofreductie gedaan voor het natuurherstel?

Voorzitter. BBB blijft voorstander van een juridisch houdbare generieke oplossing voor PAS-melders. Daarbij moeten ook de interimmers niet worden vergeten. BBB heeft altijd gepleit voor een generaal pardon. Daarover werd altijd gezegd dat dat echt niet kon. Inmiddels heeft Wageningen Universiteit een rapport uitgebracht met als titel Van verwarring naar verbinding. In dat rapport zie ik dat er een mogelijkheid wordt aangedragen om PAS-melders te voorzien van een generaal pardon en van een vergunning. Heeft de minister deze optie onderzocht? Kan hij hierop reageren?

Voorzitter. We zetten het leven van boerengezinnen op zijn kop en geven bakken met belastinggeld uit. Het platteland gaat er straks compleet aan; mark my words. Ondertussen blijft het onzeker of er straks weer vergunningen verleend kunnen worden. Daarom wil ik ook van de minister weten of hij eigenlijk wel heeft uitgerekend hoeveel minder waard de grond en de bedrijven van boeren worden door de zonering. Over hoeveel miljarden schade hebben we het dan? Hoeveel geld is er daadwerkelijk beschikbaar om die schade te vergoeden? Waaruit blijkt dat dat genoeg is? Krijgen boeren die gewoon willen blijven boeren hun volledige schade vergoed, ook als hun grond minder waard wordt en hun bedrijf daardoor in de problemen komt? Als dat niet zo

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

is, vindt de minister het dan werkelijk normaal dat boerengezinnen zelf moeten betalen voor de schade die de overheid met haar eigen regels veroorzaakt?

Voorzitter: Bromet

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik wil graag eerlijke antwoorden hierop van de minister. We hebben het hier namelijk niet over een paar cijfers op de begroting. We hebben het hier over mensen, over gezinnen die hun hele leven hebben gewerkt om iets op te bouwen. Zij krijgen door dit beleid te horen dat hun bezit minder waard is, dat hun bedrijf minder mag en dat hun toekomst onzeker wordt.

Voorzitter. Dan nog over de provincies en specifiek over de ruimte die de provincies zouden moeten krijgen voor maatwerk. Nederland is geen eenheidsworst. De Veluwe is niet hetzelfde als het Friese veenweidegebied. De Peel is niet hetzelfde als het Groene Hart. Daarom zijn maatwerk en een gebiedsgerichte aanpak noodzakelijk om beleid te maken dat uitvoerbaar is en kan rekenen op voldoende draagvlak. Het kabinet reserveert 9 miljard euro voor de gebiedsgerichte aanpak en zonering. Mijn vraag aan de minister is hoeveel daarvan daadwerkelijk onder regie van de provincies beschikbaar komt. Opnieuw vraag ik hoe die 9 miljard euro verdeeld wordt, maar dan onder de provincies. Wanneer wordt dat gecommuniceerd aan de provincies? Hoeveel vrijheid krijgen zij om het geld te besteden aan de maatregelen die volgens hun eigen analyses het meeste effect hebben?

Ik wil hier nadrukkelijk de provincie Fryslân benoemen. Die provincie heeft een eigen aanpak voor stikstofreductie en natuurherstel vastgesteld. Daarin wordt niet alleen gekeken naar stikstof, maar ook naar hydrologie en versnippering. Fryslân kiest voor aanvullende stikstofreducties in zones rond drie specifieke Natura 2000-gebieden, dus niet rond de dertien die de minister wil. Dat is nogal een verschil. Fryslân wil dezelfde doelen bereiken, maar kiest op basis van eigen gebiedsanalyses voor een andere aanpak. Fryslân vraagt daarom van het Rijk om ruimte voor maatwerk, met behoud van beschikbaarheid van rijksmiddelen. Dat vragen ook andere provincies. In de brieven van de minister staat echter dat het Rijk geen geld beschikbaar gaat stellen voor provinciale maatregelen die afwijken van de landelijke maatregelen. Waarom niet, vraag ik de minister. Waarom wil hij geen middelen beschikbaar stellen voor een maatwerkaanpak van provincies? Dat is juridisch net zo houdbaar, uitvoerbaar en ecologisch effectief.

Ik hoor graag wat provinciaal maatwerk in de ogen en in het beleid van de minister nu precies betekent. In de brief van 3 november staat namelijk dat de zonering van het Rijk alleen ingewisseld kan worden voor provinciaal maatwerk als ze hetzelfde doelbereik hebben. Wat betekent provinciaal maatwerk in het beleid van deze minister dan werkelijk? Want wie beoordeelt dat gelijkwaardige doelbereik? Welke criteria worden daarvoor gehanteerd?

Voorzitter. Dan nog even over de gve, het aantal koeien per hectare. Het kabinet wil in de melkveehouderij toewerken naar maximaal 2,6 gve per hectare in 2030, met een aantal tussenstappen. 2,6 gve klinkt misschien heel technisch, maar het kan voor een melkveehouder ingrijpende gevolgen hebben voor zijn bedrijfsvoering. Hij moet meer grond aankopen, grond die extreem schaars en extreem duur is, of minder dieren houden en zijn bedrijfsvoering op een andere manier aanpassen. Uit de antwoorden op

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

de feitelijke begrotingsvragen blijkt dat ongeveer een kwart van de melkveebedrijven in 2025 niet aan de voorgestelde norm van 2,6 gve per hectare voldeed. Daarom vraag ik de minister het volgende. Heeft de minister onderzocht wat er gebeurt wanneer duizenden bedrijven tegelijkertijd op zoek moeten naar extra grond? Wat doet dit met de grondprijzen en de financierbaarheid van deze bedrijven? Hoe verhoudt deze norm zich dan tot doelsturing? Want als een boer aantoonbaar zijn emissiedoelen haalt, waarom zou de overheid dan alsnog voorschrijven hoeveel dieren hij per hectare mag houden? In de openbaar gemaakte stukken naar aanleiding van een informatieverzoek dat mijn collega Vermeer voor de zomer deed na de eerste stikstofbrief van deze minister, wordt zelfs gesproken over een gve-norm van tussen de 2,1 en 2,6 gve. Ook dat is een van de redenen waarom BBB tegen zo'n gve-norm is, los van alle andere redenen. Je ziet dat de minister al een gve van 2,1 heeft overwogen. Door het instellen van een landelijke gve-norm geef je de minister een knop om aan te draaien. Het begint met 2,6, maar je weet niet waar het eindigt. In kwetsbare gebieden spreekt het kabinet bovendien over een gebiedsdoel van 1,5 gve per hectare. Hoe kun je dan nog spreken over perspectief voor boeren?

Voorzitter. Wij hebben nog meer zorgen. Het kabinet stelt voor om in de melkveehouderij in 2035 een emissienorm te hanteren van 0,164 kilogram ammoniak per fosfaatrecht per jaar. Waarom koppelen we de ammoniaknorm aan fosfaatrechten? Fosfaatrechten zijn ingevoerd om fosfaatproductie te begrenzen, en nu wil het kabinet die rechten ook gebruiken als grondslag voor een ammoniaknorm.

Voorzitter: Steen

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Daar zitten volgens mij grote risico's aan. Stel dat een boer besluit minder dieren te houden. Hij verlaagt daarmee zijn emissies en vervolgens verkoopt hij een deel van zijn fosfaatrechten. Dan wordt ook de noemer kleiner waarmee zijn toegestane ammoniakemissie wordt berekend. Afhankelijk van de verhouding tussen de emissiereductie en de verkochte rechten kan die ondernemer daardoor juist moeilijker aan de norm voldoen. Dat is dan toch een merkwaardige prikkel? Een boer die minder dieren houdt, zou niet gedwongen moeten worden om ongebruikte fosfaatrechten aan te houden alleen om aan een emissienorm te kunnen voldoen. Fosfaatrechten zijn al hartstikke schaars en hartstikke duur. Juist extensieve en grondgebonden bedrijven kunnen hierdoor onevenredig worden geraakt. Bovendien kunnen verhandelbare fosfaatrechten ertoe leiden dat emissies zich verplaatsen. Je werkt hiermee volgens mij juist weer schaalvergroting en intensivering in de hand, en dat is allemaal erg tegenstrijdig. Daarom vraag ik aan de minister: waarom kiest zij hiervoor? Welke alternatieven zijn onderzocht? Is bekeken of rechtstreeks sturen op aantoonbare emissies beter aansluit bij doelsturing? Wat zijn per bedrijfstype de gevolgen van deze norm?

Voorzitter. Ik wil één punt volstrekt helder maken.

De **voorzitter**:
Voordat u dat doet, heeft u een interruptie van meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Volgens mij delen veel collega's vanmiddag de zorg van mevrouw Van der Plas over die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

koppeling aan de fosfaatrechten. Mevrouw Van der Plas weet ook dat het natuurlijk een erfenis is uit het vorige kabinet. We hebben daar nog nooit echt goed over gediscussieerd, dus we doen dat bij dezen. Wat is dan voor mevrouw Van der Plas het alternatief? Een veelgehoord alternatief is "doe dan maar aan hectares". Dat is natuurlijk duidelijk, maar ook wel zeer — hoe zal ik het zeggen? — rigide. Is dat dan de oplossing, of is de oplossing meer een idee zoals ik dat pitchte, namelijk om ze dan maar toe te wijzen langs de lijnen van de fosfaatrechten en om er aparte emissierechten van te maken die verhandelbaar zijn, zodat de reductie daar plaatsvindt waar die het meest effectief en doelmatig is?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Als de heer Grinwis het goedvindt, wil ik toch de antwoorden van de minister hierover afwachten. Het zijn allemaal best wel plausibele voorstellen. Ik wil echter ook van de minister weten of hij alternatieven heeft onderzocht en welke dat zijn, zodat we straks met de minister daarover misschien een discussie kunnen voeren. Ja, is dat fair?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Prima.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dank u. Eén punt — ik heb echt wel zes miljoen punten — wil ik volstrekt helder maken. In het kabinetsbeleid wordt een generieke korting op productierechten in 2035 genoemd als mogelijke maatregel wanneer de maatregelen onvoldoende zekerheid bieden over het bereiken van de doelen. Dat is echt onacceptabel; daar trekken wij echt een lijn. Een generieke korting, dus het gedwongen inleveren van dieren door álle boeren, al voldoen ze aan de doelen of niet, maakt geen onderscheid tussen een ondernemer die niets heeft gedaan en een ondernemer die jarenlang heeft geïnvesteerd om zijn uitstoot te verminderen. Je kan boeren niet straffen als je de doelen en maatregelen zo hoog hebt gelegd dat ze gewoon onhaalbaar zijn. Die generieke korting ligt ons heel erg zwaar op de maag; die kun je boeren niet aandoen. Maar het is wel een dreigement dat je boven de markt laat hangen. Je stort daarmee boeren nog meer de onzekerheid in. Daarom vraag ik aan de minister: bent u bereid om dit uit het pakket te halen? Als het kabinet zegt te geloven in doelsturing, dan moet het kabinet ondernemers een eerlijke kans geven om die doelen te halen en moet het uitgangspunt zijn dat ondernemers worden beloond voor hun prestaties.

Voorzitter. In mijn inleiding schreef ik al "het belang van een sterke agrarische sector voor de leefbaarheid van het platteland en de regio". Het aangekondigde pakket van de minister gaat enorme sociaal-economische gevolgen hebben. Wageningen heeft de gevolgen van het maatregelenpakket onderzocht en daaruit komt echt een zorgelijk beeld naar voren. De onderzoekers ramen voor 2035 een toegevoegde waarde van het totale agrocomplex die ongeveer 5,4% lager ligt dan in 2024. Voor de werkgelegenheid gaat het om ongeveer 4,3% minder. Daarnaast verwachten de onderzoekers dat op de langere termijn tot wel 30% van de veehouders zal gaan kiezen voor bedrijfsbeëindiging. De gevolgen zijn dus ingrijpend: een kaalslag van het platteland. Ik wil van de minister weten: wat betekent dit voor de regio's die nu sterk agrarisch zijn? En wat betekent dit voor de totale werkgelegenheid in de agrarische keten en voor de uiteindelijke leefbaarheid van dorpen en gemeenschappen? Heeft het kabinet die regionale gevolgen wel voldoende in beeld, of kijkt Den Haag vooral naar nationale gemiddelden terwijl de gevolgen in sommige gebieden veel zwaarder kunnen uitpakken?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Voorzitter. Omwille van de tijd zal ik wat dingetjes overslaan. Ik heb nog een paar dingen. De rekenkundige ondergrens biedt een oplossing voor een groot deel van de PAS-melders. Als het aan ons had gelegen, hadden we deze ondergrens al vanaf afgelopen oktober ingevoerd bij de actualisatie van AERIUS, maar dit kabinet wilde per se wachten tot 2027. Nu schrijft de minister dat het kabinet de rekenkundige ondergrens uiterlijk op 1 juli wil hebben ingevoerd. Wat is er veranderd waardoor het 1 juli is in plaats van eind 2027? Waarom kon dit niet gewoon afgelopen oktober bij de actualisatie van AERIUS? En waarom kan dit niet per 1 januari, maar moet er gewacht worden tot uiterlijk 1 juli 2027?

Voorzitter. Ik ga naar het einde van mijn betoog, maar ik wil nog wel het rapport van de Nationale ombudsman noemen, dat we hier ook al hebben besproken. "Een boer met kiespijn lacht niet", heet dat rapport. Eigenlijk zou het verplichte kost moeten zijn voor iedereen die zich bezighoudt met landbouwbeleid. De Ombudsman beschrijft hoe boeren jarenlang te maken hebben gehad met onzekerheid, en bovenal met een overheid die onvoldoende betrouwbaar was. Dat heeft een diepe impact gehad op alle agrarische ondernemers die Nederland rijk is, en hun gezinnen. Ik wil graag van de minister weten: wanneer kunnen we de kabinetsreactie verwachten op het rapport van de Ombudsman? Wil hij in die reactie ten minste ingaan op de aanbevelingen die de Nationale ombudsman doet, en op welke hij daarvan onderneemt en welke hij niet overneemt? En wil hij ingaan op hoe hij voorkomt dat bij de verdere uitwerking van het stikstofpakket de overheid opnieuw dezelfde fouten maakt?

Tot slot nog twee dingen. Ten eerste de stapeling van regelgeving. Heeft de minister wel onderzocht wat alle verplichtingen, dus bijvoorbeeld ook het nieuwe Actieprogramma Nitraatrichtlijn, het Convenant gewasbeschermingsmiddelen en de AMvB Dierwaardige veehouderij samen betekenen voor een boerenbedrijf? Ik bedoel dus niet die afzonderlijk, maar allemaal tegelijk. Hoeveel geld gaat dat allemaal kosten? Wat betekent dit voor de financierbaarheid van boerenbedrijven? En wat betekent dat voor de mogelijkheid om het bedrijf aan de volgende generatie door te geven? En als er nog geen integrale analyse is gemaakt van de economische gevolgen van alle verplichtingen die op dezelfde ondernemer afkomen, is de minister dan bereid om een integrale sociaal-economische quickscan te laten uitvoeren? Daarmee bedoel ik dus wat dit, met alle maatregelen tezamen, voor gevolgen heeft.

Dan wil ik even terug naar mijn betoog. Wij hebben ingezet op een fundamentele koerswijziging. We hebben hard gewerkt aan beleid waarmee we zouden gaan werken aan een Nederland waarin boeren kunnen blijven boeren, waarin jonge ondernemers weer met vertrouwen het bedrijf van hun ouders kunnen overnemen en waarin provincies de ruimte krijgen om oplossingen te vinden die passen bij hun gebied, en dat kan rekenen op draagvlak. Bij deze koers waren drie principes leidend: haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar. De bal is op de stip gelegd en ik geloof er nog altijd in dat we samen de bal in het doel kunnen krijgen als we teruggaan naar die de koers.

Dank u wel, voor uw tijd.

De **voorzitter**:
Dank, mevrouw Van der Plas.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb die analyse van de Ombudsman ook gelezen en die is mij uit het hart gegrepen. Wat me opvalt is dat er in de commissie vandaag veel draagvlak is om verder te kijken naar de analyse van de Ombudsman. Ik denk dat dat ontzettend belangrijk is.

Ik heb een vraag over de rekenkundige ondergrens. Mijn collega Goudzwaard en ik hebben ook aandacht gevraagd voor het hedendaagse referentiemoment als een bouwsteen om juist die interimmers ... Ik was ook blij dat mevrouw Van der Plas de interimmers noemde in haar betoog. Hoe kijkt mevrouw Van der Plas tegen dat hedendaags referentiemoment aan?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
In de basis positief, maar ik ben het wel goed aan het bestuderen. Het is niet iets waar je zomaar over kunt zeggen: goed idee, dat moeten we doen. Ik zeg daarom "in de basis positief", maar as we speak ... Nou ja, niet hier. Maar ik ben er wel mee bezig om echt goed te analyseren of het kan, wat de gevolgen ervan zouden zijn en of we niet weer in valkuilen stappen. Dus dat wil ik wel eerst echt goed uitgezocht hebben, voordat we daar zomaar iets op gaan doen.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Het woord is aan de laatste spreker in de eerste termijn van de commissie, mevrouw Ten Hove.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Voorzitter, dank u wel. DNA is tegen de uitwerking van de stikstofplannen van het kabinet. Met deze plannen zorgt de minister eigenhandig voor de afbraak van onze agrarische sector. En het is ook nog maar zeer de vraag of we hiermee van het zelf gecreëerde stikstofslot af gaan. En het is nog discutabeler wat de natuur ermee opschiet. De gevolgen van dit stikstofbeleid zijn enorm en nog erger: onomkeerbaar.

De minister schuift het eerste zuur inmiddels door naar de provincies. Zij mogen maatwerk leveren en met gebiedsgerichte plannen komen. Maar als die plannen onvoldoende resultaat opleveren grijpt de minister alsnog in. De door de minister aangekondigde zones om de zogenaamde stikstofgevoelige habitats blijven bijvoorbeeld overeind. Onbegrijpelijk! Deze zones hebben namelijk geen enkele wetenschappelijke onderbouwing. Daar komt bij dat er voor het stikstoffonds 20 miljard euro geraamd is. Twin-tig mil-jard euro! Dat is allemaal belastinggeld. En het ergste is dan dat al dit belastinggeld geen enkele garantie biedt op een toekomstbestendig bedrijf, laat staan op een betere staat van de natuur.

Zoals de rapporteurs ook al stelden: een onderbouwing ontbreekt. Want zolang de regels en normen niet vaststaan en vergunningverlening onzeker blijft, kunnen boeren niet investeren. En aan het einde van dit hele traject hangt nog steeds de generieke korting als een zwaard van Damocles boven de sector. Bedrijven die niet aan de eisen kunnen voldoen, dreigen dus uiteindelijk te verdwijnen. En wat zegt onze minister? "Maatwerk toepassen kan pas zodra het juridisch haalbaar blijkt."

Voorzitter. Daarmee is er dus nog steeds geen zekerheid. Er is geen zekerheid over vergunningverlening, geen zekerheid over investeringen en geen zekerheid over de toekomst van de bedrijven. DNA vindt het bovendien onbegrijpelijk dat het kabinet zulke

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

verregaande en onomkeerbare stappen wil zetten, terwijl er tegelijkertijd in Europa ontwikkelingen zijn die juist aanleiding geven om de huidige koers opnieuw te bekijken.

Brussel lijkt de verstikkende natuurregels te willen herzien en wil aanpassingen aan de Vogel- en Habitatrichtlijn. Weet de minister al meer over de inhoud hiervan? Wat betekent het voor de verregaande maatregelen die het kabinet nú wil invoeren? Waarom nemen we nu zulke ingrijpende besluiten, terwijl de Europese uitgangspunten veranderen? Het beleid dat nu in Nederland voorligt, is überhaupt ook niet wat de Europese Unie van ons vraagt. Andere Europese landen kijken terecht naar economische belangen. Onhaalbare doelen mag je corrigeren en lidstaten mogen alle belangen tegen elkaar afwegen. Dit zijn dus politieke keuzes. Is de minister bereid om de handreiking van de Europese Commissie met beide handen aan te pakken en het verregaande beleid in Nederland los te laten?

DNA wil niet dat onze boeren de rekening betalen voor beleid dat straks alweer achterhaald is. Wij willen geen onomkeerbare stappen op basis van een onbetrouwbaar rekenmodel dat zich uitsluitend richt op stikstof. Er moet eerst worden bekeken en gemeten wat er daadwerkelijk nodig is om de natuurdoelen te halen en of ze überhaupt te realiseren zijn. Vervolgens moet per natuurgebied worden bekeken wat de staat van de natuur is en welke maatregelen daarbij nodig zijn. Daarbij moet nadrukkelijk ook worden gekeken naar actief natuurbeheer en alle andere drukfactoren die van invloed zijn op die natuur. Niet ieder natuurgebied is hetzelfde en niet ieder natuurgebied vraagt om dezelfde maatregelen. Wat doet het ministerie op dit moment daadwerkelijk aan onderzoek op het gebied van bodemmonitoring? Ook moet veel beter worden gekeken naar wat Europa daadwerkelijk van ons vraagt. Moet ieder klein en versnipperd natuurgebiedje daadwerkelijk op de manier waarop Nederland dat doet aan Europa worden gerapporteerd, vraag ik de minister. Waarom kiezen we ervoor om daar nationaal zo ver in door te schieten?

Voorzitter. DNA vindt het onbegrijpelijk dat we onze voedselzekerheid op het spel zetten. Juist in de huidige tijd van geopolitieke spanningen en internationale onzekerheid moeten we ervoor zorgen dat we onze eigen voedselproductie kunnen behouden. Nederland heeft de beste boeren ter wereld. Onze boeren lopen voorop op het gebied van technologie, innovatie, duurzaamheid, productiviteit en dierenwelzijn. Dat is een positie waarop we trots moeten zijn, die we moeten koesteren en moeten behouden, maar in plaats daarvan dreigt dit kabinet een complete sector en alles wat daaraan vastzit, af te breken.

Voorzitter. DNA wil beleid gebaseerd op feiten en dus op de daadwerkelijke staat van de natuur, geen onhaalbare doelen, geen maatregelen waarvan de effectiviteit niet vaststaat, geen achterhaalde rekenprogramma's en geen generieke ingrepen die het voortbestaan van onze agrarische sector bedreigen. De vraag aan de minister is dan ook: waarom kiest u ervoor om zulke ingrijpende maatregelen door te zetten, terwijl er nog zo veel onzekerheid bestaat over de juridische houdbaarheid, de daadwerkelijke natuurwinst en de Europese ontwikkelingen? En vooral: waarom wordt de toekomst van onze Nederlandse boeren opgeofferd, terwijl we juist alles op alles zouden moeten zetten om onze voedselproductie, onze agrarische sector en onze voedselzekerheid te behouden?

Dank u, voorzitter.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Dank aan mevrouw Ten Hove. Dan constateer ik dat het precies 17.00 uur is en wil ik u even een aantal varianten van het spoorboekje voorleggen. Ik heb drie scenario's voor u: een lang scenario, een middellang scenario en een wat korter scenario. Het lange scenario is dat wij de hele avond met elkaar doorgaan, de eerste termijn van de zijde van het kabinet afwachten en daarna nog een tweede termijn doen inclusief moties en de appreciatie daarvan. Dan bent u voorlopig nog niet thuis en dat levert ook allerlei andere risico's op rondom actualiteiten. Dan hebben we een middellang scenario en dat is dat we de eerste termijn van de minister en staatssecretaris wel doen na een schorsing, en dat we dan vervolgens de moties en andere zaken die u eventueel aan de orde zou willen brengen in de tweede termijn, doen bij het plenaire debat rondom de begroting. Daarbij moet u dan wel rekening houden met de spreektijd die u dat op dat moment kost. Ik heb ook nog een andere variant en dat is de variant waarbij de beantwoording van de zo rond de 200 of 250 vragen — denk ik — die u aan de minister gesteld heeft, schriftelijk geschiedt. Dan kunt u daar niet meer met elkaar over debatteren, maar de beantwoording kan dan voor de begroting naar u toekomen. U kunt die dan betrekken bij de behandeling van de begroting en u kunt daar dan alsnog uw moties indienen. Dat zijn dus drie smaken die ik aan u voor zou willen leggen en die ik u graag ter bespreking geef.

De derde variant was alles schriftelijk doen en nu het debat afronden. Dan laten we de beantwoording van de minister en staatssecretaris schriftelijk gebeuren en voor de begrotingsbehandeling naar u toekomen. Ik zie dat de heer Koorevaar een vraag heeft.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik vind dit dusdanig belangrijk dat we volgens mij gewoon door moeten gaan. Dan wordt het maar een avondje wat later. We hebben best vaak ook debatten over stikstof uitgesteld tot dit moment. Laat het dus maar doorgaan.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Daar ben ik het mee eens. Het is natuurlijk niet ideaal, maar er is in de wereld wel meer niet ideaal wat we óók doen. Ik wil daar nog aan toevoegen dat als we dit naar de begroting overhevelen … Wij zitten bijna aan het einde van alle begrotingsbehandelingen, dus het grootste deel van de tijd waarmee we eventueel hadden kunnen schuiven om meer tijd te krijgen, is al voorbij. Dat zou betekenen dat een aantal partijen heel krap in de tijd zitten. Dat vind ik eigenlijk niet eerlijk. Dit is ook wetgeving, zeg ik nog maar eens een keer, en dan gaan we dat toch een beetje overal inproppen. Ik wil niet "erdoorheen jassen" zeggen, want we doen alles hier serieus. Ik wil dat dus wel even ter overweging meegeven aan mensen die zeggen: doe maar na de begroting. Ik vind dat eerlijk gezegd niet zo eerlijk.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik vind dit altijd een beetje ingewikkeld, omdat mensen dan gaan zeggen: het is heel belangrijk, dus gaan we de hele avond debatteren. Als ik het daar dan niet mee eens ben, lijkt het net of ik het niet belangrijk vind. Zo werkt het natuurlijk niet. Ik zou eigenlijk voor het eerste scenario opteren, omdat ik inderdaad denk dat we met z'n allen nog een hele volle agenda hebben, ook de komende week, en dat we bovendien volgende week weer …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Dat was niet het eerste scenario, hoor. Het eerste scenario is doorgaan.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat begrijp ik, maar we hebben nog een hele volle week, zeg ik, dus als we nu al tot in de avond doorgaan …

De **voorzitter**:
Het eerste voorstel is dat we gewoon doorgaan en de eerste en tweede termijn afmaken, zo lang als die duren.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ja, maar goed, dan gaan we alsnog dus redelijk ver de avond in.

De **voorzitter**:
Dan gaan we zeker ver de avond in.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat is mijn punt. Mijn punt is dus dat ik het geen goed idee vind om nu nog door te gaan en de halve avond te gaan debatteren, omdat we nog helemaal aan het begin van de week zitten en we nog een hele volle week voor ons hebben. Ik denk bovendien dat we volgende week ook nog twee dagen hebben waarop we over de begroting gaan praten en dat we binnenkort nog de behandeling van de wetten hebben. Volgens mij gaan we elkaar dus nog heel veel zien. Ik ben er dus helemaal niet zo bang voor dat we ons ei niet kwijt kunnen. Ik denk dat het gewoon goed is om het hierbij af te ronden en elkaar misschien de volgende keer inderdaad even goed aan te kijken en iets beter ons best te doen om ons aan de tijd te houden. Dat is geen reflectie op u, voorzitter, want u hebt dat heel netjes gedaan.

De **voorzitter**:
Wilt u dan een schriftelijke afhandeling of wilt u alsnog wel een beantwoording van de minister hier hebben?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik vind schriftelijk prima.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik vind het jammer dat het me tijd kost, zeg maar, bij de begrotingsbehandeling, want wij hebben allemaal vanuit onze fractie minuten toebedeeld gekregen. Maar goed, dat is dan maar zo. Het is waar dat we nog de wetsbehandeling hebben. Ik vind het eerlijk gezegd ook wel heel prettig om de antwoorden op papier te hebben. Daarbij dus ook het verzoek aan de minister en de staatssecretaris om de vragen echt allemaal te beantwoorden, want het kost ook tijd om weer te gaan vragen waar een bepaalde vraag is gebleven. We gaan er echt op letten dat ze allemaal beantwoord zijn, dus … Als het tot dit scenario komt, ben ik blij.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik vind het helemaal niet erg om echt lang door te gaan, alleen zie ik het gewoon niet gebeuren dat er hier 250 vragen beantwoord gaan worden en dat we daar dan ook nog eens een keer over gaan discussiëren. Het lijkt mij een afschuwelijke opgave.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

(Hilariteit)

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik zie even niet hoe we dat voor elkaar krijgen. Dat wil ik de commissie en de voorzitter toch even meegeven.

De **voorzitter**:
Ik moet zeggen dat het een groot voorrecht is om hier lang met u in een commissiezaal te zitten, maar ik snap uw reflectie ook een klein beetje. Zegt u daarmee dat u het schriftelijk wilt?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Vanuit die hoedanigheid geredeneerd neig ik toch richting schriftelijk afhandelen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Voorzitter, ik ga het u ingewikkeld maken en een extra optie toevoegen. Ik vind het eigenlijk wel belangrijk om het vanavond af te maken. Dat betekent namelijk dat we ons daarna ook weer goed kunnen voorbereiden op wat we in de begrotingsvergadering gaan doen, maar ik begrijp ook dat het mondeling beantwoorden van 250 vragen, met daarbij 250 interruptiedebatjes, niet zo heel zinvol is. Is het dus mogelijk dat de minister, en de staatssecretaris met al zíjn vragen, de schorsing gebruikt om per blokje een algemene inleiding te doen en dan de vragen daarna schriftelijk te beantwoorden? En is het daarbij mogelijk dat we wel ook de moties vanavond afhandelen? Dan ga je bepaalde vragen missen, maar dat is dan niet anders.

De **voorzitter**:
Als u dat doet, moet u zich wel afvragen of het een effectieve vorm is gezien de moties die u had willen indienen naar aanleiding van de beantwoording van die 250 vragen. U zult ongetwijfeld naar aanleiding van die beantwoording al dan niet moties willen indienen. Ik vraag mij dat zeer sterk af.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dan stel ik voor om gewoon door te gaan.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik vind ook dat we elkaar goed aan moeten kijken hoe we dit de volgende keer doen, maar alles overwegende denk ik ook dat het erg veel is. Het zou ons wel helpen om goede schriftelijke antwoorden te krijgen om dan bij de begroting dit debat af te ronden, maar het is niet ideaal. Dus ik snap de fracties die zeggen dat zij wel door hadden gewild. Maar ik sluit mij toch aan bij de heer Goudzwaard; ik denk niet dat we een kwalitatief betere afronding krijgen als we die vanavond nog doen. Ik kies dus voor schriftelijk en dan afronden bij de begrotingsbehandeling.

De **voorzitter**:
Heeft mevrouw Van der Plas nog een vraag?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Is het ook mogelijk om dit deel van het WGO plenair te doen, maar dat het buiten de gewone begroting om gaat? Dat is volgens mij bij het Belastingplan ook gebeurd. Dan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

hebben de mensen die hier nu hebben gesproken nog hun resterende indicatieve spreektijd over. Daarnaast zou het mijn voorstel zijn om de staatssecretaris de beantwoording wel vandaag te laten doen, als wij er allemaal voor kiezen om te stoppen, want ik wil ook doorgaan. Is dat misschien een oplossing, dus dat we het laten inplannen als een termijn in de plenaire zaal? Dan kunnen we het gewoon goed afmaken, inclusief alle moties, en verliest er ook niemand spreektijd.

De **voorzitter**:
We checken het. Mevrouw Bromet?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik dacht aan een tweeminutendebat, maar de griffier zegt dat dat niet gaat omdat het een WGO is.

De **voorzitter**:
Mevrouw Ten Hove eerst en daarna mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Het gaat nogal ergens over. Ik neig dus heel erg naar het gewoon vanavond afmaken. Met een schriftelijke beantwoording lopen we het gevaar dat vragen niet goed of onvolledig beantwoord zijn. Dan kunnen we niet meer in discussie. Tegen de mensen die het fijn vinden om het op papier te hebben zeg ik dat we het in de Handelingen allemaal op papier krijgen.

De **voorzitter**:
Ik heb twee oren, maar het is lastig om alles te horen als er ook buiten de microfoon om tegen mij wordt gepraat. Het is nu lastig om een plenair debat te plannen, want plenair is … O sorry, eerst mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Zou het werkbaar zijn om de schriftelijke beantwoording te betrekken bij de plenaire begrotingsbehandeling en als er daarna fracties zeggen toch te weinig tijd te hebben gehad, een afrondend WGO van twee uur op een maandagmiddag in te plannen? Dan kijken we dus eerst of het bij de begrotingsbehandeling allemaal lukt. Ik zie de griffier moeilijk kijken, want de zalen zijn voor de maandag natuurlijk al gewoon geboekt.

De **voorzitter**:
Het is lastig, want we hebben de agenda plenair hier niet en wij gaan daar ook niet over. Dat maakt het natuurlijk heel ingewikkeld. We moeten het dus doen met de informatie die we nu hebben. Dan gaat het, denk ik, toch wel echt over deze drie scenario's. Het is nu 4-4.

Meneer Koorevaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb niet de ervaring van mevrouw Ouwehand, maar wat mij opviel bij de beantwoording van vragen is dat niet alle vragen beantwoord worden. We hebben ook al een aantal keer de tweede termijn niet gehad bij een debat hier. Daar kunnen we van alles van vinden, maar dat is wel gebeurd. Ik denk dus dat het heel handig is dat we hier wel gewoon een gesprek hebben met de bewindslieden. Eerder werd geopperd "óf alle

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

vragen worden goed beantwoord". Dan leg je alleen wel een hypotheek op de toekomst. Ik zit dus nog een beetje te twijfelen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Bromet wil heel graag nog iets menselijks inbrengen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik vind het heel belangrijk, maar ik moet het wel zeggen. Ik ben vanochtend om 7.00 uur van huis vertrokken. Ik wil helemaal niet zielig doen, want ik ga dag en nacht door voor de democratie, maar wij hebben ook een beperkte concentratieboog. Als het gaat om scherpe vragen stellen, is het kabinet dus in het voordeel als we nu doorgaan.

De **voorzitter**:
Wat we nog zouden kunnen doen — maar dit gaat allemaal tijd kosten — is dat we een kwartiertje schorsen om te bekijken wat er plenair kan, en dat we dan een besluit nemen. Uit menselijk oogpunt zou ik u ook wel lichtelijk richting de schriftelijke optie willen duwen, en het dan goed behandelen bij de begroting. Het is uiteindelijk aan u allen, maar dat zouden we nog kunnen doen om te kijken of we bijvoorbeeld een tweede termijn plenair zouden kunnen doen. Dat komt misschien ook een beetje tegemoet aan het alternatief van mevrouw Den Hollander. We kunnen dus heel even kijken wat er plenair mogelijk is, zodat we recht doen aan eenieders behoeften.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
We kunnen ook gewoon de handen opsteken. De staatssecretaris heeft weinig vragen gekregen, dus ik zou hoe dan ook willen voorstellen dat de staatssecretaris zo meteen nog wel kan antwoorden op de vragen die hij heeft gehad. Dan kan hij andere belangrijke zaken voor Nederland doen, zoals het beheren van de wolf. Dan is de staatssecretaris dus ook klaar. Er zijn volgens mij niet heel veel vragen gesteld aan de staatssecretaris. Dat klopt toch?

De **voorzitter**:
De staatssecretaris heeft vier vragen gekregen. Hij gaat zich daar in het komende kwartier op voorbereiden. Dan gaan wij in het komende kwartier kijken wat we plenair kunnen doen. Akkoord?

De vergadering wordt van 17.13 uur tot 17.33 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Dames en heren, ik heropen de vergadering. Let u even op, schrijft u even mee en denkt u direct even na over wat u ervan vindt. Als wij gaan voor een schriftelijke beantwoording van deze bijna 300 vragen — het worden er steeds meer, maar het zijn er ongeveer 300 — dan kan die pas donderdag bij u zijn. Als wij er dus voor zouden kiezen om donderdag een voortgezet WGO te hebben, dan heeft u niet lang om die tot u te nemen. Kiest u er dus voor om donderdag een WGO voort te zetten, dan zou u er ook voor kunnen kiezen om de minister de antwoorden mondeling te laten geven. Dan gaan we gewoon een debat voeren; dan zetten we het gewoon voort. Dat wordt dan waarschijnlijk nog steeds een lange middag en avond, maar dan hebben we een mondelinge afhandeling en voortzetting van dit WGO. Dat is het als we kiezen voor de donderdag. Dat is dan in plaats van het commissiedebat Zoönosen en dierziekten. Dat gaat dan naar december.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dan hebben we de optie dat we wel voor schriftelijk gaan. Dan zouden we het WGO kunnen voortzetten op maandagavond, vanaf een uur of zes. Dat is dus optie 2.

Optie 3 is de antwoorden schriftelijk geven en u betrekt de antwoorden bij de begroting. Heeft u na de behandeling van de begroting nog het gevoel dat we hier niet goed genoeg aandacht aan hebben kunnen besteden, dan zouden we alsnog een WGO-voortzetting op dat vlak kunnen plannen op 1, 2 of 3 december. Dan halen wij met elkaar de deadline van 8 december.

Resumé: mondeling aankomende donderdag, waarbij we het helemaal uitdebatteren, schriftelijk en dan een WGO op maandagavond, of, optie 3, schriftelijk en dan betrekken bij de begroting, met eventueel, laat ik dan maar even zeggen, een veeg-WGO begin december. Dan vervalt vanavond, dus dan gaan we zo meteen ieder ons weegs. De termijn van de stas gaan we dan nog wel even doen, want die heeft slechts vier vragen.

Ik geef u deze dus in bespreking. Ik ga gewoon het rijtje af. Ik begin bij mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter, ik heb een vraag over die derde optie. Dan is het in de begroting en eventueel een WGO.

De **voorzitter**:
Dan zou u bijvoorbeeld in de pv nog kunnen zeggen: we hebben hier niet genoeg aandacht aan kunnen besteden, want het is een belangrijk onderwerp. Dan zouden we nog een soort moment kunnen inplannen in die eerste dagen van december.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Maar dan zeg ik meteen dat ik dat wel wil, want ik wil het in de begroting over andere dingen hebben. Maar goed ... Dat heeft dus eigenlijk mijn voorkeur. Maar niet op maandagavond, want dan kan ik niet.

De **voorzitter**:
Oké.

Mevrouw **Podt** (D66):
Voorzitter. Niet op maandagavond. Ik kan dan ook niet inderdaad. Het maakt mij niet zo veel uit. Donderdag vind ik prima, ook met een schriftelijke beantwoording. Ik scan gewoon mijn eigen vragen en ik hoef niet alle 300 vragen te bekijken. Ik kijk gewoon of mijn vragen beantwoord zijn. Dan lukt me dat prima. Eventueel zou de derde optie ook nog kunnen.

De **voorzitter**:
Ik hoor mevrouw Bromet nog zeggen dat ze de eerste optie ook goed vindt. Akkoord.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Voorzitter. Ik vind optie drie eigenlijk geen optie, want ik wil dit loskoppelen van de begroting. Ik vind het ook geen goed idee om het uit te stellen tot begin december. Volgens mij moeten we dat niet willen. Optie drie zou dus voor mij komen te vervallen. Optie twee en optie één vind ik allebei akkoord. Het mag voor mij ook eerst schriftelijk en

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

dan donderdagmiddag alleen tweede termijn Kamer.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Optie twee of drie akkoord.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Optie één, bij voorkeur. Eventueel optie twee.

De **voorzitter**:
Ik probeer te turven. Mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Optie drie is denk ik het meest efficiënt. Goede schriftelijke antwoorden, en dat we bij de begroting eventueel kunnen doorvragen en na afloop concluderen: hebben we alles gehad of moeten we toch nog een tweede termijn van dit WGO doen? Maar dat mag niet ten koste gaan van de behandeling van mijn wetsvoorstel op 2 december. Dat is wel de voorwaarde.

De **voorzitter**:
Haha, haha! Meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter. Ik begrijp dat die optie is afgestreept, maar ik heb een voorkeur voor nu doorgaan tot diep in de avond. Dat is denk ik het meest praktisch en kost de minste tijd, en hupsakee. Maar die optie is dus weg, helaas.

De **voorzitter**:
Soort van. Tenzij ...

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Mijn tweede voorkeur is volgende week maandagavond.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Mijn voorkeur is ook gewoon doorgaan. Ik zou dat ook nog wel even aan de anderen willen voorleggen. Want dat was de eerste optie: gewoon doorgaan. Mijn voorkeursoptie daarna, als deze optie het niet haalt, is volgende week maandagavond, vanaf 18.00 uur. Ik wil geen WGO in plaats van het debat Zoönosen en dierziekten. Ten eerste is dat al een keertje uitgesteld. Daarin liggen ook belangrijke zaken. Voor mijzelf: ik heb én de begroting van Justitie en Veiligheid én de begroting van Asiel en Migratie op die dag, dus ik vraag een klein beetje collegialiteit van de collega's — dat zijn namelijk ook belangrijke begrotingen — om dat niet te doen. Mocht het allemaal niet gehaald worden, dan zou ik zeggen: een eventueel WGO na de begroting. Ik wil de collega's wel vragen om dat dan te steunen, als er een aantal fracties zijn die dat echt willen. Ik wil niet dat het weggestemd wordt bij meerderheid omdat de meerderheid zegt: mijn vragen zijn wel voldoende beantwoord en ik vind het niet nodig. Die kunnen er dan voor kiezen om niet bij het WGO te zijn. Ik wil wel die ruimte houden. Dat betekent ook dat ik geen spreektijd hoef in te leveren voor de begroting van LVVN om dit dan verder te zetten, want dat was natuurlijk niet de bedoeling.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Ik heb een voorkeur voor vanavond.

De **voorzitter**:
En anders?

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Maandagavond kan ik zelf niet, maar dan sluit ik me aan bij de meerderheid.

De **voorzitter**:
Oké. Dan hebben we nog de vraag van mevrouw Van der Plas: alsnog vanavond doorgaan. Kunt u de microfoon aanzetten, mevrouw Den Hollander? Dan kan ik goed verstaan wat u zegt.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Sorry. Ik wil het liever niet vermengen met de begrotingsvergadering, want daarin wil ik het gewoon over andere dingen kunnen hebben. We hebben het nu over het stikstoffonds. Bij de begroting wil ik de rest van de landbouwbegroting bespreken en niet dit. Als je het gaat uitstellen, krijg je vertraging, moet er weer een datum gevonden worden voor een nieuw WGO en vervalt het voorstel van mevrouw Ouwehand.

De **voorzitter**:
Nee, we hebben opties, hoor. We hebben opties op 1, 2 en 3 december. Die check hebben we gedaan, dus de planning hoeft niet al te ingewikkeld te zijn.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Tsja … Nou ja …

De **voorzitter**:
Ja, de begroting van VRO is er ook nog. Maar goed, uw voorzitter is niet leidend. Ik zie … Meneer Koorevaar, wilt u vanavond nog door? Of kiest u voor de optie die u net aangaf? U was net vocaal over vanavond doorgaan.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik denk dat je gewoon een goed gesprek moet hebben en ik wil dat op een moment doen dat we elkaar ook kunnen zien. Vanavond zien we elkaar, want we kunnen elkaar nu ook zien. Als het donderdag kan, vind ik dat een hele goede optie. Maar goed …

De **voorzitter**:
Ja, volgens mij is daar een meerderheid voor.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Kijk, daar gaan we al. Ik probeer heel erg mee te denken met iedereen, want ik snap dat iedereen het druk heeft, of je nu een grote fractie hebt of een kleine. Maar we hebben ook begrotingsdebatten, en die zijn voor alle fracties belangrijk. Dat zou betekenen dat ik geen begrotingsdebat Justitie en Veiligheid kan doen en geen begrotingsdebat Asiel en Migratie. Of ik moet dat overlaten aan een ander of iemand anders hiernaartoe sturen. Dat is ook niet ideaal. Laten we nou komen tot iets waar echt iedereen mee kan leven. De harde meerderheid … Volgens mij hebben verschillende mensen optie drie genoemd. Dan hoeven we niet het debat Zoönose daarvoor te laten wijken. Daarna gewoon een extra WGO inplannen, sowieso daarna. Of?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Optie vijf van meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter, volgens mij heeft u drie voorstellen gedaan. Wij hebben daar eigenwijs zelf een voorstel aan toegevoegd, namelijk vanavond doorgaan. U kunt de voorstellen toch achtereenvolgens in stemming brengen en kijken welk voorstel de meeste stemmen heeft?

De **voorzitter**:
Ja, dat ga ik zeker ook doen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dan zijn er dus vier voorstellen, volgens mij.

De **voorzitter**:
We doen nog even een dubbelcheck voor de data voor een eventueel vervolg-WGO begin december. Goed. Tellend heb ik dan twee voorstellen die gelijk zijn. Laat uw voorzitter niet moeten kiezen. Ik ga ze dus beiden gewoon nu even in stemming brengen. Ik ga nu twee opties in stemming brengen, omdat die andere twee duidelijk afvallen. De ene is voortzetting nu. De andere is voortzetting op maandag 30 november. Dat gaat dus om maandag 30 november en daaraan voorafgaand schriftelijke beantwoording van de vragen. Dat is vanaf 10.00 uur in de ochtend. Er is niks anders gepland op maandagochtend om 10.00 uur. Uw voorzitter belooft daarbij plechtig op tijd, dus heel, heel, heel erg midden in de nacht te vertrekken.

Ik begin even bij het voorstel om het debat nu voort te zetten. Graag handen omhoog voor voortzetting nu. Ik zie vijf handen voor nu. Mevrouw Den Hollander, is dat een aanmelding?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ja, ik heb 30 november ook nog het WGO Herstel Groningen vanaf 16.00 uur. Dan zit ik hier die dag tot diep in de nacht, dus dan ga ik liever nu door.

De **voorzitter**:
En voor maandag 30 november? Dat zijn er dan drie. Dan gaan we door. De staatssecretaris doet eerst zijn beantwoording. Dan gaan we eten en daarna gaan we naar de beantwoording van de minister. We gaan dus eerst de eerste termijn van de staatssecretaris doen. Dan doen we die eerst even, zodat de staatssecretaris zijn goede werk voor het land kan voortzetten. En dan gaan we vanavond gewoon door. Het mocht even duren, maar we zijn tot een besluit gekomen.

Staatssecretaris **Erkens**:
Ja, voorzitter, u bent tot het besluit gekomen om toch door te gaan. Dat is dus mooi gelopen, denk ik. De minister heeft 322 vragen. Ik heb er vijf voor u. Ik denk dus dat u vanavond nog wat tijd nodig heeft met de minister, maar dank dat het op deze manier kan, voorzitter.

Ik kreeg een vraag van het lid Podt over de 16 miljoen euro voor de dierwaardige

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

veehouderij. Die staat buiten het fonds. Hoe worden die middelen afgestemd op de stalinvesteringen, zodat ze elkaar versterken? De middelen voor dierwaardige veehouderij zien op onderzoeksprogramma's, ketendeals en pilots om de overgang naar de dierwaardige veehouderij richting 2040 te ondersteunen. De middelen zien dus niet op ondersteuning van investeringen in stallen, zoals u terecht aangaf. De middelen van het stikstoffonds besteden we primair aan stikstof, maar bij de stalinvesteringen hebben we aangegeven te kijken naar duurzame integrale stallen. Daar valt dierwaardigheid ook onder. Die regelingen worden de komende periode uiteraard verder uitgewerkt. De middelen vullen elkaar dus mooi aan en bijten elkaar niet.

Voorzitter. Dan een vraag van D66 over de Agrifood Innovatieagenda en een SDE-achtige garantieregeling. De SDE++ is er grotendeels om de onrendabele top af te afdekken. Dat is niet een instrument dat wij op dit moment uitwerken, maar in het kader van de innovatieagenda kijken wij wel naar het afdekken van bepaalde risico's waar innovatieve bedrijven nu tegenaan lopen. Indien er koppelingen gemaakt kunnen worden met maatregelen die als doel het verduurzamen van ketens hebben en die ook gericht zijn op eenzelfde innovatie uit de agenda, dan zijn we bereid om daarnaar te kijken. Indien u al concrete partijen op het vizier heeft, kan ik die uiteraard spreken in het kader van deze agenda. Aangezien u nee schudt, zie ik dat dit niet het antwoord is dat u zocht. Misschien hebben we de vraag ook verkeerd geïnterpreteerd.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik vrees toch het laatste, want hierdoor ben ik een beetje in de war. BO Akkerbouw heeft dit aangedragen als voorbeeld van een manier waarop je ook om zou kunnen gaan met voedselketens, dus niet de SDE-regeling. Ik wou zeggen "daar weet ik niks van en dat wil ik graag zo houden", maar mij ging het om de manier waarop daarmee wordt gewerkt. Die is denk ik heel bruikbaar voor ketens die allemaal iets proberen te ontwikkelen op het gebied van verduurzaming. Ik heb als voorbeeld biologisch brood genoemd, wat nu bijna niet van de grond komt. Je kunt immers wel biologisch graan gaan verbouwen, maar ja, dan moet die hele keten daarachter ook meegaan.

Staatssecretaris **Erkens**:
Niet om het op de stapel van 322 vragen te leggen, maar er komen nog vragen aan de orde over de ketenafspraken en ik kan me zomaar voorstellen dat als er nog een aanvullende passage nodig is, die zo meegegeven wordt. Maar als u de ketens bedoelt: we kijken inderdaad hoe we de samenwerking kunnen stimuleren.

Voorzitter. Dan drie vragen over gewasbescherming en dan kunt u aan de spijs. Wanneer wordt gewasbescherming voldoende teruggebracht in zones en wanneer pakt het Rijk de regie over als het convenant niet leidt tot de juiste stappen? Dat was een vraag van het lid Bromet. Ik wil juist onderstrepen dat wij als Rijk de regie nemen om de milieudruk van gewasbeschermingsmiddelen te verminderen. Dit geldt in het bijzonder voor kwetsbare natuur, maar ook voor de druk op de leefomgeving en de waterkwaliteit. Hiervoor gebruiken we het convenant als instrument. We verwachten dat hiermee de beste resultaten worden bereikt. Het zorgt er immers voor dat de sector en de keten anders gaan denken over gewasbeschermingsmiddelen, ze anders gaan toepassen en dat ze ook gemotiveerder zullen inzetten op vermindering van het gebruik. Binnen het convenant wordt ten aanzien van de opgave rond gewasbescherming ingezet op een samenhangende aanpak van maatregelen en afspraken rond alle Natura 2000-gebieden. Daarbij is er aandacht voor de ecologische en juridische onderbouwing van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

maatregelen, de uitvoerbaarheid daarvan en het handelingsperspectief van provincies.

Specifiek voor de zonering is de essentie eigenlijk het verminderen van de risico's door een generieke reductie te bewerkstelligen, in combinatie met gebiedsspecifieke maatregelen die je zou kunnen treffen om ook bepaalde stoffen waarvan de voorziene effecten schadelijker zijn te kunnen beperken. Je zou ook kunnen denken aan driftreducerende maatregelen om de hele stapeling van de effecten te kunnen verminderen. In het convenant werken we dat nu uit. Hoe beslissen wij wanneer dat voldoende is? We ondertekenen als Rijk pas een convenant als dat ook voldoende doet voor de drukfactor gewasbescherming. Het complexe aan gewasbescherming in die gebieden is dat een deel de komende jaren nog in onderzoek uitgewerkt wordt. Wij kijken echt naar een beleidskader dat nu al, op basis van onderzoek dat we al hebben, doet wat nodig is om die drukfactor te laten afnemen, om te voorkomen dat je nog jarenlang moet wachten op aanvullend onderzoek.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat zijn heel veel woorden, maar is het niet gewoon veel simpeler om te zeggen "we hebben Natura 2000-gebieden, we hebben zones rondom die gebieden, en we gaan chemie in die zones verbieden"? Waarom moet dat allemaal via convenanten, met allemaal ingewikkeldheden en mitsen en maren? Ik begrijp het niet.

Staatssecretaris **Erkens**:
Om twee redenen. Eén. We kiezen er niet voor om chemie te verbieden in die zones. We kijken specifiek naar de reductie van de schadelijkheid, over welke afstanden dat moet plaatsvinden en naar bepaalde stoffen waar we nu specifiek onderzoek naar doen. Het beleidskader waar wij mee willen komen, moet ook voldoende zijn om de drukfactor gewasbescherming te laten afnemen, zowel om de natuurkwaliteit te verbeteren alsook om de handhavingsverzoeken die er zijn te kunnen afwijzen. Dat vergt gewoon een juridisch houdbaar kader.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik begrijp het nog steeds niet. Betekent dat nou dat er ander beleid komt in de zones dan in de rest van Nederland?

Staatssecretaris **Erkens**:
Op het gebied van gewasbescherming klopt dat.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
De staatssecretaris komt denk ik nog op de beantwoording van mijn vraag, maar aanvullend hierop heb ik een vraag. Je kunt natuurlijk ook de volgende visie hebben. Enerzijds kun je een spoor van biologische landbouw volgen in die zones. Je kunt ook een spoor volgen van precisielandbouw, dus wel met een breed middelenpakket, maar wel met maximale reductie. Dan wordt dat een soort verplicht of dominant in die zones. Komt de staatssecretaris nog op dit punt bij de beantwoording van mijn vraag? Want ik ben een beetje op zoek naar wat nou de richting wordt voor die zones in relatie tot het convenant. Je wil niet nog allemaal topzware eisen toevoegen nadat je de zonering eigenlijk al hebt afgesproken.

Staatssecretaris **Erkens**:
Nee, voor mij zijn er meerdere sporen mogelijk. We hebben als kabinet gezegd dat je

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

aan de ene kant goed biologisch kunt boeren of telen in die zones. In de uitwerking van de convenantafspraken houden we er ook rekening mee dat we kijken naar het voorkómen van de verspreiding van gewasbeschermingsmiddelen van andere bedrijven naar de biologische teelt. Ook daar kijken we naar regels daarvoor, zodat je als biologische boer niet je certificering daardoor in gevaar ziet komen. De Kamer heeft hier trouwens ook meermaals om gevraagd. Daarnaast zit er ook een mogelijk hoogtechnologisch spoor aan, mits je voldoende kunt aantonen dat die driftreductie voldoende is om de druk van de gewasbescherming op de natuurgebieden weg te halen. We sturen dus niet op het type bedrijf of op het type teelt, maar vanuit de regels die wij stellen, zullen sommige bedrijfsvormen inderdaad wel minder mogelijk worden dan andere.

De **voorzitter**:
Gaat u door.

Staatssecretaris **Erkens**:
Voorzitter. Aanvullend daarop: het is aan de ondernemer om daarin een keuze te maken. Die keuzevrijheid is er dus, maar is in de zones wel een stuk beperkter dan buiten de zones, gegeven de opgave die we hebben, de druk van de gewasbescherming en de rol daarvan binnen de vergunningverlening.

Voorzitter. Hoe wil de staatssecretaris de uitkomsten van het convenant gaan verwerken? Dat doen we als volgt. We willen het convenant eind dit jaar afronden. Begin volgend jaar willen we ook de regels voor de zones bekendmaken voor de provincies, met de instructieregels. Het idee is dus om de afspraken uit het convenant ook op te nemen in de instructieregels. Ik heb net aangegeven dat wij als Rijk alleen maar een convenant ondertekenen als dat voldoende doet op de doelen die we stellen binnen de kaders van het convenant en het uitwerken daarvan, zoals we eerder al met uw Kamer hebben gedeeld.

Voorzitter. De vraag van de heer Grinwis ging ook nog over de 250 miljoen. Hoe weten we of dat genoeg is? Is het niet de omgekeerde volgorde om eerst te bepalen wat er nodig is en dan te kijken wat het kost? Ik ben het eens met de heer Grinwis dat van tevoren exact aangeven hoeveel geld ergens voor nodig is, lastig is. Tegelijkertijd willen we wel ervoor zorgen dat er geld is en een richting geven voor de gesprekken bij het convenant. Daarom hebben we er een bedrag voor gereserveerd, want u weet ook hoe lastig het is om financiering achteraf te organiseren als we het andersom zouden doen met elkaar. Ook de sectorpartijen zelf gaven aan: geef ons een beeld van de middelen die mogelijk beschikbaar zijn, dan kunnen we zelf ook nadenken over welke innovatieprogramma's en regelingen er nodig zouden kunnen zijn om te voldoen aan de opgaves die u heeft. Tegelijkertijd hebben we ook gezegd dat het uiteindelijke bedrag afhankelijk is van het ambitieniveau van het convenant. Daar kijken we wel nog naar, maar 250 miljoen is wel het richtgetal waarop we nu sturen met elkaar. Ik wil de verwachting zo realistisch mogelijk houden dat het niet compleet de andere kant op zal schieten, maar het ambitieniveau zal er nog wel een rol in spelen.

Dus voorzitter, misschien dit aanvullend nog. Niet alleen het Rijk is aan zet om boeren te helpen bij een omslag. Dat vind ik echt van belang om te melden. Ook andere ketenpartijen moeten hun rol spelen hierbinnen. Het kan niet zo zijn dat de kosten allemaal op het bordje van de teler belanden als ook heel veel andere partijen de laatste

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

tientallen jaren goed geld verdiend hebben met die inderdaad hoogproductieve teelt in Nederland. Ik ben blij dat de Rabobank publiek heeft gemaakt dat ze 50 miljoen beschikbaar stelt voor subsidies in driftreducerende technologieën. Ik zal richting andere ketenpartijen de oproep doen om dat voorbeeld te volgen, want er zijn meer partijen die ook hun bijdrage moeten leveren hieraan.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Nou, ik ben het eens met de staatssecretaris en hopelijk hebben die ketenpartijen dat goed gehoord zojuist. De minister heeft aangekondigd om begin 2027 instructieregels voor de zones te willen instellen. Wat kan de staatssecretaris daarvóór nog leveren aan duidelijkheid over wat het convenant precies gaat betekenen in die zones? Dat is de ene kant. De andere kant is of er daadwerkelijk een relatie is te leggen tussen de maatregelen die daar beoogd zijn en de 250 miljoen. Is dat inderdaad een beetje in balans? Is hij bereid om toe te zeggen om de Kamer specifiek op dit punt, voorafgaand aan het stellen van de instructieregels, te informeren?

Staatssecretaris **Erkens**:
Op dat laatste punt: daartoe ben ik bereid, dus om u van tevoren te informeren. De tijdlijnen zijn vrij krap, maar het zijn ook wel vaak dezelfde mensen aan onze kant die werken aan de instructieregels en aan het Convenant gewasbescherming op dit vlak. Dus wij proberen ervoor te zorgen dat de opties waarheen we sturen en waarheen de besprekingen leiden, op tijd meegenomen kunnen worden in de instructieregels. Die tijdlijnen moeten in principe synchroon lopen. En ook de convenantpartijen weten dat op sommige aspecten van het convenant meer tijdsdruk zit dan op andere.

De **voorzitter**:
Dat was het? Nou, heel goed. Dan schors ik het debat voor drie kwartier. We gaan om 18.45 uur verder met de eerste termijn van de minister. Even voor u de check of u akkoord bent met het feit dat de staatssecretaris dan nu van tafel vertrekt. Dat is het geval. Ik schors de vergadering.

De vergadering wordt van 17.59 uur tot 18.49 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Goed, wij gaan weer beginnen. Ik heropen de vergadering. We starten met de eerste termijn van de minister van LVVN, met een heel aantal mapjes, met om en nabij de 300 vragen. U mag show-and-tell doen voor hoe dik de mapjes zijn.

Minister **Van Essen**:
Kijkt u eens.

De **voorzitter**:
O, heel dun papier.

Minister **Van Essen**:
Ja.

De **voorzitter**:
Heeft u nog iets van blokjes of beginnen we gewoon en kijken we wel waar het eindigt?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Minister **Van Essen**:
Ik heb eerst een klein stukje inleiding en ook het antwoord op de vragen van de rapporteurs. Dat is dan het inleidende blok, zeg maar. Daarna: overkoepelend. Blok drie: juridisch. Blok vier gaat meer over het generieke pakket. Dan zonering en daarna een blok overig.

De **voorzitter**:
Mooi. Nou, we beginnen.

Minister **Van Essen**:
Dan steken we van wal.

Voorzitter. Dank aan de begrotingsrapporteurs, de Griffie en de Kamer voor de pragmatische opstelling als het gaat om de reactie op dat rapport. Het was even hannesen om het te krijgen, maar we hebben het. Ik start graag met enkele inleidende woorden, die ook een algemene reactie zijn op dat rapport. Daarna zal ik ingaan op de specifieke vragen die de rapporteurs hebben gesteld. Zoals net gezegd, komt daarna de rest van de vragen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik zou nog even recht willen zetten wat de heer Grinwis eerder vandaag zei over het verstrekken van de rapportage aan het kabinet, dat dat niet klopt. Dus het gaat nu precies zoals het hoort te gaan.

Minister **Van Essen**:
Het is alsnog rechtgebreid, ja.

Enkelen van jullie hadden het al opgemerkt: wat er in Den Haag gebeurt, is best wel opmerkelijk. Het is een beetje dubbel om hier nu het debat te voeren, maar het is desondanks ook heel fijn dat uw commissie hier zo inhoudelijk met het kabinet bezig is, met deze belangrijke maatregelen. Want één ding staat ook voor mij buiten kijf: los van de politieke situatie moeten we Nederland van het slot af halen. Ik vind het goed dat ook u die urgentie goed voelt.

We zetten noodzakelijke stappen om Nederland weer in beweging te krijgen. Precies daarover gaat dit debat. Want hoewel ons wetgevingsoverleg van vandaag op papier over twee begrotingsartikelen gaat, gaat het in werkelijkheid over iets veel groters. De vragen die u heeft gesteld, laten dat ook zien. De investeringen die we met het stikstoffonds doen om Nederland weer vooruit te helpen gaan om 20 miljard euro, een gigantisch bedrag. Dat geld kunnen we maar één keer uitgeven. Dat moeten we nu doen, want zonder deze investering komt Nederland niet van het slot. En zonder deze investeringen zijn er ook geen herstel van kwetsbare natuur, geen ondersteuning voor boeren en geen ruimte voor vergunningverlening, niet voor woningen, niet voor nieuwe stallen en niet voor duurzame industrie.

Voorzitter. Van boeren vragen we veel, maar dat doen we met realisme en beleid dat aansluit bij de praktijk. Zelf bepalen hoe je de omslag maakt, bijvoorbeeld met innovaties, minder dieren of misschien op een andere locatie, maar dat moet dan wel lonend zijn. Als we veel vragen van boeren, dan mogen zij ook veel van ons terugverwachten aan duidelijkheid, maar ook aan concrete ondersteuning, van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

subsidieregelingen en fiscale mogelijkheden tot advies en kennis. Het merendeel van de 20 miljard komt dan ook terecht op het boerenerf.

De opgaven liggen niet alleen bij de landbouw. Alle sectoren moeten aan de slag. Ook de industrie en de mobiliteit moeten hun uitstoot de komende tijd halveren. Daartoe nemen we ook maatregelen. Ik kijk nadrukkelijk — dat weet u — naar de hele keten. De hele rekening mag niet alleen bij het kabinet en niet alleen bij boeren liggen. Ook supermarkten, veevoerbedrijven en afnemers, iedereen moet zijn verantwoordelijkheid nemen.

Voorzitter. Deze 20 miljard is essentieel. En laten we eerlijk zijn: voor een operatie van deze omvang is het eerder te weinig dan te veel. Juist daarom moeten we het geld effectief inzetten, zoals ook de rapporteurs constateren. Daar zal het kabinet bij de nadere uitwerking in de komende jaren nadrukkelijk oog voor hebben. We betrekken de reflecties van kennisinstellingen en de uitkomsten van uitvoeringstoetsen daarbij. Bovendien moeten we het geld zo snel mogelijk inzetten. Om vaart te blijven maken, hebben we de Kamer twee weken geleden een wetsvoorstel en een programma toegestuurd. Daarmee leggen we de richting vast die we hebben gepresenteerd.

Het vastleggen van doelen en maatregelen is essentieel. Daarmee zorgen we voor een stevige juridische basis. Ik hoop dan ook dat uw Kamer bereid is om het wetsvoorstel met spoed te behandelen. Ik heb die oproep al eerder gedaan, maar ik herhaal die graag. Daarnaast heb ik u de uitwerking gestuurd van een aantal maatregelen, waaronder de maatregelen die we nemen dicht bij kwetsbare natuur. In die uitwerking ziet u ook ideeën terug die zijn aangedragen vanuit de landbouwsector, natuurorganisaties en andere maatschappelijke partijen. Ook de komende tijd gaan we verder met de uitwerking van de zonering, in nauwe samenwerking met de provincies. Een aantal vragen en punten die vandaag aan de orde zijn gekomen, neem ik daarin ook mee. Begin volgend jaar komen we met een volgende stap. Dan stellen we onder meer definitief vast bij welke gebieden zones komen en werken we de instructieregels en ruimte voor maatwerk verder uit. Kortom, u zult het de komende tijd niet rustig krijgen.

Voorzitter. De afgelopen weken hebben we alles op alles gezet om het wetsvoorstel en het programma bij uw Kamer te krijgen. Nu dat is gelukt, richten we ons op de verdere uitwerking van regelingen en specifieke wetgeving. Zo maken we onze plannen steeds concreter en werken we toe naar de doelen in '30 en '35. Daarvoor zijn uiteindelijk drie dingen nodig: geld om te investeren, concrete maatregelen voor stikstofreductie en natuurherstel, en wetgeving om de aanpak juridisch zeker te stellen. Met die combinatie krijgen we Nederland van het slot, gebied voor gebied. Daarom ook zijn deze twee begrotingsartikelen met het stikstoffonds, hoe technisch ze ook mogen klinken, van cruciaal belang.

Dat brengt mij bij de vragen van de rapporteurs. De eerste gaat over de 20 miljard: hoe gaan we ervoor zorgen dat dat doelmatig en doeltreffend wordt besteed? In het coalitieakkoord hebben we afgesproken die 20 miljard vrij te maken voor de stikstofaanpak. Dit bedrag is gebaseerd op een inschatting van wat minimaal financieel nodig is om de doelen van het fonds te halen. Het leidende uitgangspunt bij de verdeling van de middelen is dat alle maatregelen gezamenlijk moeten leiden tot doelbereik in de vorm van stikstofemissiereductie, natuurherstel en het op gang komen van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

vergunningverlening. We houden daarbij rekening met uitvoerbaarheid, maatschappelijke draagkracht en voldoende perspectief voor de ondernemer. Een doelmatige en doeltreffende besteding van de middelen vraagt om een samenhangende inzet — daar heeft u al eerder om gevraagd — van verschillende instrumenten. Adviezen van kennisinstellingen en het PBL vormen daarbij een basis voor het kabinet.

Dan de vraag hoe het kabinet en ik bewaken dat de besteding van die middelen blijft aansluiten bij de doelen van het fonds voor stikstof, landbouw en natuur. Het is goed om te zeggen dat het mijn verantwoordelijkheid als minister is om ervoor te zorgen dat we die doelen realiseren met die middelen. In de Kamerbrief van 26 juni is een indicatieve verdeling van de middelen uit dat fonds opgenomen. Bij de verdere uitwerking en uitvoering zal ik op basis van de inzichten en ervaringen monitoren in hoeverre de verdeling van die middelen blijft aansluiten bij de doelen van het fonds voor stikstof, landbouw en natuur en in hoeverre de doelen ook tijdig worden gerealiseerd. Mogelijk is gedurende de uitvoering bijstelling van de inzet en middelen nodig.

Dan is de vraag hoe ik de Kamer de komende jaren meeneem in die middelen en mutaties die dan mogelijk kunnen komen. Ik begrijp de wens om, net zoals bij begrotingsfondsen die per wet zijn ingesteld, de uitgaven verder in de toekomst toe te lichten. Een aantal van u heeft hier ook om gevraagd. De ontwerpbegroting biedt, zoals u zelf al zei, tot 2031 inzicht. Dat is vijf jaar in de toekomst. Het kabinet wil dit graag verlengen tot acht jaar in de toekomst. Het vraagt nog om wijzigingen in onze systemen om dat bij u te kunnen krijgen. Ik wil graag de ambitie neerleggen om in de Voorjaarsnota inzicht te bieden in de uitgaven tot en met 2035 voor wat betreft deze 20 miljard. In de begrotingsstukken zal ik de mutaties op het fonds die boven de toelichtingsgrens, zoals dat zo mooi heet, komen, toelichten en hierbij specifiek ingaan op de meerjarige effecten.

Dan de vraag hoe we ervoor zorgen dat de maatregelen in het maatregelenpakket elkaar versterken en welke keuzes we maken als doelen botsen. Het is goed om te zeggen dat het maatregelenpakket gericht is op stikstofreductie, natuurverbetering en vergunningverlening én de stap naar een toekomstbestendige landbouw. Bij de keuze voor en de uitwerking van maatregelen is heel bewust gezocht naar doelbereik en de samenhang daartussen. Dat is juist om te voorkomen dat in de uitwerking spanning gaat ontstaan tussen deze verschillende doelen. Als die spanning wel ontstaat, zal het kabinet kijken hoe we dit in de verdere uitwerking oppakken en bezien of er aanvullende middelen of ondersteuning nodig is. Dan zal ik echter bij u terug moeten komen.

Dan ook de vraag over uitvoeringsknelpunten: welke stappen gaan we zetten om uitvoeringsknelpunten bij natuurherstel te voorkomen? Ik deel de mening van de rapporteurs dat we vanaf de start goed zicht moeten hebben op de uitvoerbaarheid van onze aanpak. Beleid dat wij in Den Haag bedenken, moet goed aansluiten bij de uitvoeringspraktijk. Daarom is het van belang dat we bij de uitwerking in gesprek blijven met medeoverheden, maar bovenal ook met sectorpartijen. Zij kennen de praktijk, weten waar de knelpunten zitten en kunnen aangeven wat nodig is om maatregelen verder te optimaliseren. Ik denk dat we dat in de periode tussen 26 juni en 3 november ook hebben gezien. Een knelpunt kan bijvoorbeeld ook zitten in de uitvoeringscapaciteit bij de provincies of bij uitvoeringsorganisaties of in de beschikbaarheid van kennis over het grondinstrumentarium. Laten we eerlijk zijn, het is en blijft een enorme uitvoeringsoperatie om die stevige ambities ook daadwerkelijk te realiseren. PBL noemt

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

het niet voor niets een historische uitvoeringsopgave.

Dan nog een vraag over monitoring: hoe meten we en hoe wordt de Kamer over de resultaten geïnformeerd? Voor dit hele pakket aan maatregelen wordt een monitoringssystematiek ingeregeld om doelbereik te kunnen volgen en hier ook tijdig op bij te kunnen sturen. Dat gaat over zowel bron- als natuurmaatregelen. We zullen iedere twee jaar een rapportage opmaken van de voortgang en van de effecten. Die monitoringssystematiek is ook opgenomen in het ontwerpprogramma dat u heeft gekregen, het ontwerpprogramma Landbouw, Natuur en Stikstof. Deze rapportages worden door een kennisconsortium gepubliceerd. Hier wordt de Kamer ook over geïnformeerd. Op een aantal punten wordt natuurmonitoring verder doorontwikkeld. Met een verbeterprogramma VHR-monitoring en met de monitoring van de NHV wordt de natuurmonitoring versterkt.

Dan nog een vraag ...

De **voorzitter**:
Als u daar even pauzeert: een vraag van mevrouw Ten Hove.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik zou graag concreet van de minister willen horen hoe we die natuurmonitoring dan gaan uitvoeren. Hoe wordt het daadwerkelijke meten gedaan?

Minister **Van Essen**:
Dat doen we bijvoorbeeld met metingen van het RIVM. Dat zijn metingen van onder andere droge depositie. Ik ben onlangs ook bij het RIVM geweest. Dat doet steeds meer monitoring in de praktijk, in natuurgebieden. Dat zullen we verder versterken. Het kabinet is het ermee eens, meten is weten, dus hoe meer we daaraan kunnen doen, hoe beter het is.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Daar heb ik nog een vervolgvraag op. Is dat dan alleen het meten van die depositie? Ik kom van de Veluwe en waar ik woon, zijn ze nu eindelijk daadwerkelijk aan het meten. Daar ben ik heel blij mee. Ik ga dat onderzoek ook volgen. Wat mij echter tegen de borst stuit, is dat we het beleid al klaar hebben terwijl we nog aan het meten zijn. We hebben de resultaten van de onderzoeken dus nog niet, maar het beleid ligt al wel voor.

Minister **Van Essen**:
We weten natuurlijk ook heel veel wel, maar ik ben het ermee eens dat we onze natuurmonitoring altijd kunnen verbeteren. Los van het meten van depositie of emissie gaat het ook om het goed tellen en bijhouden van populaties. We hebben immers allerlei verplichtingen met elkaar en we zullen nog beter kunnen meten, dus doorontwikkelen. Het is meer dan alleen maar depositie.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Was de minister klaar met de reactie op de noeste arbeid van de rapporteurs? Of was hij nog bezig?

Minister **Van Essen**:
Nee, daar ben ik nog mee bezig.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dan wacht ik even tot het eind met mijn vraag.

Minister **Van Essen**:
Dan nog een vraag van de rapporteurs over de financiering van natuurbeheer. Ik vind het belangrijk dat er voldoende financiering komt voor natuurbeheer. In het stikstoffonds is tot en met 2035 in totaal 2,2 miljard beschikbaar gesteld en daarna structureel 200 miljoen. In het pakket voor natuur zal natuurbeheer ook worden meegenomen. Om onze natuur goed te kunnen blijven beheren, zijn die extra middelen gewoon nodig. Hiervoor stelt het kabinet in 2027 samen met de provincies — ik ben blij dat we die stap met elkaar hebben gezet — 100 miljoen extra beschikbaar. Daarna werken Rijk en provincies toe naar het zogenoemde Natuurpact 2.0. Daarin zullen we nieuwe structurele afspraken maken over wie welk deel van natuurbeheer gaat financieren. Die investering is wat mij betreft ook de basis voor natuurherstel en draagt bij om de vergunningverlening van het slot te krijgen.

Ik heb nu nog één vraag te beantwoorden, zeg ik tegen collega Grinwis. Die gaat over de taakstellingen: hoe verhouden de taakstellingen zich tot de grote opgave waar we voor staan? Die taakstellingen zijn onderdeel van de afspraken die in het coalitieakkoord zijn gemaakt. Het kabinet streeft naar een slagvaardige overheid die duidelijk kiest, samenwerkt en levert. Daaraan zijn budgettaire taakstellingen gekoppeld. Gezien de omvang vraagt dat om scherpe keuzes. Momenteel wordt er op mijn departement gewerkt aan een concrete invulling van de keuzes die daarvoor nodig zijn. We houden uiteraard rekening met de opgaven voor het ministerie zelf, maar ook met waar de NVWA en de RVO voor staan. Daarom wordt er nu bij verschillende organisatieonderdelen onderzoek gedaan naar de impact. Dat is naar verwachting in het voorjaar afgerond. Daarna zal ik u met een brief informeren over hoe LVVN de taakstelling concreet wil invullen.

Dit waren de vragen van de rapporteurs.

De **voorzitter**:
Eerst meneer Koorevaar en daarna meneer Grinwis.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dank voor de beantwoording. Ik had nog een vraag over dat natuurbeheer. De minister geeft aan dat het voldoende moet zijn, dat het Natuurpact eraan komt en dat het dan verbijzonderd kan worden. Maar is het niet zo dat de additionaliteitsplannen gaan bepalen wat er nodig is aan natuurbeheer en dat er wellicht op dit moment helemaal nog niet gezegd kan worden of er voldoende geld voor natuurbeheer is gereserveerd?

Minister **Van Essen**:
Ik kom zo in deze mapjes nog terug op alle vragen die over natuurbeheer, monitoring en verantwoording en zo zijn gesteld. Dat waren er ook best wel wat.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Op het laatste punt over de taakstellingen. Ik had een motie daarover voorbereid en misschien kunnen we die, met de toezegging die de minister al deed, overbodig maken. De minister zegde toe om de Kamer te informeren over de uitvoeringsgevolgen, met

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

name voor het programma inzake natuur, landbouw en stikstof, dus om inzichtelijk en duidelijk te maken dat dat de uitvoering van dit programma niet gaat raken. Maar nu heeft het ministerie van LVVN helaas ook te maken met een grotendeels incidenteel gefinancierd ambtelijk apparaat, dat sterk afloopt richting 2035, met als gevolg dat een deel van de personeelskosten eigenlijk wordt belegd en kannibaliseert op het geld dat voor stikstof is uitgetrokken. Dat lees je ook terug in de ambtelijke notitie — waarvoor dank. Kan de minister in zijn toezegging en in de brief die hij gaat schrijven, ook ingaan op het veel grotere probleem van de sectortaakstellingen van de aflopende apparaatsbudgetten voor het ministerie, waarmee de hele uitvoering bij de RVO en NVWA, zeker als het gaat om stikstof, eigenlijk onder druk staat?

Minister **Van Essen**:
Ja, dat kan ik toezeggen. Ik deel de analyse van de heer Grinwis dat dit een groot probleem is. Dat zullen we ook bij die brief betrekken.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dank aan de minister. Is het nou uniek dat er een ministerie is in Den Haag dat niet structureel is gefund, niet structureel is gefinancierd, en eigenlijk gewoon helemaal of grotendeels op basis van incidentele budgetten aan elkaar hangt? Ik ben eerder begrotingsrapporteur geweest. Toen hebben we daar al de vinger bij gelegd. Het is in opeenvolgende coalitieakkoorden niet opgepakt. Ik vind dit eigenlijk best wel erg. En nu gaan we dus inhoudelijke budgetten, programmabudgetten, deels gebruiken om personeelskosten bij het ministerie te dekken. Dat is eigenlijk best wel zonde. Of zegt de minister: nee, eigenlijk is dit volstrekt gebruikelijk en daar moeten we vooral mee doorgaan?

Minister **Van Essen**:
Op dat laatste zal ik niet zo antwoorden als de heer Grinwis denkt. Nee, helaas is dit niet bijzonder. Er zijn meer departementen die een aflopende financiering hebben. VRO heeft dat bij mijn weten en EZ heeft dat voor een gedeelte voor de KGG-kant. Het is dus helaas niet ongewoon. Daarmee legt u ook een opdracht voor het kabinet neer om voor de jaren die na '31 of '32 komen — als ik dit goed zeg — structureel na te denken over hoe die diensten er dan uit moeten zien. Je kunt heel moeilijk taakstellingen leggen op budget dat er niet is.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Helder. Dat is dan weer een meevaller bij deze tegenvaller. Het is dat je dit niet kan wegbezuinigen, maar het is natuurlijk wel een beetje wrang. Mijn laatste vraag is of de minister ons in de brief kan geruststellen — al is dat misschien een groot woord — of duidelijk kan maken dat de uitvoering van het hele programma waar we het vandaag over hebben, wel zo goed en zo kwaad als het kan handen en voeten gaat krijgen. Alles wat we vandaag behandelen en wat de minister de afgelopen maanden heeft opgeschreven, staat of valt met uitvoeringscapaciteit. Als die er niet is, in Den Haag of in de regio's, dan zijn we elkaar alleen maar met bezigheidstherapie aan het bezighouden, maar verandert er eigenlijk geen sikkepit. Het is dus best wel een precair onderwerp dat we hier bij de kop hebben.

Minister **Van Essen**:
Zeker. Ik kan u ook vertellen dat iedereen in het kabinet, maar ook de Kamer, allerlei maatschappelijke organisaties die hebben meegedacht en iedereen die hier last van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

heeft, dit probleem wil oplossen. Dat vraagt dus om commitment naar de grens toe die we net hebben besproken. Ik zie dat iedereen daarvoor beweegt, inderdaad ook voor wat er op lokaal niveau gebeurt. Zoals u allen weet, ben ik eerder ook in het lokaal bestuur bezig geweest. Als je dan ziet hoe omgevingsdiensten straks weer moeten zijn toegerust om werkelijk al die vergunningen te gaan verlenen ... Het is niet voor niets dat ik heb gezegd dat er minimaal 100 miljoen euro uit stikstof moet om die uitvoeringskracht op lokaal niveau voor de vergunningverlening weer aan te jagen. Ik ben dan ook heel blij dat alle decentrale overheden mij een soort aanbod hebben gedaan om dat op een slimme manier te organiseren. Niemand in het land wordt gelukkig als we dat geld alleen maar aan ambtenaren uitgeven, maar er zijn daarin toch wel een aantal essentiële beroepen die belangrijk zijn op lokaal niveau. Dat is bijvoorbeeld een omgevingsdienst, want die moet uiteindelijk de vergunningen gaan verlenen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, dank.

Minister **Van Essen**:
Oké, ik kom bij het overkoepelende blokje, voorzitter.

De **voorzitter**:
Even voor de interrupties. Dit was een behoorlijk blokje. Ik zou toch willen kijken of we u kunnen uitdagen om het blokje even te laten passeren voordat u interrupties pleegt. De blokjes zijn nu: overkoepelend, juridisch, generiek, zonering en daarna het blokje overig. Eerst mevrouw Van der Plas, dan mevrouw Bromet.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De minister zit nu nog bij de beantwoording van de rapporteurs. Ik hoorde hem wel al wat zeggen over extensivering. Komt extensivering nog in een ander blok, uitgebreid? Dan bewaar ik mijn vraag.

Minister **Van Essen**:
Er zit her en der wel een beetje herhaling in. Dat is niet helemaal te voorkomen met zo veel vragen. Het komt zo dus uitgebreider terug.

Mevrouw **Podt** (D66):
Voorzitter, ik vroeg dit voor de schorsing al even aan u. Kunnen we een indicatieve eindtijd stellen? Ik denk dat dat gezond is. Dan hebben we met elkaar ook iets om naartoe te werken.

De **voorzitter**:
Nou, wat een mooie vraag. Het is nu 19.10 uur. Wat dacht u van 21.00 uur? Ik hoor vooral nee. Nou ja. Laten we nu kijken hoever we komen. Laten we rond 20.45 uur kijken wat het ons dan gaat brengen. Dit is een aansporing.

Minister **Van Essen**:
We gaan ons best blijven doen. Of 21.00 uur lukt, is aan ons allemaal, denk ik. Ik zal mijn best daarvoor doen. Of we 21.00 uur halen, ligt aan ons allemaal.

In dit blokje is de eerste vraag die van mevrouw Den Hollander over zekerheid bij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

investeren: de Ombudsman schrijft dat de overheid boeren de afgelopen tien jaar veel in onzekerheid heeft gebracht, hoe zorgen we ervoor dat investeringen ook daadwerkelijk leiden tot een perspectief? Het kabinet heeft er, mede gelet op de rapporten en de reflecties van het PBL en de landsadvocaat, vertrouwen in dat de aanpak ook echt toereikend is om die vergunningverlening gebied voor gebied los te trekken en daarmee bijvoorbeeld ook verantwoorde investeringen in emissiearme stallen mogelijk te maken. Door nu kaders mee te geven voor de emissienormen voor aanpalende terreinen, geven we wat mij betreft duidelijkheid voor de lange termijn en weten veehouders ook hoe ze een vergunning kunnen krijgen om te investeren. De aanpak voorziet wat dat betreft ook in een systeem van monitoring en evaluatie, en hij bevat een borgingsmechanisme, zoals ik al heb besproken met u, om ook die streefwaardes van 2030 en de uiteindelijke doelen voor 2035 te halen. Dat leidt ertoe dat je, als je investeert, weet dat je dan ook verder kunt.

Dan de vraag van de heer Grinwis, maar ook van mevrouw Van der Plas, die ging over de Ombudsman: "na jaren van wisselend, onbetrouwbaar beleid, te weinig regie, te weinig transparantie", ben ik dat als minister eens met de Ombudsman? De kabinetsappreciatie in den brede komt natuurlijk nog, maar ik heb al in de media aangegeven dat het beeld van die onbetrouwbare overheid die boeren hebben ervaren, helaas niet geheel onverwacht komt. Ik denk dat u, die dit beleidsterrein al jaren volgt, dat ook wel had verwacht. Vergelijkbare signalen werden vaker afgegeven. Je hoort ze ook op allerlei bezoeken die je brengt. Dat is precies de motivatie voor ons om te zeggen dat wij duidelijkheid willen geven. Ook als die duidelijkheid soms niet meteen prettig is, is ze wel nodig om met elkaar de stip wat verder weg op de horizon te zetten, omdat je anders later weer aanvullend beleid krijgt. Zoals u richting mij heeft verzocht, zal ik er voor de begrotingsbehandeling voor zorgen dat die kabinetsappreciatie in den brede van de aanbevelingen van de Ombudsman er is. Dat is mijn antwoord op de vraag van mevrouw Van der Plas. Dat was de derde vraag.

Dan had mevrouw Den Hollander nog de vraag wanneer er duidelijkheid is voor ondernemers over hun bedrijfslocatie wanneer zij gebruik kunnen maken van financiële middelen uit de gebiedsplannen. Ik begrijp heel goed dat boeren er veel behoefte aan hebben om exact te weten welke regels op hun bedrijfslocatie gaan gelden en wat daarmee hun toekomst is, zodat ze daar direct mee aan de slag kunnen. Ik merk dat men dat heel graag wil, al vanaf dag één. Juist om die reden heeft het kabinet vorige week in de brief van 3 november gecommuniceerd welke regels uiteindelijk de maatstaf of de terugvaloptie zijn. Dat zijn de regels voor de zonering. We willen dat er rondom die gebieden duidelijkheid is over welke kant het op kan gaan. Op verzoek van veel partijen bieden we daarbij ook ruimte voor maatwerk. Bij de zonering komen we daar nog over te spreken.

De keerzijde daarvan is wel dat het ook zo kan zijn dat als er maatwerk wordt gebruikt en het gebiedsplan wordt gemaakt, het geschetste beeld nog niet definitief is. Tegelijkertijd merken we wel veel behoefte bij agrarische partijen om mee te draaien in die gebiedsprocessen. Om dat uiteindelijk zo goed mogelijk te ondersteunen, werk ik ook voor de gebiedsgerichte aanpak een ondersteunend pakket verder uit. Uiterlijk 1 juni volgend jaar kom ik met een concrete invulling van nieuwe regelingen, zoals de ELZ-subsidie, de extensiveringssubsidie voor landbouw in de zones, zodat ondernemers er daarna snel gebruik van kunnen maken. Het streven is om uw Kamer daarover medio volgend jaar nader te informeren. We zullen er zo verder over spreken, maar ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

beoordeel die gebiedsplannen van de provincies en kijk ook naar de financiële kaders, zodat er snel duidelijkheid kan zijn.

Dan een vraag van mevrouw Van der Plas: hoeveel onzekerheid kan er bij boeren komen door deze plannen; veroorzaken ze onrust en is die onrust terecht en, zo niet, waarom niet? Ik denk dat we net wel hebben vastgesteld dat de afgelopen jaren regels en normen niet duidelijk waren voor ondernemers. Wij vinden het van cruciaal belang om met de aanpak richting te geven en Nederland juist weer in beweging te krijgen. Met het wetsvoorstel dat we hebben verzonden, wordt duidelijk wat de opgave is voor de landbouw, de industrie en de mobiliteit. Dat draagt bij aan betrouwbaarheid van beleid en ook aan investeringszekerheid, hoewel we nog veel te doen hebben met elkaar, zoals uw Kamer zei, om die gereedschapskist te vullen. Met die bedrijfsspecifieke emissienormen op bedrijfsniveau bieden we natuurlijk ook duidelijkheid op het generieke pakket. In de brief van november is ten slotte ook duidelijk geworden welke landelijke regels in die zones gaan gelden als terugvaloptie als er geen gebiedsplan komt. Boeren staan er daarbij ook niet alleen voor; laat dat duidelijk zijn. Het kabinet heeft in die brief ook een uitgebreid pakket aan maatregelen genoemd om boeren te ondersteunen bij de verschillende ontwikkelrichtingen. En ja, er zijn nog een aantal besluiten te nemen; daar vraagt u terecht naar. Ik deel met u dat voortvarendheid daarbij van groot belang is, juist ook met het oog op duidelijkheid voor de ondernemers.

Dan een vraag van mevrouw Ten Hove van Groep Markuszower: waarom zetten we de voedselzekerheid op het spel en hoe gaan we die behouden? Zoals net gezegd, is de urgentie om verder te gaan met het maatregelenpakket heel hoog om de natuur te herstellen en de vergunningverlening weer mogelijk te maken, juist ook voor boeren. Als je kijkt naar de reflectie van Wageningen, die net al even door Kamerleden werd aangehaald, op wat de gevolgen van het pakket zijn, ook voor voedselzekerheid, dan zie je dat de Wageningen Universiteit geen gevolgen voor de voedselzekerheid verwacht.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik ben wel benieuwd waarom zowel Wageningen als de minister daar zo stellig in is. Immers, het is maar de vraag hoeveel boerenbedrijven en agrarische bedrijven overeind zullen blijven met het beleid dat voorligt. Dan gaan we ook nog uit van een situatie in de wereld zoals die nu is. Als de veiligheidssituatie in de wereld verandert en de handel stil komt te liggen door oorlog, sabotage of noem maar op, dan hebben we een hele andere situatie. Ik vind voedselzekerheid dus wel degelijk van belang.

Minister **Van Essen**:
Voedselzekerheid ís ook van belang. Dat is ook de reden dat de staatssecretaris aan een strategische agenda voedselzekerheid werkt. Hij heeft mij vrij recent laten weten hoe de productie van verschillende bedrijven in Nederland eruitziet. Soms produceren we wel tot 750% van onze behoefte. Ik denk dat dat ook de reden is dat Wageningen uiteindelijk tot de conclusie komt dat de voedselzekerheid in Nederland niet in het gedrang is.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dat ligt toch iets anders. Wageningen Universiteit heeft wel degelijk aangegeven — dat was ook een van de vragen die gesteld werden — dat, als we overgaan op een volkomen plantaardig dieet, de voedselvoorziening wel degelijk in gevaar komt. Wageningen Universiteit heeft gezegd dat dat minder het geval is als je meer

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

plantaardig eet maar ook dierlijke eiwitten in je patroon houdt. Kijk, niet alle grond, niet alle bodems zijn geschikt voor akkerbouw. Je hebt natte grond en je hebt droge grond. Op steile gebieden kun je geen sla telen, zeg maar. Je hebt rotsachtige bodems. De voedselzekerheid komt wel degelijk in gevaar als je je meer afhankelijk gaat maken van het buitenland, zoals mevrouw Ten Hove net ook aangaf. Wij importeren sowieso veel. Weet je, we komen niet meteen terecht in hongersnood, maar het is niet waar dat het geen effect heeft op de voedselzekerheid. Wat vindt de minister daarvan?

Minister **Van Essen**:
In de analyse van Wageningen wordt gesteld dat het met name impact heeft op de export van de landbouwproducten. Zoals ik net al zei, zijn er ook productgroepen waar de staatssecretaris in zijn strategische agenda op terugkomt en waarvan we tot 750% van onze behoefte produceren. Daar zit een effect. Het is niet zo dat het niks doet; dat stelt het rapport van Wageningen ook niet en ik stel dat ook niet. Het heeft echter geen gevolgen voor de voedselzekerheid in ons eigen land. Dat is wat er is onderzocht.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Als we als land minder exporteren ... Export is in sommige kringen een soort vies woord geworden, maar elk land dat ergens goed in is exporteert. Duitsland doet dat met auto's, Zuid-Amerika met koffie en er zijn landen die dat met bananen doen; ik noem maar wat. Dan exporteer je. Doordat wij veel exporteren, verdienen wij als land genoeg en houden wij ook de voedselprijzen — je zou het tegenwoordig bijna niet zeggen — redelijk betaalbaar. Zou dat wegvallen, dan wordt voedsel hier ook veel en veel duurder, nog veel duurder dan het nu is. Dan raakt het wel weer aan de voedselzekerheid, in de zin dat mensen bepaalde voedselproducten niet meer zullen kopen omdat het gewoon onbetaalbaar is. Hoe ziet de minister dat?

Minister **Van Essen**:
Ik betwist ook niet dat de export voor een land als Nederland belangrijk is. Ik vind alleen wel dat het binnen bepaalde grenzen moet blijven. Als we in andere economische sectoren niet meer verder kunnen omdat we niet tot vergunningverlening komen — dat is waarom we uiteindelijk deze aanpak hebben neergelegd — raakt dat ook de economie, raakt dat ook natuur en hebben we wat te doen. Ik ben dan ook wel blij met de conclusie van Wageningen dat — ik vind dat ook belangrijk om te zeggen tegen mensen in ons land — voedselzekerheid hiermee niet in het gedrang is. Dat laat onverlet dat export belangrijk is, ook voor een land als Nederland, maar wel binnen bepaalde grenzen.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Daarmee raak je gewoon aan de vrije markt en de vrijhandel. De hele wereld mag vrij handelen en produceren. Dan kun je zelf als land niet zeggen: wij vinden dat het niet mag. Ik verzet me ook wel een beetje tegen de opmerking van de minister dat andere sectoren er last van hebben omdat we niet tot vergunningverlening kunnen komen. Dat kom je toch weer een beetje terecht in dat frame van "koeien of huizen". Ik vind dus dat we dat niet moeten doen. We moeten dat niet zo naast elkaar zetten, zo van: "Wilt u minder koeien en meer huizen? Kiest u maar." Dat is al veel te vaak gezegd en dat zet boeren en burgers echt tegen elkaar op. Wat zegt de minister daarop?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Minister **Van Essen**:
Dat hoort u mij ook nooit zeggen. In nagenoeg elke publieke uiting die ik doe, geef ik aan hoe ik vind dat op de plek waar ik ben opgegroeid landbouw en natuur gewoon bij elkaar horen. Ik geef aan dat de landbouw gewoon in ons land hoort, dat de landbouw ook kan exporteren, dat onze landbouw innovatief is en ook belangrijk is voor Nederland. U hoort mij dus niet zeggen dat het gaat tussen koeien of huizen; die woorden zal ik niet gebruiken.

Dan de vraag van mevrouw Van der Plas of ik het pakket wil aanpassen. Eigenlijk was de vraag hoeveel er nog is om het maatregelenpakket aan te passen ingeval "haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar", zoals besproken met het vorige kabinet, in het gedrang komt. Met het pakket dat we op 26 juni hebben gepresenteerd, komen gestelde doelen binnen bereik. Om ze te halen, zullen we zoals gezegd alle zeilen moeten bijzetten. Als kabinet staan we voor dit pakket, maar blijven we ook altijd het gesprek aangaan over verbeteringen, over signalen uit de praktijk, over mogelijkheden om met maatwerk dezelfde doelen te halen op een effectievere manier. Dat geeft het PBL ook aan: als je het doet op de manier zoals is voorgesteld, kun je ook veel bereiken omdat je ook anderen aanspreekt. Het is wel belangrijk om te constateren dat delen van dit pakket niet zomaar afgezwakt of weggelaten kunnen worden. Belangrijk is om het doelbereik te behouden — dat hoor ik ook velen van u zeggen — en ondertussen oog te hebben voor de praktijk en de uitvoerbaarheid van dingen, want uiteindelijk moet het wel in de praktijk, op lokaal niveau gebeuren.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
"Haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar." Als we alleen al kijken naar het extensiveren ... Agrarische grond kost €116.000 per hectare en voor grasland is dat gemiddeld €97.000, met uitschieters in bijvoorbeeld Brabant en Flevoland. Ik noem maar wat: je wilt als boer extensiveren en je koopt 15 hectare aan, wat relatief weinig is. Dan ben je al 1,5 miljoen euro kwijt. Dan wordt er gezegd dat je gewoon kunt pachten. Bij pacht is het dan echter weer zo dat je heel veel onzekerheid hebt als boer omdat je geen langjarige contracten kunt afsluiten. Je kunt vee wegdoen, maar de vaste lasten voor je stallen, je melkrobots en je machines lopen gewoon door. Dat kost een boer ongeveer €200.000 per jaar. En als je aan weidegang wilt doen, dan moet je kavelpaden aanleggen, zorgen voor drinkbakken en afrastering. Als je wilt omschakelen naar kruidenrijk grasland, moet je zaaigoed aankopen en heb je twee jaar een lagere gewasopbrengst. Als je tot slot biologisch gaat boeren, heb je te maken met een omschakeltijd van twee jaar. Het duurt twee jaar voordat je gecertificeerd wordt, maar in de tussentijd, in die twee jaar, heb je als boer veel hogere kosten — ander voer, geen kunstmest en noem maar op — maar krijg je de prijs van gangbaar. Dan blijft de vraag of dit uitvoerbaar en haalbaar is. Voor een paar boeren misschien, maar niet voor iedereen.

Minister **Van Essen**:
Er worden nu even heel veel dingen genoemd, en dat kan ook. Ze zitten verspreid door het mapje, maar beter nu dan wanneer we dat pas aan het einde doen. Hierbij is het ten eerste belangrijk dat ondernemers tijd hebben. Ze hebben tot 2035 de tijd om aan normen te voldoen. Dat is belangrijk, want je kunt niet meteen morgen grote veranderingen vragen. Er zijn ook allerlei instrumenten. Die zitten in onze beleidspakketten, maar provincies hebben bijvoorbeeld een wettelijk ruilverkavelingsinstrumentarium. Het is heel belangrijk om grond bij de juiste

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

ondernemer in het juiste proces te krijgen. We hebben een grondbank in de plannen staan, met aardig wat geld. We kijken bij de invoering van al deze maatregelen ook naar flankerend beleid. Bij bijvoorbeeld grondgebondenheid vindt u 240 miljoen om ervoor te zorgen dat zo veel mogelijk ondernemers daar kunnen komen.

Ten slotte noemt mevrouw Van der Plas ook nog biologisch. We kunnen zo nog wel even doorgaan op alle onderdelen van het pakket, maar dit wordt even specifiek genoemd. We hebben daarover aangegeven dat we vanwege die twee jaar na moeten denken over zoiets als een omschakelpremie vanuit het nieuw GLB. Je wilt immers dat ondernemers die stap gaan maken en dan wil je ook dat ze niet twee jaar op een houtje hoeven bijten of in die twee jaar moeten afhaken omdat ze het niet redden. Dat zijn allemaal vragen die in het grote maatregelenpakket van een antwoord worden voorzien. Daar zullen we de komende tijd vast elkaars nieren over blijven proeven.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Laten we even bij biologisch blijven. Als je 150 koeien hebt en biologisch wilt gaan boeren, betekent dat dat een gemiddelde boer dan 43 tot 65 hectare grond moet bijkopen. Nou, met de bedragen die ik net al heb genoemd, zijn dat gewoon miljoenen, dus ik vraag me echt af hoe we dit gaan doen. De minister zei daarstraks al "misschien moet ik later bij jullie terugkomen voor nog meer", maar dit wordt wel een beetje gepresenteerd als: "Dit is de oplossing. Hierdoor gaat de vergunningverlening loskomen. We hebben 20 miljard, jongens. Holadijee!" Maar als ik deze bedragen zie, met de grondaankoop, en dan heb ik het niet eens over al het andere, dan praat je echt al over heel erg veel geld. Ik betwijfel gewoon of dat inderdaad haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar is.

Minister **Van Essen**:
Ik kom zo nog terug op biologisch. Het mooie van de biologische boeren is dat 98% al onder de grondgebondenheidsnorm zit die we stellen. Ook zit al een heel groot gedeelte onder de 1,5 die we nu in de zonering als terugvaloptie hebben neergezet. Dus het is heel veel, dat klopt en dat zegt mevrouw Van der Plas terecht, en het zijn allemaal onderdelen waar we met elkaar nog vele uren verder over kunnen praten, maar het is goed om dan ook deze cijfers erbij te halen. Naast met die omschakelpremie helpen we de biologische boeren bijvoorbeeld met het Investeringsfonds Duurzame Landbouw, dat u ook in de stukken vindt.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Voor grondaankoop is er een mogelijkheid voor boeren om goedkoop te lenen. Door het kabinet werd al eerder aangegeven dat er daarvoor een vaste lage rente is van 1%. Dus een vaste lage rente van 1%. Dit hebben wij een paar weken geleden ook besproken bij het Onderwijsdebat over het leenstelsel. Er is ook afgesproken in het coalitieakkoord dat er een vast plafond voor studenten zou zijn van 2,5%. Daar is het kabinet op teruggekomen; die afspraak is gewoon geschonden. Hoe hard is het dan dat die rente van 1% inderdaad vast blijft? Daar maak ik me dan inderdaad zorgen over, als ik zie hoe die discussie over het leenstelsel is gegaan.

Minister **Van Essen**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

In het Investeringsfonds Duurzame Landbouw is die rente al heel lang op 1%, dus er is helemaal geen reden om eraan te twijfelen dat dat morgen niet meer het geval zou zijn.

De **voorzitter**:
Gaat u verder. We zijn nu toch weer halverwege het blokje met interrupties begonnen ...

Minister **Van Essen**:
Nee hoor, dit is het begin van het blokje.

De **voorzitter**:
We gaan nu even door en kijken of we het blokje af kunnen maken.

Minister **Van Essen**:
D66 vroeg naar de samenhang: hoe zorgen we dat elke euro effectief wordt besteed? Bij de keuze voor de uitwerking van die maatregel is gezocht naar samenhang met allerlei andere vraagstukken, of ze nou over ruimtelijk beleid gaan of klimaat, dierwaardige veehouderij of een groene leefomgeving, gewasbescherming of water. Het doel is duidelijk, zoals ik net heb aangegeven: stikstofreductie, natuurherstel, vergunningverlening. Waar mogelijk dragen de maatregelen niet alleen daaraan bij, maar ook aan die andere. Ook in de monitoring en concretisering per maatregel houd ik dat voor ogen. Bij de verdere besluitvorming over de inzet van middelen en de bijsturingsmomenten zal ik er ook steeds op toezien dat de besteding bijdraagt aan de integrale aanpak van die verschillende opgaven.

Dan de vraag van D66 om klimaateffecten mee te nemen in het landbouw-, natuur- en stikstoffonds. Zoals ik net zei, zijn de middelen uit het fonds primair gericht op stikstofreductie en natuurherstel. Tegelijk is vastgelegd dat koppelkansen tussen de opgaven zo veel mogelijk moeten worden benut. Bij de verdere besluitvorming zal ik erop toezien dat de besteding van de middelen ook daaraan bijdraagt, waaronder de klimaatopgave. Het werd volgens mij zo-even al gewisseld, maar de reflectie van het PBL laat ook zien dat dit pakket significant bijdraagt: een emissiereductie van volgens mij 4 megaton — mevrouw Podt zei net 5 — uit de landbouw. Daarmee dragen we gewoon significant bij aan de klimaatopgave. En inderdaad wordt in het voorjaar door de minister van KGG besloten over aanvullende maatregelen.

Dan een vraag over doelsturing en klimaat, ook van D66. Het is belangrijk om te zien dat het doelsturingssysteem dat we hebben neergelegd niet alleen op ammoniak stuurt, maar ook op klimaat. Vandaar ook die 4 megaton CO_2-winst. Voor de intensieve sectoren hebben we ervoor gekozen om die te koppelen aan een KPI per dierplek. We komen er nog bij u op terug hoe dat bijdraagt. Binnen het doelsturingssysteem werk ik stapsgewijs aan een betrouwbare rekenmethode op bedrijfsniveau, zodat kan worden bepaald welke reductie de genomen maatregel daadwerkelijk oplevert. Dat doen we zo veel mogelijk op gelijke wijze voor stikstof als voor klimaat.

Dan de vraag van mevrouw Bromet hoe het staat met de uitvoering van de motie over dierenwelzijn en stikstof. Het uitgangspunt is, zoals ik net al zei, dat die maatregelen integraal zijn, dus ook rekening houden met wat u in die motie hebt gezegd. Zo wordt het risico op lock-ineffecten zo veel als mogelijk voorkomen, zodat maatregelen die worden getroffen in het kader van de ene opgave niet worden afgewenteld op een andere opgave. Daarom is het ook relevant dat op korte termijn de AMvB over

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

dierwaardige veehouderij wordt behandeld in uw Kamer, zodat duidelijk is welke eisen kunnen gaan gelden voor nieuwe stallen.

Dan een vraag van mevrouw Ouwehand over dierwaardigheid, namelijk hoe we het fonds in balans brengen met de doelen voor een dierwaardige veehouderij. De stappen naar een dierwaardige veehouderij landen natuurlijk op datzelfde erf, op dat boerenerf, met die andere opgaven. Daarom geven de staatssecretaris en ik ook aan dat we die maatregelen zo veel mogelijk gezamenlijk nemen, zodat je als je voor een investeringsbesluit staat, weet waar je aan toe bent en welke doelen je moet halen. Dat gaat bijvoorbeeld over die duurzame stallen. Zoals ik net al zei, wordt daarmee ook voorkomen dat je een investering doet die een jaar of twee later alweer achterhaald is. Daarom is het fijn dat uw Kamer binnenkort die AMvB behandelt. Wageningen Social & Economic Research zal een verdiepende analyse geven in hun tweede reflectie. We hebben nu een kwalitatieve reflectie van ze gehad en ze komen nog met een kwantitatieve reflectie, waarbij ook wordt gekeken naar hoe dit soort verschillende vraagstukken zich tot elkaar verhouden op het boerenerf. Dan heb je het bijvoorbeeld over hoe de norm voor ammoniak gaat met klimaat, maar ook met grondgebondenheid en met wat we vragen in de AMvB over dierwaardigheid.

Mevrouw Podt had de vraag hoe we lock-ins gaan voorkomen. Het kabinet heeft er mede op basis van de reflecties van het PBL en de landsadvocaat vertrouwen in dat de aanpak gewoon toereikend is om de vergunningverlening gebied voor gebied los te trekken en ook die verantwoorde investeringen in emissiearme stallen mogelijk te maken. Doordat we, zoals ik net al zei, de zaken zo veel mogelijk nu al naar buiten brengen, kunnen de ondernemers daar rekening mee houden.

De heer Goudzwaard vroeg wanneer we de rekentool precies kunnen verwachten. Die komt inderdaad begin volgend jaar uit. Het idee is een gebruiksvriendelijk en wetenschappelijk verantwoord instrument waarmee de boer kan simuleren met welke maatregelen hij aan de norm kan voldoen. Er zijn al verschillende rekentools in omloop. In zijn algemeenheid kan ik daarover zeggen dat sommige tools alleen maar kijken naar een heel beperkt aantal beschikbare technische oplossingen en daarmee een te beperkt beeld schetsen, maar dat er ook tools zijn, zoals volgens mij Intoagri, die alweer iets effectiever zijn. Het is heel belangrijk om ook de wisselwerking van verschillende maatregelen met elkaar goed in beeld te hebben als je simuleert wat een bepaalde maatregel doet. Daarom is een tool die ook wetenschappelijk verantwoord is heel belangrijk.

Dan een vraag van de VVD over middelen en zonering. Die zit al in een volgend mapje, dus dat gaan we dan nu al doen. Hoe wordt voorkomen dat we middelen verkeerd inzetten, bijvoorbeeld door fors te investeren in een stal op een locatie waar geen reguliere bedrijfsvoering meer plaats zou kunnen vinden of door latere systeemmaatregelen die worden getroffen? Rondom de Natura 2000-gebieden sturen we erop met provincies dat systeemherstelmaatregelen worden vormgegeven die het meest bijdragen aan het wegnemen van de grootste drukfactoren. Die maatregelen kunnen inderdaad leiden tot een beperking op regulier agrarisch gebruik. Voorbeelden hiervan zijn het realiseren van een nieuwe habitat of het verhogen van het waterpeil. Op dit moment is alleen nog niet helder welke maatregelen waar exact nodig zijn. De natuurdoelanalyses geven de indicatie, maar tot welke maatregel op welke plek dat moet leiden, vraagt nog nadere uitwerking. Dat is ook waarom ik nu met provincies bezig

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

ben om vast te stellen waar zonering nodig, nuttig en proportioneel is. Daar zullen provincies ook plannen voor opstellen. Dat heeft u net ook al een aantal keer aangehaald. Er ligt ook een belangrijke rol voor medeoverheden om via die gebiedsprocessen ondernemers te informeren over de voortgang in de ontwikkeling van die maatregelen, zodat ze geen investeringsbesluiten nemen die uiteindelijk op die plek niet gaan passen. Ik denk dat we daar zo bij zonering nog veel dieper op zullen ingaan met elkaar.

Dan een vraag over de ondersteuning en het trappetje van Remkes, ook van de VVD. Hoeveel geld gaat er daadwerkelijk naar blijvers, uitgesplitst naar de ontwikkelrichting en het jaar van beschikbaarheid van die middelen, en welk deel is dan ondersteuning? In de Kamerbrief over het ondersteuningspakket heb ik een tabel opgenomen waarin dat is uitgesplitst. Uw Kamer heeft mij gevraagd om dat zo snel mogelijk te doen en we hebben dat in deze brief mee kunnen laten lopen. Voor vrijwillige beëindiging — dat wist u al — is 2,75 miljard beschikbaar en de rest van die 20 miljard is echt voor blijvers en/of natuur. Dat is als volgt verdeeld. Bij innoveren zit een bedrag van 1,7 miljard voor stal- en managementmaatregelen. Voor extensiveren zit een aanzienlijk deel van 9 miljard euro voor de gebiedsgerichte aanpak. Dat kan om verplaatsingen gaan, extensiveren en omschakelen in de zones rondom Natura 2000. Een aanzienlijk deel van de 1 miljard euro voor kwetsbare watergebieden is ook beschikbaar voor extensivering in de trappetjes zoals net beschreven. Daarnaast is er eenmalig 1,2 miljard euro en daarna structureel 175 miljoen euro per jaar vrijgemaakt, boven op alle budgetten die er al zijn, voor agrarisch natuurbeheer. Voor het omschakelen is 43 miljoen extra budget voor het Investeringsfonds Duurzame Landbouw en 43 voor het actieplan Groei van biologische productie en consumptie. Er is ook 1,3 miljard euro gereserveerd voor flankerend beleid en overige posten. Dat kan bijvoorbeeld gaan om maatregelen voor jonge boeren, zoals vestigingssteun, maar ook om PAS-melders, fieldlabs en flankerend instrumentarium voor de invoering van grondgebondenheid.

Mevrouw Den Hollander had nog een vraag over stoppen en blijven. Hoe wordt voorkomen dat stoppen altijd een financieel aantrekkelijkere keuze is dan doorgaan? Ik vind het goed om hier te zeggen dat het echt een individuele ondernemerskeuze is om door te gaan of te stoppen. Wat boeren ook kiezen, het moet in beide gevallen financieel haalbaar zijn. Wij ondersteunen hen daarbij, waarbij we ons vanzelfsprekend rekenschap moeten geven van de kaders op bijvoorbeeld het gebied van staatssteun. De keuze voor stoppen wordt niet per se ingegeven door of het financieel aantrekkelijker is dan doorgaan. Boeren die stoppen, doen dat vaak ook als zij geen opvolger hebben — dat gaf u net ook al aan — of als zij hun bedrijf niet kunnen of willen aanpassen om te voldoen aan wat van hen wordt gevraagd.

Dan de vraag van mevrouw Van der Plas of ik het ermee eens ben dat taken gevolgd moeten worden door knaken. Ja. Er wordt veel van boeren gevraagd in de komende jaren en daar zetten we ook een omvangrijk pakket aan financiële middelen tegenover. Dus in dat opzicht: ja, taken moeten ook gevolgd worden door knaken.

Dan de vraag, ook van mevrouw Van der Plas, wie de kosten draagt voor de regels van de overheid en of wij vinden dat gezinnen er zelf voor moeten betalen als wij schade veroorzaken met regels. Dat gaat over waardevermindering. Nee, ik vind niet dat boerengezinnen hier zelf voor moeten opdraaien en daarom hebben we, zoals aangegeven, een substantieel bedrag gereserveerd voor het afwaarderen van grond.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dan een vraag van mevrouw Van der Plas over gevolgen voor agrarische regio's, wat de uitkomsten van het Wageningenrapport met die 5,4% lagere waarde in het agrocomplex en ook een daling van werkgelegenheid voor de regio's betekenen. Het rapport van Wageningen laat zien dat er inderdaad een groot aantal effecten zijn op het gebied van toegevoegde waarde en werkgelegenheid. In de regio's waar een grote reductie of verandering in die agrarische activiteiten wordt verwacht, kunnen die sociaal-economische effecten echt significant zijn. Dat heeft de volle aandacht van het kabinet. Om de leefbaarheid van het platteland te behouden en te versterken, hebben we aan onze aanpak een sterk platteland toegevoegd. Dat doen we onder andere via een landsbreed programma en regiospecifiek met een sociaal-economisch investeringsprogramma. Uiteindelijk zal ook een groot gedeelte van de 20 miljard voor ondersteuning terechtkomen bij de regio's die sterk agrarisch zijn.

Dan de vraag van mevrouw Den Hollander welke doelen gelden, hoe die worden gevolgd en wanneer er wordt bijgestuurd. In de spoedwet die ik u heb toegestuurd en in het ontwerpprogramma zijn doelen opgenomen. De doelstelling is tweeledig: de stikstofuitstoot verminderen in landbouw, industrie en mobiliteit, en de instandhoudingsdoelen bereiken voor de stikstofgevoelige habitats in Natura 2000-gebieden. Daarmee wordt ook grotendeels invulling gegeven aan de doelen van de NHV. Binnen het programma wordt een monitorings- en bijsturingssystematiek ingericht, zodat er tijdig bijgestuurd kan worden. Dat is uitgebreid toegelicht in het programma.

Dan de vraag van de heer Koorevaar over mobiele metingen. Mobiele metingen maken inzichtelijk hoeveel ammoniak er echt wordt uitgestoten, geeft de heer Koorevaar aan. Hij zei dat deze ook goedkoper zijn dan stalmetingen. Hoe kijken we naar de mogelijkheden om die uit te breiden? Zoals ik net al aangaf in reactie op de vragen van Groep Markuszower, vind ik meten heel belangrijk, want uiteindelijk is meten weten. Ik zet dus graag in op metingen en innovaties om dit slimmer en goedkoper te doen. Als dat lukt, kan er veel gebiedsspecifieker en bedrijfsspecifieker worden gemeten en kunnen doelen worden bereikt. In het kader van het Nationaal Kennisprogramma Stikstof neem ik dat ook mee. Momenteel wordt de tweede fase daarvan ingericht. De genoemde uitbreiding van metingen kan ik daar ook deel van laten uitmaken.

Dan een vraag van de heer Goudzwaard over onzekerheden over de stikstofaanpak. Hij vroeg of ik kan aangeven hoe wordt voorkomen dat onzekerheden of ontbrekende kennis automatisch leiden tot zwaardere verplichtingen voor agrarische ondernemers. We hebben heel duidelijk aangegeven dat opgaven niet afgewenteld mogen worden op andere opgaven. Of het nu gaat om de overheid, TBO's of de boeren, we mogen die niet afwentelen op elkaar. Met de samenhangende aanpak wordt duidelijkheid geboden over wat er gevraagd wordt van de samenleving om de vergunningverlening weer op gang te brengen. In de reflectie van het PBL op onze aanpak wordt ook bevestigd dat met deze aanpak de emissiedoelen binnen bereik liggen en natuurherstel dichterbij komt. Onderdeel van die aanpak is een spoedwet waarin ik de depositiedoelen, zoals u die heeft ontvangen, vervang door emissiedoelen. Daarmee worden die vastgelegd voor de agrarische sector. Die zijn dus geen bewegend doel en leiden niet meer tot een zwaardere verplichting. Ze dragen ook bij aan de betrouwbaarheid van beleid en de investeringszekerheid voor ondernemers. Door die doelen vast te leggen is het voor agrarische ondernemers ook duidelijk wat er op lange termijn van hen verwacht wordt wat betreft de bedrijfsspecifieke emissiedoelen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dan een andere vraag van de heer Goudzwaard, over de resultaten van natuurherstel en de noodzaak tot aanpassing. Hij vroeg welke resultaten inmiddels zijn geboekt met betrekking tot gerichte natuurherstelmaatregelen en in hoeverre deze resultaten aanleiding geven om de noodzaak van aanvullende stikstofreductie opnieuw te bekijken. Het hele taskforcepakket kent een brede aanpak op zowel stikstofreductie als natuurbeheer en natuurherstelmaatregelen. Het is ook belangrijk om die andere drukfactoren zoals verdroging en versnippering aan te pakken; u noemde deze net ook al in uw inbreng. Het pakket is zo samengesteld dat alle maatregelen bijdragen aan het lostrekken van vergunningverlening en het herstel van de natuur. Het Programma Natuur heeft de afgelopen jaren ook maatregelen uitgevoerd. Die bijdragen hebben onder meer betrekking op hydrologie en invasieve exoten. Concrete resultaten zijn onder andere het terugbrengen van de dynamiek in de duinen en hydrologisch systeemherstel in het hoogveen. In de duinen zie je bijvoorbeeld dat de reeds voorziene stikstofreductie in het tijdspad tot 2025, in combinatie met de natuurherstelmaatregelen, ertoe leidt dat additionaliteit kan worden aangetoond en onderbouwd. In grote delen van het land is dat ook nodig, maar er is nog meer nodig. Natuurherstelmaatregelen zijn alleen effectief in combinatie met het daadwerkelijk terugdringen van de stikstofuitstoot: het dichtdraaien van die kraan.

Dan een vraag van mevrouw Den Hollander: welke natuurmaatregelen leveren aantoonbaar het meeste resultaat op? Maatwerk per gebied levert het meeste op. Uit de natuurdoelanalyse blijkt per gebied welke drukfactoren aanwezig zijn. De maatregelen die worden ingezet, moeten gericht zijn op het aanpakken van precies die drukfactoren, met prioriteit voor de grootste drukfactoren in het gebied. Uit de natuurdoelanalyse blijkt ook dat dit naast stikstof heel vaak hydrologie, water en droogte betreft. Maar ook andere drukfactoren, zoals invasieve exoten of versnippering, zijn vaak een oorzaak. Als je het met een NDA aanpakt, behaal je het meest effectieve resultaat.

Dan een vraag van mevrouw Van der Plas over het fonds. Gaat het fonds dat formeel nog geen fonds is, er daadwerkelijk voor zorgen dat de vergunningverlening weer op gang komt? Het PBL en de landsadvocaat stellen dat ook. Er wordt een belangrijke stap gezet om de natuur in Nederland te verbeteren en de stikstofuitstoot te verlagen. De landsadvocaat geeft ook aan dat het maatregelenpakket perspectief biedt voor zowel natuurherstel als vergunningverlening. Voor het kabinet onderschrijven die reflecties ook de bijdrage die het pakket levert aan vergunningverlening en de kabinetsdoelen. Als de maatregelen geborgd zijn waarmee de natuur weer op orde komt, kunnen we ondernemers weer de gevraagde zekerheid bieden en kan Nederland van het slot. Dit pakket wordt ook ondersteund door de gelden die beschikbaar zijn op onze begroting, als u daarmee instemt.

Hoeveel gaat er terug in het fonds als de middelen uit het fonds niet worden uitgegeven? Er werd gezegd dat we opnieuw met de minister van Financiën in overleg moeten en dat hij ook nee kan zeggen. Dat hij nee kan zeggen, weten we, maar het is wel goed om specifiek bij dit fonds te zeggen dat we over deze middelen hebben afgesproken dat we 100% eindejaarsmarge hebben. Dat was net al even gedeeld. Dat betekent dat al die middelen die niet besteed zijn gewoon op de begroting van LVVN blijven staan en daarmee beschikbaar zijn. Hierover heb ik ook goed overleg gehad met de minister van Financiën. Dit is iets wat het kabinet uiteindelijk akkoord heeft bevonden. Wat betreft middelen die van artikel 26 naar artikel 25 gaan: dat is iets waar uw Kamer uiteindelijk

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

over gaat, met het budgetrecht dat u heeft.

Dan de vraag van mevrouw Den Hollander over de verdeling van het budget. Ze vroeg of het fonds niet uitgeput is voordat de doelen zijn bereikt. In de Kamerbrief hebben we de indicatieve verdeling uit het stikstoffonds opgenomen. Daarbij is het uitgangspunt dat alle maatregelen in samenhang moeten leiden tot het bereiken van het doel in de vorm van emissiereductie, natuurherstel en het op gang komen van de vergunningverlening. Het is mijn verantwoordelijkheid als minister om ervoor te zorgen dat die doelen ook binnen het beschikbare budget worden gerealiseerd. Adviezen van kennisinstellingen en het PBL zijn voor mij een belangrijke toetssteen hierbij.

Dan een vraag over de middelen tot en met '35, ook van mevrouw Den Hollander. Zij vroeg hoe de Kamer haar controlerende taak kan uitvoeren gezien het feit dat ze met de begroting pas zicht heeft op 2031, terwijl de opgave doorloopt tot 2035. Ik vind dat een begrijpelijke wens. Ik zal de Kamer voor de begrotingsbehandeling een brief sturen waarin staat hoe we daarmee omgaan.

Dan de vraag van mevrouw Bromet over de uitvoeringskosten van 20 miljard. Hoeveel middelen denkt de minister nodig te hebben voor de uitvoering van de maatregel zoals opgesomd in de bijlage van de brief van 26 juni? Randvoorwaarde is dat er genoeg middelen beschikbaar zijn voor de uitvoering. Bij innovatieve verdeling van de middelen, zoals in de Kamerbrief staat, is ook rekening gehouden met uitvoeringskosten per maatregel. Daarnaast hebben we, zoals ik net ook al even aangaf, 100 miljoen gereserveerd voor het versterken van de uitvoeringskracht, ook met het oog op alles wat lokaal moet gebeuren, van provincies en gemeenten tot de omgevingsdiensten die daadwerkelijk vergunningen moeten verlenen. Ik vind het wel moeilijk om nu exact te zeggen wat de uitvoeringskosten zijn. De benodigde uitvoeringskosten en de manier waarop de uitvoering precies wordt georganiseerd variëren per type maatregel. Dit neem ik mee in de verdere uitwerking van de maatregelen. Daar kom ik later bij u op terug.

Dan een vraag van de heer Flach over fiscaliteiten. Die ging over de fiscale gevolgen van het stikstofpakket. De beantwoording hiervan is afhankelijk van de vele feiten en omstandigheden. Deze vraag zal ik daarom samen met mijn collega Eerenberg gaan beantwoorden; daar werd ook min of meer om verzocht. Dat zal ik doen voor het voorjaar van 2027. Ik zal ook in overleg treden met agrarische fiscalisten als ik die antwoorden op papier zet.

Dan een vraag van de ChristenUnie over het pseudofonds. Waarom hebben we het zelfstandige begrotingsfonds niet gereanimeerd? De belangrijkste reden om het fonds binnen de begroting van LVVN in te richten, is inderdaad echt de doorlooptijd — de heer Grinwis vroeg daar eigenlijk al naar — en de snelheid waarmee maatregelen met dekking uit het fonds kunnen worden uitgevoerd. We vinden allemaal dat het snel moet. Door het fonds binnen de begroting zo in te richten, kunnen we eigenlijk volgend jaar al starten met de uitgaven. Bij wet een nieuw begrotingsfonds instellen vraagt om een langere uitwerking en een langer wetgevingsproces. Dat zou niet zo snel gelukt zijn. Met name omdat dit wetgevingsproces bij het transitiefonds van het kabinet-Rutte IV is begonnen, maar niet is afgerond, heeft het kabinet besloten om dit niet opnieuw te starten. Dat is ook omdat de meerwaarde van een apart fonds beperkt is. Omdat we 100% eindejaarsmarge hebben, zoals we net hebben gewisseld, blijven de middelen beschikbaar. Ik kom zogezegd tegemoet aan de vraag om inzicht tot 2035 te

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

verschaffen.

Dan de vraag van mevrouw Bromet over de grutto en de uitvoering van het actieplan. Dat ziet ze niet in het fonds opgenomen. We stellen aanzienlijke middelen voor agrarisch natuurbeheer beschikbaar bovenop wat er al was en bovenop wat we vanuit het GLB al uitgeven aan agrarisch natuurbeheer. Mijn inzet is om de structurele beheersmaatregelen die we voor de grutto moeten nemen op basis van het afsprakenkader uit die middelen voor agrarisch natuurbeheer te dekken. Met provincies werk ik uit hoe uitvoerende partijen die niet direct uit de ANb-middelen kunnen putten ondersteund kunnen worden. Dan gaat het om terreinbeherende organisaties, waterschappen en gemeenten. Daarmee kan ons inziens een structurele stabilisering van de gruttopopulatie worden gerealiseerd, passend bij de toezegging aan de Europese Commissie in het kader van de infractieprocedure.

Dan kom ik bij de vragen van de heer Grinwis, en enkele andere leden, over de veenweidebossen en het klimaat. Er is tot 2035 50 miljoen gereserveerd. Gevraagd werd of dat voldoende is. Ik hecht er grote waarde aan om de veenweidestrategie en de Bossenstrategie op te pakken. Daarom heb ik daar extra middelen voor vrijgemaakt. Ik zie ook echt koppelkansen met wat er voor de rest uit de bredere aanpak van landbouw, natuur en stikstof komt, met name wanneer het gaat om natuurherstelmaatregelen. Dat kan om bossen of veenweidegebied gaan. We zien dat er in de prioritaire gebieden, waar we de vijf-plus-twee-aanpak hebben, heel vaak dit soort opgaves liggen, zeker wanneer het gaat om veenweide. Ik ben ervan overtuigd dat wij door dat integraal te doen, dus 50 miljoen extra en ook 500 miljoen voor de vijf-plus-twee-aanpak, echt een flinke stap kunnen zetten op deze thema's.

Dan vraagt de ChristenUnie naar de budgetten voor gebiedsprocessen. Bij de inrichting van het fonds en de programmering van de middelen zijn keuzes gemaakt om tot een optimale inzet van het beschikbare budget te komen. Doelmatigheid heeft hierbij een grote rol gespeeld. Voor de doelmatige besteding van de middelen is het essentieel dat alle maatregelen gezamenlijk moeten leiden tot het doelbereik in het kader van stikstofemissiereductie, natuurherstel en het komen tot vergunningverlening. De reflecties die we hebben gehad zijn daarvoor van groot belang.

Dan zijn er vragen over de NHV-maatregelen in stad en zee. Mevrouw Bromet vroeg of er aanvullende maatregelen in het Natuurplan komen en of die ook uit de 20 miljard betaald moeten worden. In het eerste Natuurplan ligt de focus echt op 2030 en op de doelen die rondom en in Natura 2000-gebieden gerealiseerd mogen worden. Niet alles kan en hoeft tegelijkertijd. Bij de keuze voor de uitwerking van de maatregelen vanuit de taskforce wordt ook expliciet gekeken naar de samenhang met de NHV-doelen. Die liggen namelijk in landelijk gebied en minder in de stad of in de zee, maar ook dáár ligt een opgave. Er loopt echter nog onderzoek naar de maatregelen voor de natuur in de zee en de stad en naar de financiering daarvan. Dit pak ik gezamenlijk met mijn collega-bewindspersonen op, waaronder de minister van VRO. Die laat ik landen in het definitieve Natuurplan.

Dan was er een vraag van de ChristenUnie over het emissiedoel van de landbouw. Gevraagd werd waarom de 42% tot 46% voor ammoniak zijn overgenomen. Het PBL heeft aangegeven dat de natuurdoelen met de maatregelen in dit pakket binnen bereik komen en dat daarmee vergunningverlening mogelijk wordt. Het PBL geeft tevens aan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

dat daarvoor alle maatregelen uitgevoerd moeten worden en zegt ook dat het een opgave van historische omvang is. Generieke reductie is daarmee ook nodig om de vergunningverlening weer op gang te helpen, samen met de gebiedsgerichte maatregelen gericht op het reduceren van alle drukfactoren, en ook natuurherstel. Gebiedsgerichte maatregelen in combinatie met een lagere generieke norm zijn mogelijk, maar dit vraagt om veel grotere reducties in een aantal gebieden. Met de methode-Erisman is er zoals aangegeven, bijvoorbeeld op de Veluwe of in de Peel in veel grotere zones dan nu voorzien de facto geen landbouw meer mogelijk. Daar kiest het kabinet niet voor. De emissiedoelen in het wetsvoorstel zijn bepaald op basis van wat er maatschappelijk gezien haalbaar wordt geacht voor de verschillende sectoren.

Dan was er een vraag van de heer Jansen over monitoring. Als de ammoniakuitstoot met 70% keldert en de gemeten concentratie vlak blijft, waarom gelooft deze minister dan nog heilig in nog meer opofferen? De enige manier om de stikstofneerslag op onze natuurgebieden te verminderen is gewoon het terugdringen van de uitstoot. Alles wat niet de lucht ingaat, kan ook niet in de natuur terechtkomen. Verschillende studies, onder andere van het RIVM, laten zien dat het verminderen van uitstoot wel degelijk een heel positief effect heeft op de natuur.

Dan was er een vraag van de SGP over de registratie van maatregelen, namelijk: hoe wordt gezorgd voor een sluitende beoordeling en registratie? Het kabinet is voornemens om begin 2027 een nieuw dashboard te lanceren, waarop te zien is welke maatregelen tot welke emissiereductie hebben geleid en wat de verwachte emissiereductie is van toekomstige maatregelen.

Dan een vraag van de heer Jansen over hardwerkende gezinnen en de voedselvoorziening. Hoe kijkt het kabinet naar alle mensen die 's avonds laat nog aan het werk zijn om ons land van voedsel te voorzien? Laten we heel duidelijk zijn: het kabinet heeft oog voor de opgaven waarmee agrarische ondernemers de komende tijd te maken krijgen. Daarom gaan we er ook voor zorgen dat een groot deel van het budget dat beschikbaar is, op het boerenerf gaat landen. Ondernemers worden financieel ondersteund bij de investeringen die zij moeten doen om aan die normen te voldoen. Bovendien worden ze ondersteund met kennis en begeleiding. Zo worden boeren met het pakket ook geholpen bij de ontwikkelrichting die zij kiezen.

Dan vroeg de BBB hoe we het allemaal gaan betalen. De aanpak zoals beschreven in de Kamerbrief past binnen de beschikbare 20 miljard. In die aanpak zitten maatregelen voor innoveren, omschakelen, extensiveren, verplaatsen en vrijwillige beëindiging. Het kabinet verwacht met deze maatregelen de doelen te behalen en deze maatregelen te kunnen betalen vanuit de 20 miljard.

Dan vroeg mevrouw Van der Plas ook hoeveel geld er naar onderzoek, advies en uitvoering gaat. De randvoorwaarde voor het behalen van de doelen is dat er genoeg middelen zijn voor uitvoering, onderzoek en advies. Verschillende Kamerleden wijzen daar ook op. Bij de indicatieve verdeling is rekening gehouden met uitvoeringskosten per maatregel. Ook reserveren we 100 miljoen, zoals ik al zei. Op dit moment kan ik nog niet exact zeggen hoeveel uitvoeringskosten er voor elke maatregel zijn, want de benodigde uitvoeringskosten variëren. Hoe we dit met elkaar organiseren, is daarbij ook relevant. Dat laat onverlet dat alle middelen zo doelmatig mogelijk worden ingezet om Nederland weer van het stikstofslot te halen en ondernemers perspectief te bieden. Dat moet ook

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

wel met 20 miljard. De kosten voor uitvoering, onderzoek en advies zijn daar een essentieel onderdeel van.

Dit was blokje twee: overkoepelend.

De **voorzitter**:
Mooi. Ik zie interrupties van mevrouw Ouwehand, twee van de heer Grinwis en ook van de heer Goudzwaard, de heer Korevaar, mevrouw Den Hollander en dan mevrouw Van der Plas. We beginnen met mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dank aan de minister voor de uitgebreide beantwoording in het blokje overkoepelend. Ik wil even doorvragen over de lock-in, waar mevrouw Bromet ook naar vroeg. Ze zei over de aangenomen motie: doe het nou echt integraal. In het beleid is daar wel iets voor nodig. Je ziet dat er nu een Maatlat Duurzame Veehouderij is. Stallen die wat beter aan bijvoorbeeld de ammoniakemissie voldoen, kunnen punten halen. Diergericht ontwerpen is daar echter nog helemaal geen onderdeel van. Het lijkt me van belang dat dit samenkomt, of dat via de AMvB van de staatssecretaris gaat of via de weg dat de Kamer kiest voor mijn wet. Ik ben benieuwd hoe het kabinet dat bij elkaar gaat brengen. Volgens mij is het voor boeren nodig dat er stallen worden ontworpen die zijn gevalideerd en waarvan ze weten: zo zit ik goed, want deze stallen zijn diergericht ontworpen en voldoen bijvoorbeeld ook aan de ammoniakeisen.

Minister **Van Essen**:
Dat ben ik met mevrouw Ouwehand eens. De stallen zullen aan meerdere opgaves tegelijk moeten kunnen raken. Dat is precies waarom de staatssecretaris en ik in de taskforce het dierenwelzijn als een belangrijke factor hebben ingebracht bij de middelen die we hebben voor stalvernieuwing. Mevrouw Ouwehand had daar net zelf een heel mooie formulering voor die ik heb opgeschreven. Hier is ze: "De maatregelen die we nu nemen, mogen uiteindelijk een dierwaardige veehouderij niet in de weg staan." Dat lijkt me een heel belangrijke formulering. Kijk, die 20 miljard is het minimale dat nodig is om de doelen voor stikstofreductie, natuurherstel en vergunningverlening te bereiken. Dat betekent dat daarin geen extra budget zit voor allerlei andere maatregelen. De staatssecretaris en ik werken zogezegd nauw samen op dat vlak om ervoor te zorgen dat het elkaar niet in de weg staat. Uiteindelijk zullen de stallen die belangrijk zijn voor de emissiereductie, ook moeten kunnen leveren op andere facetten. Daarom is het belangrijk dat dit wat dat betreft in gelijke tred oploopt, dus zowel de AMvB als de wetgeving die ik volgend jaar in verschillende stukken naar uw Kamer ga brengen.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik vind dat heel fijn, maar ik ben op zoek naar volgende. Hoe gaan we dat in de praktijk vormgeven? Ik weet dat de aanpak van de Maatlat Duurzame Veehouderij privaat is. Daarmee kun je punten halen als je bovenwettelijk presteert, bijvoorbeeld beter op ammoniak of beter op dierenwelzijn. Maar daarmee heb je nog niet de integraliteit geborgd. Ik zie dat er een systematiek is dat gevalideerde stalsystemen in de Omgevingsregeling kunnen worden opgenomen, zoals de Lely Sphere en het koeientoilet. Wat wordt de aanpak om de opgaven bij elkaar te brengen? Wie gaat de regie nemen? Wie draagt zorg voor de validatie van die integrale duurzame systemen die dan ook diergericht en dierwaardig ontworpen zijn? Ik weet niet hoe het gaat werken.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Minister **Van Essen**:
Nogmaals, in de brief van 3 november hebben we aangegeven hoeveel belang wij hechten aan de toekomstgerichte stalbeoordelingssystematiek die ik samen met de staatssecretaris van IenW ontwikkel. Ik wil in de eerstvolgende brief die wij u daarover toezenden, best ingaan op de vraag hoe toekomstbestendige stallen eruitzien als het gaat om dierwaardigheid. Ik zal de staatssecretaris ook bij die brief betrekken om zijn visie te geven op onze investering in ammoniakreductie en de manier waarop we er uiteindelijk voor zorgen dat het type stallen dat daarin komt, ook voldoet aan onze andere opgaven. Dit laat onverlet dat er niet meer ruimte is om allerlei andere opgaven te koppelen aan die 20 miljard, zoals ik net aangaf. We moeten er echter in ieder geval voor zorgen dat ondernemers de goede keuzes maken en niet over twee of drie jaar met een gesubsidieerde stal zitten die niet meer voldoet aan de regelgeving die op dit moment parallel aan de stikstofplannen ontwikkeld wordt.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik denk dat dat inderdaad de route is. Ik ben benieuwd naar de termijn waaraan de minister denkt. Het gaat heel praktisch ook om de vraag of we die opdracht bij RVO gaan neerleggen.

Minister **Van Essen**:
De staatssecretaris van IenW is uiteindelijk primair verantwoordelijk voor deze stalbeoordelingssystematiek, dus dat zou ik even met haar moeten overleggen. Ik zou nu niet zomaar een termijn kunnen noemen. Omdat er best wel wat politieke druk zit op dat hele stalbeoordelingssysteem, verwacht ik dat we u rond de jaarwisseling een update hierover moeten verschaffen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Heel veel van mijn vragen zijn beantwoord in dit blokje overkoepelend. Daar ben ik heel blij mee. Ik heb echter nog twee interrupties. Ik kan die in één keer doen, maar ik wil ze ook wel uit elkaar trekken. Dat laat ik even aan de voorzitter over.

De eerste interruptie gaat over de natuurdoelen. Ik had gevraagd hoe we borgen dat de middelen daadwerkelijk doeltreffend en doelmatig worden ingezet. Mijn vervolgvraag daarbij was welke doelen gelden, hoe die gevolgd worden en wanneer er wordt bijgestuurd. Toen kreeg ik een antwoord van de minister over de algehele doelen die in het programma zijn uitgewerkt, maar het gaat mij specifiek om de natuurdoelen. Hoe gaan we ervoor zorgen dat de natuurdoelen doeltreffend en doelmatig worden ingevuld, zodat de juiste dingen gebeuren? Deze vraag heeft natuurlijk ook een relatie met het Rekenkamerrapport. In mijn beleving ging het antwoord daar echter niet op in. Dat was mijn eerste interruptie. Zal ik het hier even bij houden?

De **voorzitter**:
Laten we het zo doen.

Minister **Van Essen**:
Dat is inderdaad een specifiekere vraag. We hebben aangegeven dat we met KPI's willen komen voor de terreinbeherende organisaties, de natuurinvesteringen en het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

natuurbeheer dat wordt gedaan. Daar komen we in het Natuurpact 2.0 op terug en dat maken we volgend jaar. Daar zit voor mij ook veel druk achter, want we hebben nu met elkaar voor 2027 een impuls kunnen geven aan het beheer. Er vonden sowieso al heel veel kostenstijgingen plaats om dat op hetzelfde niveau te houden. Als we meer gaan investeren, moet daar een grondige analyse aan ten grondslag liggen. Daar vraagt u naar en daar zijn we ook mee bezig. Daar moeten ook afspraken met provincies en terreinbeherende organisaties onder liggen. Aan welke KPI's gaan zij voldoen? Waar worden zij aan gehouden? Dat zult u van mij terugzien in het Natuurpact 2.0.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Nogmaals, ik stelde deze vraag naar aanleiding van het Rekenkamerrapport. Ik ben op zich, voor een deel, tevreden met dit antwoord. De aanvullende vraag is natuurlijk hoever de minister gaat om de regie te pakken. Het gaat over aanwijsbesluiten en eventueel interbestuurlijk toezicht. Wat nu als die doelen niet worden behaald? Je spreekt met elkaar een doel en KPI's af en dan haal je die niet. Het gevolg is dat je dan geen vergunningen kunt verlenen. Dat is natuurlijk de zorg die daarachter zit. Wat gaat de minister dan doen?

Minister **Van Essen**:
Dat is een terechte zorg van mevrouw Den Hollander. Volgens mij heeft iedereen hier een opdracht. Dat kan de overheid zijn, maar dat kunnen ook TBO's, boeren of provincies zijn. We houden elkaar ook aan die opdracht. In het Natuurpact zal ik met de TBO's en de provincies … Het natuurbeleid is immers gedecentraliseerd. Ik wilde er een woord tussen zetten, maar dat ligt bij de provincies. Dat betekent ook dat ik met de provincies moet afspreken wat er vanuit het systeem van de financiering van de TBO's gaat gebeuren als doelen niet gehaald worden. Mevrouw Den Hollander heeft naar aanleiding van een documentaire al een keer in een commissiedebat gezegd: als je er 10 miljoen in stopt, krijg je er niet 100 blauwe kiekendieven voor terug. Dat zei ze volgens mij. Het zullen dus geen afspraken zijn in de trant van: u moet garanderen dat er zoveel fauna is! Dat kan volgens mij ook niet. Als je echter bekijkt wat we allemaal met elkaar te doen hebben, zowel de overheid als de boeren en TBO's, dan moet er een zo gelijk mogelijke afrekening zijn: als je zoveel geld daarin investeert, wat krijg je daar dan voor terug? Ik vind dat heel normaal, dus ik zal dat gaan betrekken bij het Natuurpact 2.0. Daar ga ik dus begin volgend jaar mee aan de gang.

De **voorzitter**:
Dank. Meneer Goudzwaard. O, u had twee interrupties, mevrouw Den Hollander? Dan doen we ze meteen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Hartstikke fijn. Dan ben ik ook klaar voor dit blokje, hoor.

Mijn tweede vraag ging over hoe de minister het budget gaat verdelen en hoe wordt voorkomen dat het fonds wordt uitgeput. Die vraag stelde ik naar aanleiding van de stafnotitie van de rapporteurs die u aan het begin van het debat heeft gekregen. Daarin staat namelijk dat er diverse maatregelen zijn waarvoor meer geld op de fondsartikelen staat dan er volgens de indicatieve verdeling beschikbaar was. Dan staat er een heel rijtje met voorbeelden waardoor er dus nu al meer geld nodig is, of is ingezet, dan eigenlijk indicatief gezet was. Daarnaast zien we een enorme vraag — daar heb ik ook een rijtje van voorgelezen — vanuit landschappen, vanuit provincies, vanuit allerlei

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

partijen die hele goede plannen hebben om doelbereik te halen. Ik snap het antwoord dat het doelbereik gehaald moet worden, maar hoe ga je dat nou verdelen? Hoe ga je dat als kabinet nou zo wegen dat er goede dingen worden gedaan, en dat het dus niet uiteindelijk gewoon overvraagd wordt en al weg is voordat het klaar is?

Minister **Van Essen**:
Dat iedereen nu al met goede plannen komt, of ineens meer goede plannen heeft, omdat er 20 miljard is, herken ik heel erg. Dat gebeurt in Den Haag en dat gebeurt ook buiten Den Haag, maar we hebben volgens mij met elkaar afgesproken waarvoor we dit geld hebben. Hoe we dat in het coalitieakkoord en in de eerste brief hebben vastgelegd, is ook hoe het is afgesproken met het ministerie van Financiën. Afwijkingen daarvan vragen besluitvorming, en als zo'n afwijking besluitvorming vraagt, moeten wij ook met elkaar stilstaan bij welk effect die dan op het doel heeft. U heeft uiteindelijk de verantwoordelijkheid en de mogelijkheid om het budget wel of niet te geven. Als we op zo'n manier afwijken dat de doelen in gevaar komen, zitten wij daar dus bij; dan zit het ministerie van Financiën daarbij en dan zit u daar zelf ook bij.

De afwijking die nu wordt aangeraakt, misschien ten opzichte van 26 juni of van het coalitieakkoord, kan ik zo niet plaatsen, want dat rapport heb ik niet kunnen lezen. Misschien heeft mevrouw Den Hollander dat voorbeeld nog. Maar het is belangrijk om te constateren dat er heel veel schakels in zitten voordat je de middelen anders gaat besteden of in een andere pijler van de taskforce kunt krijgen. Er zit een onderverdeling in. Wat in de pijler zonering zit, kun je niet zomaar naar een andere pijler toe trekken. Wat voor innovatie en stalmaatregelen beschikbaar is, kan niet zomaar naar de pijler voor flankerend beleid grondgebondenheid. Er zitten in die zin, waarschijnlijk in positieve zin, als het ware schotten tussen, zodat het geld ook is voor de pijler waarvoor het uiteindelijk is afgesproken.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik zal desgevraagd één voorbeeld geven. Er staat bijvoorbeeld voor de aanpak prioritaire gebieden van 2027 tot 2029 bijna 1 miljard euro op de fondsartikelen, terwijl indicatief 500 miljoen beschikbaar was tot en met 2035. Niet alleen geven we dus twee keer zoveel uit, we hebben dat ook al in 2029 gedaan. Dan is er nog zes jaar te gaan. Als we die trend doortrekken, gaan we het niet halen.

Minister **Van Essen**:
Even heel concreet over dit voorbeeld dan, en anders moeten we daar in wat kleiner comité nog over doorpraten. Ik kan me voorstellen dat het er in dit geval ook aan ligt dat we deels al geld uit vorige jaren hebben gekregen voor prioritaire gebieden die al gestart zijn, en dat we gezegd hebben: we doen daar 500 miljoen bij voor de andere prioritaire gebieden. Zoals u weet, hebben de Veluwe en de Peel al geld gekregen. Dat gaat om een flink bedrag, omdat ze ook een flinke opgave hebben, of omdat wé daar een flinke opgave hebben. Wat daarbovenop komt, is voor Rotterdam, voor het Groene Hart et cetera. Die vraag heb ik dadelijk ook nog van u, dus daar kom ik ook nog op terug.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
We zijn ook druk bezig om te kijken welk gereedschap er in de gereedschapskist voor de boeren kan. Stel, we vinden een nieuw stuk gereedschap. Hoelang duurt het voordat de rekentool daar dan op is aangepast en voordat daar een module voor klaarstaat? Is dat een beetje snel geregeld, of duurt dat dan weer maanden en maanden?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Minister **Van Essen**:
Uiteindelijk is dat natuurlijk afhankelijk van de soort maatregel. We hebben aan de ene kant de technieken die er al zijn. We hebben ook aangegeven dat we willen dat weidegang en dat soort zaken meetellen in het berekenen van hoe je uiteindelijk scoort ten opzichte van een norm. We hebben in de brief van 3 november ook aangegeven dat we een soort fast lane willen voor alle andere technieken die in het buitenland worden gebruikt. Wij doen er dus alles aan om die instrumentenkoffer zo snel mogelijk te vullen. Alle goede innovaties en goede ideeën die er daarbij zijn, willen we daar zo snel mogelijk in stoppen, maar wel op zo'n manier dat de boer er ook op kan vertrouwen dat als ze eenmaal in die koffer zitten, wij er dan ook aan gehouden zijn dat die instrumenten juridisch houdbaar zijn. Dat zijn de wederkerigheidsuitspraken die u ook in de brief van 3 november terugvindt.

De **voorzitter**:
In tweede instantie, meneer Goudzwaard.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dit gaat even over een ander antwoord dat ik van de minister heb gekregen, dat ook onder dit blokje valt. Ik vroeg de minister: welke resultaten zijn geboekt met gerichte natuurherstelmaatregelen en in hoeverre geven die dan aanleiding om bijvoorbeeld de noodzaak van aanvullende stikstofreductie opnieuw te beoordelen? We hebben zelf de konijnen bij Rotterdam meegemaakt; de biologie en de invasieve exoten. Maar de minister zei: wat we ook vinden, het gaat altijd gepaard met stikstof terugbrengen. Kan ik daaruit opmaken dat wat voor pilots we ook doen, in welk gebied dan ook, of dat nou stikstofgevoelig is of niet, die generieke maatregel altijd overeind zal blijven? Kan de minister daar antwoord op geven?

Minister **Van Essen**:
Ja, anders is het dweilen met de kraan open. Je zult die stikstofkraan moeten dichtdraaien om vervolgens het gat dat we sowieso nog hebben tot een goede staat van instandhouding, met hele gerichte natuurbeheermaatregelen dicht te kunnen fietsen. Dat zie je ook in het voorbeeld van de Rotterdamse haven, waarbij elke keer alleen maar die konijnen worden genoemd. Je ziet dat we in dat gebied in 2035 met stikstof al een heel eind zijn. Helaas is dat nog niet zo in alle gebieden, maar in dat gebied wel. Je ziet dat we de vergunningverlening gemotiveerd kunnen starten en dat we daar met gericht natuurbeheer en gerichte natuurherstelmaatregelen uiteindelijk de goede dingen kunnen doen. Het gaat dus altijd samen. We moeten zorgen dat die stikstofdeken flink afneemt. Voor wat daar dan nog resteert, kunnen we ofwel met gebiedsgericht beleid ofwel met gerichte natuurbeheermaatregelen zorgen dat de vergunningverlening uiteindelijk loskomt.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dank aan de minister voor de beantwoording over het meer meten. Ik had ook nog een vraag over de bodemkwaliteit van natuurterreinen. Ik weet niet of die ook hierbij zit.

Over die tool had ik toch ook nog een vraag. Op het moment dat je boeren perspectief wil geven, in de zin van de keuzes die ze kunnen maken voor het inrichten van de bedrijfsvoering omdat ze aan de doelen willen voldoen, maar heel veel van dat gereedschap er nog niet is, dan komt dat ook niet in die simulatietool van volgend jaar.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Scheppen we dan geen verwachtingen die tot teleurstelling zouden kunnen leiden?

Minister **Van Essen**:
We zullen in die tool stoppen wat er is en datgene waarvan we ook hebben gezegd dat het er uiteindelijk moet zijn. Maar u kunt zich ook voorstellen dat als we, zoals we in onze brief van 3 november aangeven, een fast lane inrichten en ook buitenlandse innovaties zo veel mogelijk willen meenemen, dat niet betekent dat die dan in januari al helemaal beoordeeld zijn en juridisch verankerd zijn, en ook nog eens al helemaal in die tool zitten. Dat zal een continu proces zijn, want er komt ook steeds meer op de markt. We hebben ook aangegeven dat we daar versnelling in willen aanbrengen. Maar het is helaas, zeg ik dan, niet zo dat met het aanbrengen van die versnelling, het heel anders doen van de stalbeoordeling en het zorgen dat meetapparatuur goedkoper wordt, dan meteen alles in januari gereed is en in die tool zit. Tegelijkertijd, en daarom zei ik het er ook bij, ligt er wel een zware verplichting op ons bordje om ervoor te zorgen dat er zo snel mogelijk zo veel mogelijk in die tool komt. De 0,164 is op basis van huidige mogelijkheden samengesteld. Het is goed om dat ook te blijven herhalen. Ondernemers worden daar uiteindelijk pas in 2035 op beoordeeld.

De **voorzitter**:
De heer Koorevaar, in tweede instantie.

De heer **Koorevaar** (CDA):
En natuurterreinen?

Minister **Van Essen**:
Die vraag komt zo, bij bodembeheer.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik zal nog even kort schetsen wat mijn dilemma is en waarom ik zulke grote twijfels heb dat die 20 miljard afdoende is. Ik ben daar net al kort op ingegaan met de minister. Als je bijvoorbeeld 10% tot 20% van je vee wegdoet, dan kost dat zonder compensatie €200.000 per jaar. Er zijn regelingen — ik zal daar niet technisch op ingaan — waardoor er wel een compensatie is. Maar bijvoorbeeld de Sem-regeling, waar we het al eerder over hebben gehad, gaat maar tot maximaal €400.000 per bedrijf en heeft ook een looptijd van drie jaar. Als je dat verder wil doorzetten, dan is daar meer geld voor nodig. Ik kan me voorstellen dat er boeren zijn die denken: laat ik dan uit alle maatregelen kiezen voor vee inleveren. Dat is dan boven op alle andere dilemma's die er zijn, zoals de grondaankoop. Het gaat soms wel miljoenen per bedrijf kosten als je grond moet bijkopen. Dan wil ik de minister het volgende vragen, want hij zegt nu de hele tijd: ja, maar we gaan ervan uit dat die 20 miljard genoeg is. Maar met alle plannen die de provincies in 2023 hadden, zou dat in totaal 60 miljard kosten. Moet de minister niet wat realistischer zijn en zeggen: dit is echt een startbedrag, maar, beste Kamer, reken erop dat als we alle doelen willen behalen, dit vele miljarden meer gaat kosten? Is dat niet ook gewoon eerlijker communiceren?

Minister **Van Essen**:
Volgens mij is het gewoon heel erg goed om te beseffen dat we hiervoor met dezelfde opgave veel kleinere bedragen hadden. Ik denk daarom dat die 20 miljard inderdaad het minimale is wat we nodig hebben. Dat provincies veel meer vragen, betekent niet dat dat allemaal nodig is. Ik heb zelf pas nog in de provincie Overijssel gezien dat allerlei

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

plannen werden gemaakt met allerlei vrijwillige maatregelen, met een streep eronder, zo van: doelen gehaald. Die maatregelen waren veel duurder en veel minder effectief dan wat we nu voorstellen. Het feit dat provincies 60 miljard vragen, betekent niet dat dat de meest kosteneffectieve oplossing is. Met 20 miljard zullen we wel een hele kosteneffectieve oplossing moeten zoeken. Dat is helder.

Waar mevrouw Van der Plas wel een punt heeft, is dat veel ondernemers die Sem, die drie jaar liep of loopt, ook moeilijk vinden. Ik ben zelf ook bij de IJsselboeren geweest, toevallig allebei in de buurt van waar wij wonen of hebben gewoond. Die ondernemers vroegen ook wat er daarna gebeurt. We hebben in de afgelopen brief ook aan u meegegeven dat we juist voor die zonering een ELZ-regeling willen voor extensieve landbouw in de zones. Ik wil ook de ervaringen met de Sem, bijvoorbeeld bij de IJsselboeren, betrekken. Kun je van een ondernemer verwachten dat er in drie jaar al een heel afbouwpad is en dat de kosten zijn gedekt? Wat is er dan nog meer voor nodig, misschien in looptijd of in andere maatregelen die erbij komen, om uiteindelijk je bedrijf om te vormen tot iets wat economisch haalbaar is? Ik vind dat ik die ervaringen ook bij het verder vormgeven van die ELZ-regeling moet betrekken.

Dat zit niet alleen aan de subsidiekant. Dat zit, zoals de heer Flach of het NAJK weleens zeggen, zeker ook in de vraag welke fiscale maatregelen je daarbij voor ondernemers hebt. Die zijn vaak nog veel belangrijker. Het kabinet doet daar dus ook extra inspanningen voor. Dat vond u in de begrotingsstukken, bij wat volgens mij de fiscale investeringsreserve voor dier en stal heet. Het ging erom juist deze opgave mogelijk te maken. Of neem de afgelopen stukken waarin, in overleg met het NAJK en LTO, de MIA/VAMIL is opgehoogd, specifiek voor de categorieën landbouw en milieumaatregelen in de landbouw. Maar denk ook aan de afnamekant voor de ondernemers die op die plek zitten.

Ik denk daarom dat ik de ervaring die mevrouw Van der Plas noemt met de Sem, die nu al loopt — dat is dus niet dat fonds waar anderen ook vragen over hebben gesteld, maar de voorganger daarvan — ook moet betrekken bij de ELZ, de subsidie voor extensieve landbouw in de zones. Maar er zijn meerdere belangrijke instrumenten die bepalen of het voor zo'n ondernemer die met minder vee toe moet, haalbaar is. Die hebben we allemaal nodig. Daar ben ik sterk van overtuigd.

De **voorzitter**:
In tweede instantie, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik heb nog een vraag. Die gaat over het volgende. In zijn beantwoording had de minister het ook over hydrologie, droogte en klimaat. We weten dat in droge jaren de hoeveelheid ammoniak toeneemt, omdat ammoniak eigenlijk in de lucht blijft hangen, om het eventjes simpel te zeggen. In de cijfers zie je dan ook dat er in droge jaren een piek is en in natte jaren weer een daling. Nou hebben we afgelopen jaar een heel droge zomer gehad. Mijn vraag aan de minister is: gaan we die droge jaren ook echt meetellen als we kijken of er wel of geen reductie is behaald? Stel dat we, als we dit jaar meetellen, de komende vijf jaar weer zulke droge, hete zomers hebben. Dan zul je zien dat er een piek is. Dan krijgt een boer eigenlijk te horen: weet je, de doelen worden niet gehaald, dus moet er nog meer gebeuren, bijvoorbeeld een generieke korting. Hoe gaan we daarmee om, wetende dat we steeds meer droge jaren krijgen? Een boer kan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

natuurlijk niks doen aan het feit dat de zon schijnt.

Minister **Van Essen**:
Ik denk dat ik daarop bij de doelsturing, dus bij de emissienormen per bedrijf, zou willen terugkomen, alsook bij de algehele trend. Ik heb zelf namelijk ook bij een bedrijf dat veel met managementmaatregelen deed, gezien dat die seizoensinvloeden echt wel fluctuaties lieten zien in wat ze uiteindelijk wisten te bereiken. De temperatuur in de stal was heel relevant voor hoe effectief bepaalde maatregelen zijn. We zullen dus sowieso moeten kijken naar gemiddelden over een aantal jaren en de trend daarin. Ik denk dat dat op nationaal niveau nog makkelijker te zeggen is dan op doelsturingsniveau. Ook de individuele ondernemer moet uiteindelijk dus een goed antwoord hebben op de vraag welke factoren, naast wat wij zelf allemaal willen, beïnvloeden wat je uiteindelijk kunt behalen en waarop je een ondernemer kunt afrekenen. Ik vind het daarom relevant om terug te komen op seizoensgemiddelden of jaargemiddelden wanneer ik uiteindelijk verdere wetgeving aan de Kamer doe toekomen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik vraag me af of MOB daar maling aan heeft op dit moment. Als je straks werkt met bedrijfsspecifieke emissies, is dat ook allemaal Woo-baar, ook al ga je in publiek-private systemen zitten. Alle data van de overheid zijn Woo-baar; die zijn op te vragen. Daar zit dus ook een heel groot deel van mijn zorg. Stel nou dat dat zo is. Dat kunnen we niet uitsluiten, met de toekomstverwachting voor droge, hete jaren. Dan wordt er bij een individuele boer gekeken aan welke knoppen hij heeft gezeten en of de ammoniakreductie of de emissie wel is bereikt. Individuele boeren krijgen dan straks gewoon weer met handhavingsverzoeken en rechtszaken te maken. Ik denk dat het ministerie of de minister dat nu al een stap voor moet zijn, zodat ergens wordt geborgd dat dat niet kan gebeuren en dat we ons niet straks weer voor de kop slaan, zo van: dit hebben we over het hoofd gezien.

Minister **Van Essen**:
Die wens heeft de Kamer volgens mij al een aantal keren per motie bij het vorige kabinet of dit kabinet aangegeven, met veel zorgen over wat er met die data gebeurt als straks naar doelsturing wordt gegaan. Van wie zijn die dan? Zijn die op een ander aggregatieniveau te verstrekken, zodat die niet helemaal teruggeredeneerd kunnen worden naar één seizoen van één ondernemer? Die vragen en moties zal ik ook bij de uitwerking moeten betrekken, want ik snap die vragen heel goed.

De **voorzitter**:
Ik zie mevrouw Ten Hove binnenkomen. Ik was toe aan uw vraag aan de minister.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik stel hem uit, want er komt nog iets over bodemonderzoek en daar gaat mijn vraag over.

De **voorzitter**:
Heel fijn. Dan zijn we volgens mij toe aan het volgende blokje, waar de minister wellicht ook in sneltreinvaart doorheen zou kunnen gaan.

Minister **Van Essen**:
Jaja, het volgende blokje alweer!

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
We gaan richting 20.30 uur en we hebben nog vier blokjes te gaan, dus wellicht dat we de speed dial kunnen indrukken.

Minister **Van Essen**:
De heer Koorevaar had goede zin, zoals we in Twente zeggen. We gaan dus ook gewoon mooi door. Het is nog maar het begin van de week, dus waarom niet?

De **voorzitter**:
What a week, hè?

Minister **Van Essen**:
Mevrouw Bromet vroeg naar de spoedwet. Ze vroeg of ik zou willen toezeggen om een brief te sturen met wat meer achtergrond over wat er qua tijd zou moeten gebeuren, wat er niet goed gaat als die niet op tijd wordt behandeld en wat meer details daarover. Ik heb natuurlijk al een aantal keren opgeroepen om dingen snel te behandelen, maar ik snap ook dat u dan wilt weten waarom dan precies. Dat kan ik u toezeggen, want hoe meer en hoe sneller we dingen, met een lelijk woord, geborgd hebben, hoe eerder we van het slot af kunnen en ondernemers weer aan de gang kunnen. Dat is ook een basis om uiteindelijk provincies te helpen bij het rondkrijgen van de juridische verweren om intrekkingsverzoeken en handhavingsverzoeken buiten de deur te kunnen houden. Dus ja, dat kan ik toezeggen.

Dan een vraag van mevrouw Bromet over de borging van 2030: gaan we daar in 2028 over beslissen en doet een volgende minister dat dan? Ik hoop dat mevrouw Bromet ons ook nog een tijdje gunt. Waarom wil ik de borging voor 2030 niet juridisch vastleggen? We hebben aangegeven dat wij voor 2030 een streefwaarde hanteren. Die streefwaarde leggen we wettelijk vast. Ook een volgend kabinet is hier dus aan gebonden. In 2028 wordt inderdaad de voortgang gemonitord in relatie tot die streefwaarde. Als die achterblijft, hebben we in ieder geval maatregelen benoemd waaraan we denken om die streefwaarde te borgen. Daarbij zijn haalbaarheid, uitvoerbaarheid en proportionaliteit, ondanks dat u dat geen fijn woord vond, zoals u in de eerste termijn zei, wel van groot belang. Bijsturen op bijvoorbeeld bedrijfsspecifieke emissienormen kan dan nog niet, want we zijn dat systeem helemaal aan het inrichten en voor 2035 afrekenbaar aan het maken. Met een gerichte bedrijvenbenadering of het versneld uitfaseren van stallen kan dat naar onze verwachting wel.

Het is ook goed om erbij te zeggen dat het onze oprechte verwachting is dat het met het huidige pakket en gelet op het verloop van de trendlijn niet nodig zal zijn om in 2028 te concluderen dat we moeten bijsturen, maar als dat wel moet, hebben we hier ook al wat opties geschetst. We blijven zoeken naar opties om het ook in 2028, als we er toch toe moeten besluiten, zo hard mogelijk te doen.

Dan een vraag van mevrouw Den Hollander over natuurherstel. We hebben net al met elkaar gesproken over de borging daarvan en de KPI's.

Dan een vraag van PRO over het vervangen van depositiedoelen en een toelichting over het wegnemen van de onduidelijkheid over dat dat geen rol meer speelt als je depositie vervangt door emissie. We vervangen de depositiedoelen natuurlijk door emissiedoelen,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

maar om te voldoen aan de VHR blijft het van belang dat ook de depositie op die natuurgebieden voldoende daalt. Dat kan uiteindelijk ook worden gebruikt voor vergunningverlening. Voor de drukfactor stikstof kan aan de hand van depositie worden bepaald welke effecten een project op dat gebied heeft in samenhang met alle andere drukfactoren. De aanpak van het kabinet bestaat dan ook uit meer dan alleen maar generieke emissiemaatregelen, zoals de zoneringsaanpak die we zo dadelijk nog gaan bespreken. Uit de reflectie van het PBL blijkt ook dat de aanpak van het kabinet niet alleen leidt tot een daling van de stikstofemissie, maar ook tot een flinke daling van de depositie op die Natura 2000-gebieden. Het blijft van belang om te monitoren of die depositie voldoende daalt. De voorbereide AMvB schrijft dat voor en het ontwerpprogramma voorziet daar dan ook in. Dus we houden ondernemers niet aan depositie, maar uiteindelijk is het wel van belang om te kunnen motiveren dat je tot vergunningverlening kunt komen.

Dan de vraag van de heer Grinwis over het emissiedoel en de gebiedsgerichte opgave: waarom er een cumulatief emissiedoel staat en niet gewoon een landelijk reductiedoel in combinatie met een gebiedsgerichte opgave. Er is voor gekozen om de benodigde maatregelen uit te werken in een programma waarin ook de gebiedsgerichte aanpak is opgenomen. De optelsom van die maatregelen, ook die gebiedsgerichte, leidt tot het benodigde natuurherstel om de vergunningverlening weer op gang te helpen. In het Besluit kwaliteit leefomgeving is al opgenomen dat provincies — of de minister, als die bevoegd gezag is — maatregelen moeten treffen om die instandhoudingsdoelen te bereiken. In het wetsvoorstel over het vervangen van de omgevingswaarden door emissiedoelen, zoals dat bij uw Kamer voorligt, is opgenomen dat in het programma Landbouw, Natuur en Stikstof ook komt te staan hoe die instandhoudingsdoelen kunnen worden bereikt. De gebiedsgerichte aanpak is daar gewoon een belangrijk onderdeel van.

Dan heb ik een vraag van de heer Goudzwaard over het hedendaags referentiemoment, namelijk of er een peildatum in beeld is en wanneer we het kunnen invoeren. We willen een juridisch houdbare referentiesituatie invoeren, maar daarvoor moeten wel een aantal randvoorwaarden worden ingevuld. De heer Koorevaar bracht net al het Stibberapport van het NJAK ter sprake. Dat stelt dat ook. Op dit moment loopt onze verkenning samen het IPO, de expertpool van wetenschappers en ook de agrarische partijen naar die randvoorwaarden en ook de praktische uitvoerbaarheid. Dat Stibberapport wordt daar ook in meegenomen. Die verkenning gaat onder meer over de juridische en ecologische vragen en onzekerheden, zoals de voorgestelde generieke passende beoordeling, de zekerheid en borging van maatregelen als onderdeel van de aanpak, het kiezen van een referentiedatum en de termijn waarop een dergelijk kader zou kunnen werken. Uiterlijk eind dit jaar — dat heeft u in de brief van 26 juni al van ons gehoord — zal de Kamer verder geïnformeerd worden over de resultaten van deze verkenning.

Dan een vraag van mevrouw Bromet over de PAS-melders, over haar motie daarover. Die motie heb ik ontraden in de Kamerbrief bij het Programma Maatwerk PAS-melders, want uiteindelijk willen we PAS-melders allemaal een structurele oplossing bieden. Voor een deel van de PAS-melders kunnen managementmaatregelen, zoals stoppen met kunstmest of krachtvoer, een oplossing bieden omdat hiermee stikstofemissies afnemen. Dit is ook een maatwerkoplossing, zoals ook in die aanpak staat. Voor een vergunning moet uiteindelijk uit de passende beoordeling blijken dat er geen sprake is

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

van significante negatieve gevolgen. Die beoordeling is aan het bevoegd gezag, de provincies. PAS-melders kunnen ook indien gewenst met ondersteuning, met zo'n zaakbegeleider, kijken welke oplossing het beste past bij hun bedrijfsspecifieke situatie, dus ook de oplossing die mevrouw Bromet in die motie noemde.

Dan de vraag van mevrouw Van der Plas of we een generaal pardon hebben onderzocht. Ik deel de wens van de Kamer om PAS-melders zo snel mogelijk van een grondige oplossing te voorzien, maar een generaal pardon is vanuit juridisch oogpunt op korte termijn niet mogelijk. Dat komt doordat de significante gevolgen van emissies van activiteiten uitgesloten moeten zijn en daarvoor moet je eerst de benodigde emissie- en depositiedaling behalen, wat we uiteindelijk met onze aanpak ook willen. Pas daarna wordt het mogelijk om dat juridisch houdbaar in te voeren.

Mevrouw Van der Plas had een vraag over de afgenomen ammoniakemissie van 18%. Dat blijkt uit het rapport van de Rekenkamer. Hoeveel van die reductie heeft daadwerkelijk tot juridisch beschikbare ruimte geleid? Die emissiedaling van 18% is niet een-op-een te koppelen aan wat er vervolgens aan deposities beschikbaar gesteld kan worden via extern salderen. Een deel komt bijvoorbeeld uit innovaties en komt daarmee niet in een stikstofbank terecht. De ruimte die vrijkomt, moet dan weer op dezelfde hexagonen — die discussie hebben we al vaker gehad — ingezet worden. Dat past ook niet altijd precies. Het additionaliteitsvereiste speelt daarna, waardoor niet alle reductie meteen inzetbaar is voor vergunningverlening. De provincies zijn als de bevoegde gezagen belast met het verlenen van vergunningen. Zij hebben een beter beeld van op welke plek daadwerkelijk ruimte is gecreëerd. Daarom is het niet mogelijk om aan te geven hoeveel van de daling van 18% van emissie via depositie uiteindelijk ook daadwerkelijk juridisch beschikbare ruimte voor vergunningverlening heeft opgeleverd.

Dan kom ik bij de vraag van mevrouw Van der Plas over stikstofbanken. Hoeveel zit er in de stikstofbanken? We hebben landelijk natuurlijk de SSRS-bank. Daarin zit ook de ruimte van de Subsidieregeling sanering varkenshouderijen. Daarnaast zijn er nog provinciale stikstofbanken met specifieke doelen, zoals de PAS-melders, waar provincies zelf ruimte in hebben gestopt. Zoals ik in het vorige antwoord ook al aangaf, is de vraag of die ruimte ook daadwerkelijk inzetbaar is. Dat is afhankelijk van verschillende aspecten. Die ruimte moet vrijkomen op de hexagonen; dat past niet altijd. Provincies zijn, zoals ik net ook al zei, de bevoegde gezagen die belast zijn met het verlenen van de vergunning. Zij hebben ook een beter beeld van hoe die ruimte tot vergunningen leidt.

Dat was het blokje juridisch.

De **voorzitter**:
Ik begin bij mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik weet niet of het komt door het late tijdstip, maar ik ben niet blij met de beantwoording. Ik vind het heel veel herhaling van wat we al honderd keer hebben gehoord. Ik heb hier de vragen die ik heb gesteld voor me liggen, maar die worden niet beantwoord. Ik vind dat dus heel teleurstellend. Ik heb gevraagd naar het tijdpad. Hoeveel maanden duurt het? Is er voldoende capaciteit? Krijgen provincies een tweede of een derde kans als de plannen niet voldoen aan de criteria die in het programma zijn opgetekend?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Minister **Van Essen**:
Dat komt zo nog. Dat komt zo.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
O, dat komt allemaal zo? Nou ja, goed.

Dan kom ik nog even terug op de motie over de PAS-melders en de vraag of zij een vergunning kunnen krijgen als ze geen kunstmest en krachtvoer meer gebruiken. Volgens de minister is dat een maatwerkoplossing. Zaakwaarnemers kunnen dat dan bespreken. Gebeurt dat nu dan al? Ik zie namelijk zo weinig voortgang in dit hele traject. Ik heb net gezegd: input is output. Leidt deze oplossing al tot successen of nog helemaal niet? Is het een non-oplossing?

Minister **Van Essen**:
Bij de PAS-melders waar ik ben geweest, zijn er heel vaak maatregelen om in een referentiesituatie te komen. Dat wil het volgende zeggen. Stel je mag een x aantal dieren houden en je zit daar wat boven, dan kan het toepassen van een innovatie of van een managementmaatregel er heel goed toe leiden dat je in die referentiesituatie komt. Uiteindelijk is het ook nodig dat we samen met elkaar die zaak begeleiden en dat de provincie en wij als Rijk allemaal leveren. In sommige gevallen lukt dat al heel goed. In sommige gevallen zie je dat de provincies wachten totdat deze rijksaanpak er is. Ik zie ook voorbeelden waarin dat wel kan gebeuren, bijvoorbeeld in Gelderland. Met het feit dat ze daar een programma hebben, dat ze daar middelen voor hebben en dat ze intern salderen weer open hebben gezet, steken ze hun nek uit om juist PAS-melders op deze manier weer van een vergunning te voorzien.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Maar in de laatste rapportage hebben we gezien dat er gewoon nog heel weinig PAS-melders gelegaliseerd zijn; dat is echt een heel laag percentage. Ik had het in mijn betoog over de belofte van Carola Schouten en over de belofte in deze brief. Ik zie daarin helemaal geen voortgang. Wat zijn we nou eigenlijk aan het doen?

Minister **Van Essen**:
We zitten hier nu goed en wel acht maanden. In die acht maanden is er een aanpak neergelegd die er uiteindelijk voor zorgt dat de vergunningverlening weer vlot wordt getrokken. Dat is uiteindelijk de enige manier om de situatie op te lossen van bedrijven die klemzitten omdat ze iets niet krijgen of omdat hun vergunningssituatie op een onrechtmatige manier niet geldig is. We moeten daar wel een aantal dingen voor in de wet zetten. Daarvoor moeten we geld en uiteindelijk een geborgd programma hebben. Dat is exact wat ik aan het doen ben in een, als u het mij vraagt, ongekend tempo. Door de constatering dat dat er na zeven of acht maanden nog niet toe heeft geleid dat de situatie van alle PAS-melders is opgelost, voel ik me aangesproken, omdat we deze groep allemaal willen helpen. Tegelijkertijd zie ik niet in hoe u mij kunt vragen om hier meer uit te persen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nou, het gaat mij vooral om realisme. Misschien is het tempo dat beloofd wordt wel niet het tempo dat waargemaakt kan worden. Daar zit mijn punt. Ik vind helemaal niet dat de minister langzaam is. Dat vind ik helemaal niet. Ik denk alleen dat als je dingen belooft,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

je die dingen ook moet kunnen waarmaken, en dat je als overheid moet zorgen dat mensen vertrouwen in je houden. Ik ben bang dat daarbij valse verwachtingen worden gewekt, maar goed.

Voorzitter, mag ik één dingetje vragen over de beantwoording in de resterende blokjes?

Minister **Van Essen**:
Misschien kan ik nog heel even specifiek hierop reageren, omdat ik het ook echt vind gaan over de rol van de overheid. Ik voel mij ook aangesproken wat dat betreft, ook kijkend naar wat er in het verleden allemaal gezegd is, maar dat is wel precies de reden waarom mevrouw Van der Plas mij soms een "blok beton" noemt, even negatief geformuleerd. Dat is omdat ik wel wil doen wat nu moet, en niet opnieuw dingen niet wil doen of wil uitstellen of wil afzwakken. Daardoor laten we namelijk uiteindelijk de mensen aan wie we de belofte doen dat we hun probleem — het is eigenlijk ons probleem, dat zij hebben — zullen oplossen, opnieuw in de kou zitten. Ik voel me dus aangesproken, maar het is precies de reden waarom ik doe wat ik doe. Ik vind het wel belangrijk om dat hier even neer te leggen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Bromet, uw vraag.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, omdat ik ook naar de klok zit te kijken. Ik heb ook twee uur reistijd, dus op een gegeven moment is mijn energie op en dan verdwijn ik gewoon. Dan is het jammer van de moties. Het gaat over de vragen die ik gesteld heb over de koppeling van de emissies aan fosfaatrechten versus hectares. In welk blokje komen die? Die zou ik namelijk graag nog eventjes willen meemaken.

De **voorzitter**:
Die zitten in het volgende blokje, hoor ik.

Minister **Van Essen**:
Ja. Ook de vragen over de zonering, de omwisselbesluiten — wanneer en hoe? — komen in het blokje hierna, dus in het blok zonering.

De **voorzitter**:
Nou, laten we daar dan gauw toe overgaan. O, mevrouw Van der Plas heeft nog een interruptie, begrijp ik.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, ik had nog een vraag. De minister noemde zonet in reactie op mevrouw Bromet de spoedwet. Ik was vrijdagavond een beetje in verwarring, want ik heb de persconferentie gevolgd en daarin zei de minister-president: we hebben de afgelopen maanden ook laten zien dat dit kabinet in staat is om hele grote wetgeving door het parlement te loodsen, bijvoorbeeld voor het oplossen van het stikstofslot. Toen dacht ik: heb ik debatten of wetgevingsoverleggen gemist? Kan de minister mij eens uitleggen welke hele grote wetgeving door de Kamer is geloodst voor het oplossen van het stikstofslot? Of was dit weer een slip of the tongue van de minister-president?

Minister **Van Essen**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Ik denk dat ook de minister-president heel graag wilde dat u die wet heel snel zou gaan behandelen. Misschien heeft hij dat bedoeld te zeggen, en dat ben ik met hem eens. Het is heel belangrijk dat we die wet dit jaar nog gaan behandelen, en dan kunnen we daadwerkelijk zeggen wat u net zei.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Maar dan was het dus een slip of the tongue, want de minister-president zegt gewoon tegen heel Nederland "we hebben hele grote wetgeving door de Kamer, door het parlement, geloodst voor het oplossen van het stikstofslot", maar dat is helemaal niet waar. We zijn bezig met wetten en die komen nog, maar die wetgeving is helemaal niet door het parlement geloodst. Die constatering klopt toch?

Minister **Van Essen**:
Dat klopt. Wat mij betreft zijn we daar nu mee bezig, en ik heb er alle vertrouwen in dat u dat net zo snel wil doen als het kabinet, en dus ook zo snel als de minister-president het graag ziet.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Tot slot, voorzitter. In diezelfde persconferentie zegt de minister-president: ik heb er geen spijt van dat we met boeren goede afspraken hebben gemaakt over de stikstofaanpak. Dan denk ik: maar welke goede afspraken zijn er dan gemaakt? Volgens mij is de minister namelijk nog in gesprek met LTO en NAJK. Over welke goede afspraken heeft de minister-president het dus?

Minister **Van Essen**:
Ik ga niet alle uitspraken van de minister-president in alle persconferenties recenseren, maar als u vraagt met wie ik in gesprek ben, dan is het antwoord dat ik met LTO en NAJK in gesprek ben. Dat was ik tot 26 juni, dat was ik tot de brief van 3 juni en dat ben ik nu. Vorige week heb ik met NAJK gezeten en volgens mij zit ik deze week weer met LTO, net zoals ik dat doe met alle partners van Een duurzaam evenwicht en met bioboeren. Dat blijf ik dus doen, omdat het belangrijk is voor de praktijkkennis die we naar binnen willen halen. Dat zei ik zonet ook.

De **voorzitter**:
Nee, mevrouw Van der Plas. Laten we …

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Alleen even concluderend: er zijn dus geen goede afspraken geweest met boeren; er worden nog gesprekken gevoerd.

De **voorzitter**:
De vraag is helder …

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik vind dat ook belangrijk om te weten voor onze voortgang.

Minister **Van Essen**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Ik heb dat ook al een paar keer gezegd. Het is niet zo dat ik afspraken maak met boeren. Ik vind hun kennis, en met name hun praktijkkennis, heel belangrijk om mijn aanpak te scherpen, te verbeteren en bij te stellen als dat nodig is: hoe krijg je boeren in beweging om met elkaar doelen te halen? Ik maak dus geen afspraken met hen. Ja, wel afspraken om elkaar te treffen, hun kennis te benutten en hun inzichten zo goed mogelijk te verwerken in deze aanpak.

De **voorzitter**:
Dan begint u aan uw volgende blokje. Volgens mijn administratie is dat het blokje generiek.

Minister **Van Essen**:
Ja, dat klopt. Ik begin met de emissienorm en een vraag daarover van mevrouw Bromet. Waarom is gekozen voor emissie per fosfaatrecht? Het kabinet kiest voor die emissienorm per fosfaatrecht omdat dat wat ons betreft recht doet aan de diversiteit in de sector. De mate van intensiteit, de grondsoort en de hoeveelheid grond zijn geen nadrukkelijke voor- of nadelen als je kiest voor de fosfaatrechten. Ik vind het belangrijk dat die verschillende bedrijfstypes ook aan de norm kunnen voldoen. Ik heb laatst in een overleg met Biohuis en Caring Farmers ook een overzicht gekregen van hoe de extensieve en de biologische bedrijven scoren. Daaraan zie je dat gewoon heel veel van dat soort bedrijven al positief scoren, ook op die emissienorm per fosfaatrecht. Vaak scoren zij gemiddeld genomen al beter dan intensievere bedrijven. Belangrijk is ook dat fosfaatrechten ook gecapt zijn. De heer Koorevaar gaf dat zonet in de eerste termijn van de Kamer al aan. Er is gewoon een harde grens aan de hoeveelheid van die rechten, omdat er een maximumaantal rechten bestaat. Door die verhandelbaarheid is er ook een extra handelingsperspectief voor ondernemers. Dat vindt het kabinet ook belangrijk. In de taskforce zijn allerlei inhoudelijke argumenten op tafel gekomen, net als de voorkeur van de sectorpartijen. Uiteindelijk heeft dat er, alles afpellende, toe geleid dat dit onze eerste voorkeur had.

Dan de vraag van Grinwis hoe de bedrijfsspecifieke emissienormen zich verhoudt tot de landelijke doelstelling. De bedrijfsspecifieke emissienormen zijn onderdeel van de generieke maatregelen van de stikstofaanpak. Bij het bepalen van de norm is het kabinet uitgegaan van het technische reductiepotentieel. Dat wil overigens niet zeggen dat het alleen maar met technische maatregelen gebeurt. We zijn uitgegaan van wat het technische reductiepotentieel is, en niet van: wat is er landelijk nodig en hoe vertalen we dat naar een emissieplafond per bedrijf? Dan zou je namelijk veel meer kunnen vragen dan bedrijven kunnen leveren. Dat betekent dat er naast die emissienormen ook nog andere maatregelen nodig zijn, bijvoorbeeld extra eisen in zones of een stevige vrijwillige beëindigingsregeling. Die emissienormen gaan overal in Nederland gelden; dat hebben we vaker gewisseld. Juist die uniformiteit draagt bij aan een gelijk speelveld, aan meer duidelijkheid en aan een betere uitvoerbaarheid.

Dan was er een vraag van de heer Grinwis over de keuze voor een fosfaatrecht. Dat gaat over doelsturing, over wat ammoniak met fosfaat te maken heeft en waarom die twee met elkaar zouden moeten worden verbonden, en over waarom we dat willen koppelen aan verhandelbare fosfaatrechten en niet aan verhandelbare ammoniakreductie, dus de reden dat we daarvoor hebben gekozen. De reden heb ik zonet in antwoord op de vraag van mevrouw Bromet genoemd, namelijk dat het een relatief neutrale indicator is en dat verschillende bedrijfstypen ook een relatief gelijke

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

score kennen, hoewel biologisch en extensief gemiddeld genomen iets beter scoort. Het is ook belangrijk dat we via grondgebondenheid en de grondgebondenheidsnorm al sturen op de maximale intensiteit van een bedrijf. Ook sluiten we bij de koppeling met fosfaatrechten aan bij een reeds bestaand stelsel, waar ondernemers ook mee bekend zijn. Zo voorkomen we een stapeling van systemen. Het stelsel is ook maximaal begrensd, wat de verhandeling van emissieruimte mogelijk maakt. Ik heb in mijn Kamerbrief van oktober ook toegelicht waarom ik hiervoor heb gekozen.

Dan een vraag van de BBB, over iemand die een deel van zijn fosfaatrechten verkoopt. Het is een merkwaardige prikkel, vindt de BBB. De vraag wat minder dieren en het verkopen van fosfaatrechten betekent, zal ook gewoon verschillen per bedrijf. Het is dus niet op voorhand te zeggen wat die prikkel dan gaat zijn. Een deel van de ondernemers kan er inderdaad wel voor kiezen om een deel van de fosfaatrechten te behouden, om zo ook aan een norm te voldoen.

Dan een vraag van mevrouw Bromet over emissiearme stallen: hoe gaan we ervoor zorgen dat boeren niet investeren in een stal die half werk levert? Ik ben het er natuurlijk mee eens dat dat onwenselijk is. Dat hebben we inderdaad ook gezien. Dan wordt er geïnvesteerd in techniek waarmee achteraf gezien toch wat aan de hand blijkt te zijn. Dan telt het ook niet meer goed mee. Dat is precies de reden dat de staatssecretaris van IenW en ik werken aan vernieuwing van het stelsel. Daar hadden we het net al even over in het kader van dierenwelzijn. Een nieuw stelsel biedt ook zekerheid in de keten voor leveranciers, ondernemers en uiteindelijk ook toezichthouders. De beoogde inwerkingtreding van het stelsel is uiterlijk 1 juli 2028. Dan moet er ook zekerheid zijn over de prestaties van de techniek voordat die breed wordt ingezet. Bij nieuwe regelingen voor ondersteuning van investeringen in stallen zet ik ook alleen in op systemen en technieken die voldoende robuust zijn — om situaties zoals we die hebben gezien te voorkomen.

Dan de vraag van mevrouw Den Hollander of innovatie- en managementmaatregelen eerder en sneller beschikbaar kunnen komen en hoe we ervoor zorgen dat een boer voorafgaand aan een investering weet of een techniek meetelt voor zijn emissienorm, vergunbaar is en past bij de toekomstige mogelijkheden. Ik heb in mijn brief verschillende acties aangekondigd om innovaties te versnellen. We hadden het net al over de fast lane. Ik noem ook de opvolging van het regie-orgaan waar de heer Koorevaar over sprak en het versneld toepasbaar maken van andere innovaties. Het is inderdaad belangrijk dat ondernemers weten wat meetelt om emissiereductie op een bedrijf te realiseren. Binnen het doelsturingssysteem werk ik stapsgewijs aan een betrouwbare rekenmethode waarmee op bedrijfsniveau kan worden bepaald welke reductie de genomen maatregelen opleveren; daar hadden we het net in een debatje ook al even over. Samen met partijen werk ik verschillende opties uit. Voor 1 juli 2028 moet er een programma komen. Bij de opties gaat het om een eenvoudige methode waarbij bedrijfsspecifieke gegevens worden aangevuld met forfaitaire waarden, een meer bedrijfsspecifieke rekenmethode waarbij gegevens worden gebruikt van specifiek het bedrijf, waarbij je kunt denken aan een kringloopachtige wijze, en een optie voor continu meten waarbij emissies rechtstreeks op bedrijfsniveau kunnen worden bepaald. Analoog aan de diversiteit aan bedrijven die we kennen zal er ook sprake zijn van een diversiteit aan technieken die worden benut om de emissiereductie aan te tonen.

Dan een vraag van de heer Flach over emissiereductie via stal- en

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

managementmaatregelen: wat is de ambitie en het budget hiervoor? Ik deel het belang van die investeringen. De afgelopen jaren hebben we daarvoor al veel middelen beschikbaar gesteld. Zo zijn er koplopersmaatregelen door provincies uitgevoerd en is er de subsidieregeling voor brongerichte verduurzaming. Aanvullend daarop werk ik aan de stimuleringsregeling voor managementmaatregelen in de veehouderij, de SMV. De heer Flach zei: waarom kan dat niet volgend jaar? Die wordt volgend jaar gepubliceerd op 1 juli. Dat vindt u ook terug in de brief van 3 november. Voor die managementmaatregelen is de komende jaren ook 500 miljoen euro beschikbaar voor veehouders; eerst stimuleren en belonen en in 2035 afrekenbaar maken. Ik heb ook 10 miljoen beschikbaar gesteld voor een nieuwe innovatieregeling bij het Nationaal Groeifonds. We zullen ook middelen beschikbaar stellen voor de ontwikkeling en uitrol van emissiearme stallen.

Dan een vraag van mevrouw Den Hollander: wat gebeurt er met verplichtingen en termijnen als erkende technieken, financiering of vergunningen onvoldoende beschikbaar zijn? We delen denk ik met elkaar de noodzaak dat die erkende technieken, de vergunningen daarvoor en uiteindelijk ook de financiering nodig zijn om aan de normen te kunnen voldoen. Als deze er niet zijn, kunnen boeren ook geen stappen zetten. We hebben het al eens "kip-ei" of catch 22 genoemd. Daarom kijk ik hier ook op verschillende momenten in de tijd expliciet naar. Ik zal ook steeds toetsen of er voldoende mogelijkheden voor bedrijven zijn om uiteindelijk ook de stappen te zetten die wij van ze vragen in de verdere regelgeving. Daar zijn meerdere momenten voor. Een moment daarvoor is wat mij betreft ook de consultatie van het wetsvoorstel waarmee we emissienormen per bedrijf vastleggen. Dat is voorzien voor Q3 volgend jaar. Daarna komt er een volgend moment als u als Tweede Kamer dat wetsvoorstel gaat behandelen. Kortom, we sturen er scherp op en we hebben ook verschillende momenten waarop we onszelf scherp houden en ongetwijfeld ook uw Kamer het kabinet scherp zal houden. Wij komen daar dus op verschillende momenten nog bij u op terug.

Dan de emissienormen en de korting: hoe worden eerdere investeringen in emissiereductie van koplopers meegewogen bij nieuwe ondersteuning en eventuele bijsturing, zodat koplopers niet de rekening krijgen? Bij de uitwerking van bedrijfsemissienormen zorg ik er natuurlijk voor dat eerder behaalde en blijvende emissiereductie mee kan tellen. Dat is ook onderdeel van de systematiek. In het programma is er namelijk gekozen voor een vaste norm en niet voor een percentage op een bedrijf. Daardoor telt eigenlijk alles wat je hebt gedaan mee; al die reductie telt automatisch mee. Ik zet alles op alles om te voorkomen dat bijsturing in 2025 nodig is. Volgens het kabinet is dat ook haalbaar. In de uitwerking wil ik maximaal mogelijkheden voor differentiatie opnemen, zodat een eventuele korting ook gericht wordt ingezet. Het beleid van differentiatie is ook onderdeel van de uitwerking van het wetsvoorstel. Daar informeer ik u in het eerste kwartaal van 2027 nader over.

De heer Koorevaar vraagt om milieuprestaties die als het ware extra zijn geleverd, te kunnen belonen, zodat er ook een verdienmodel ontstaat. Het kabinet vindt het belangrijk dat alle ondernemers stappen zetten. Het is onwenselijk dat ondernemers gebruik kunnen maken van de emissiereductie van een ander bedrijf om zo te voldoen aan de norm. In mijn aanpak zal ik ook bekijken of er andere manieren zijn om boeren die verder gaan dan de norm positief te belonen, zonder dat dat leidt tot minder emissiereductie op andere bedrijven. Net noemde ik in antwoord op de vraag van André Flach de stimuleringssubsidie managementmaatregelen. Deze vraag van de heer

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Koorevaar wil ik ook betrekken bij de nadere uitwerking daarvan.

Weer een vraag van de heer Koorevaar: waarom is er niet gekozen voor een aanpak waarbij de boer zelf kan kiezen of hij of zij emissies reduceert via technologische oplossingen of via extensieve grondbewerking en weidegang? Er wordt ook een link gelegd met veldemissies. Ik deel de wens dat er zo veel mogelijk keuzevrijheid komt voor de melkveehouderij. Ik kijk ook hoe en wanneer veldemissies opgenomen kunnen worden in een systematiek van doelsturing. Die toezegging heb ik inderdaad in het debat van 1 juli gedaan. Tegelijkertijd vraagt borging van doelsturing op veldemissies echt nog nadere uitwerking. Dat moet ook zorgvuldig gebeuren. We sturen dan ook in eerste instantie op veldemissies via middelvoorschriften. Die zijn ook nodig om uiteindelijk die 42% tot 46% reductie te behalen of, als we de wet hebben aangenomen, 45 kiloton. De opbrengst van veldemissies kan niet zomaar meegeteld worden voor het behalen van emissienormen, omdat dan de emissiereductie van de middelvoorschriften twee keer wordt meegeteld. Daar moeten we zorgvuldig naar kijken. Dat laat onverlet dat we de ambitie delen om uiteindelijk ook de meeropbrengst die verschillende partijen bij u en ook bij mij onder de aandacht hebben gebracht, te kunnen benutten. Daar is doelsturing een mooi middel voor. Ik werk dus ook aan het sturen op veldemissies en ik zal uw Kamer in het voorjaar hierover nader informeren, dus in het eerste kwartaal van 2027.

Dan de vraag van mevrouw Van der Plas over de beëindigingsregelingen: waar is de stikstofruimte van beëindigingsregelingen naartoe gegaan? Afgelopen juni heb ik uw Kamer geïnformeerd over de potentiële opbrengst van die Lbv-regelingen. Op basis van de stand van zaken begin dit jaar is de opbrengst daarvan 3,31 kiloton ammoniakreductie per jaar. De ruimte die met die regelingen vrijkomt wordt in eerste instantie ingezet om verslechtering van de natuur te voorkomen, en daarna kan die ruimte ook voor andere doelen worden ingezet. De regelingen zijn nog wel in uitvoering. Subsidies zijn ook voornamelijk uitbetaald als voorschotten. Na afronding van de regelingen kan ik u het vastgestelde bedrag dat we hebben uitgekeerd en de stikstofopbrengst melden.

Dan een vraag van de heer Flach over rechten en beëindigen, over boeren die klem zitten door het fosfaatrechtenstelsel en niet in aanmerking komen voor opkoopregelingen. Om aan een beëindigingsregeling mee te kunnen doen moeten ondernemers aan bepaalde voorwaarde van die regeling voldoen. Het is ook belangrijk dat dat objectief is, zodat we elke ondernemer gelijk behandelen. Het hebben van voldoende fosfaatrechten is inderdaad een van die voorwaarden. Het kan dus dat een veehouder niet kan deelnemen, omdat hij niet aan de voorwaarden voldoet. Het sociaal-economische investeringsprogramma is bewust gericht op versterking van lokale gemeenschappen. Dat is een andere vraag van de heer Flach, over de 70 miljoen. Dat sociaal-economische investeringsprogramma is gericht op lokale gemeenschappen die onder druk staan. Er zit overigens 100 miljoen in de aanpak. Niet dat we het daarmee helemaal kunnen oplossen, maar het is wel belangrijk om dit te hebben voor de aanpak. Voor de directe ondersteuning van veebedrijven treft het kabinet andere ondersteunende maatregelen, voor zowel verduurzamen en verplaatsen als voor stoppen.

Dan een vraag van de heer Goudzwaard. Welke investeringen en jaarlijkse meerkosten resteren per bedrijfstype na toepassing van de voorgenomen steun? En welke bedrijven

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

kunnen die lasten wel of niet betalen? In de reflectie van Wageningen, in ieder geval in de eerste fase die ze nu hebben gedaan, de kwalitatieve fase, wordt een eerste inschatting gegeven van wat de bijdrage van het stikstoffonds doet voor innovatie- en managementmaatregelen. Hierbij zijn ze ervan uitgegaan dat de helft van het budget naar de melkveehouderij gaat. Daaruit blijkt dat de middelen uit het stikstoffonds ruwweg 60% van de investeringen kunnen subsidiëren met de helft van het aantal melkveebedrijven dat we nu kennen. Voor ondersteuning van de operationele kosten gaat het om een percentage tot 25%. Dat betekent dat bedrijven een deel van de kosten inderdaad zelf moeten dragen. Daarom vind ik fase 2 van de reflectie van Wageningen ook heel belangrijk. Die zal medio volgend jaar beschikbaar komen. Dan gaan ze dit verder kwantificeren en onderbouwen en dan kan ik de vraag van de heer Goudzwaard ook verder beantwoorden.

Dan een vraag van Koorevaar over normen die niet haalbaar zijn. Hoe gaan we toetsen welke verschillende normen voor verschillende bedrijfstypes haalbaar zijn en met welk proces gaan we realiseren dat dat uiteindelijk ook zo is? Ik vind het belangrijk dat landbouw mogelijk blijft op plekken waar normen gestapeld worden, bijvoorbeeld bij kwetsbare natuur of kwetsbare watergebieden. Dat werd ook al even gewisseld. Dat betekent dat we vanuit de ondersteuning, ook vanuit die 9 miljard, aanvullende instrumenten en regelingen voor die gebieden moeten bieden, die ook voldoen aan de verschillende eisen die we stellen. Er lopen ook nog verschillende onderzoeken naar onder andere bedrijfseconomische impact — ik heb net al het tweede deel van het Wageningenrapport genoemd — en wat dat doet met bijvoorbeeld de waardeverandering van gronden. Daarbij hebben we ook nadrukkelijk oog voor de haalbaarheid voor extensieve bedrijven. Dat betekent dat je nog duidelijker maakt wat de impact van de verschillende vragen kan zijn. Voordat we met de zoneringsmaatregelen in AMvB-vorm komen, zal er ook een uitvoeringstoets moeten komen. Misschien komt die vraag zo nog. Maar de insteek is altijd om ons steunpakket zo te ontwikkelen dat het voor ondernemers die dat willen uiteindelijk haalbaar is om de stap te zetten naar bijvoorbeeld extensieve landbouw in de buurt van zones. Ik wil wel benadrukken dat normen uiteindelijk niet voor ieder bedrijf haalbaar zullen zijn. Sommige bedrijven zullen ervoor kiezen om zich te verplaatsen uit die gebieden met kwetsbare natuur of kwetsbare watergebieden, of concluderen dat ze willen stoppen, misschien wel omdat ze geen opvolger hebben.

Dan nog een vraag van de heer Koorevaar over de tijdlijnen. Hij vroeg wanneer iemand met een bedrijfsplan aan de slag kan gaan en wanneer hij of zij weet waar hij of zij aan toe is. Er werden wat aanvullende punten gemaakt, maar het belangrijke is dat wij er stap voor stap voor zorgen dat er steeds meer duidelijkheid komt voor ondernemers. Dat is soms de andere kant van de medaille van maatwerk, maar ik ben me er heel goed van bewust dat we zo veel mogelijk duidelijkheid moeten bieden. In mijn brief van 3 november over de ondersteuning van de agrarische sector heb ik ook een tabel opgenomen waarin de volgende stappen, de volgende mijlpalen, zijn opgenomen, zodat er steeds meer duidelijk wordt voor ondernemers. Het verder uitwerken van de regels en de ondersteuning doe ik samen met medeoverheden, sectoren en de maatschappelijke partijen. Dat overzicht zullen wij ook steeds bijwerken. Volgens mij heb ik u dat eerder ook toegezegd. Dat zullen wij op de website van Groeien naar morgen publiceren en ook delen met allerlei sectorpartijen en medeoverheden.

Dan de vraag van mevrouw Van der Plas over de gve-norm. In de brief van 3 november

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

heeft het kabinet aangegeven dat we de zorgen van de sector over de voorgestelde invulling van het stelsel voor grondgebondenheid willen horen. In de gesprekken die we hadden met LTO en NAJK werd nadrukkelijk aangegeven dat zij alternatieve ideeën hebben bij de uitwerking die het kabinet eerder voorstelde. Wij wilden de zorgen die zij hebben en de alternatieven die zij bieden ook horen. We hebben dus de komende drie maanden uitgetrokken om met hen overleg te voeren over de alternatieve invullingen die zij zien. NAJK kwam bijvoorbeeld met categorieën dieren, zoals jongvee. Ze kwamen met 100, 101 en 102, maar ook met bepalingen over de afstandsnorm bij samenwerkingsovereenkomsten. Het was in de laatste uren van ons overleg best wel moeilijk om dat direct te pinpointen, dus toen hebben we gezegd: als jullie aanvullende ideeën hebben die tot hetzelfde doel leiden, nemen we er het moment voor om daar met elkaar nadrukkelijker over te spreken. De norm van 2,6 is voor ons wel de default. Die is dus ook opgenomen in het ontwerpprogramma, omdat dat voor het kabinet wel het uitgangspunt is voor de gesprekken die we met hen voeren. Uiterlijk 1 februari ronden we de overleggen daarover af en willen we de consultatie van het voorstel naar buiten brengen.

Dan nog een vraag van de BBB over de norm van 2,6: het is onduidelijk waar het eindigt. We stellen de eindnorm van 2,6 in voor 2035. Die is generiek en geldt voor alle melkveehouders. Op dit moment voldoet ongeveer driekwart van de melkveehouders aan die norm. Dat gaf mevrouw Van der Plas ook al aan. Het kwart dat niet voldoet, zal in beweging moeten komen. Het rapport van Wageningen laat ook zien dat een aanzienlijk deel van hen vrij dicht bij het behalen van deze norm ligt. Als dat niet zo is, kunnen ze bijvoorbeeld ook samenwerkingsovereenkomsten afsluiten met nabije akkerbouwers.

Voor de zones geldt dat het kabinet de ruimte geeft aan de provincies om zelf plannen te maken, ook voor de grondgebondenheidsnorm die in de rijksinstructieregels staat, maar daar komen we zo nog op terug bij zonering.

Nog een vraag. Als een boer aantoonbaar zijn emissiedoelen haalt, waarom zouden we dan nog grondgebondenheid willen? Grondgebondenheid is onderdeel van het totale pakket aan maatregelen voor stikstofuitstoot, biodiversiteit en de kringloopbesluiten. Het is dus een brede maatregel. Daarmee is die maatregel nodig, naast bedrijfsspecifieke emissienormen, om de doelen te halen.

Dan een vraag van de ChristenUnie. Waarom wordt de rol van de boer als beheerder van het landschap niet als integrale oplossingsrichting meegewogen? Dat gaat over grondgebondenheid nadrukkelijk koppelen aan waterkwaliteit en over dat boeren te maken krijgen met een hogere gve-norm als blijkt dat ze voldoen. Dat is, denk ik, ook het voorstel dat de heer Grinwis zelf eerder heeft gedaan. Dat zijn twee vragen in één. De eerste vraag gaat over landschap en de oplossingsrichting. Door middel van het ANb worden boeren gestimuleerd om bij te dragen als beheerder van het landschap en krijgen zij daar een passende financiële vergoeding voor.

De tweede vraag. Een belangrijk onderdeel van de grondgebondenheidsnorm is het leveren van een bijdrage aan de waterkwaliteit. Dat klopt. Dat bestaat onder andere uit een gras- en rustgewassenplicht. U heeft kunnen lezen dat die bestaat uit 85% van het areaal dat nodig is om aan de norm te voldoen. In de Kamerbrief van 3 november heeft het kabinet aangegeven dat die voorgestelde gras- en rustgewassenverplichting wat ons

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

betreft … Dan moeten we ook met mekaar richting het achtste actieprogramma de goede dingen doen. Maar de motie over doelsturing, onder andere van de heer Grinwis, voeren we uit. We hebben ook aangegeven dat we die willen koppelen aan doelsturing op waterkwaliteit. Daarmee wordt die 85%-eis versoepeld voor melkveehouders die voldoen aan het doel van goede waterkwaliteit. Ze zullen wel nog steeds moeten voldoen aan de norm van 2,6 gve per hectare, omdat dat een bredere maatregel is. Zoals ik net zei, hebben we ook aangegeven dat we nog met de sector gaan praten over alternatieve invulling.

Dan biologische landbouw. Mevrouw Bromet had een vraag over de miljoenen die gereserveerd zijn voor biologische landbouw. Kunnen boeren ook gebruikmaken van andere regelingen of andere potten uit het fonds? Dat klopt. Biologische boeren kunnen ook gebruikmaken van andere maatregelen die worden gefinancierd met de taskforcemiddelen. Het gaat dan bijvoorbeeld om het IDL, waarvoor extra middelen beschikbaar zijn gesteld. Bij het grootste deel van de aanvragen uit dat investeringsfonds is ook sprake van bedrijven die omschakelen naar biologisch. Andere maatregelen die openstaan voor biologische boeren zijn bijvoorbeeld zaakbegeleiders en beoogde regelingen voor stalaanpassingen. Naast de middelen uit het fonds worden biologische boeren ook ondersteund vanuit Europese budgetten. Ik gaf net al wat aan over de omschakelpremie of de eco-regeling. Met de uitvoering van het actieplan hebben we, naast de miljoenen die mevrouw Bromet noemde, ook 40 miljoen beschikbaar gesteld voor de ontwerpbegroting. Die wordt ook echt ingezet voor 2030, met onze ambitie op die 15% biologisch areaal. Het grootste gedeelte van groei van de biologische landbouw wordt inderdaad verwacht in de zones rondom kwetsbare gebieden. Daar moet nog besluitvorming over plaatsvinden. Het budget dat aanvullend nodig is voor de uitvoering van dat versnellingsplan hangt ook daarmee samen.

Dan een vraag over de emissienormen. Er werd gevraagd of biologische boeren kunnen worden vrijgesteld van emissienormen door een korting en er werd gezegd dat ze moeten kunnen kiezen tussen hectares en fosfaatrecht. Ik heb net al het een en ander gezegd over hoe biologische extensieve bedrijven scoren op die fosfaatnorm. Ze scoren beter dan intensieve bedrijven. Maar ik herken de zorgen die zij naar u allen uitspreken. Ze spreken die ook naar mij uit, ook vanuit het besef dat ze op verschillende manieren al positief bijdragen aan natuur, waterkwaliteit en noem maar op. Dat is de reden dat ik heb aangegeven dat ik de zorg en de vragen die op tafel zijn gelegd serieus wil nemen. Dat heeft u ook in de oktoberbrief gezien. Daarom doen we ook een onderzoek naar de vraag of onze assumpties die daaronder liggen, kloppen, naar de vraag of het klopt dat zij positiever scoren in de fosfaatrechtensystematiek — dat blijkt zo te zijn — en naar de vraag wat het handelingsperspectief dan is. Wij geloven er namelijk in dat deze bedrijven ook tot hun recht kunnen komen binnen het systeem van fosfaatrechten, maar ik wil niet blind en doof zijn voor alles wat door die partijen op tafel wordt gelegd. In dat onderzoek neem ik ook de vraag mee welke mogelijkheden veldemissies kunnen bieden in deze systematiek, en ook de vraag of hiermee het handelingsperspectief van die bedrijven verder vergroot kan worden. Ik zal de Kamer daar in het eerste kwartaal volgend jaar over informeren. Dat is dan ook ruim op tijd voor het definitieve programma dat we moeten vaststellen. Het is ook ruim op tijd voor de consultatieversie van de Wet op de bedrijfsspecifieke emissienormen. Daarbij heb ik een beroep gedaan op deze typen bedrijven om mij hierin te volgen, zodat we daarover in Q1 volgend jaar een goed gesprek kunnen voeren met hen, maar ook met u. De individuele korting is een ander deel van de vraag. Daarin willen we maximale mogelijkheden voor differentiatie

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

opnemen, zodat een korting als die wordt ingezet — wij denken dat dat niet gebeurt — wordt ingezet op achterblijvers. De exacte invulling daarvan is nog onderdeel van de verdere uitwerking van het wetsvoorstel.

Dan was er een vraag over de motie-De Groot/Dik-Faber over de melkgift van een koe, milieucompensatie en een tabel uit 2016. Moeten er geen nieuwe rechten worden aangevraagd en kan die tabel worden geactualiseerd? Ik begrijp de zorgen over tabel 6 en de wens die te actualiseren, ook in relatie tot die toegenomen melkproductie. De Commissie van Deskundigen Meststoffenwet heeft sinds 2018 al diverse keren geadviseerd om dat excretieforfait, zoals dat zo mooi heet, te actualiseren. Daar is dit ook onderdeel van. "Excretieforfait" is een woord dat we de afgelopen maanden vaker hebben gehoord. Mevrouw Bromet zei dat ze niet voor de rekenkundige ondergrens de politiek in is gegaan; ik niet voor excretieforfaits. Die actualisatie is in de afgelopen jaren nog niet gedaan, omdat deze kan leiden tot een toename van de melkveestapel en daarmee ook een grotere toename van stikstofproductie. Ik zie ook dat het nodig is om die actualisatie te doen. Die ziet toe op meer dan alleen de melkgift. Ik zie mevrouw Bromet even moeilijk kijken. Die kun je actualiseren boven bijvoorbeeld de 10.000 liter, omdat koeien tegenwoordig meer melk geven. Maar als je het hele stelsel actualiseert, kan het gevolg zijn dat je op andere excretieforfaits uitkomt en er vanuit die optiek een grotere hoeveelheid dieren mogelijk zou zijn. Ik zal uw Kamer informeren over deze verkenning en de uitkomsten daarvan.

Dan was er een vraag van mevrouw Podt over een SDE-achtige garantieregeling voor duurzame voedselketens. De vraag was hoe die eruit zou kunnen zien binnen de staatssteunregels. De SDE is een regeling die valt onder het staatssteunkader voor klimaat, milieubescherming en energie, en meer specifiek het onderdeel hernieuwbare energie. De landbouwsector kent eigen staatssteunkaders, zoals de landbouwvrijstellingsverordening en de richtsnoeren voor staatssteun voor de landbouw- en de bosbouwsector. Die hebben ook hun eigen voorwaarden. Onder de landbouwsteunkaders hebben we specifieke instrumenten voor garantieregelingen, bijvoorbeeld het Investeringsfonds Duurzame Landbouw, maar ook het Borgstellingskrediet voor de Landbouw. Daarom zie ik op dit moment geen meerwaarde in een verkenning naar een SDE-achtige regeling voor de landbouw en, breder, de hele voedselketen. Dat gezegd hebbende zijn we natuurlijk wel bezig met de vraag hoe we juridisch bindende afspraken kunnen maken met de keten, ook om die verantwoordelijk te maken voor de verduurzaming van de sector. Dat weet mevrouw Podt ook. Denk aan de UKV of het uitwerken van afspraken voor het vergroten van de afzet van producten. Uw Kamer wordt hier volgend jaar door mij over geïnformeerd.

Dan een vraag van de heer Flach over innovatie: waar kunnen ondernemers die bijvoorbeeld bezig zijn met innovatie rond geperst gras — hij noemde Grassa — nu op rekenen, dus niet pas over twee jaar? Het verschilt per innovatie wat iemand nodig heeft om die innovatie verder te brengen. Om die reden is het Nationaal Innovatieloket Veehouderij opgericht. Dat helpt ondernemers met een analyse verder naar de volgende stap. Voor financiële ondersteuning zijn er inderdaad bestaande instrumenten. Invest-NL, dat net werd genoemd door de heer Flach, is niet de enige optie. Ook het innovatieloket kan daarin meedenken. Private investeerders kunnen een rol spelen. Aanvullend zijn er nog de middelen uit het stikstoffonds specifiek voor stal- en managementmaatregelen. Zoals in mijn brief aangegeven, komen er ook concrete regelingen die veehouders gaan ondersteunen bij het toepassen van die maatregelen,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

specifiek voor onderzoek en ontwikkeling. Daarbij wil ik kijken naar verschillende fasen in het innovatieproces en naar investeringen in stallen.

De vraag van mevrouw Podt over de SDE-achtige middelen heb ik net beantwoord.

Dan een vraag van de heer Grinwis over veldemissies: wat gaan keuzes over veldemissies nou concreet betekenen? Welke stappen gaan we zetten? Zoals net al aangegeven, deel ik de wens van de Kamer om zo veel mogelijk keuzevrijheid voor de melkveehouder te krijgen en te bekijken hoe en wanneer die veldemissies kunnen worden opgenomen in een systematiek van doelsturing. Tegelijkertijd vraagt de borging van doelsturing bij stal en opslag, maar zeker ook bij veldemissies nog een nadere uitwerking. Daarom sturen we via die middelvoorschriften om daar nu al reductie te kunnen behalen en inboeken. De opbrengsten van veldemissies kunnen we niet zomaar meetellen voor de emissienormen, omdat we denken dat dan emissiereductie van die middelvoorschriften twee keer wordt meegeteld. Er zit dus al heel wat aan veldemissies in. Tegelijkertijd hebben sectorpartijen ook aangegeven dat er meer potentie zit in het bereiken van veldemissies; dat heb ik net ook gezegd. Ik sta er dus wel degelijk voor open om die toe te voegen. Ik werk het sturen op veldemissies en de relatie met de emissienorm de komende periode verder uit. Zoals ik net ook al tegen de heer Koorevaar zei, zal ik de Kamer daar begin volgend jaar over informeren.

De **voorzitter**:
Minister, hoever bent u met uw mapje?

Minister **Van Essen**:
Ik denk dat het nog wel zo'n 20 à 25 vragen zijn.

De **voorzitter**:
Ik zie hiernaast dat iemand een vraag wil stellen en ik denk dat ik weet welke kant die opgaat. Ik zie ook de heer Grinwis. Er zijn ook nog een aantal andere interrupties aangekondigd.

Minister **Van Essen**:
Is het een idee om het deel over veldemissies eerst af te maken?

De **voorzitter**:
Ja, dan doen we het zo. Ik zou willen voorstellen dat de minister zijn blokje over veldemissies even afmaakt. Dan kom ik zo meteen terug met een procesvoorstel over het schriftelijk afdoen van de rest van de vragen. U kunt daar dus alvast over nadenken.

Minister **Van Essen**:
Er werd gevraagd om uitsluitsel over het werkelijk potentieel van veldemissies. Ik maak met onder andere sectorpartijen de komende periode een inventarisatie van de potentie van maatregelen om veldemissies te reduceren, naast bijvoorbeeld de reeds voorgestelde maatregelen voor emissiearm aanwenden. Maar ook met het simulatie-instrument, waar de heer Goudzwaard ook naar vroeg, streef ik ernaar dat boeren inzicht kunnen krijgen in de maatregelen die veldemissies kunnen reduceren op hun bedrijf. Ik geef in het voorjaar van volgend jaar ook duidelijkheid over de vraag wanneer maatregelen opgenomen kunnen worden in een systematiek van doelsturing.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dan de vraag van de heer Koorevaar hoe veldemissies worden geborgd. Zoals ik al aangaf, zijn er voor nu een aantal middelvoorschriften aangekondigd. Dat vindt plaats door toezicht en handhaving op die regels, net zoals dat bij huidige voorschriften het geval is. Daarnaast hebben we ook de ambitie uitgesproken om deze maatregelen in doelsturing mee te nemen, waarbij borging inderdaad een belangrijk uitgangspunt is, maar ook echt nog uitgewerkt moet worden.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Ik ga even een tussentijdse check-in doen bij u. Mijn reflectie is gebaseerd op wat ik zie, maar ook op wat ik zelf voel: omdat we inmiddels het elfde uur van dit debat zijn ingegaan, moeten we ons afvragen of de effectiviteit van dit debat nog gewaarborgd is. Het procesvoorstel dat ik u zou willen doen, is om zo meteen in ieder geval de interrupties te behandelen die nu nog zijn opgekomen, tot op dit moment. Daar liggen er namelijk nog een aantal van. Wanneer we die hebben afgerond, is het, denk ik, 21.30 uur. Het is een beetje een ongebruikelijk voorstel, maar ik zou willen voorstellen om de rest van de vragen schriftelijk af te doen en wel een tweede termijn te houden om daarin eventuele moties die u zou willen indienen, in te dienen; daarvoor hebben we met elkaar immers een WGO. Dat zouden we dan nu nog kunnen doen. Dan heeft u de gelegenheid gehad om moties in te dienen. Dan doen we dus nog de tweede termijn; dan kan de minister daar nog op reageren. Dan denk ik dat we uitkomen op een uur of 22.00 uur, hoop ik. Dan kunnen we dit debat ook afronden en de rest van de vragen wellicht via de schriftelijke weg afdoen met elkaar Ik probeer hiermee een gulden middenweg te vinden, zodat dit voor iedereen aan deze tafel werkbaar is.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Kan de minister wel aangeven welke vragen dan allemaal schriftelijk worden beantwoord? Dan weten we dat ook. Wellicht zit er nog één bij die een van ons, ik of iemand anders, mondeling beantwoord wil hebben.

De **voorzitter**:
We hebben nog twee blokjes staan: het blokje zonering en het blokje overig. Ik denk dat er nog een half blokje over de generieke maatregelen is. We hadden gezegd: als we het helemaal schriftelijk hadden gedaan, zou de beantwoording ook op donderdag komen. Ik kijk even met een schuin oog naar de minister. Ik ga er maar even van uit dat dat nog steeds op donderdag kan. Er zijn nu de helft minder vragen te beantwoorden. Als het donderdag kan … Ik ben alvast met de onderhandeling begonnen.

Minister **Van Essen**:
Als uw Kamer dat wil, gaan we wat afspraken verzetten. Zo gaat dat, toch?

De **voorzitter**:
Nee, de schriftelijke beantwoording.

Minister **Van Essen**:
O, de schriftelijke beantwoording. Ja, dat doen we dan.

De **voorzitter**:
Het gaat over de schriftelijke beantwoording van de rest van de vragen die u voor u heeft liggen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Minister **Van Essen**:
Voorzitter, om meteen maar even overzicht te geven: het ging daarnaast ook over de RKO en de verhandelbaarheid. Er zaten nog heel wat vragen in.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik bewaar mijn moties dan voor volgende week. Misschien kunnen we dat allemaal doen. Het is namelijk wel handig om alle antwoorden te hebben voordat we moties indienen, maar dat laat ik aan de leden die straks achterblijven.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik stel hetzelfde voor. Ik ga zelf nu geen moties indienen. Ik ga na deze beantwoording ook naar huis; dat scheelt mij op het thuisfront wat dingen. Als mensen nu moties willen indienen, dan moeten ze dat zelf weten. Ik vraag me wel het volgende af. Met alle waardering voor uw inschatting: als die moties worden ingediend, moet er ook een appreciatie komen; dat lukt nooit voor 22.00 uur, voor alle duidelijkheid. Maar goed, dat zeg ik maar even.

De **voorzitter**:
Andere leden over dit voorstel? Meneer Grinwis is het ermee eens. Mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik vind het een goed voorstel. Ik zou toch graag vanavond mijn moties indienen. Dan kan ik tijdens de begroting andere dingen doen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik vind het een goed voorstel. Kijk, na die Belastingplanmarathon hebben wij de energie om gewoon tot 2.00 uur door te gaan, maar ik kan prima leven met dit voorstel. Ik zou wel graag in de tweede termijn de mogelijkheid hebben om moties in te dienen, mede gelet op het feit dat ik bij de plenaire begrotingsbehandeling gemiddeld drieënhalve seconden spreektijd heb.

De **voorzitter**:
Met alle waardering daarvoor! Ook alle waardering voor de energie die u kan en wil opbrengen. Andere leden nog? Anders gaan we het gewoon zo doen.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik ga mee in uw voorstel. Dan gaan we in de tweede termijn moties indienen.

De **voorzitter**:
Prima. Dan gaan we nu eerst nog even de interrupties doen. Ik heb meneer Grinwis, mevrouw Bromet en mevrouw Podt gezien. Zo meteen gaan we dan beginnen aan de tweede termijn.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dank u wel, voorzitter. Welkom aan iedereen en dank voor al het harde werk. Ik heb een paar onderwerpen genoteerd. Ik behandel ze dus even snel een voor een, per interruptie, als u het niet erg vindt, voorzitter. Ten eerste de bedrijfsspecifieke norm als onderdeel van het generieke reductiebeleid. Daar zei de minister wat over. Enerzijds zet hij deze neer als onderdeel van het generieke reductiebeleid. Met andere woorden, die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

geeft een zekere vrijheid waarmee niet elk bedrijf evenveel hoeft te doen, maar waarmee je dat optimaal kunt alloceren. Is de minister dat met mij eens? Ten tweede zegt hij steeds dat het komt vanuit het technisch potentieel aan maatregelen en er niet vanuit normen of doelen wordt geredeneerd. Maar wat als richting 2035 het inzicht blijft dat het, zoals het nu is uitgewerkt, allemaal leidt tot een zeer vertechniseerd bedrijf? Ik bedoel een bedrijfsstijl waarin technische oplossingen dominant zullen zijn ten opzichte van andere bedrijfsstijlen die meer extensief georiënteerd zijn. Dat is toch ook niet het toekomstbeeld dat de minister voor zich heeft? Hoe gaat hij hier de komende jaren mee om en hoe zorgt hij ervoor dat het een werkbaar onderdeel wordt van het generieke beleid?

Minister **Van Essen**:
Die eerste vraag zou de heer Grinwis even voor mij moeten herhalen. Dat ging erover hoe we in het generieke beleid optimaal kunnen alloceren. Ik heb het proberen te volgen, maar ik kon het niet helemaal plaatsen, omdat "generiek" juist generiek is. Maar laat me dan eerst de tweede vraag beantwoorden en dan komt de heer Grinwis ongetwijfeld even bij mij terug.

Ja, ik wil namelijk ook diversiteit in de agrarische bedrijven. Ik denk dat dat juist heel mooi is aan hoe de landbouw nu is. Ik wil dus ook niet een route met flink technische maatregelen als enige route die er in Nederland voor de landbouw zou zijn. Dat is ook precies de reden dat ik een aparte brief over de route extensief aan u heb verstuurd. Het gaat erom hoe ik ernaartoe wil werken dat de rekensystematiek die we in de wet voor volgend jaar Q3 willen zetten, uiteindelijk ook leidt tot meerdere routes en zeker tot de route voor extensieve bedrijven. Dat betekent dat dat rekensysteem ook daarvoor moet passen en dat weidegang ook voldoende moet meetellen, zodat, zoals net ook al een paar keer werd gezegd, niet elke boer in een zone waar een extensief model heel goed zou passen, allerlei Lely Spheres of wat voor technologische maatregelen dan ook moet aanschaffen. Uiteindelijk moet het systeem dat we met elkaar inregelen dus verschillende routes hebben die ook bij de ondernemers passen. Dan is het wel goed om erbij te zeggen dat de locatie waar die ondernemer dan zit, bepalend zou kunnen zijn voor de route die voor die ondernemer het meest voor de hand ligt. Maar ik zou zeker niet willen dat we in Nederland alleen maar agrarische bedrijven met Lely Spheres, ammoniakstrippers of luchtwassers zouden hebben. Dat ben ik dus met de heer Grinwis eens. Wat we uiteindelijk in Q3 volgend jaar in die wet zetten, moet daar dus ook niet toe leiden. Ik kan me ook niet voorstellen dat ik een wet naar uw Kamer breng die daartoe leidt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Met mijn eerste zin refereerde ik eigenlijk aan het idee van verhandelbare ammoniakrechten, omdat je dan nog steeds hetzelfde generieke doel hebt, maar je via verhandelbaarheid een zekere optimale allocatie organiseert die je bij fosfaatrechten minder hebt. Maar oké, daar kom ik in tweede termijn nog wel op terug. Mijn volgende vraag gaat over veldemissies. De minister zegt over meetellen steeds: lastig, lastig, lastig, we gaan misschien wel dubbel tellen. Maar zit de minister niet een beetje gevangen in zijn eigen optelling, dus dat het uiteindelijk allemaal moet optellen tot 42% tot 46% en de bijbehorende kilotonnen? Eigenlijk hoeft hij helemaal geen uitzonderingen voor biologische of extensieve bedrijfsstijlen te organiseren als hij gewoon zegt dat veldemissies, of ze nou via middelsturing of via doelsturing tot stand komen, meetellen. Dan hoef je niet te gaan uitzonderen, maar dan regel je het gewoon. Waarom is de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

minister er nou zo voorzichtig mee om dat klip-en-klaar toe te zeggen?

Minister **Van Essen**:
Ik denk dat wij er terecht voor zorgen dat wat wij hier op de plank leggen gewoon voldoet. Ik vind dubbeltellingen dus … Ik zag uw reactie en die zie ik nu weer. U ziet dat risico niet, maar ik vind dat ik dat moet kunnen uitsluiten met wat ik naar uw Kamer breng. Ik wil ervan overtuigd zijn dat we dat niet doen, want anders rekenen we onszelf rijk. Daar ben ik dus mee bezig. Maar ik deel uw ambitie om op dat punt zo veel mogelijk te kunnen doen in doelsturing, omdat dat het vakmanschap van bedrijven aanspreekt, maar ik wil dan ook dat dat klopt, dat het goed is en dat ik kan uitsluiten dat het dubbeltellingen in zich heeft. Maar u leest daar in de brief de ambitie in. U heeft daar in het debat op 1 juli ook de ambitie van mij in gehoord, met een toezegging aan de heer Koorevaar. Wij zijn daar dus mee bezig, maar ik vind dat u van mij mag verwachten dat ik gewoon klip-en-klaar tegen u kan zeggen dat er geen dubbeltellingen in zitten en dat ik dat ook heel netjes inzichtelijk voor u maak. Dat geldt ook voor "veldemissies tellen gewóón mee". Ik zou ook heel graag willen dat die gewoon en heel snel meetellen, maar waar met technieken goed te meten is wat er in de stal en in de opslag gebeurt, zijn veldemissies veel moeilijker. U mag dus van mij verwachten dat als ik iets op de plank leg, dat ook in zich heeft dat je veldemissies goed mee kunt tellen. Daar vraag ik van uw Kamer dus … Dat merkt u ook in mijn reacties. Hoewel ik deel dat we het met elkaar willen en hoewel ik ook zie dat sectorpartijen er heel hard om vragen en ik ook denk dat het goed is voor het bereiken van doelen met ondernemersspirit, vind ik dat ik iets bij u neer moet leggen wat gewoon helemaal klopt. Daarbij gaat het erom dat we niet aan het dubbeltellen zijn en dat als het dan vanuit het veld meetelt, we dat ook geborgd en goed kunnen doen. Daar heb ik gewoon nog wat extra tijd voor nodig.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter, ik kom zo bij mijn derde en laatste vraag en daarna houd ik mijn mond. Nog even over die veldemissies. Ja, ik zei erbij: als die doelsturing onverhoopt niet lukt, kun je ook via middelsturing gewoon zaken meetellen in de bedrijfsspecifieke ammoniaknorm. Ik wil namelijk voorkomen — dat perspectief hoor ik niet zo terug bij de minister — dat de minister specifieke uitzonderingen gaat organiseren voor biologische en extensieve veehouders, wat rechtsongelijkheid met zich mee kan brengen en wat zijn hele systeem ondergraaft. Hij kan dus veel beter kiezen voor een veel holistischere, integralere benadering van de emissies op een bedrijf bij het meetellen van de emissies die optellen tot een bepaalde norm, dan dat hij op zoek gaat naar uitzonderingen omdat hij de veldemissies niet zo goed geborgd heeft of bang is voor dubbeltelling. Ik mis gewoon het andere perspectief, dat minimaal zo belangrijk zou moeten zijn voor de minister.

Minister **Van Essen**:
Het zijn geen kleine punten die ik dan liever niet zou willen hebben; ik vind dat echt grote punten. Daarom heb ik er net ook wat uitgebreider bij stilgestaan. Ik deel ook wat de heer Grinwis zegt, namelijk dat extensieve bedrijven geen uitzondering moeten zijn. Extensieve bedrijven zijn op heel veel plekken een hele verstandige keus en hele mooie bedrijven; die zijn geen uitzondering. Ik deel dus ook de wens om het systeem zo in te richten. Daarom vindt u ook in de 3 novemberbrief, in de ondersteuningsbrief is dat volgens mij, een box over hoe we hiermee om willen gaan en vindt u ook in de oktoberbrief hoe ik daarmee om wil gaan. Dit zijn gewoon hele mooie bedrijven, die een grote bijdrage leveren. Die zijn niet de uitzondering. Ik hoor dus wat u zegt. Ik heb het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

ook eerder gehoord, in het 1 julidebat. Ik hoor ook de ambitie van de sectorpartijen. Ik hoor ook dat er veel meer mogelijk is dan wat we misschien tot nu toe opschreven. Maar u moet mij wel de tijd geven, of ik vraag u mij de tijd te geven, om dit gewoon netjes, zorgvuldig en voldoende uit te werken, want dat zijn we ook verplicht met de geschiedenis die op dit dossier rust.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nog even over de koppeling van de emissies aan fosfaatrechten. De minder intensieve bedrijven in Nederland, met veel weidegang, moeten straks voldoen aan dezelfde norm als de intensieve bedrijven, die in staat zijn om fosfaatrechten bij te kopen. Daarbij wordt de prijs ook steeds verder opgedreven. De minister zegt eigenlijk: ik heb gekozen voor de koppeling aan fosfaatrechten, omdat dat recht doet aan de diversiteit. Ja, dat zal. Hij zegt ook: de duurzame bedrijven scoren goed. Maar het zijn juist de duurzame bedrijven die aan de bel hebben getrokken. Hebben ze dan niet goed in de gaten hoe het systeem in elkaar zit en snappen ze het niet, of hebben ze misschien toch een punt?

De minister zegt ook: er is een maximumaantal fosfaatrechten in Nederland. Dat klopt ook, maar er is ook een maximumaantal hectares in Nederland, dus dat geldt voor beide keuzes. Tegelijkertijd heb ik een punt gemaakt van het oppompen van die koeien, dus dat er in 2016 nog niet gedacht werd dat je zo veel melk uit een koe kon halen als er nu gebeurt. De minister zegt dat de sectorpartijen dit willen; daarom heeft hij ervoor gekozen. Dan blijft volgens mij eigenlijk alleen dat argument over, dus dat de sectorpartijen dit willen. Volgens mij is dat omdat de intensieve veehouderij in bescherming genomen moet worden. Dat doet dan ook recht aan de diversiteit, want dan heb je én biologische bedrijven én intensieve veehouderij. Ik vraag me ook af welke partijen dan ingebracht hebben om hiervoor te kiezen, want ik heb mijn collega's van de verschillende fracties gevraagd of zij dat dan zo belangrijk vinden. Ik heb D66 heel braaf het standpunt van de minister horen verdedigen, maar ik zag bij de VVD best twijfels en ik zag openheid bij het CDA. Ik denk dus: wie hier aan tafel vindt het nou zo belangrijk om het op deze manier te doen?

Tot slot over die tabel, want die is hier dus ook aan gerelateerd. Ik zou willen voorkomen dat die tabel nu helemaal op zijn kop gegooid wordt voordat er een extra verlenging in de tabel aangewezen wordt. Het is namelijk inderdaad zo dat het risico groot is dat als je nu die hele tabel op zijn kop gooit, er een aanzienlijke productiestijging plaatsvindt. Dat willen we niet. Ik denk dat de minister en ik het daar wel over eens zijn. Maar ik stel vooral even de vraag: kan het nou echt niet anders en waarom is hiervoor gekozen?

Minister **Van Essen**:
Ik heb net een reeks argumenten gegeven — die stonden ook in de oktoberbrief die ik heb gestuurd, want daar vroeg u toen ook om — waarom fosfaatrechten een relatief neutrale indicator zijn. En ja, een van die argumenten was ook dat sectorpartijen hierom hebben gevraagd. Sectorpartijen zijn meestal geen politieke partijen. Zij hebben daarom gevraagd. Tegelijkertijd hoor ik, net als u, wat belangenverenigingen van extensieve en biologische boeren zeggen en wat sommige provincies zeggen. Om die reden hebben wij ook gezegd dat we tot en met Q1 volgend jaar een aantal dingen met hen gaan uitzoeken om te zorgen dat de keuze die we nu maken, een keuze is die voor deze bedrijven kan passen, want het hele systeem moet voor hen kunnen passen. Ik wil die tijd graag gebruiken om het met hen allemaal na te lopen en daarna met u een conclusie te trekken. U was er vandaag snel bij om te zeggen dat er dan een dubbel systeem moet

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

komen. Ik wil de tijd graag gebruiken om dit zorgvuldig nader te bekijken met hen en dan een conclusie te trekken, samen met uw Kamer. Ik hoor dat er daarbij geen blokkade op ligt van partijen in de Kamer waaraan u het heeft gevraagd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mijn voorstel om boeren voor het ene of het andere systeem te laten kiezen is eigenlijk een compromis. Ik zou zeggen: als het allemaal zo veel problemen oplevert, juist bij die boeren, die we graag willen hebben in Nederland, waarom kiezen we dan niet voor de koppeling aan de hectaren? Ik heb goed geluisterd naar de minister. Hij heeft gezegd dat hij het een en ander gaat onderzoeken en dat hij een deurtje openhoudt om te veranderen van een koppeling aan fosfaatrechten naar een koppeling aan hectaren. Of is dat een gelopen race voor de minister?

Minister **Van Essen**:
Ik denk dat je altijd deurtjes open moet houden, en niet omdat ik denk dat ik die conclusie nu al kan trekken of omdat ik weet welke conclusie eruit komt in het eerste kwartaal van volgend jaar. In de brief van oktober heb ik geschreven dat ik zie wat er in het UPLG gebeurt en dat die provincie een andere keuze heeft gemaakt. De lessen die zij hebben getrokken, wil ik ook betrekken bij de conclusie die ik straks met de biopartijen en extensieve partijen ga trekken. Hoe weidegang gaat meetellen in dit systeem is heel belangrijk voor de vraag of het voor hen passend te maken is binnen het fosfaatrechtensysteem, niet omdat ze een uitzondering zijn, maar omdat het goed beloond moet worden. Dat kan in de KringloopWijzer nu nog maar tot een bepaald aantal uren. Er staan dus nog een aantal vragen open, die ik met hen aan tafel heb besproken, los van de wens voor een ander systeem, die ik hoor. We hebben afgesproken: we lopen die vragen uit; doe dat nou samen met ons en laten we daarna een conclusie trekken. Dan doen we het namelijk met open vizier. De Kamer is er dan ook bij. Dat is ruim op tijd voor het definitieve programma Landbouw, Natuur en Stikstof en ook ruim op tijd voor de consultatiefase van de wetten op de bedrijfsspecifieke emissienormen in Q3 van 2027.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nog één vraag tot slot dan. Ik heb een vraag gesteld over de tabel: kan die tabel uitgebreid worden met een extra regel voor koeien die meer dan 10.000 liter melk geven? Kan er dan nog even gewacht worden met de herziening van die hele tabel totdat die regel is toegevoegd?

Minister **Van Essen**:
Daar kom ik nog even op terug. Ons idee was om het allemaal gezamenlijk te doen, omdat het advies van de Commissie van Deskundigen Meststoffenwet daarop zag. Ik moet nog best wat schriftelijk beantwoorden, dus ik kom hier nog specifiek op terug.

Mevrouw **Podt** (D66):
Voordat ik terugkom op mijn vraag en omdat ik er in de tweede termijn niet bij ben, wil ik de minister en de ambtenaren vast even bedanken. Ik realiseer me dan altijd weer dat als wij zeggen dat we een debat gaan verlengen, er ook allerlei ambtenaren die her en der in gangkasten zitten, ineens allemaal nog veel langer moeten blijven, dus veel dank

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

daarvoor. Mijn vervolgvraag gaat over de SDE-achtige constructies, want ik besef dat ik daarmee meer verwarring heb gezaaid dan strikt noodzakelijk. De minister zegt dat hij afspraken gaat maken met de keten, maar niet via de SDE-constructie. Dat is prima, maar het ging mij er eigenlijk om hoe we omgaan met ketens binnen de ketenafspraken. Dat klinkt een beetje geheimzinnig, maar …

Minister **Van Essen**:
Ketens binnen ketens?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ja. Het is een soort droste-effect. Hoe krijg je bijvoorbeeld biologisch brood van de grond? Dat noemde ik als voorbeeld. Wij hadden tijdens het rondetafelgesprek over het Investeringsfonds Duurzame Landbouw een gesprek over het ontbreken van financieringsmogelijkheden voor het opzetten van zo'n duurzame keten. Als je biologisch brood wilt gaan ontwikkelen, is er qua financiering iets anders nodig dan als je als individuele boer wilt overstappen op biologische landbouw. Mijn vraag was of de minister dat stukje expliciet wil meenemen in alles wat hij gaat doen rond ketenafspraken. Dat zou mij weer een motie schelen, en hem ook.

Minister **Van Essen**:
Het manco is dat wij heel veel van die andere terechte en superbelangrijke vragen over het hele pakket nog niet hebben beantwoord, want daarin wilde ik ook aangeven dat ik met bepaalde partijen ook ketendeals wil sluiten. De staatssecretaris noemde het al even. Dat zou dan bijvoorbeeld een ketendeal met de retail zijn om heel specifiek het aanbod van biologisch brood te vergroten. Dat is inderdaad wat anders dan een UKV en wat anders dan een soort SDE-regeling in dit domein. Juist die ketendeals gericht op zeg maar bepaalde ketens in de keten kunnen dan helpen om dit verder te brengen. Daar zult u in de schriftelijke antwoorden wat meer over lezen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zit eigenlijk toch wel met een dilemma. Ik tel even een aantal dingen op. We hebben het over de haalbaarheid van normen gehad. We hebben het over die veldemissies gehad. Ik heb het over een tijdlijn gehad. Ik kan me zomaar voorstellen dat er vanavond mensen aan het kijken zijn naar dit debat en dat die denken: wanneer weet ik nu waar ik aan toe ben? Wanneer weet ik nu wanneer ik beslissingen kan nemen om ook de toekomst van mijn bedrijf veilig te stellen? Wanneer kan ik tegen de volgende generatie zeggen: nu kunnen we een plan maken, want we weten waar we aan toe zijn? Ik zie dat de minister heel hard werkt en ik zie ook dat zijn ambtenaren heel hard werken, maar er wordt zo veel in de toekomst gelegd. Ik begrijp het gewoon niet helemaal. Waarom kunnen we niet gewoon zeggen: ergens in het volgende jaar is dit een moment in de tijdlijn waarop u — ik zeg het maar even tegen de kijker thuis — van de minister kunt verwachten dat er een totaaloverzicht is op grond waarvan u een beslissing kunt nemen over uw bedrijf? Mijn vraag is of de minister mij daar gewoon eens even in kan meenemen, want dat is de vraag waar iedereen thuis mee zit.

Minister **Van Essen**:
Ik denk dat dit een terechte vraag is, en vanuit het ondernemersperspectief is het een hele begrijpelijke vraag. Ik merkte de dag na 26 juni al dat ondernemers zeiden: ik wil vandaag of morgen wel wat doen, dus wanneer komt dit en wanneer komt dat? Dus dat is heel begrijpelijk en heel terecht. We hebben in de brief van 3 november al veel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

concreter genoemd, ook door sectorpartijen aangemoedigd, wanneer wij verwachten dat bepaalde dingen bekend worden, zelfs tot op de maand aan toe. Dat vindt u bijvoorbeeld in de brief over zonering. Voor de komende anderhalf jaar vindt u wanneer welke stappen worden gezet. U vindt het bij de ondersteuning. U vindt achteraan in de brief ook nog welke wetgeving wanneer komt. Ik hoop dat dat moed geeft, zowel voor u als voor mensen die ergens op wachten. We doen dat met de grootste mogelijke snelheid die er is.

Tegelijkertijd merk ik dat een deel van die snelheid afhankelijk is van maatwerk, verdere gesprekken of alternatieven die ook worden gevraagd. Dat is natuurlijk de andere kant van de medaille. Heel duidelijke normen op een heel duidelijk moment en heel duidelijke ondersteuning op een bepaald moment zijn heel welkom, maar ik merk ook dat sectorpartijen en ook uw Kamer dingen zeggen als: bekijk dingen eens even nader, neem eens even de tijd om hiernaar te kijken of geef provincies meer tijd. Dat gaat ten koste van duidelijkheid nu, maar biedt volgens mij heel veel partijen ook weer uitzicht op dat zij het in hun gebied kunnen gaan schaffen of dat ze dan toch nog een alternatief te berde kunnen brengen.

Dus u vindt in mij een bondgenoot om het zo concreet mogelijk en zo snel mogelijk klaar te zetten. Ik denk dat het grote geraamte van wat we met elkaar te doen hebben hiermee staat, maar ik moet ook erkennen dat we voor een aantal onderdelen ervan, zeker bijvoorbeeld voorwaarden voor ondersteuningsregelingen of wanneer dan precies dat fiscale instrument er is, nog een aantal maanden nodig hebben. Ik vind het dus wel heel lastig om te zeggen "op dit moment volgend jaar is dat allemaal duidelijk" als u en ook anderen, terecht, ook van mij vragen om maatwerk of nadere opties te verkennen. Maar ik doe er alles aan wat binnen mijn macht ligt.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zie dat de minister hard werkt en dat is mijn punt dan ook niet. Ik zie ook dat er gezocht wordt naar oplossingen die recht doen aan de vragen die worden gesteld door de Kamer en door partijen die veel van de praktijk weten, zoals de minister dat zelf ook zegt. Daar ben ik ook heel blij om. Het gaat volgens mij om verwachtingsmanagement. Heel veel boeren willen weten wanneer ze dat plan kunnen gaan maken. Misschien stel ik mijn vraag dan verkeerd. Misschien is mijn vraag wel: hoe ziet de minister de communicatie over wat we hier allemaal bespreken voor zich, zodat je niet — wellicht had mevrouw Bromet daar ook wel gelijk in — een soort valse verwachting wekt, maar zegt: 1 januari 2028 is een reëel tijdstip waarop u kunt gaan beginnen met het overwegen om een bedrijfsplan te maken? Is dat dan wellicht een goede conclusie?

Minister **Van Essen**:
Ergens zou ik hopen dat het al veel eerder kan, want er zijn nu al bedrijven die in zones zitten en die zeggen: ik wil wel naar biologisch omschakelen, omdat die richting mij wel past; wanneer krijg ik dan welke ondersteuning? Ik denk dus dat we, totdat echt de grote brokken helemaal klaarstaan, ook de verplichting hebben om bedrijven nu al te helpen met alles wat we hebben. In het overzicht hebben we dus ook heel nadrukkelijk willen opnemen: wat heeft u nu al, hoe kunnen zaakbegeleiders u nu al helpen en hoe kunt u nu al een bedrijfsplan maken met de ondersteuning die wij nu al bieden? In de tabel in de ondersteuningsbrief heeft u namelijk ook al veel gevonden van wat er nu al is en wat bedrijven nu al kunnen gebruiken. Ik vind het wel heel belangrijk, en ik weet niet of dat een antwoord op uw vraag is, dat we op een gegeven moment ook met elkaar naar een

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

bedrijf toe kunnen en kunnen zeggen: "Ja, zoals dit bedrijf het doet, willen we het met elkaar. Als je dit zou doen of als je bedrijf er ongeveer zo uit zou zien binnen een bepaalde ontwikkelrichting, ben je er." Ik deel dus wel heel erg de ambitie om dat gewoon bij wijze van spreken morgen al te kunnen vertellen aan ondernemers, zo van: als je deze maatregelen neemt, dan ben je er; laat je bedrijfsadviseur of diegene die je ondersteunt, zich dan richten op de vraag hoe dat bij jou zou passen. Ik deel met de heer Koorevaar dat we dat zo snel mogelijk moeten doen. Ik constateer ook dat we nu al stappen kunnen nemen en dat ook nu een zaakbegeleider of een advies vanuit een accountant fijn is.

U ziet het: ik worstel hier ook wel mee. Die duidelijkheid willen we allemaal zo snel als het kan. We zijn nog niet op dat punt, maar tegelijkertijd willen we ook stappen zetten, bijvoorbeeld met managementmaatregelen. Het zit dus misschien meer in de vraag: wat kun je dan nu al doen? De heer Flach vroeg daarnaar: waarom kunnen we daar niet zo snel mogelijk mee beginnen, want dat is toch gewoon winst voor iedereen? Ik denk dus dat het ook vooral belangrijk is om ondernemers te stimuleren en te belonen voor wat al kan en wat niet afhankelijk is van de gordiaanse knoop die wij nog met elkaar moeten ontwarren, zodat we aan de slag gaan en van de kant komen.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Koorevaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dank aan de minister voor de beantwoording, maar ik zie het nog niet. Dat zal ik er dan ook maar gewoon even bij zeggen. Ik blijf dat lastig vinden, want het is wel de vraag waarmee iedereen worstelt: hoe dan en wanneer dan? Zet dat in de tijd. Je kunt namelijk ook niet zeggen: als je biologisch wordt in de zone, komt alles goed. Dat ben ik eigenlijk wel met de heer Grinwis eens: je moet ook werken aan rechtsgelijkheid, dus dat zij wellicht met veldemissies of op een andere manier met meer beweiding ook die normen wel kunnen halen. Het is dus ook wel van belang dat de minister in zo'n simulatietool aangeeft dat dat een route is om te kunnen komen tot het doel. Ik begrijp dat je dan wel een bedrijfsmodel hebt, dat je dan "een" voorbeeld hebt in de extensieve hoek. Moet ik het dan zo zien? Kan de minister daar nog iets meer over zeggen?

Minister **Van Essen**:
Laat ik er dan misschien maar mee beginnen dat ik dan toch ook wel hoop dat de heer Koorevaar in de brief die hij heeft gekregen op 3 november, wil zien wat wel duidelijk is, wat wel uitgewerkt is, waar wel op geleverd is en wat wel ook met een concrete datum start. Volgens mij hebben we daarin flinke stappen gemaakt. Ik ken hem ook als een positieve man, dus ik ga ervan uit dat hij dat ook … Ja, tot 21.00 uur. Dan zijn we al drie kwartier te laat. Ik hoop dat hij dat ziet en dat uitvindt, maar zo ken ik hem ook. Volgens mij is er namelijk al heel veel wel duidelijk. Maar ik deel de wens om op een bepaalde plek in een bepaald deel van het land ook gewoon voorbeeldbedrijven te hebben, waar mensen naartoe kunnen gaan, waar ondernemers geïnspireerd kunnen raken en waar mensen zien: als ik dat doe, is het ook goed genoeg.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dat waren volgens mij de vragen tot nu toe in het blokje. Dan wil ik eigenlijk … O, er is nog een vraag van mevrouw Van der Plas.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik heb nog één vraag. Een hele tijd geleden in dit blokje zei de minister namelijk dat de gve met stikstof te maken had, maar bij de presentatie van de brief gaf de minister aan dat de gve — dat is het aantal koeien per hectare — niet direct gaat over de stikstofuitstoot, maar over de waterkwaliteit: minder koeien is minder mest. Ik was een beetje in verwarring dat de minister nu zegt dat het wel met stikstof te maken heeft, terwijl hij in juni zei dat dit niet zo is.

Minister **Van Essen**:
Ik was en ben daar vrij consequent in. Het is een brede maatregel. De heer Grinwis omschrijft deze vaak als de krijtstrepen om het speelbord. Deze maatregel heeft heel veel in zich om zowel op mest als op waterkwaliteit als op andere maatregelen structurerend te zijn. Daarvoor zit deze erin. Er bestaat een indirect effect op stikstof. Zo vindt u dat ook in de doorrekening van het PBL.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Eigenlijk is het een verkapte maatregel om de veestapel te verkleinen. Zo zie ik deze. Je kunt helemaal niet zeggen dat als je minder koeien hebt, dit per se stikstof reduceert. Dan vervallen we weer in dat oude denken. Het kan heel goed zijn dat een intensief bedrijf met heel veel systemen en innovaties minder stikstof uitstoot dan bijvoorbeeld een extensief bedrijf dat al die technieken niet heeft en vaak met oude stallen werkt. Het aantal dieren zegt helemaal niks over de stikstofreductie. Dat klopt toch?

Minister **Van Essen**:
Daarom heeft u mij ook horen zeggen dat het een indirect effect heeft op stikstof.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dat blijft verwarrend, want het gaat erom hoe je je stikstofuitstoot reduceert. Dat kan. Je kunt minder vee gaan houden. Je kunt ook met hetzelfde aantal dieren een grote reductie behalen door innovaties en allerlei slimme technieken, zoals emissiearme stallen en noem maar op. Ik vind het toch een beetje shady, in goed Nederlands gezegd, om dit zo te stellen, terwijl het gewoon niet zo is. Deze maatregel is bedoeld om de veestapel te verkleinen.

Minister **Van Essen**:
Dit was niet echt een vraag, maar in de doorrekening heeft het PBL ook aangegeven dat het totale effect van grondgebondenheid een hele positieve bijdrage levert aan de doelen van het pakket. Daarmee heeft het op verschillende facetten, ook indirect op stikstof, wel degelijk een uitwerking en is het een belangrijke maatregel. Dat laat onverlet dat, zoals mevrouw Van der Plas zegt, al die andere technieken, die ook heel belangrijk zijn voor de vraagstukken die we hebben, inderdaad op heel veel plekken emissiereductie met zich mee kunnen brengen.

De **voorzitter**:
Hartelijk dank. Dan zijn we toegekomen aan de tweede termijn. Eigenlijk zou ik die willen beperken tot het indienen van de moties. Ik heb gezien dat een aantal van u dat heel graag zou willen doen. Ik begin bij mevrouw Den Hollander van de VVD.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dank u wel, voorzitter. Dank voor de beantwoording van de vragen tot nog toe.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de erkenning van een emissiereducerende maatregel op zichzelf niet bepaalt of een investering op een bepaalde locatie vergunbaar is of past binnen de gebiedsaanpak;

overwegende dat boeren dit vooraf moeten kunnen beoordelen voordat zij geld vastleggen voor bijvoorbeeld een nieuwe stal;

verzoekt de regering in overleg te treden met het IPO over het organiseren van een centraal startpunt, vanwaaruit kan worden doorverwezen naar zaakbegeleiders of provinciale informatiepunten, en de Kamer voor het einde van 2026 te informeren over de voortgang,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Den Hollander, Grinwis, Goudzwaard en Koorevaar.

Zij krijgt nr. 9 (37020-XIV).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het begrotingsoverzicht de beschikbare middelen slechts tot en met 2031 laat zien;

overwegende dat de Kamer de verdeling van het geld alleen op een adequate manier kan beoordelen als zij voor de hele looptijd weet welke keuzes al gemaakt zijn en weet waar dus nog ruimte bestaat;

verzoekt de regering om bij de eerstvolgende suppletoire begroting per jaar en per bestedingsdoel inzichtelijk te maken welke middelen in het fonds tot en met 2035 juridisch verplicht, gereserveerd of nog vrij te verdelen zijn;

verzoekt de regering daarbij ten aanzien van innovatie, extensivering, omschakeling, verplaatsing en vrijwillige beëindiging afzonderlijk aan te geven hoeveel geld beschikbaar is, wanneer het mogelijk is om ondersteuning aan te vragen, welk deel van de middelen geoormerkt is voor nieuwe ondersteuning en welk deel voor het voortzetten

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

van bestaande regelingen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Den Hollander, Grinwis en Koorevaar.

Zij krijgt nr. 10 (37020-XIV).

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
De laatste.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de additionaliteitsplannen vanaf maart 2027 worden opgeleverd en in dat jaar moeten worden afgerond;

constaterende dat provincies hun gebiedsplannen tot september 2028 kunnen indienen;

overwegende dat boeren niet tot het einde van beide trajecten in onzekerheid mogen blijven over wat er op hun locatie mogelijk is en wanneer zij ondersteuning kunnen aanvragen;

verzoekt de regering om samen met provincies per prioritair gebied aan te geven hoe beide plannen op elkaar aansluiten, hierbij aan te geven wanneer boeren duidelijkheid krijgen over de gevolgen voor hun locatie en wanneer zij ondersteuning kunnen aanvragen;

verzoekt de regering aan te geven welke maatregelen en regelingen al kunnen worden ingezet voordat het volledige gebiedsplan is vastgesteld,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Den Hollander, Grinwis en Koorevaar.

Zij krijgt nr. 12 (37020-XIV).

Dank aan mevrouw Den Hollander. Meneer Goudzwaard.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dank, voorzitter. Twee moties.

Motie

De Kamer,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat voor innovatie- en managementmaatregelen 2 miljard euro beschikbaar is binnen het stikstofpakket;

overwegende dat ondernemers naast hun eigen investeringsbijdrage ook te maken kunnen krijgen met structurele meerkosten voor onderhoud, energie en arbeid;

overwegende dat deze kosten noodzakelijke bedrijfsaanpassingen financieel onhaalbaar kunnen maken;

verzoekt de regering om per regeling inzichtelijk te maken welke investeringen en structurele meerkosten worden vergoed en welke voor rekening van de ondernemer blijven, en aanvullende ondersteuning uit te werken voor bedrijven waar deze lasten noodzakelijke bedrijfsaanpassingen financieel onmogelijk maken, met daarbij bijzondere aandacht voor jonge, kleine, biologische en extensieve bedrijven,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Goudzwaard, Den Hollander, Koorevaar en Grinwis.

Zij krijgt nr. 13 (37020-XIV).

De heer **Goudzwaard** (JA21):
O, de heer Grinwis ook. Die zal ik er even bij zetten. Dat had u al gezegd? Sorry. Het is me wel wat. De heer Grinwis wil ook de tweede motie meetekenen? Nou, dan zet ik dat er meteen bij. Excuus, voorzitter.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat provincies binnen de gebiedsaanpak alternatieve maatregelen kunnen voorstellen, mits deze een gelijkwaardig en juridisch geborgd doelbereik hebben;

overwegende dat ondernemers bij dergelijke alternatieven mogelijk niet voor het volledige ondersteuningspakket in aanmerking komen, terwijl dezelfde doelen worden gerealiseerd;

verzoekt de regering ervoor te zorgen dat boeren die gebruikmaken van goedgekeurde alternatieve maatregelen hiervoor passende financiële ondersteuning kunnen ontvangen en niet daarnaast hoeven te voldoen aan de oorspronkelijke eisen die door deze maatregelen worden vervangen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Goudzwaard, Den Hollander, Koorevaar en Grinwis.

Zij krijgt nr. 14 (37020-XIV).

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dank u, voorzitter.

De **voorzitter**:
Meneer Koorevaar.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dank u wel, voorzitter. Ik heb één motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat ammoniakemissies voor een belangrijk deel worden berekend in plaats van gemeten;

constaterende dat fase 2 van het Nationaal Kennisprogramma Stikstof (NKS) nog in ontwikkeling is;

overwegende dat metingen met mobiele meetstations en vliegtuigen kunnen helpen om stikstofmodellen te verbeteren en te valideren, en meer inzicht geven in emissies op gebieds- en bedrijfsniveau;

overwegende dat betere metingen bijdragen aan het vertrouwen van agrariërs en andere betrokkenen in de onderbouwing van het stikstofbeleid;

verzoekt de regering om de uitbreiding van mobiele stikstofmetingen en de ontwikkeling en toepassing van vliegtuigmetingen expliciet onderdeel te maken van fase 2 van het NKS, en de daarvoor gereserveerde middelen hiervoor in te zetten;

verzoekt de regering de Kamer bij de presentatie van fase 2 van het NKS te informeren over hoe dit concreet wordt ingevuld, met planning en budget,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Koorevaar, Grinwis, Goudzwaard en Den Hollander.

Zij krijgt nr. 15 (37020-XIV).

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dit had dus ook betrekking op het bezoek dat ik aan TNO bracht. Daar gaat deze motie

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

dan ook over.

De **voorzitter**:
Heel hartelijk dank, meneer Koorevaar. Meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter, dank. Ook dank aan beide bewindspersonen en de ambtelijke ondersteuning. Motie één.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat uit onderzoek van het CBS en de WUR bleek dat bepaalde brongerichte emissiearme stalsystemen meer stikstof uitstoten dan verwacht, waardoor de Raad van State heeft geoordeeld dat de emissiefactoren van deze stallen, vastgelegd in de Regeling ammoniak en veehouderij (Rav), niet konden worden gebruikt voor vergunningverlening;

overwegende dat boeren vaak grote investeringen hebben gedaan in deze emissiearme stalsystemen, die later niet bleken te voldoen aan de verwachte en vereiste emissiereductiefactoren;

overwegende dat deze emissiearme stalsystemen weliswaar niet voldoen aan de emissiefactoren in de Rav, maar nog wel altijd bijdragen aan reductie van ammoniakemissies;

verzoekt de regering zo spoedig mogelijk helderheid te bieden over de mate waarin emissiereductie door emissiearme stalsystemen, die later niet bleken te voldoen aan de emissiefactoren in de Rav, meetelt voor het doelbereik inzake de bedrijfsspecifieke normen, daartoe de (onderzoeks)stappen te zetten die nodig zijn, en daar de veehouderij en de Kamer in mee te nemen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Grinwis, Den Hollander, Koorevaar, Goudzwaard en Van der Plas.

Zij krijgt nr. 16 (37020-XIV).

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter. De tweede motie is om het departement en de minister te inspireren.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

constaterende dat het kabinet voornemens is een bedrijfsspecifieke emissienorm in te voeren van 0,164 kilo ammoniakemissie per fosfaatrecht als onderdeel van het generieke beleid, dat tot doel heeft de ammoniakemissie in Nederland voldoende te laten dalen;

overwegende dat voor het behalen van deze norm veelal omvangrijke investeringen nodig zijn in stalmaatregelen om aan deze norm te voldoen en dat bedrijven sterk verschillen in de bedrijfsvoering en mogelijkheden om ammoniakemissies verder te reduceren;

overwegende dat een systematiek van ammoniakrechten meer ruimte geeft aan agrarische ondernemers om zelf te bepalen hoe zij de gewenste reductie realiseren;

overwegende dat de mogelijkheid tot verhandelen het mogelijk maakt om hetzelfde nationale doel tegen lagere kosten te bereiken, waarmee dezelfde milieudoelstelling wordt bereikt tegen lagere maatschappelijke kosten;

verzoekt de regering te onderzoeken of en hoe een systematiek van verhandelbare ammoniakrechten kan worden uitgewerkt en geïmplementeerd, waarbij de beschikbare ammoniakrechten over de tijd geleidelijk afnemen in lijn met de nationale ammoniakreductiedoelen, daarbij de ervaringen in Denemarken met verhandelbare emissiequota te betrekken, en de Kamer bij voorkeur in het kader van de behandeling van de wijziging van de Omgevingswet en uiterlijk in het voorjaar van 2027 over de uitkomsten te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Grinwis, Den Hollander en Koorevaar.

Zij krijgt nr. 17 (37020-XIV).

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Tot zover.

De **voorzitter**:
Dank aan de heer Grinwis. Mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dank u wel, voorzitter.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het kabinet voor de melkveehouderij een ammoniaknorm van 0,164 kilogram ammoniak per fosfaatrecht per jaar voorstelt;

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

constaterende dat volgens het kabinet en de WUR veel melkveehouders hiervoor hun stal vergaand moeten aanpassen;

overwegende dat deze norm de beloofde keuzevrijheid bij doelsturing wegneemt en boeren dwingt tot kostbare stalaanpassingen, krimp of beëindiging van het bedrijf;

verzoekt de regering af te zien van de voorgestelde ammoniaknorm,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 18 (37020-XIV).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat PAS-melders geheel buiten hun schuld in een illegale situatie zijn beland;

constaterende dat PAS-melders al meer dan zeven jaar wachten op een oplossing;

overwegende dat de overheid de verantwoordelijkheid heeft om deze ondernemers rechtszekerheid te bieden en haar eigen fouten te herstellen;

overwegende dat het WUR-rapport "De Nederlandse stikstofcrisis. Van verwarring naar verbinding" voor PAS-melders buiten een bufferzone van 500 meter rond Natura 2000-gebieden een generaal pardon bepleit, waarbij de bestaande emissies op basis van de oorspronkelijke PAS-melding worden erkend als referentiesituaties, ingebed in geborgde emissiereductie via landelijk en regionaal beleid;

overwegende dat er een spoedwet in de Kamer voorligt die voorziet in een wettelijke en landelijke geborgde emissiereductie;

overwegende dat alle PAS-melders buiten hun schuld in deze situatie zijn beland en daarom alle PAS-melders recht hebben op een definitieve oplossing, ongeacht hun afstand tot een Natura 2000-gebied;

verzoekt de regering om, voortbouwend op de oplossingsrichting uit het WUR-rapport, samen met provincies en betrokken onderzoekers een juridisch houdbare regeling voor een generaal pardon en definitieve legalisatie van alle PAS-melders uit te werken, en de Kamer binnen drie maanden een concreet uitvoeringsvoorstel met tijdpad voor te leggen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 19 (37020-XIV).

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De rest is wat korter, voorzitter.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat ondernemers, waaronder PAS-melders, dringend behoefte hebben aan rechtszekerheid en perspectief;

overwegende dat iedere verdere vertraging van de rekenkundige ondergrens de onzekerheid verlengt;

verzoekt de regering om de rekenkundige ondergrens van 1 mol per hectare per jaar uiterlijk op 1 januari 2027 in te voeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 20 (37020-XIV).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat bestaande boerenbedrijven die willen doorgaan daarvoor ook daadwerkelijk de ruimte moeten krijgen;

overwegende dat maatregelen die op papier haalbaar lijken, in de praktijk onhaalbaar, onbetaalbaar of onuitvoerbaar kunnen blijken;

verzoekt de regering om te waarborgen dat de maatregelen uit het landbouw-, natuur- en stikstofpakket voor alle bestaande boerenbedrijven die willen doorgaan haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar zijn, en bij concrete signalen van het tegendeel de betreffende maatregelen tijdig aan te passen, zodat ze wel haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar zijn,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Zij krijgt nr. 21 (37020-XIV).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

verzoekt de regering om af te zien van de invoering van een gve-norm per hectare,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 22 (37020-XIV).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat een generieke korting op productierechten ook boeren raakt die al hebben geïnvesteerd in emissiereductie;

overwegende dat boeren zekerheid nodig hebben over de rechten waarop hun bedrijfsvoering en financiering zijn gebaseerd;

verzoekt de regering om af te zien van het creëren en toepassen van een mogelijkheid tot generieke korting op productierechten binnen het landbouw-, natuur- en stikstofpakket,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 23 (37020-XIV).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat zonering gaat leiden tot waardevermindering van landbouwgrond en beperkingen van de bedrijfsvoering;

verzoekt de regering om voorafgaand aan eventuele invoering van zonering, regelingen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

te treffen voor volledige vergoeding van de aantoonbare schade die boerenbedrijven daardoor lijden, waaronder waardevermindering van grond en bedrijf, en dit te dekken uit de 20 miljard aan beschikbare middelen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 24 (37020-XIV).

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
En nu de laatste.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de Nationale ombudsman in zijn rapport Een boer met kiespijn lacht niet harde kritiek heeft geleverd op het overheidsbeleid op het gebied van regels voor boeren;

constaterende dat de Nationale ombudsman onder meer stelt dat boeren zwaar hebben geleden;

constaterende dat de Nationale ombudsman onder meer aanbeveelt dat overheden de kennis en praktijkervaring van boeren serieus moeten nemen en moeten benutten bij het maken van beleid dat de toekomst van hun bedrijf raakt;

overwegende dat de jonge boerenorganisatie NAJK en belangenbehartiger LTO niet alle boeren in Nederland vertegenwoordigen;

verzoekt de regering bij alle toekomstige overleggen met NAJK en LTO ook de Landbouw Alliantie te laten aansluiten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 25 (37020-XIV).

Dank u wel, mevrouw Van der Plas. Meneer Grinwis heeft nog een vraag.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Een opheldering svraagje. Ik wil geen politiek debat, maar wel complimenten geven aan collega Van der Plas, die zich toch weer een noeste werker toont. Mijn vraag gaat over de motie op stuk nr. 18, over die ammoniaknorm per fosfaatrecht. Is dat een motie tegen de huidige hoogte van de ammoniaknorm of is het een motie tegen het principe van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

reducties koppelen aan fosfaatrechten?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dank u wel voor het compliment "noeste werker". Daarbij wil ik mijn beleidsmedewerker met name even noemen, want ook die heeft hier heel hard voor gewerkt. Dat vind ik altijd wel zo eerlijk. Anders lijkt het net alsof wij dat alleen doen, maar we hebben goede mensen die dat ook doen. Ten tweede wil ik uw vraag beantwoorden met antwoord b, het tweede wat u zei dus.

De **voorzitter**:
Het woord is aan mevrouw Ten Hove.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Voorzitter, dank u wel. Ik heb geen motie, maar ik zou graag een toezegging willen, omdat de beantwoording nu schriftelijk gaat. Als de minister ingaat op de vragen over het bodemonderzoek, kan hij dan expliciet het bodemonderzoek naar de nutriënten meenemen dat onder andere is uitgevoerd door Stichting Agrifacts via Eurofins? Dat is dus niet alleen een bodemonderzoek naar stikstof, maar een breder bodemonderzoek naar nutriënten. Kan toegezegd worden dat daar schriftelijk op ingegaan wordt?

De **voorzitter**:
De minister zegt dat te betrekken bij de schriftelijke beantwoording. De minister heeft aangegeven geen schorsing nodig te hebben voor de appreciaties van de moties, dus ik geef het woord aan de minister.

De minister checkt nu of alle moties van de BBB er al zijn. Ondertussen wachten we even het stapeltje af. Ik schors toch voor een paar minuten.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Ik drukte al op enter op mijn laptop om de microfoon weer aan te zetten, dus het wordt hoog tijd dat we gaan naar de appreciatie van de moties door de minister. Er zijn helaas nog geen stapeltjes moties voor de leden. We wachten toch nog even een paar minuten en dan is het woord aan de minister.

Minister **Van Essen**:
Ik kom even als laatste terug op de motie op stuk nr. 9, want in de brij aan moties ben ik het voorblad daarvan kwijtgeraakt. Dat zit tussen de papieren van vandaag.

Ik begin dus met de motie op stuk nr. 10, van de VVD, over informatie in de begroting. Die kan ik oordeel Kamer geven met de volgende interpretatie. De indiener verzoekt om aanvullende informatie op te nemen in de eerstvolgende suppletoire begroting. Voor beide verzoeken wil ik graag verkennen hoe aanvullende informatie het best opgenomen kan worden in de begrotingsstukken. Ik wil deze motie dan ook oordeel Kamer geven met de interpretatie dat ik zal bekijken of de begrotingsstukken hiervoor de beste plek zijn en dat ik onderzoek of alle gevraagde informatie wel op begrijpelijke wijze geïnterpreteerd kan worden.

De motie op stuk nr. 12., ook van de VVD, over additionaliteitsplannen en

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

gebiedsplannen zou ik oordeel Kamer willen geven.

De motie op stuk nr. 13, van JA21, over ondersteuningsregelingen zou ik met de volgende interpretatie oordeel Kamer willen geven. Ik wil graag dat boeren informatie krijgen over de concrete invulling van regelingen, zodat zij weten waarvoor zij precies naar de overheid kunnen gaan en wat zij voor hun rekening moeten nemen. Maar het uitwerken van regelingen kost tijd en dat betekent dat de concrete invulling vaak nog niet voorhanden is. Zodra dat wel het geval is, zal ik daar uiteraard over communiceren. Als ik de motie zo mag uitleggen dat ik het gevraagde communiceer als het beschikbaar is, dan kan ik de motie oordeel Kamer geven.

De **voorzitter**:
Ik zie dat dat akkoord is.

Minister **Van Essen**:
De motie op stuk nr. 14, ook van JA21, over maatwerk in de zoneringsaanpak, zou ik oordeel Kamer met een interpretatie willen geven. Ik kan de motie zelf goed volgen. Als provincies komen tot een geborgd alternatief, zullen de maatregelen van het alternatief gelden en ook gefinancierd moeten worden. Daarom geldt ook de voorwaarde dat een alternatieve aanpak tot eenzelfde doelbereik moet leiden met eenzelfde mate van borging tegen dezelfde kosten. Ik kan alleen niet helemaal overzien over welke maatregelen de financiering daarvan precies gaat. Als ik de motie zo mag interpreteren dat ik bij de uitwerking van het faciliterend pakket zal bezien welke mogelijkheden er zijn voor alternatieven, dan kan ik die oordeel Kamer geven.

De **voorzitter**:
Is dat akkoord? Dat is akkoord. De motie op stuk nr. 14 krijgt oordeel Kamer.

Minister **Van Essen**:
Dan de motie van de heer Koorevaar op stuk nr. 15 over een betere en slimmere manier voor stikstofmeting in het NKS, zou ik oordeel Kamer willen geven.

De motie op stuk nr. 16 van de heer Grinwis over de stalbeoordeling zou ik oordeel Kamer willen geven met de interpretatie dat ik samen met de staatssecretaris van IenW zo snel mogelijk aan de slag ga met het proces voor herbeoordeling van bepaalde bestaande stalsystemen. Het streven is om systemen zo snel mogelijk herbeoordeeld te krijgen. Het zal per systeem en techniek verschillen. Het tempo waarin dat kan, zal ook per systeem en techniek anders zijn. Zorgvuldigheid is daarbij wel een belangrijke voorwaarde. Zo zullen bepaalde systemen waarschijnlijk opnieuw bemeten moeten worden. Daarbij zijn we wel afhankelijk van of veehouders daaraan uiteindelijk ook mee willen werken, maar wij gaan daarvan uit en wij zetten daar ook alle snelheid op. Als ik 'm zo mag interpreteren, kan ik de motie op stuk nr. 16 oordeel Kamer geven.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat is akkoord. Ik snap dat het een kwestie van capaciteit is, dus mag ik de minister dan meegeven om te beginnen met het systeem dat het meest is toegepast en waarover dus op korte termijn de meeste duidelijkheid gewenst is?

Minister **Van Essen**:
Dat kan ik volgen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 16 krijgt oordeel Kamer. Dan komen we bij de motie op stuk nr. 17.

Minister **Van Essen**:
De motie op stuk nr. 17 vraagt om een onderzoek naar verhandelbare ammoniakrechten. Ik zou willen zeggen: als de Kamer vraagt om een onderzoek, dan kan dat in principe altijd. Daar wil ik wel de interpretatie bij opnemen dat ik dan gebruikmaak van onderzoek dat al voorhanden is, maar dat nog een stukje verder geconcretiseerd of uitgediept kan worden voor u. Neem bijvoorbeeld het onderzoek naar normeren en beprijzen dat we al hebben. Dat zal ik voor u op een rij zetten. Als ik het zo mag interpreteren, dan kan zij oordeel Kamer krijgen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat is akkoord wat mij betreft. Wat tot nu toe in veel stukken ontbreekt — veel stukken zijn namelijk theoretisch — is meer de implementatiekant. Ik zou de minister dus wel willen vragen om dat aspect nadrukkelijk mee te nemen, omdat we natuurlijk vooral willen weten: als je dit idee zou willen volgen, en je volgt de fosfaatrechten, hoe zou je het daaraan gekoppeld kunnen implementeren en op een gegeven moment los kunnen knippen? Dat is denk ik de essentie. Daar willen we verder op komen, maar daarin ontbreekt nu het inzicht.

Minister **Van Essen**:
Ik denk dat dat prima past binnen de interpretatie die ik ook gaf. Dus akkoord.

De **voorzitter**:
Mooi. De motie op stuk nr. 17: oordeel Kamer.

Minister **Van Essen**:
Dan kom ik bij de moties van de BBB. Twee moties kan ik oordeel Kamer geven, met interpretatie. Dat zijn de moties op de stukken nrs. 24 en 25.

De **voorzitter**:
Minister, zou u voor mij de moties toch op volgorde langs willen lopen?

Minister **Van Essen**:
Oké.

De **voorzitter**:
Dat maakt het voor de administratie en ons allen makkelijker.

Minister **Van Essen**:
Ik dacht met het positieve nieuws te kunnen beginnen. De motie op stuk nr. 18 gaat over het afzien van de ammoniaknorm per fosfaatrecht. Die zou ik willen ontraden, ook onder verwijzing naar het debat dat we net hadden.

De motie op stuk nr. 19 over een generaal pardon voor PAS-melders zou ik willen ontraden.

De motie op stuk nr. 20 over de rekenkundige ondergrens per 1 januari invoeren, zou ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

willen ontraden.

Ook zou ik de motie op stuk nr. 21, om te waarborgen dat maatregelen stoppen rondom haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar, willen ontraden.

Dan de motie op stuk nr. 22 ...

De **voorzitter**:
Minister, een interruptie van mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Volgens mij staat er niet "stoppen", maar "bij concrete signalen van het tegendeel de betreffende maatregelen tijdig aan te passen, zodat ze wel haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar zijn".

Minister **Van Essen**:
Ik haal de motie er even bij; dat is die op stuk nr. 21. We hebben in het debat al verschillende momenten benoemd waarop we haalbaarheid en betaalbaarheid met mekaar bekijken. We hebben in de Kamerbrief van 3 november ook aangegeven dat men niet aan het onmogelijke gehouden is. We hebben daar ook gesprekken over met de sectorpartijen. Dus u kunt erop vertrouwen dat we dat ook doen. Ik heb alleen de exacte formulering niet paraat. U heeft 'm ook heel laat toegestuurd. Dan zou ik 'm de appreciatie overbodig willen geven, omdat we het al doen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De motie is niet overbodig, want het is nog niet gezegd dat het gebeurt. Ik heb de minister in het debat wel horen zeggen: dan moeten we gewoon kijken wat we op dat moment gaan doen. Dat is precies waar ik om vraag in de motie. Die zou volgens mij dus gewoon oordeel Kamer kunnen krijgen, ook op basis van wat we hebben besproken in het debat.

Minister **Van Essen**:
Dat heeft te maken met het dictum van die motie. Daarin staat ook dat we zaken moeten "waarborgen voor alle bestaande bedrijven". Dat moet ik ontraden.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 21: ontraden.

Minister **Van Essen**:
De motie op stuk nr. 22 over afzien van een landelijke gve-norm, zou ik ook willen ontraden.

De motie op stuk nr. 23 over het afzien van een generieke korting zou ik ook willen ontraden, hoewel niemand uiteindelijk een generieke korting wil.

Dan kom ik bij de moties op de stukken nrs. 24 en 25. De motie op stuk nr. 24 zou ik oordeel Kamer willen geven als ik 'm zo mag interpreteren dat waardevermindering en nadeelcompensatie onderdeel zijn van het ondersteunend pakket. Dan zou ik 'm oordeel Kamer kunnen geven.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Ik kijk even naar mevrouw Van der Plas. Dat is akkoord, dus de motie op stuk nr. 24 krijgt oordeel Kamer.

Minister **Van Essen**:
De motie op stuk nr. 25 zou ik oordeel Kamer willen geven als ik het zo mag interpreteren dat ik ook met de partijen van het Landbouw Collectief spreek. Dat heb ik al gedaan en ik ben ook van plan om dat te blijven doen. Als ik 'm zo mag interpreteren, dan kan ik oordeel Kamer geven.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik weet dat de minister weleens met de Landbouw Alliantie om de tafel zit, maar het gaat er mij om dat de Landbouw Alliantie ook aan tafel zit bij de overleggen met LTO en NAJK. Dan heb je namelijk een brede afspiegeling van alle boeren in Nederland, in plaats van maar een deel van de boeren.

Minister **Van Essen**:
Ik ben altijd bereid om met iedereen te spreken, maar sommige partijen wil ik ook graag op een bepaalde manier spreken. Sommige partijen zitten elke maand in een breed overleg en sommige willen ook af en toe individueel bij mij langskomen. Ik wil als bewindspersoon de vrijheid houden om dat ook op die manier te organiseren. Daarbij heb ik uw signaal proberen te interpreteren als een oproep om die partijen te blijven zien de komende tijd. Dan kan ik ermee uit de voeten. Anders kan ik er niet mee uit de voeten.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het lijkt mij volstrekt logisch dat de minister deze partijen blijft zien. Daar heb ik helemaal geen motie voor nodig. Het zou heel raar zijn als de minister zegt: ik ga niet meer met de landbouwpartijen om tafel. Deze motie gaat specifiek over het volgende. Bij de overleggen omtrent het stikstofgebeuren — dat is nu actueel — zitten LTO en NAJK aan tafel, en ik wil graag dat de Landbouw Alliantie daarbij komt. Ik ga dus niet akkoord met die interpretatie. Deze motie is, denk ik, vrij duidelijk.

Minister **Van Essen**:
Dan zou ik 'm willen ontraden.

De **voorzitter**:
De motie op stuk nr. 25 is ontraden.

Minister **Van Essen**:
Dan was ik nog bij de eerste motie van de VVD over een centraal informatiepunt. Die zou ik oordeel Kamer met de volgende interpretatie willen geven. Ik deel namelijk met de indieners dat het heel belangrijk is om alle relevante informatie duidelijk en toegankelijk te hebben. Dat kan informatie van verschillende overheden of verschillende instanties zijn. We hebben ook allemaal een rol in de vergunningverlening, in subsidie-instrumenten of in het voldoen aan normen, en we hebben een eigen verantwoordelijkheid, dus zo'n centraal informatiepunt verhoudt zich niet heel goed tot de maatwerkaanpak, die recht doet aan lokale verschillen. Toch begrijp ik wel de gedachte en de behoefte achter de motie. Als ik de motie zo mag interpreteren dat ik in ieder geval met het IPO zal onderzoeken of één informatiepunt uitvoerbaar is, dan kan ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

'm oordeel Kamer geven.

De **voorzitter**:
Dat is akkoord. Dat betekent dat de motie op stuk nr. 9 oordeel Kamer krijgt. Dan zijn we aan het einde gekomen van de tweede termijn van de zijde van het kabinet.

We gaan dinsdag 24 november — dat is volgende week dinsdag — stemmen over de ingediende moties. We krijgen nog een beantwoording van een half blokje generiek en een heel blokje zonering en overig. Die kunt u dan betrekken bij de begrotingsbehandeling, of welk debat u dan maar wilt. Ik dank u allen heel hartelijk voor uw inbreng, voor uw geduld en voor uw lange zitvlees. Dat geldt voor iedereen: de minister, alle ondersteuning daarbij en alle mensen die nog aangehaakt zijn via het internet en de publieke tribune. Ik wens u nog een fijne avond en ik sluit de vergadering.

Sluiting 22.18 uur.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl